

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 17 вересень 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nauka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 05.09.24 р.
Підписано до друку 05.09.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26.4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0509/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Король С. Я.

Цифрова трансформація бізнесу: вибір бухгалтерського програмного продукту 5

Сазонець І. А., Гладченко А. Ю.

Інтелектуальний суверенітет як фактор економічного зростання в епоху економіки знань 13

Танащук К. О., Цира О. В., Базика С. К.

Методологічні аспекти економічного розвитку ринку послуг сфери ІКТ 19

Сисоєва І. М., Головай Н. М., Гриник О. І.

Громадський контроль як форма соціального аудиту: особливості здійснення та перспективи подальшого розвитку 26

Бреус С. В., Денисенко М. П., Чайка А. В.

Економічна безпека системи закладів вищої освіти через призму розвитку вищої освіти 32

Вагонова О. Г., Чорнобаєв В. В., Касьяненко Л. В., Тютченко С. М., Гаржа М. С.

Інтегрований підхід до визначення клієнтоорієнтованості у сучасній бізнес-моделі торгівельного підприємства 39

Вербівська Л. В., Скрипчук С. Ю.

Система економічної безпеки як фактор стійкого розвитку промислових підприємств 48

Халатур С. М., Ільченко О. О., Запара Ю. С.

Фінансовий інжиніринг управління активами аграрних підприємств як запорука забезпечення продовольчої безпеки України 54

Волошин М. І.

Управління кредитним ризиком: теоретичні аспекти 59

Лагодієнко О. В.

Сталий розвиток агропромислових підприємств України через ESG стратегії 67

Ліпський Ю. В.

Економічна сутність відтворювальних процесів у сільському господарстві 73

Пащенко П. О., Мартин О. М., Мазоренко О. В.

Аналіз факторів управління проектами енергозбереження в інноваційно орієнтованих організаціях в умовах диджиталізації 80

Ремзіна Н. А., Лиса С. С., Нагорна О. В.

Вплив digital-маркетингу на традиційні канали продажів підприємства 90

Васильєв С. В., Масляєва О. О., Лапенко Х. О.

Фінансова стійкість підприємства: економічна сутність та особливості структури 96

Доценко Т. Г.

Бюджетно-податкове регулювання природоохоронної діяльності в Україні: пріоритети та інструменти 101

Ієвлєв В. В.

Передумови оцінювання людських ресурсів підприємств в умовах повоєного відновлення економіки 107

Левитський В. В.

Фінансовий механізм регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері України: інституційно-системна характеристика та цільова спрямованість 114

Присяжна Т. Т.

Роль діджиталізації в реалізації інвестиційного потенціалу України 120

Семенець В. В.

Значення банківських установ у розвитку стартапів та підтримці інноваційних технологій 126

Державне управління

Копанчук В. О., Омельчук Л. В.

Сучасні компаративні аспекти державного регулювання паливно-енергетичного сектору в умовах інноваційного розвитку та безпеки 131

Тихончук Л. Х., Клімова А. В., Цецик Я. П.

Роль територіальних громад у розвитку спорту в умовах війни та повоєнного відновлення 135

Дяченко С. А., Уздєнова Ю. М.

Інформаційна складова у контексті ведення гібридної війни: ретроспективний аналіз та сьогодення 143

Богоніс А. Р.

Штучний інтелект в інформаційній сфері України: регулювання й контроль в системі державного управління 150

Романюк І. П.

Функціонування механізмів державного управління допомогою постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій воєнного характеру 155

Омелян В. П.

Перспективи цифровізації системи податкового адміністрування в Україні 162

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2024

CONTENTS:

Economy

Korol S.

DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS: SELECTION OF ACCOUNTING SOFTWARE PRODUCT 5

Sazonets I., Hladchenko A.

INTELLECTUAL SOVEREIGNTY AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE ERA OF THE KNOWLEDGE ECONOMY 13

Tanashchuk K., Tsyra O., Bazyka S.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE ICT SERVICES MARKET 19

Sysoieva I., Golovai N., Hrynyk O.

PUBLIC CONTROL AS A FORM OF SOCIAL AUDIT: FEATURES OF IMPLEMENTATION AND PROSPECTS
FOR FURTHER DEVELOPMENT 26

Breus S., Denysenko M., Chaika A.

ECONOMIC SECURITY OF THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS THROUGH THE PRISM
OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION 32

Vagonova O., Chornobaev V., Kasyanenko L., Tiutchenko S., Harzha M.

AN INTEGRATED APPROACH TO DETERMINING CUSTOMER ORIENTATION IN THE MODERN BUSINESS MODEL
OF A TRADING ENTERPRISE 39

Verbivska L., Skrypchuk S.

THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES 48

Khalatur S., Ilchenko O., Zapara Ju.

FINANCIAL ENGINEERING OF ASSET MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS A GUARANTEE
OF ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE 54

Voloshyn M.

CREDIT RISK MANAGEMENT: THEORETICAL ASPECTS 59

Lagodiyenko O.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES THROUGH ESG STRATEGIES 67

Lipskyi Y.

THE ECONOMIC ESSENCE OF REPRODUCTIVE PROCESSES IN AGRICULTURE 73

Paschenko P., Martyn O., Mazorenko O.

ANALYSIS OF MANAGEMENT FACTORS OF ENERGY SAVING PROJECTS IN INNOVATION-ORIENTED
ORGANIZATIONS IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION 80

Remzina N., Lysa S., Nahorna O.

THE INFLUENCE OF DIGITAL MARKETING ON TRADITIONAL SALES CHANNELS OF BUSINESSES 90

Vasil'ev S., Masliaieva O., Lapenko H.

FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE: ECONOMIC ESSENCE AND STRUCTURAL FEATURES 96

Dotsenko T.

FISCAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN UKRAINE: PRIORITIES AND INSTRUMENTS 101

Iievlev V.

PREREQUISITES FOR ASSESSING HUMAN RESOURCES OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS
OF POST-WAR ECONOMIC RECOVERY 107

Levytskyi V.

FINANCIAL MECHANISM FOR REGULATING RESOURCE CONSERVATION IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE:
INSTITUTIONAL AND SYSTEMIC CHARACTERISTICS AND TARGETED FOCUS 114

Prysiashna T.

THE ROLE OF DIGITIZATION IN REALIZING UKRAINE'S INVESTMENT POTENTIAL 120

Semenets V.

THE IMPORTANCE OF BANKING INSTITUTIONS IN DEVELOPING START-UPS AND SUPPORTING
INNOVATIVE TECHNOLOGIES 126

Public administration

Kopanchuk V., Omelchuk L.

MODERN COMPARATIVE ASPECTS OF STATE REGULATION IN THE FUEL AND ENERGY SECTOR IN THE CONDITIONS
OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND SECURITY 131

Tykhonchuk L., Klimova A., Tsetsyk Y.

THE ROLE OF LOCAL COMMUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF SPORTS IN THE CONTEXT
OF WAR AND POSTWAR RECONSTRUCTION 135

Diachenko S., Uzdienova Y.

INFORMATION COMPONENT IN THE CONTEXT OF HYBRID WARFARE: RETROSPECTIVE ANALYSIS AND TODAY 143

Bogonis A.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE'S INFORMATION SPACE: REGULATION AND CONTROL IN THE STATE
ADMINISTRATION SYSTEM 150

Romaniuk I.

FUNCTIONING OF MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF ASSISTANCE TO VICTIMS OF EMERGENCIES
OF A MILITARY CHARACTER 155

Omelian V.

PROSPECTS OF DIGITALIZATION OF THE TAX ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE 162

С. Я. Король,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку та оподаткування,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-87203>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.5

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕСУ: ВИБІР БУХГАЛТЕРСЬКОГО ПРОГРАМНОГО ПРОДУКТУ

S. Korol,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Accounting and Taxation, State University of Trade and Economy

DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS: SELECTION OF ACCOUNTING SOFTWARE PRODUCT

У статті досліджено стан вітчизняного ринку бухгалтерських програмних продуктів. Метою дослідження є аналіз новітніх вимог до бухгалтерських програмних продуктів, що представлені на вітчизняному ринку, та визначення критеріїв їх вибору. Інформаційною базою дослідження стали наукові публікації українських і зарубіжних авторів, рекомендації експертів, а також матеріали підприємств, які представляють відповідні програмні продукти на ринку України. Проведений аналіз наукових публікацій останніх років показав, що в Україні, на відміну від інших країн, достатньо багато уваги приділяють вибору програмних продуктів, серед яких чільне місце досі займає російський софт. За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність при виборі бухгалтерських програмних продуктів надавати перевагу тим з них, у яких: створений сучасний, простий і якісний інтерфейс користувача; використанні новітні інформаційні технології (хмарні і мобільні технології, штучний інтелект, блокчейн); забезпечена висока швидкість роботи і система безпеки даних; вбудовані гнучкі засоби аналізу та звітності; є можливість інтеграції з іншими системами і бізнес-додатками; передбачена можливість не лише гнучкої адаптації до особливостей конкретного бізнесу, а й вдосконалення його організації (бізнес-процесів) на основі впровадження програмних продуктів класу ERP. Відзначено вплив навчальних закладів, професійних бізнес-організацій, влади та інших зацікавлених сторін на популяризацію та просування українських бухгалтерських програмних продуктів. Актуальними напрямками подальших розвідок вважаємо перегляд вимог і критеріїв вибору бухгалтерських програмних продуктів як основи розробки моделі аналізу їх сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, пов'язаних з їх використанням (моделі SWOT-аналізу) в процесі цифрової трансформації бізнесу.

The article examines the state of the domestic market for accounting software products and the peculiarities of its development over the past decade. The aim of the study is to analyse the latest requirements for accounting software products available in the domestic market and to identify the prerequisites and criteria for their selection. The research utilized methods of analysis and synthesis of the chosen informational base; evaluation of the strengths and weaknesses of accounting software products, which allowed for the determination of selection criteria; comparison of various accounting software products based on a set of defined criteria; and generalization in formulating the research conclusions. The informational base of the study includes scientific publications by authors, expert recommendations, as well as materials from enterprises representing relevant software products in the Ukrainian market. The analysis of domestic and foreign scientific publications from recent years shows that, unlike in other countries, considerable attention is paid in Ukraine to the selection of software products, with Russian software still occupying a prominent position. Its promotion has been facilitated by a wide network of vendors, the possibility of using unlicensed versions by small and medium-sized enterprises, and the lack of effective state policy. The study concludes that when selecting accounting software products, preference should be given to those that feature a modern, simple, and high-quality user interface; utilize advanced information technologies (cloud and mobile technologies, artificial intelligence, blockchain); ensure high speed of operation and data security; have built-in flexible analysis and reporting tools; offer integration with other systems and business applications; and provide the possibility not only for flexible adaptation to the specific needs of a business but also for improving its organization (business processes) through the implementation of ERP-class software products. The influence of educational institutions, professional business organizations, government bodies, and other stakeholders on the promotion and advancement of Ukrainian accounting software products is also noted. The current directions for further research include revising the requirements and criteria for selecting accounting software products as the basis for developing a model to analyse their strengths and weaknesses, opportunities, and threats associated with their use (SWOT analysis model) in the process of business digital transformation.

Ключові слова: цифрова трансформація бізнесу, бухгалтерські програмні продукти, інформаційні технології в обліку, російський софт, "Вправо ERP", "MASTER:Бухгалтерія", "SAP Business One".

Key words: digital transformation of enterprises, accounting software products, information technologies in accounting, russian software, "Vpravno ERP", "MASTER:Bukhhalteriya", "SAP Business One".

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цифрова трансформація різних сферах суспільного життя сьогодні набула глобальних масштабів. В цьому контексті діджиталізація бухгалтерського обліку на підприємствах різних галузей і розміру сьогодні є невідворотною, про що свідчать активні спроби використання сучасних інформаційних технологій від блокчейн і великих даних до штучного інтелекту та імерсивних технологій [1]. Однак рівень залучення підприємств до цього процесу дуже різниться. Для багатьох малих і, навіть, середніх підприємств він є доволі низьким [2]. Слід визнати, що стрімкий розвиток інформаційних технологій, постійне вдосконалення програмних продуктів для бізнесу, як і зростаючий рівень конкуренції, не-

обхідність досягти максимальної ефективності в управлінні бізнес-процесами підприємства, вплив кризових явищ на національну економіку, наявність невизначеності у зовнішньому середовищі, вимагають від вітчизняних підприємств застосування нових підходів до автоматизації бізнесу та використання сучасних інструментів для підвищення своєї конкурентоспроможності [3].

Цей процес, що масово розпочався з використання електронних таблиць, згодом перейшов на новий якісний рівень з впровадженням спеціалізованих програмних продуктів (бухгалтерських програм). Такі програмні продукти безумовно і безперервно вдосконалюються й набувають нові можливості в змаганні різних брендів за користувача. Їх вимоги давно формалізовані, але в

останні роки їх перелік поповнили нові, що заслуговують особливої уваги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розв'язання проблем вдосконалення бухгалтерських (облікових) інформаційних систем присвячені численні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів.

Як свідчить розгорнутий моніторинг публікацій в провідному фаховому зарубіжному журналі The International Journal of Accounting Information Systems, за 2000—2022 роки, наукові дослідження прямо пов'язані з проблемами, з якими професіонали з обліку стикаються на практиці [4]. Наприклад, Т. К. Srinath і S. Swathi вказують на відставання з автоматизацією обліку малих і середніх підприємств Індії [2]. Kitsantas, T. & Chytis, E. вивчають питань кібербезпеки у інформаційних систем бухгалтерського обліку [5]. Практично відсутні закордонні дослідження щодо вибору чи використання бухгалтерських програмних продуктів. Виняток складають окремі публікації щодо архітектури чи використання ERP-систем. Водночас в останні роки багато зарубіжних публікацій присвячені вивченню тенденцій розвитку інформаційних систем бухгалтерського обліку та перспективи використання в них новітніх інформаційних технологій [2; 4; 6].

Українські науковці також вивчають зазначені теми [1; 7; 8 та інші], однак незмінно звертаються до проблеми вибору бухгалтерських програм, що представлені на вітчизняному ринку. Зокрема Н. Бабурнич, А. Гаврилюк, Н. Краус, О. Гонтаренко, О. Клевець, В. Ратинський, В. Томчук розглядають ряд вітчизняних і зарубіжних розробок, а саме: "Акцент", "Бест-Звіт", "Дебет Плюс", "IT Підприємство", "Парус", "Master:Бухгалтерія", "SmartFin.UA", "BookKeeper", FinExpert, SAP ERP, Quincefin, "1C / BAS: Бухгалтерія" та деяких інших. Автори проводили аналіз їх переваг і недоліків, визначають сучасні тенденції та тренди розвитку [9; 10; 11; 12; 13]. Тобто тема вибору та використання бухгалтерських програмних продуктів залишається актуальною для дослідження в Україні.

Водночас поза увагою дослідників залишаються ряд важливих викликів, що постають перед вітчизняними підприємствами і мають безпосередній вплив на вибір ними бухгалтерських програмних продуктів та відволікають їх від вивчення питань впровадження сучасних технологій в бухгалтерські інформаційні системи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є аналіз новітніх вимог до бухгалтерських програмних продуктів, що представлені на вітчизняному ринку, та визначення критеріїв їх вибору та використання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні переважна більшість зацікавлених осіб в різних країнах світу визнає необхідність цифрової трансформації бізнесу і обліку, зокрема. При цьому дослідники дотримуються думки, що будь-який бізнес, великий, малий чи мікро, повинен використовувати бухгалтерські програмні продукти для отримання точних

фінансових даних, швидшого прийняття рішень, легкого дотримання закону, забезпечення грошового потоку та ділових операцій без будь-яких перешкод [2]. Вони вважають, що такі програмні продукти є "незамінними інструментами для бізнесу будь-якого масштабу" [14]; автоматизація процесів бухгалтерського обліку, яка звільняють обліковий і управлінський персонал від рутинної роботи, дозволяє їм зосередитися на творчих процесах [7].

Одним з ключових питань автоматизації обліку є вибір відповідного програмного продукту. При цьому за останні тридцять років критерії вибору неодноразово визначали, переглядали, уточнювали. Можна стверджувати, що певний вплив на перелік таких критеріїв справили традиційні питання, що постають у процесі впровадження і використання бухгалтерських програмних продуктів, а саме: адаптації типової конфігурації до особливостей господарської діяльності, додаткові фінансові витрати та час на навчання персоналу, забезпечення періодичного сервісного обслуговування, витрати на щомісячну/щорічну абонентську плату, періодичне оновлення (завантаження релізів) тощо [10].

Щодо адаптації типової інформаційної системи до особливостей організації обліку на підприємстві, вона залежить від виду економічної діяльності, розміру підприємства, підходів до управління (фаховістю керівників), організації та рівня цифровізації бізнес-процесів, фінансової спроможності, розподілу посадових обов'язків, мотивації працівників (і не лише бухгалтерії) та інше. Треба визнати, що все перераховане та інше дійсно вимагає відповідних витрат, залученості персоналу тощо. Однак, зрештою, від всього перерахованого, як і від рівня цифровізації бізнес-процесів і обліку, зокрема, залежить конкурентоспроможність підприємства. Отже в цьому питанні треба досягти балансу між метою і витрат цифрову трансформацію бізнесу.

Зрештою, ключовими є такі критерії вибору програмного продукту для автоматизації обліку на підприємстві:

- обсяг фінансування (бюджет на впровадження);
- час на впровадження;
- відповідність законодавству в питаннях організації обліку, оцінки об'єктів, складання звітності і оподаткування;
- рівень інтеграції програмного продукту (окреме рішення або модуль у складі комплексного продукту);
- традиційний чи хмарний програмний продукт;
- використання новітніх технологій (наприклад, мобільних технологій, інтернету речей, штучного інтелекту, блокчейн);
- умови післяпродажного супроводження;
- провайдер і постачальник програмного забезпечення.

Крім зазначеного, вирішальне значення має спектр функціональних можливостей: від автоматизації окремих облікових завдань до комплексного їх рішення. При цьому з метою автоматизації обліку підприємства можуть використовувати як неспеціалізовані програмні пакети, що мають аналітичний апарат (насамперед Excel), так і спеціалізовані програмні продукти різного класу, призначені для:

- організації електронного документообігу;

- обліку окремих об'єктів;
- комплексного ведення обліку і складання регламентованої звітності;
- складання і передачі регламентованої звітності в контролюючі органи;
- інтегровані ERP-системи.

Вибір класу програмного продукту обумовлений різними факторами. Однак існують певні тенденції: наприклад ERP-системи традиційно обирають великі підприємства. Така практика характерна не лише для України, але й для інших країн світу [2].

На ринку бухгалтерських програмних продуктів представлені як локальні, так і міжнародні розробки. Наприклад в Польщі, за словами О. Клевець, значна частина компаній використовує програми таких світових гігантів, як SAP, Oracle або Microsoft Dynamics. Водночас зростає популярність локальних бухгалтерських програм, які надають більш адаптовані рішення для специфіки національного законодавства та бізнес-процесів. Все це відбувається на фоні прагнення замінити програмні продукти від "1С" на інші рішення [13].

В Україні склалася схожа ситуація. Однак, вибір між локальним і зарубіжним рішенням в останні роки набув особливого контексту. Він пов'язаний рішенням використовувати добре відомий, доступний за вартістю та забезпечений обізнаними фахівцями російський контент або альтернативний, новий програмний продукт в такій консервативній сфері діяльності як бухгалтерський облік.

Протягом попередніх тридцяти років серед бухгалтерських програмних продуктів на ринку України чільне місце виборолала і міцно тримає програма-фенікс, що була створена на платформі російської компанії "1С". Після її заборони до використання вітчизняними державними підприємствами у 2017 році вона відновила під брендом "BAS", згодом — "BAF" і досі успішно продовжує боротьбу за виживання.

На платформі "1С" розроблені програмні рішення всіх перерахованих вище класів. Вони зайняли всі відповідні ніші ринку в Україні. Цьому сприяла й широка мережа партнерів з багаторічним досвідом їх впровадження. Натомість компанії, які пропонують альтернативні локальні та зарубіжні бухгалтерські програмні продукти не мають відповідної партнерської мережі і підтримки, але працюють над вирішенням цієї проблеми. Наприклад, в Україні функціонують 46 навчальних центрів "MASTER:Бухгалтерія" [14]; 16 партнерів долучились до офіційного дистриб'ютора компанії "Soft Park" задля поширення програми класу ERP "Вправо" [15].

На розмах компанії за просування програмного забезпечення на платформі "1С" вказує й той факт, що в Україні була створена всеукраїнська громадська організація "Спілка автоматизаторів бізнесу", яка об'єднала "професіоналів в області автоматизації бізнесу, зацікавлених у розвитку сучасних інформаційних технологій, їх популяризації та ефективному використанні в різних галузях економіки" [16]. Навіть нині її членами є понад 300 компаній з різних регіонів України (Києва, Миколаєва, Львову, Дніпра, Одеси, Тернополя, Запоріжжя, Вінниці, Івано-Франківська, Полтави, Черкас, Суми, Хмельницьку, Нікополя, Мукачеву, Рівного, Харкова,

Луцька, Житомир тощо). Поза гарні слова Спілка просуває і продовжує просуванню лише програмні продукти від "1С" та деякі додатки до них.

Зважаючи на популярність бухгалтерських програмних продуктів на платформі "1С", до їх поширення ще з кінця 1990-х років почали долучатись, навчальні заклади України, в яких проводилась підготовка бухгалтерів (від коледжів до університетів). Навіть, навчання на бухгалтерських курсах подекуди проводились на базі програми "1С: Бухгалтерія". Багато наукових досліджень викладачів і студентів були присвячені питанням покращенню методики викладання дисципліни "Інформаційні системи і технології обліку", а також вдосконаленню первинного обліку, обліку об'єктів і процесів, аудиту і аналізу окремих об'єктів і звітності на підприємствах різних галузей і розміру, пошуку нових можливостей для оптимізації роботи бухгалтера, створення автоматизованих робочих місць та інше — на основі програмних продуктів на платформі "1С".

Іншим фактором популярності бухгалтерських програмних продуктів від "1С" була і залишається можливість встановлення і використання їх "зламаної" (нелицензованої) версії з дешевим обслуговуванням, доступним для мікро — і малих підприємств (аналіз цього варіанту автоматизації обліку виходить за межі даної статті, однак зважаючи на це, далі будемо орієнтуватись тільки на ті компанії, для яких він є неприйнятним).

У підсумку, нині однією з ключових вимог до кандидатів на різні посади у сфері бухгалтерського обліку (від обробки первинних документів до головного бухгалтера) у понад 90 % пропозицій є вміння на високому рівні працювати в програмі "1С". Серед компанії-роботодавці, де для обліку використовують ці програмні продукти, є малі, середні і, навіть потужні компанії (наприклад компанії "Альянс будівельників України", "Бритіш Американ Тобакко Україна", "Ajax Systems", "Delivery-Auto", "Нова Пошта", торгово-виробнича ГК "Бізнес-Холдинг", "Укртеплоенергоремонт", агропромисловий холдинг "Астарта" та інші) [17].

Все це стримувало розвиток українського ринку спеціальних програмних продуктів для бізнесу.

Вперше, широкого розголосу питання про припинення використання російського програмного продукту вітчизняними підприємствами, його безпековий і етичний характер набуло у 2014 році. Однак первинні спроби запровадити санкції щодо компаній і торговельних марок російського походження мали місце лише у 2017 році. Указ Президента України ввів заборону використовувати програмні продукти країни-агресора державними компаніями, але для інших організацій його положення мали лише рекомендаційний характер. Не зважаючи на застереження Служби безпеки України про існуючі загрози для бізнесу і безпеки України (всі оновлення проходять через російські сервери, а всі зібрані дані росіяни можуть використати для підризу української економіки) [11], лише невелика кількість вітчизняних підприємств відмовились від програмних продуктів на платформі "1С".

За словами О. Стрельникова, точну кількість активних компаній-користувачів продуктів "1С" в Україні важко оцінити, зокрема, через значний обсяг використання їх піратських копій, проте на момент накладання

Таблиця 1. Порівняльна характеристика програмних продуктів класу ERP на платформі "1С" та "Вправно"

Характеристики	«BAS ERP»	«Вправно ERP»
Бухгалтерський облік	+	+
Підтримка декількох валют	+	+
Управління запасами	+	+
Складський облік	+	+
Кадровий облік	+	+
Розрахунок зарплати, відпустки, лікарняних та ін.	+ / -	+
Управління торгівлю, послугами та виробництвом	+	+
Регламентована звітність	+	+
Інтеграція з іншими програмними продуктами	+	+
Аудиторський слід даних	-	+
Багатомовність даних/інтерфейсу	-	+
Різні стандарти звітності	-	+
Дозволено використання у держустановах	-	+
Здача податкової звітності з програми	-	+
Вебсервіс, додатки для Android та iOS	-	+
Програмний РРО (ПРРО)	-	+
Single sign-in (Google, Facebook, AD)	-	+
Проста кастомізація	-	+
Управління проєктами	-	+

Джерело: на основі [19].

санкцій ця цифра сягала до 500 тисяч [18]. Як виявилось, відмова від російського софту для більшості українських підприємств була і залишається проблемою. Для цього декілька причин [11; 18], але вважаємо необхідним зупинитись лише на окремих з них.

Нині все більшої популярності набувають спеціалізовані програмні продукти, які здатні вирішувати не тільки окремі завдання, а й автоматизувати управління ресурсами організації загалом, забезпечувати аналіз та планування діяльності організації, — це програмні продукти останньої групи. Знаковим є вихід на український ринок кількох ERP-систем, які орієнтовані на середні і малі підприємства (наприклад, "SAP Business One", "MASTER:Бухгалтерія" та "Вправно: ERP"). Водночас для мікро-, малих і багатьох середніх підприємств все ще актуальними залишаються й інші, простіші за функціоналом і інтерфейсом та дешевші види програмних продуктів. Тому рішення щодо відмови від програм на платформі "1С" і переходу на нове програмне забезпечення стосується підприємств різного розміру і є доволі складним. В цьому випадку вибір пов'язаний з порівнянням функціональних можливостей базової програми (що використовується, до якої звикли працівники бухгалтерії та інших підрозділів підприємства) і з іншими системами; необхідністю перенести бази даних зі старої системи до нової та перенавчати персонал.

Слід погодитись з О. Гонтаренко [10], в останні роки ситуація істотно змінилась — розробники українських програмних продуктів невпинно працюють над їх розробкою та вдосконаленням. Як результат, вони не поступаються російським аналогам, а інколи й перевершують їх, оскільки в більшій мірі відповідають новим запитам користувачів. До прикладу, порівняння програмних продуктів класу ERP на платформі "1С" та "Вправно" свідчить не на користь першої з них (Табл. 1).

Корисною є можливість інтеграції ERP-систем з різними програмними продуктами інших компаній. Наприклад, розробники пропонують інтеграцію "BAS ERP" з системами електронного документообігу, торговельними майданчиками, зі службами доставки тощо [19]. Така можливість ніби розширює функціонал програмного продукту та підвищує його рейтинг і, водночас, впливає на рейтинг відповідних компаній-партнерів та/або їх додатків. Сьогодні такий вплив є доволі неоднозначним і ставить під сумнів соціальну відповідальність компанії.

До переваг "BAS ERP" вендори також відносять "налаштування відповідності рахунків і оборотів регламентованого і міжнародного обліку" [20; 21]. Однак, програмні продукти від компанії "SAP" мають більш широкий і гнучкий алгоритм використання кількох валют в обліку і звітності, вибору системної валюти та валюти розрахунків для кожного контрагента, інші умови використання іноземних валют.

Існують й інші особливості (переваги чи недоліки) використання "BAS ERP" та інших програмних продуктів на платформі "1С".

Наприклад, в цій програмі вибір мови інтерфейсу не гарантує її коректне використання. Якщо обрати україномовний варіант, у повідомленнях можна побачити і українські, і російські слова (наприклад, головне меню, правила відображення в міжнародному обліку подані українською мовою, а план рахунків — російською мовою). В підсумку навіть у одному робочому вікні доволі часто використані обидві мови. Це лише одна з ознак якості програмного інтерфейсу та поваги до користувачів.

До переваг спеціальних програмних продуктів, зокрема "BAS ERP", часто відносять гнучкість системи та її здатність до адаптації "під конкретну специфіку бізнес-процесів компанії" або до "потреб вашої організації".

[13; 20; 21]. На нашу думку, така перспектива може бути цікавою лише для консервативної моделі бізнесу. Натомість, впровадження ERP-систем відкриває для підприємства можливість для інтенсифікації розвитку та пошуку кращих рішень щодо організації його діяльності через вдосконалення саме бізнес-процесів. Важливо скористатись такою перспективою і поєднати процеси цифровізації та реорганізації бізнесу.

Зрозуміло, що це потребує відповідного бюджету і, крім того, далеко не всі програмні продукти та їх вендори здатні забезпечити таку перспективу. Унікальні можливості щодо цього надає впровадження ERP-систем від компанії "SAP" (зокрема, SAP Business One). Для міжнародної бізнес-спільноти статус користувача програмних продуктів на платформі SAP є ознакою успішного, чесного бізнесу і надійного партнера. Досягнення подібного результату, принаймні на рівні України, вітчизняними компаніями-розробниками програмних продуктів для бізнесу буде високим результатом. Саме через це вивчення досвіду компанії "SAP" варто приділити особливу увагу. Реальний крок в цьому напрямку зробили розробники програм "Вправно" та "MASTER:Бухгалтерія" [14; 15].

Отже для українського ринку програмних продуктів для бізнесу характерні високий рівень конкуренції, потреба у комплексних рішеннях з автоматизації бізнесу, орієнтація на хмарні технології, вихід на ринок багатьох невеликих компаній з власними рішеннями, розширення опцій додаткового сервісу [8]. До переваг сучасних програмних продуктів, крім широкої функціональності, підтримки різних видів оподаткування і регулярності оновлення з урахуванням змін законодавства, відносять:

- простий інтерфейс користувача;
- вбудовані засоби аналізу та звітності;
- високу швидкість роботи;
- ефективну підтримку клієнтів;
- легку інтеграцію з іншими системами;
- можливість роботи в хмарі;
- використання штучного інтелекту
- та інше [1; 12; 13 та ін.].

Крім того, важливим фактором переходу з програм, що розроблені на платформі "1С", на новий програмний продукт є наявність спеціального модуля для перенесення бази даних з старої системи до своєї [14; 15; 18]. Таку можливість надають практично всі розробники українського софту.

На завершення нашого дослідження зауважимо, що зміна ландшафту цифровізації бізнесу і, зокрема обліку, оподаткування, звітності, їх контролю, аудиту і аналізу в Україні в значній мірі залежить від активної позиції закладів вищої освіти. Саме вони, насамперед, формують у майбутніх фахівців розуміння критеріїв вибору, вимог, переваг і недоліків програмних продуктів, навичок їх використання.

З іншої сторони, надзвичайно важливою є думка професійної бухгалтерської спільноти і готовність до змін, навчання і підвищення кваліфікації окремих фахівців. При цьому треба віддати належне Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України, яка за підтримки партнерів протягом останніх років на численних заходах залучає розробників програмних продуктів,

представників регуляторних установ, бізнесу, наукових кіл і професійних організацій до обговорення проблеми використання російського софту в Україні та пошуку шляхів її розв'язання.

Вирішенню завдання популяризації українського програмного забезпечення та позбавлення його зневажливого епітету "аналог" присвячене проведення низки шоурумів українського програмного забезпечення "Своє.ІТ". На заходах були представлені вітчизняні бухгалтерські програмні продукти "Вправно ERP", "MASTER:Бухгалтерія", "Універсал 9.0", "БукКіпер", "Дебет Плюс" та інші. В рамках проєкту проходять панельні дискусії за участі експертів галузі для обговорення, зокрема, питань взаємодії влади та бізнесу для промоції і розвитку українського софту. 14 червня 2024 року на другому шоурумі українського програмного забезпечення офіційно, за участі Міністерства цифрової трансформації України, був підписаний Маніфест українських розробників ПЗ [22].

Співпраця всіх зацікавлених сторін — розробників програмних продуктів, професійних бізнес-організацій, навчальних закладів, влади і бізнесу дозволить виправити ситуацію на ринку програмних продуктів та їх використання в Україні. Варто й надалі активно моніторити ситуацію з цифровою трансформацією бізнесу в Україні і активно працювати задля посилення її економічної спроможності, безпеки та незалежності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Питання автоматизації інформаційних систем обліку є актуальними як в Україні, так і за її межами. Більшість досліджень спрямовані на вирішення конкретних практичних проблем у цій сфері. За результатами проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки.

Цифрова трансформація бізнесу є невідворотною, однак, рівень залучення до цього процесу підприємств значно різниться. Одним зі стримуючих факторів є широке визнання та підтримка бізнесом в Україні російського софту. Водночас він програє сучасним бухгалтерським програмним продуктам за рядом важливих характеристик, серед яких: швидкість виконання завдань, якість інтерфейсу, впровадження новітніх інформаційних технологій, мобільний застосунок, робота у різних операційних системах, здача звітності електронно у вигляді без використання спеціальних електронних додатків, вбудовані гнучкі засоби аналізу та звітності тощо. Крім того, окремі характеристики програмних продуктів, які традиційно відносили до переваг, нині слід оцінювати більш обережно з урахуванням перспектив розвитку бізнесу. Зокрема, гнучкість програмного продукту та його здатність до адаптації з урахуванням особливостей певного підприємства відповідає консервативному підходу до автоматизації і забезпечує лише частковий ефект.

На українському ринку існує значна кількість альтернативних програмних продуктів, які можуть замінити російські аналоги, зокрема ERP-системи від компаній SAP, "Вправно", "MASTER:Бухгалтерія". Ці продукти забезпечують не лише базовий функціонал, а й інші широкі можливості і відповідають сучасним вимогам

бізнесу. При цьому швидко розвиваються і легше адаптуються до нових вимог.

З огляду на значення задля економічної безпеки України та виправлення ситуації на ринку бухгалтерських програмних продуктів потрібна синергія всіх зацікавлених сторін і, зокрема, навчальних закладів, організацій, що об'єднують професійних бухгалтерів і аудиторів, органів влади. Формування у бізнесу розуміння перспектив цифрової трансформації на основі впровадження сучасних, адекватних програмних продуктів може бути тривалим процесом, але незворотнім.

Досягнення цієї мети визначає актуальні напрями подальших наукових розвідок, а саме: перегляд вимог і критеріїв вибору спеціальних програмних продуктів для обліку як основи цифрової трансформації бізнесу з акцентом на створення оптимальних умов для розвитку бізнесу. Існує необхідність у розробці моделі SWOT-аналізу програмних продуктів, яка передбачатиме аналіз їх сильних і слабких сторін продуктів, можливостей та загроз, пов'язаних з їх використанням, з урахуванням розширеного спектру критеріїв вибору.

Література:

1. Король С.Я., Ромашко О.М. Штучний інтелект у бухгалтерській діяльності. *Scientia Fructuosa*. 2024. № 2. С. 145—157. [https://doi.org/10.31617/1.2024\(154\)08](https://doi.org/10.31617/1.2024(154)08).
2. Srinath T. K., Swathi S. Trends in Accounting Information System: Opportunities and Challenges in MSMes. *The Journal of Contemporary Issues in Business and Government*. 2022. 28(3). 658-668.
3. Albuquerque F., Dos Santos P.G. Recent Trends in Accounting and Information System Research. *A Literature Review Using Textual Analysis Tools*. *FinTech*. 2023. 2. 248—274. <https://doi.org/10.3390/fintech2020015>.
4. Cram W.A., Wang T., Yuan J. Cybersecurity Research in Accounting Information Systems: A Review and Framework. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. 2023. 20 (1). 15—38. <https://doi.org/10.2308/JETA-2020-081>.
5. Kitsantas T., Chytis E. Blockchain Technology as an Ecosystem: Trends and Perspectives in Accounting and Management. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*. 2022. 17 (3). 1143—1161. <https://doi.org/10.3390/jtaer17030058>.
6. Slavinskaite N. Automation of accounting processes: Case study of the companies in Lithuanian. *Global Journal of Business Economics and Management: Current Issues*. 2022. 12 (3). 316—325. <https://doi.org/10.18844/gjbem.v12i3.7046>.
7. Король С., Ключко А. Цифрові технології в обліку й аудиті. Держава та регіони. Серія "Економіка та підприємництво". 2020. № 1. С. 170—176. <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-1-29>.
8. Бабурнич Н. Автоматизація обліку бізнес-процесів у торгівлі: проблеми, етапи здійснення та огляд програмних рішень. *Трансформаційна економіка*. 2024. № 2 (07). С. 7—12. <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-1>.
9. Гаврилюк А.Р., Краус Н.М. Автоматизація бухгалтерського обліку: переваги, особливості впровадження, огляд інформаційних систем. Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті:

тези доповідей XLVI Міжнар. наук. студ. конф., м. Полтава, 25 квітня 2023 р. Полтава: ПУЕТ, 2023. С. 103—106.

10. Гонтаренко О. Українська програма бухобліку замість російського ПЗ. URL: <https://gb.expertus.com.ua/recommendations/192>.

11. Клевець О. Як ефективно використовувати МСФЗ у програмному забезпеченні 1С (BAS). *Фінансова Академія Актив*. Дата публікації: 10.04.2024. URL: <https://finacademy.net/ua/materials/article/msfo-v-1c>.

12. Ратинський В.В. Інформаційні технології в бухгалтерському обліку. Перспективи та проблеми. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 4/1. С. 17—20. [https://doi.org/10.37634/efp.2021.4\(1\).3](https://doi.org/10.37634/efp.2021.4(1).3).

13. Клевець О. Погляд на бухгалтерські програми у Польщі: інновації та перспективи. *Фінансова Академія Актив*. Дата публікації: 22.05.2024. URL: <https://finacademy.net/materials/article/buhgalterskie-programmy-v-polshe>.

14. Офіційний сайт компанії "IT-Enterprise". Дата доступу: 30.07.2024. URL: <https://masterbuh.com/>.

15. Офіційний сайт компанії "Soft Park". Дата доступу: 30.07.2024. URL: <https://softpark.com.ua/>.

16. Офіційний сайт Громадської організації "Спілка автоматизаторів бізнесу". Дата доступу: 30.07.2024. URL: <https://unionba.com.ua/about-union>.

17. Сайт пошуку роботи №1 в Україні "Work.ua". Дата доступу: 30.07.2024. URL: <https://www.work.ua/>.

18. Стрельников О. "1С" розбрату. Як російська система автоматизування бізнесу вкорінилась в Україні — розслідування DOU. Дата публікації: 27.04.2022. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/what-is-happening-with-1c-in-ukraine/>.

19. Альтернатива 1С (BAS). Офіційний сайт компанії "Codejig". Дата доступу: 30.07.2024. URL: <https://www.codejig.com/uk/bas-1c/>.

20. Інтеграція систем з BAS. Офіційний сайт компанії "FinSoft". Дата доступу: 03.08.2024. URL: <https://finsoft.ua/ua/uslugi/integration>.

21. Офіційний сайт компанії "Проком". BAS ERP. Дата доступу: 30.07.2024. URL: <https://csoprocom.com.ua/bas/bas-erp/>.

22. Офіційний сайт платформи "Своє.ІТ". Дата доступу: 06.08.2024. URL: <https://www.svoe.it/>.

References:

1. Korol, S. and Romashko, O. (2024), "Artificial intelligence in accounting", *Scientia Fructuosa*, vol. 2, pp. 145—157. [https://doi.org/10.31617/1.2024\(154\)08](https://doi.org/10.31617/1.2024(154)08).
2. Srinath, T. K. and Swathi, S. (2022), "Trends in Accounting Information System: Opportunities and Challenges in MSMes", *The Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, vol. 28 (3), pp. 658—668.
3. Albuquerque, F. and Dos Santos, P.G. (2023), "Recent Trends in Accounting and Information System Research", *A Literature Review Using Textual Analysis Tools*. *FinTech*, vol. 2, pp. 248—274. <https://doi.org/10.3390/fintech2020015>.
4. Cram, W.A., Wang, T. and Yuan, J. (2023), "Cybersecurity Research in Accounting Information Systems: A Review and Framework", *Journal of Emerging*

Technologies in Accounting, vol. 20 (1), pp. 15—38. <https://doi.org/10.2308/JETA-2020-081>.

5. Kitsantas, T. and Chytis, E. (2022), "Blockchain Technology as an Ecosystem: Trends and Perspectives in Accounting and Management", Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, vol. 17 (3), pp. 1143—1161. <https://doi.org/10.3390/jtaer17030058>.

6. Slavinskaite, N. (2022), "Automation of accounting processes: Case study of the companies in Lithuanian", Global Journal of Business Economics and Management: Current Issues, vol. 12 (3), pp. 316—325. <https://doi.org/10.18844/gjbem.v12i3.7046>.

7. Korol, S. and Klochko, A. (2020), "Digital technologies in accounting and auditing", State and regions. Series: Economics and Business, vol. 1, pp. 170—176. <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-1-29>.

8. Baburnych, N. (2024), "Automation of business process accounting in trade: problems, stages of implementation and overview of software solutions", Transformational Economy, vol. 2 (07), pp. 7—12. <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-1>.

9. Gavrilyuk, A.R. and Kraus, N.M. (2023), "Automation of accounting: advantages, features of implementation, overview of information systems", Aktual'ni pytannya rozvytku nauky ta zabezpechennya yakosti osvity u XXI stolitti: tezy dopovidey XLVI Mizhnar. nauk. stud. konf. [Current issues of the development of science and ensuring the quality of education in the 21st century: theses of reports of the 25th International Scientific Student Conference], PUET, Poltava, Ukraine, pp. 103—106.

10. Gontarenko, O. (2022), "Ukrainian accounting program instead of Russian software", available at: <https://gb.expertus.com.ua/recommendations/192> (Accessed: 27 Jul. 2024).

11. Klevets', O. (2024), "How to effectively use IFRS in 1S (BAS) software", Financial Academy Active, available at: <https://finacademy.net/ua/materials/article/msfov-1c> (Accessed: 27 Jul. 2024).

12. Ratynskyi, V. (2021), "Information technologies in accounting. Prospects and problems", Economics. Finances. Law, vol. 4/1. [https://doi.org/10.37634/efp.2021.4\(1\).3](https://doi.org/10.37634/efp.2021.4(1).3).

13. Klevets', O. (2024), "A look at accounting programs in Poland: innovations and prospects", Financial Academy Active, available at: <https://finacademy.net/materials/article/buhgalterskie-programmy-v-polshe> (Accessed: 25 Jul. 2024).

14. Official site of the company "IT-Enterprise" (2024), available at: <https://masterbuh.com/> (Accessed: 27 Jul. 2024).

15. Official site of the company "Soft Park" (2024), available at: <https://softpark.com.ua/> (Accessed: 27 Jul. 2024).

16. Official website of the Public Organization "Union of Business Automatizers" (2024), available at: <https://unionba.com.ua/about-union> (Accessed: 30 Jul. 2024).

17. Job search site No.1 in Ukraine: "Work.ua" (2024), available at: <https://www.work.ua/> (Accessed: 30 Jul. 2024).

18. Strelnykov, O. (2022), "1C" of discord. How the Russian business automation system took root in Ukrai-

ne — DOU investigation", available at: <https://dou.ua/lenta/articles/what-is-happening-with-1c-in-ukraine/> (Accessed: 30 Jul. 2024).

19. Official site of the company "Codejig" (2024), "Al'ternatyva 1S (BAS)", available at: <https://www.codejig.com/uk/bas-1c/> (Accessed: 30 Jul. 2024).

20. Official site of the company "FinSoft" (2024), "Integration of systems with BAS", available at: <https://finsoft.ua/ua/uslugi/integration> (Accessed: 03 Aug. 2024).

21. Official site of the company "Prokom" (2024), "BAS ERP", available at: <https://csoprocom.com.ua/bas/bas-erp/> (Accessed: 30 Jul. 2024).

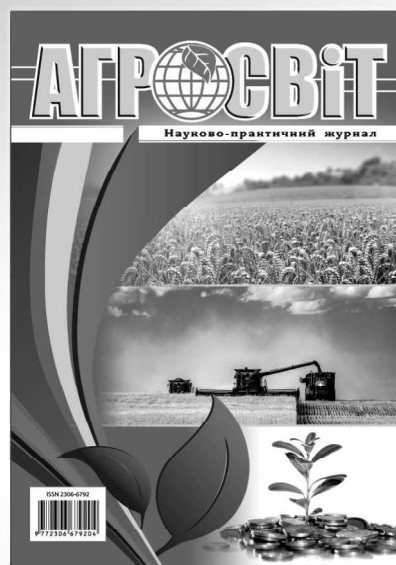
22. Official site of the platform "Svoye.IT" (2024), available at: <https://www.svoe.it/> (Accessed: 06 Aug. 2024).

Стаття надійшла до редакції 16.08.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 330.322.011.2

І. А. Сазонець,
д. е. н., професор, директор, Науково-дослідний інститут
ВНПЗ "Дніпровський гуманітарний університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3675>
А. Ю. Гладченко,
к. е. н., асистент лектора школи менеджменту,
Університет Stirling, Шотландія, Великобританія
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2067-8746>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.13

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ЕПОХУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

I. Sazonets,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Director, Scientific Research Institute of the Dnipro Humanities University
A. Hladchenko,
PhD in Economics, Assistant Lecturer of Stirling Management School, University of Stirling, Scotland, United Kingdom

INTELLECTUAL SOVEREIGNTY AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN THE ERA OF THE KNOWLEDGE ECONOMY

У статті розглянуто поняття "інтелектуальний суверенітет" у контексті розвитку економіки знань та цифровізації. Доведено, що сучасні наукові роботи не містять єдиного визначення цього поняття, а наявні трактування є фрагментарними і часто дискусійними. Підкреслено недостатній акцент на питаннях міжнародної співпраці в сфері захисту інтелектуального суверенітету. Пропонується введення в науковий обіг нового поняття "інтелектуальний суверенітет". Це поняття визначається як здатність держави контролювати, захищати та ефективно використовувати свої інтелектуальні ресурси. До таких ресурсів віднесено знання, технології та інновації. Дослідження підкреслює стратегічну важливість інтелектуальної власності для забезпечення автономії та незалежності у прийнятті рішень. Інтелектуальний суверенітет стимулює економічний розвиток. Структура інтелектуального суверенітету надає основу для подальшого дослідження концепції інтелектуального суверенітету. Є доцільним виявити фактори, що впливають на реалізацію концепції інтелектуального суверенітету

The article examines the concept of "intellectual sovereignty" in the context of the development of the knowledge economy and digitalization. It has been proven that modern scientific works do not contain a single definition of this concept, and the existing interpretations are fragmentary and often debatable. Insufficient emphasis on issues of international cooperation in the field of intellectual sovereignty protection is emphasized. It is proposed to introduce the new concept of "intellectual sovereignty" into scientific circulation. This concept is defined as the state's ability to control, protect and effectively use its intellectual resources. Such resources include knowledge, technology and innovation. Intellectual sovereignty stimulates economic development. The intellectual sovereignty framework provides a framework for further exploration of the concept of intellectual sovereignty. It is expedient to identify the factors affecting the implementation of the concept of intellectual sovereignty.

The purpose of the article is to substantiate the main determinants of the latest concept of intellectual sovereignty and identify factors that affect the ability of states and corporations to preserve and protect their intellectual independence in the conditions of global competition of countries that build their development on the knowledge economy.

The article proves that available scientific works on the issues of the knowledge economy and information economy indicate that although there are many studies that analyze the impact of intellectual independence on national economies and societies, there is still no single definition of the concept of intellectual sovereignty. It was determined that there is a lack of detailed analysis of the impact of economic factors on intellectual sovereignty, such as economic specialization and its role in the formation and protection of intellectual resources.

It has been proven that modern economic views lack a detailed consideration of new economic models and innovative approaches that could contribute to the preservation of intellectual sovereignty. Such approaches may include platforms for sharing resources and new forms of legal protection of knowledge and intellectual property

Ключові слова: інтелектуальний суверенітет, зростання, економіки знань, інформатизація, інновації, держава, інтелектуальна власність.

Key words: intellectual sovereignty, growth, knowledge economy, informatization, innovation, state, intellectual property.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні економічні процеси свідчать про те, що розвиток економіки все більше залежить від невинробничих факторів. Технологічні та інтелектуальні складові відіграють дедалі важливішу роль у світовому виробництві та перерозподілі ресурсів. Одним з нових та малодосліджених аспектів загострення конкуренції в контексті економічного розвитку є поняття інтелектуального суверенітету. Інтелектуальний суверенітет передбачає контроль над власними інтелектуальними ресурсами, знаннями та технологіями. Це нове поняття набуває все більшої актуальності у зв'язку з швидким розвитком штучного інтелекту та інших високих технологій. Розуміння багатогранної природи інтелектуального суверенітету та його впливу на економічне зростання набуває вирішального значення для політиків, економістів і науковців. В таких умовах актуалізується дослідження сутності інтелектуального суверенітету, його роль в сучасній економіці та його вплив на економіку знань. Також досить важливим завданням є виявити як контроль над інтелектуальними ресурсами та технологіями може сприяти або стримувати економічний прогрес, а також які стратегії можуть бути використані для ефективного управління цими ресурсами. З розвитком глобалізації та інформаційного суспільства, контроль над інформацією та знаннями стає ключовим фактором у забезпеченні національної конкурентоспроможності. Держави, які здатні ефективно захищати та використовувати свої інтелектуальні ресурси, отримують значні переваги на світовій арені. Це стосується як національних інноваційних систем, так і міжнародного співробітництва в сфері науки і технологій. Тому, значний науковий потенціал становить саме розкриття сутності інтелектуального суверенітету в сучасному світі та його потенціалу для стимулювання економічного зростання.

Створення основи для подальших досліджень та дискусій у цій сфері дозволить країнам краще орієнтуватися у складному ландшафті глобальної економіки та технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Основні наукові підходи до формування проблеми інтелектуального суверенітету розглядалася в роботах класичних і сучасних авторів, таких як Джон Локк [5, с. 45-90], Самуель Гантінгтон [2 с. 112—167], Френсіс Фукуяма [11, с. 14—88], Шошана Зубофф [3, с. 231—301], Ніколас Карп [4, с. 145-190], Еліно́р Остром [7, с. 11—143], Юваль Ной Харарі [12, с. 210-299], Брюс Шнайєр [13], Карл Браун [1, с. 190—210], а також у працях Сазонце́в І.Л. [8, с. 10—13]. В цих роботах автори проаналізували широке коло питань, що стосуються інтелектуальної власності, розвитку штучного інтелекту, інноваційного розвитку. Однак, питання саме здобуття інтелектуального суверенітету країн потребують глибокого осмислення, що є особливо важливим в розрізі розвитку класичної наукової концепції економіки знань.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Незважаючи на широке коло дослідників, які в своїх роботах аналізують глибинні аспекти впливу інтелектуальної незалежності на розвиток економіки знань, слід зазначити, що стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобальних комунікаційних мереж значно трансформують поняття інтелектуального суверенітету. У зв'язку з цим, метою цієї статті є обґрунтування основних детермінант новітньої концепції інтелектуального суверенітету та виявлення факторів, які впливають на здатність держав та корпорацій зберігати і захищати свою інтелектуальну незалежність в умовах глобальної конкуренції країн, що будують свій розвиток на економіці знань.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виявлення детермінант інтелектуального суверенітету є однією з ключових проблем сучасного суспільного розвитку, оскільки саме порушення інтелектуальної незалежності може стати причиною інформаційних атак, втрати контролю над національними ресурсами та загроз економічного розвитку. Систематизація класичних підходів до проблематики інтелектуального суверенітету дозволяє стверджувати, що однією з перших концепцій, що торкалася цього питання, була запропонована Джоном Локком (1632—1704) [5]. Хоча автор не писав безпосередньо про інтелектуальний суверенітет у сучасному розумінні цього терміну у своїх працях він підкреслював важливість незалежного мислення та захисту інтелектуальної власності як основи для розвитку держави та її економіки. У своїй праці "Два трактати про правління" Локк обґрунтовує право людини на власність, включаючи продукти її праці та інтелектуальні здобутки. За Дж. Локком, власність є природним правом, і держава повинна забезпечувати її захист. Ці ідеї можуть бути проєктовані на сучасну концепцію інтелектуального суверенітету, яка передбачає право нації чи держави на контроль і захист своїх інтелектуальних ресурсів. Хоча Дж. Локк не використовував саме цей термін, його філософія стала важливою основою для подальшого розвитку ідей про права на інтелектуальну власність і свободу думки, що, в свою чергу, пов'язане з інтелектуальним суверенітетом [5]. Пізніше, з розвитком інформаційних технологій та глобальних мереж, виникли нові виклики та загрози, пов'язані з інтелектуальним суверенітетом. Особливо слід відзначити роботи Френсіса Фукуями (1952 р.), який у своїх дослідженнях зосередив увагу на загрозах глобалізації для національних інтересів, включаючи безконтрольну дифузію знань і інновацій та втрату контролю над інтелектуальними ресурсами. Аналіз сучасних підходів до інтелектуального суверенітету виявляє існування короткострокових і довгострокових циклів втрати та відновлення інтелектуальної незалежності [11]. Наприклад, дослідження американського економіста і політолога Самуеля Гантінгтона (1927—2008) показують, що національні держави, які не здатні захищати свій інтелектуальний суверенітет, ризикують втратити ключові конкурентні переваги на глобальній арені.

Науковець попереджав, що національні держави, які не здатні ефективно захищати свої інтелектуальні ресурси, включаючи технології, наукові знання та культурні надбання, ризикують втратити свою конкурентоспроможність на глобальній арені. С. Гантінгтон також зазначав, що в умовах зростаючого тиску з боку інших держав і транснаціональних корпорацій, слабкі національні держави можуть зіткнутися з втратою контролю над своїми інтелектуальними активами. Це, в свою чергу, може призвести до економічного та культурного занепаду, оскільки втрата інтелектуальних ресурсів робить країну залежною від зовнішніх джерел знань та технологій [2].

Ці концепції мають широкий спектр пояснень, однак у межах авторського аналізу можна їх об'єднати за формальною парадигмою, що дозволяє стверджувати: перелічені автори описували риси, притаманні су-

часній інформаційній суспільно-економічній системі відносин. Однак у цій системі не формується нова стратегія захисту інтелектуального суверенітету, яка дає змогу ефективно протистояти загрозам у контексті глобалізації та цифровізації. На нашу думку, автори більше зосередилися на описі проблеми інформаційної складової економічного розвитку, ніж на способах її вирішення. Новітні напрацювання вже мають чіткіші риси визначення терміну "інтелектуальний суверенітет", проте також мають свої межі застосування та недоліки. Нижче наведено перелік сучасних авторів, які досліджували питання інтелектуального суверенітету та пов'язані з ним теми.

Так, Шошана Зубофф — авторка книги "Епоха спостережуваного капіталізму" (The Age of Surveillance Capitalism). Зубофф досліджує, як великі технологічні компанії використовують дані, що створюються користувачами, для економічного зиску, створюючи нову форму економічної влади. Вона акцентує увагу на загрозі для інтелектуального суверенітету, коли приватна інформація стає товаром, який контролюють великі корпорації, а не окремі особи або нації [3]. В своїх працях Ш. Зубофф вводить термін "спостережуваний капіталізм" для опису нової економічної системи, де великі технологічні компанії збирають і використовують величезні обсяги даних про користувачів для створення і комерціалізації профілів, прогнозів і поведінкових інструментів. Ця система ставить під загрозу конфіденційність особистих даних і може використовувати ці дані для маніпуляцій і контролю. Авторка у своїх працях вказує на те, що люди та організації часто втрачають контроль над своїми даними, які стають товаром для технологічних компаній. Цей процес може загрожувати не тільки особистій конфіденційності, але й інтелектуальним ресурсам, таким як творчі та наукові розробки, які також можуть бути використані без належної компенсації чи визнання. Юваль Ной Харарі — ізраїльський історик і автор бестселерів "Homo Deus" та "21 урок для 21-го століття". Ю. Н. Харарі розглядає загрози, що постають перед національними державами та суспільствами в умовах стрімкого розвитку економіки знань, штучного інтелекту та біотехнологій. Автор попереджає, що втрата контролю над цими технологіями може призвести до втрати інтелектуального суверенітету і навіть до глобальних змін у структурі влади [12]. Елінор Остром — американська політична економістка, лауреатка Нобелівської премії з економіки. У своїх роботах, зокрема в "Управлінні спільними ресурсами" (Governing the Commons), вона розглядає механізми управління спільними ресурсами, включаючи інтелектуальні ресурси, і показує, як громади та держави можуть створювати ефективні системи для захисту своїх інтересів. Її ідеї можна застосувати до питання інтелектуального суверенітету, особливо в контексті захисту національних знань і технологій [7].

Інший видатний науковець Ніколас Карп — автор книги "Великий перемикач: хмари, великі дані та нова економіка" (The Big Switch: Rewiring the World, from Edison to Google). Н. Карп досліджує, як перехід на хмарні обчислення та збір великих даних може вплинути на розподіл інтелектуальної влади та суверенітет. Він попереджає, що централізація даних у руках кількох

Таблиця 1. Систематизація теоретичних підходів щодо елементів інтелектуального суверенітету в класичних та новітніх наукових поглядах на економічний розвиток

Джон Локк [5]	Локк підкреслював важливість незалежного мислення та захисту інтелектуальної власності як основи для розвитку держави. У своїй праці «Два трактати про правління» він обґрунтував право людини на власність, включаючи інтелектуальні здобутки, що стало основою для сучасної концепції інтелектуального суверенітету.
Френсіс Фукуяма [11]	Фукуяма досліджує загрози глобалізації для національних інтересів, зокрема втрату контролю над інтелектуальними ресурсами. Він акцентує на тому, що держави, які не можуть захищати свої інтелектуальні активи, ризикують втратити конкурентні переваги на глобальній арені.
Самуель Гантінгтон [2]	Гантінгтон вказує, що держави, які не здатні ефективно захищати свої інтелектуальні ресурси, можуть втратити конкурентоспроможність через втрату контролю над технологіями і науковими знаннями, що веде до економічного та культурного занепаду.
Шошана Зубофф [3]	Зубофф досліджує загрози спостережуваного капіталізму, де великі технологічні компанії контролюють дані користувачів як нову форму економічної влади. Вона акцентує на ризиках втрати інтелектуального суверенітету, коли дані стають товаром, контрольованим корпораціями.
Юваль Ной Харарі [12]	Харарі розглядає ризики, пов'язані з розвитком штучного інтелекту та біотехнологій. Він попереджає про можливу втрату контролю над цими технологіями, що може загрожувати інтелектуальному суверенітету і викликати глобальні зміни у структурі влади.
Еліно́р Остро́м [7]	Остром аналізує управління спільними ресурсами, включаючи інтелектуальні ресурси, і показує, як громади та держави можуть створювати ефективні системи для захисту своїх інтересів, що стосується і інтелектуального суверенітету.
Ніколас Карр [4]	Карр досліджує вплив хмарних обчислень і великих даних на розподіл інтелектуальної влади. Він попереджає, що централізація даних у руках глобальних гравців може призвести до втрати національного контролю над критично важливими технологіями і інформацією.
Брюс Шнайер [13]	Шнайер акцентує увагу на кіберзагрозах для національної безпеки і інтелектуального суверенітету. У своїх роботах він розглядає нові форми тероризму, де кіберзагрози можуть вплинути на критично важливі інфраструктури. Він підкреслює необхідність ефективних стратегій кіберзахисту для збереження інтелектуальних ресурсів і національного суверенітету.

глобальних гравців може призвести до втрати національного контролю над критично важливими технологіями та інформацією [4]. На останок, серед науковців, що досліджували феномен знань та інтелекту в економіці, слід зазначити, такого науковця як Брюс Шнайер. Він один з найбільш впливових експертів у сфері кібербезпеки, який активно досліджує питання захисту інформаційних систем і технологій в умовах зростаючих кіберзагроз. Його роботи, особливо в контексті національної безпеки та інтелектуального суверенітету, мають велике значення для розуміння сучасних викликів у сфері кібербезпеки. У своїй праці "Кібербезпека: новий вид тероризму" (Cybersecurity and the New Terrorism) Б. Шнайер досліджує вплив кіберзагроз на глобальну безпеку, включаючи можливі атаки на критично важливі інфраструктури. Науковець акцентує увагу на нових формах тероризму, де кіберзагрози стають важливим інструментом для атак на державні і приватні інституції. У книзі "Кібербезпека: сучасний стан" (Cybersecurity: The Modern State) Б. Шнайер розглядає сучасний стан кіберзахисту, аналізує ефективність поточних стратегій захисту і пропонує нові підходи для зміцнення національної безпеки [13]. Так Б. Шнайер підкреслює, що недостатній захист інтелектуальних ресурсів, таких як наукові дослідження, технології і дані, може загрожувати національній безпеці. Він вказує на те, що кіберзагрози

можуть мати серйозні наслідки для державної безпеки, особливо коли йдеться про критично важливі інфраструктури, які залежать від сучасних технологій. За його словами, кіберзагрози можуть включати як державні атаки, так і дії злочинних організацій. Кібератаки можуть бути спрямовані на дестабілізацію державних структур, крадіжку конфіденційних даних, а також на здійснення економічних і політичних маніпуляцій. В контексті інтелектуального суверенітету Б. Шнайер акцентує увагу на важливості захисту інтелектуальних ресурсів для забезпечення національного суверенітету. Він стверджує, що національні держави повинні розробляти і впроваджувати ефективні стратегії захисту для забезпечення безпеки критичних інформаційних і технологічних активів. У своїх публікаціях він також обговорює, як держави можуть використовувати кіберзахист як інструмент для збереження і зміцнення свого впливу на глобальній арені. Він пропонує нові концепції та стратегії, які дозволяють адаптуватися до нових викликів, таких як розвиток штучного інтелекту, збільшення кількості кіберзагроз і ускладнення кіберінфраструктури [13]. Загалом, систематизація теоретичних підходів щодо елементів інтелектуального суверенітету в класичних та новітніх наукових поглядах на економічний розвиток представлена в таблиці 1.

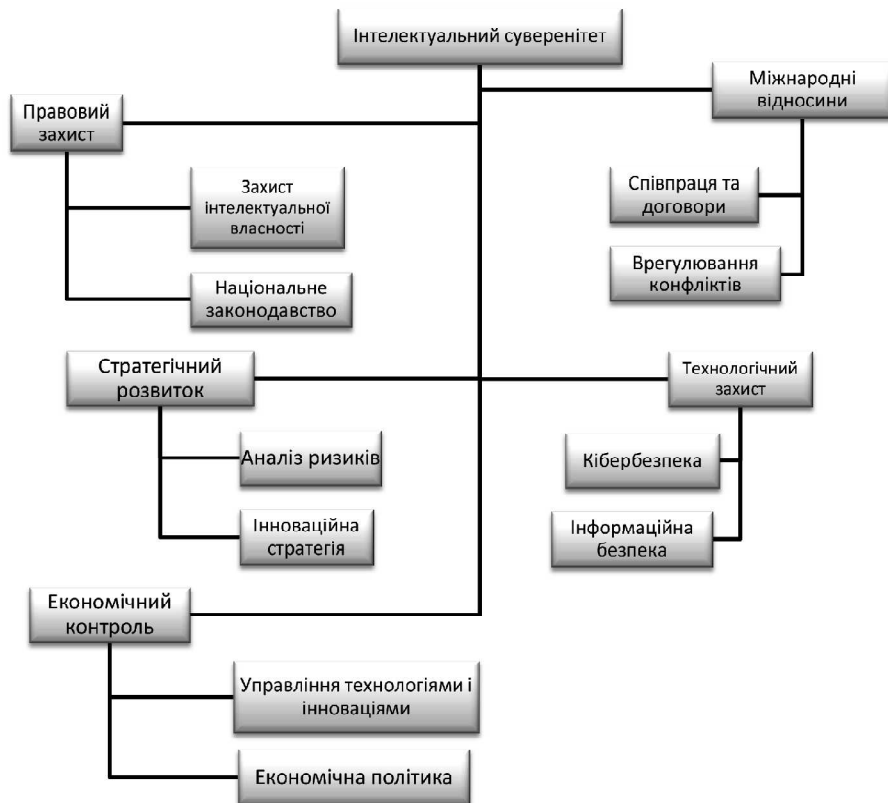

Рис. 1. Комплексна архітектура поняття інтелектуальний суверенітет

Як свідчить таблиця 1, у роботах наведених авторів є багато аспектів, що дають змогу зрозуміти, загрози пов'язані з втратою інтелектуального суверенітету все ж не достатньо розглянуто кілька аспектів концепції інтелектуального суверенітету. По-перше, більшість авторів фокусується на різних аспектах інтелектуального суверенітету, але на сьогодні не існує єдиного визначення цього поняття, а ті, що є, мають дискусійний характер, оскільки не відносяться до новітніх та класичних наукових досліджень. Це поняття можна знайти лише у працях публіцистичного характеру або в блогах. По-друге, в новітніх та класичних наукових дослідженнях не акцентується увага на тому, як країни можуть співпрацювати між собою для захисту інтелектуального суверенітету, а також які міжнародні механізми можуть бути ефективними для протидії загрозам. Крім того, недостатньо аналізується вплив соціальних і культурних факторів на інтелектуальний суверенітет, таких як культурна ідентичність і її роль у формуванні та захисті інтелектуальних ресурсів. По-третє, в сучасних економічних поглядах недостатньо розглянуто нові економічні моделі та інноваційні підходи, які можуть допомогти країнам зберегти інтелектуальний суверенітет, такі як платформи для спільного використання ресурсів або нові форми правового захисту. Наостанок, на сьогодні в науковій літературі недостатньо детально аналізуються конкретні випадки порушення інтелектуального суверенітету та їх наслідки, що могло б допомогти краще зрозуміти ризики та ефективні стратегії захисту.

В таких умовах нами обгрунтовано введення в наукових обіг поняття "інтелектуальний суверенітет" що можна визначити як здатність держави або окремої організації контролювати, захищати та використовувати

свої інтелектуальні ресурси, такі як знання, технології, культурні надбання та інновації, в умовах глобалізованого та цифрового середовища. Це поняття передбачає, що інтелектуальна власність і знання є стратегічними активами, які повинні бути захищені від зовнішніх загроз і втручань, забезпечуючи тим самим автономію та незалежність у прийнятті рішень економічного розвитку. Також в цій статті нами було наведено структуру цього поняття, що дає змогу подальшого обгрунтування основних детермінантів новітньої концепції інтелектуального суверенітету та виявлення факторів, які впливають на здатність держав та корпорацій зберігати і захищати свою інтелектуальну незалежність в умовах глобалізації (див. рис. 1).

ВИСНОВКИ

Отже, в процесі обгрунтування основних детермінант поняття інтелектуального суверенітету та виявлення факторів, які впливають на здатність держав та корпорацій зберігати і захищати свою інтелектуальну незалежність в умовах глобалізації розроблено результати, які характеризуються певним рівнем наукової новизни.

По-перше, доведено, що наявні наукові праці з проблематики економіки знань, інформаційної економіки свідчать про те, що хоча існує багато досліджень, які аналізують вплив інтелектуальної незалежності на національні економіки та суспільства, досі відсутнє єдине визначення поняття інтелектуального суверенітету.

По-друге, існує брак детального аналізу впливу економічних факторів на інтелектуальний суверенітет, таких як економічна спеціалізація і її роль у формуванні та захисті інтелектуальних ресурсів.

По-третє, в сучасних економічних поглядах бракує детального розгляду нових економічних моделей та інноваційних підходів, які могли б сприяти збереженню інтелектуального суверенітету. Такі підходи можуть включати платформи для спільного використання ресурсів і нові форми правового захисту знань та інтелектуальної власності.

В статті обґрунтовано введення в науковий обіг поняття "інтелектуальний суверенітет", який можна визначити як здатність держави або окремої організації контролювати, захищати та використовувати свої інтелектуальні ресурси, такі як знання, технології, та інновації, в умовах глобалізованого цифрового середовища. Це поняття підкреслює важливість захисту інтелектуальної власності як стратегічного активу, що забезпечує автономію та незалежність у прийнятті рішень, пов'язаних із економічним розвитком. В статті також наведено структуру цього поняття, що дозволяє подальше обґрунтування основних детермінант новітньої концепції інтелектуального суверенітету та виявлення факторів, які впливають на здатність держав і корпорацій зберігати і захищати свою інтелектуальну незалежність в умовах глобалізації.

Література:

1. Браун К. Розвиток міжнародної торгівлі у XXI столітті. Харків: Фоліо, 2017. 290 с.
2. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій та зміна світового порядку / Самуель Гантінгтон. Київ: Основи, 2007. 590 с.
3. Зубофф Ш. Епоха спостережуваного капіталізму: Боротьба за майбутнє людства на новому рубежі влади. Київ: Наш формат, 2020. 896 с.
4. Карр Н. Велика перемога: вплив інтернету на наше мислення. Київ: Наш формат, 2015. 288 с.
5. Локк Дж. Два трактати про правління. Київ: Основи, 1994. 524 с.
6. Норт Д. Інституційні зміни та економічний розвиток. Київ: КНЕУ, 2015. 300 с.
7. Остром Е. Керування спільними ресурсами: еволюція інституцій самоврядування. Київ: Наш формат, 2019. 360 с.
8. Сазонець І. Л. Інноваційні методи управління діяльністю підприємств в умовах інформаційної економіки. Економіка та держава. 2018. № 5. С. 10—13.
9. Сміт Дж. Економічна теорія державного сектора. Київ: Видавництво "Академія", 2018. 320 с.
10. Сорос Д. Епоха помилок. Світ на порозі глобальної кризи. Видавництво: Юнайтед Пресс, 2014. 435 с.
11. Фукуяма Ф. Кінець історії та остання людина. Київ: Політична думка, 2002. 430 с.
12. Харарі Ю. Н. Людина божественна. Стислий курс з новітньої історії. Київ: Book Chef, 2018. 400 с.
13. Шнайєр Б. Кібербезпека та війна: Кінець світового порядку. Київ: Видавнича група КМ Books, 2019. 384 с.

References:

1. Braun, K. (2017), *Rozvytok mizhnarodnoi torhivli u XXI stolitti* [Development of international trade in the XXI century], Folio, Kharkiv, Ukraine.

2. Hantinton, S. (2007), *Zitknennia tsyvilizatsij ta zmina svitovoho poriadku* [Clash of civilizations and change of world order], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

3. Zuboff, Sh. (2020), *Epokha sposterezhuvanoho kapitalizmu: Borot'ba za majbutnie liudstva na novomu rubezhi vladly* [The Age of Observed Capitalism: The Struggle for the Future of Humanity at the New Frontier of Power], Nash format, Kyiv, Ukraine.

4. Karr, N. (2015), *Velyka peremoha: vplyv internetu na nashe myslennia* [Big win: the influence of the Internet on our thinking], Nash format, Kyiv, Ukraine.

5. Lokk, Dzh. (1994), *Dva traktaty pro pravlennia* [Two treatises on government], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

6. Nort, D. (2015), *Instytutsijni zminy ta ekonomichnyj rozvytok* [Institutional changes and economic development], KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Ostrom, E. (2019), *Keruvannia spil'nymy resursamy: evoliutsiia instytutsij samovriaduvannia* [Management of common resources: evolution of institutions of self-government], Nash format, Kyiv, Ukraine.

8. Sazonets, I. (2018), "Innovative methods of managing the activities of enterprises in the conditions of information economy", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 10—13.

9. Smit, Dzh. (2018), *Ekonomichna teoriia derzhavnoho sektora* [Economic theory of the public sector], Akademiia, Kyiv, Ukraine.

10. Soros, D. (2014), *Epokha pomylok. Svit na porozhi hlobal'noi kryzy* [The era of mistakes. The world is on the verge of a global crisis], Yunajted Press, Kyiv, Ukraine.

11. Fukuiama, F. (2002), *Kinets' istorii ta ostannia liudyna* [The end of history and the last man], Politychna dumka, Kyiv, Ukraine.

12. Kharari, Yu. N. (2018), *Liudyna bozhestvenna. Styslyj kurs z novit'oi istorii* [Man is divine. A short course in recent history], Book Chef, Kyiv, Ukraine.

13. Shnajer, B. (2019), *Kiberbezpeka ta vijna: Kinets' svitovoho poriadku* [Cyber Security and War: The End of the World Order], Vydavnycha hrupa КМ Books, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 330.3:004.77

К. О. Танащук,
д. е. н., професор, профектор з наукової роботи,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7834-1516>

О. В. Цифра,
к. філос. н., доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління та цифрової економіки,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3552-2039>

С. К. Базика,
к. держ. упр., Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2081-1222>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.19

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ПОСЛУГ СФЕРИ ІКТ

К. Tanashchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Research,
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
O. Tsyra,
PhD, Associate Professor, Acting Head of the Department of Public Administration
and Digital Economy, State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
S. Bazyka,
PhD in Public Administration, State University of Intelligent Technologies and Telecommunications

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE ICT SERVICES MARKET

У статті досліджується ринок інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що охоплює два основні кластери: телекомунікації та інформаційні технології. Ресурсною базою цих складових виступає комутаційне та мережеве обладнання, а також апаратні засоби та програмне забезпечення, що разом генерують комплекс сучасних послуг (сервісів). Важливим тут є заохочення інвестицій у сферу ІКТ шляхом впровадження інноваційних товарів, технологічних рішень та знань, а також створення умов для підприємств, що сприяють ефективному виходу на зовнішні ринки та підтримці здорової конкуренції на внутрішньому ринку. Особливу увагу приділено державному регулюванню, яке повинно забезпечувати прозорість капіталу, заохочувати до чесної торгівлі та підтримувати розвиток ринку через відповідну політику захисту прав інтелектуальної власності. Наведено економічні моделі для аналізу ринкових структур у сфері ІКТ, включаючи монополію, олігополію та досконалу конкуренцію, та розкрито взаємозв'язок між концентрацією на ринку та нормою прибутку. Відзначається, що телекомунікаційне обладнання та апаратне забезпечення зазвичай приносять більший прибуток порівняно з інформаційно-комунікаційними послугами, оскільки останні функціонують на висококонкурентному ринку. Окрім того, акцентується увага на капіталомісткій складовій ІКТ-сфери, що включає значні витрати

на дослідження та розробки. Доцільним виявляється обґрунтування системи показників для оцінки ефективності ринку ІКТ, таких як рівень використання технічної бази та програмного забезпечення, а також зміни в організаційних і виробничих процесах. Особливу увагу приділено ролі системної інтеграції, яка включає створення та обслуговування інфраструктури підприємств, об'єднання різних компонентів в єдину робочу систему для оптимізації бізнес-процесів. Це, у свою чергу, забезпечує гнучкість і масштабованість підприємств, що дозволяє їм краще адаптуватися до змін на ринку та підвищувати свою конкурентоспроможність. Зазначено на необхідності комплексного підходу до дослідження ринкової структури та поведінки різних секторів ІКТ, які часто розглядаються окремо. Підкреслюється важливість розуміння їх взаємодії для кращого уявлення кінцевого продукту, створеного у результаті кооперації різних сегментів ринку, що має вирішальне значення для подальшого розвитку та інновацій у цій галузі.

The article reveals the market of information and communication technologies (ICT), which includes two main clusters: telecommunications and information technologies. The key components of these clusters, such as wired and wireless communication, as well as hardware and software, which together generate a complex of modern services, are considered. It is important here to encourage investments in the field of ICT through the introduction of innovative products, technological solutions and knowledge, as well as the creation of conditions for enterprises that contribute to effective entry into foreign markets and support of healthy competition in the domestic market. Particular attention is paid to state regulation, which should ensure the transparency of capital, encourage fair trade and support market development through an appropriate policy for the protection of intellectual property rights. The paper also reveals various economic models for analyzing market structures in the ICT sector, including monopoly, oligopoly and perfect competition, and examines the relationship between market concentration and the rate of return. It is noted that telecommunication equipment and hardware are usually more profitable compared to information and communication services, since the latter operate in a highly competitive market. In addition, attention is focused on the capital-intensive component of the ICT sphere, which includes significant costs for research and development. It is appropriate to justify the system of indicators for evaluating the efficiency of the ICT market, such as the level of use of the technical base and software, as well as changes in organizational and production processes. Special attention is paid to the role of system integration, which includes the creation and maintenance of enterprise infrastructure, the integration of various components into a single working system to optimize business processes. This, in turn, ensures flexibility and scalability of enterprises, which allows them to better adapt to changes in the market and increase their competitiveness. The need for an integrated approach to researching the market structure and behavior of various ICT sectors, which are often considered separately, is indicated. The importance of understanding their interaction is emphasized for a better understanding of the final product created because of the cooperation of different market segments, which is crucial for further development and innovation in this field.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, послуги (сервіси), ринок, ринкові відносини, регулювання ринку.

Key words: information and communication technologies, services, market, market reports, market regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Тенденції різних країн світу в області формування та розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) розкривають, що технічна інфраструктура,

національна інноваційна система, розвиток науки та сфери послуг, експорт високотехнологічних товарів, високий потенціал освіти стають ключовими факторами формування та розвитку сучасної економічної системи суспільства.

Процеси інформатизації охопили всі сфери життя людської діяльності, результатом яких є саме інфор-

Таблиця 1. Схематичний розподіл ринку ІКТ у світовому та вітчизняному просторі

Назва організації	Загальна структура ринку	Напрямки дослідження	Індекси оцінки розвитку ІКТ
Компанія International Data Corporation (IDC), Gartner; Європейська асоціація з дослідження інформаційних та комунікаційних технологій (European Information Technology Observatory (EITO)); Міжнародний союз електрозв'язку (MCE), (International Telecommunication Union, ITU)	Ринок інформаційних технологій	Апаратне забезпечення: серверний простір, периферійні пристрої, персональні комп'ютери, смартфони, планшети та ін.	Індекс технологічного оснащення (описує стан сфери ІКТ в різних державах)
		Програмні додатки, розробка програмного забезпечення, інструментарій	Індекс прозорості комунікацій (відображає ступінь використання ІКТ у процесах взаємодії між населенням, бізнесом, державою)
		ІТ-послуги: планування, застосування, удосконалення, послуги супроводу та навчання	Індекс інформаційного суспільства (відповідає за аналіз темпів росту створення, впровадження та використання ІКТ)
Міжнародний союз електрозв'язку (MCE), (International Telecommunication Union, ITU) Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (за джерелом – Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД))	Ринок телекомунікацій	Телекомунікаційне апаратне забезпечення, мережне обладнання, мобільні пристрої та послуги, пов'язані з ними	Охоплення широкосмуговим Інтернетом Простота торговельних операцій (внутрішніх / міжнародних) Рівень освіти / взаємодія Сприйняття технології урядом або громадянами
		Користувальницька електроніка та послуги радіомовлення	
		ІКТ-сектор розкривається через виробництво товарів та послуг, головною задачею яких є виконання або забезпечення виконання функцій обробки інформації та комунікації електронними засобами, включно з її передачею та візуальним відображенням.	
		Телекомунікації	
		Інформаційні технології (апаратне та програмне забезпечення)	
		Інтернет-платформи (пошукові системи, соціальні мережі, економіка спільного використання)	
		Цифровий контент (медіа/розваги, інфо/дата-провайдери)	
		Електронна комерція	
		Цифрові рішення (електронні платежі, хмарні технології)	

Джерело: сформовано на основі [1; 4; 5].

маційні продукти та послуги, сервісні рішення та відповідне програмне забезпечення. І це стало ключовим для більшості країн світу у питаннях регулювання цих аспектів на рівні держави. Про це свідчать і щорічні звіти Міжнародного союзу електрозв'язку (англ. International Telecommunication Union, ITU) — міжнародної організації, яка є спеціалізованим агентством ООН у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що розкриває рівень розвитку інформаційного суспільства, де в якості результуючого показника виступає Індекс розвитку ІКТ (IDI) [1]. Цей показник розкривається у відповідних нормах на кожного користувача, що забезпечується фіксованим та мобільним зв'язком, відповідною шириною смуги пропускання міжнародного трафіку Інтернет, рухомим широкосмуговим зв'язком, наявністю комп'ютеру та доступу до глобальної мережі, а також враховуються показники грамотності населення. Так само, Європейський фонд регіонального розвитку виділяє у якості пріоритетних напрямків: розширення розгортання широкосмугового зв'язку та розгортання високошвидкісних мереж, розробку продуктів та послуг ІКТ та електронної комерції, зміцнення додатків ІКТ для електронного уряду, електронного навчання, електронної культури та електронної охорони здоров'я тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аспектам економічного розвитку сфери ІКТ та ринковим відносинам присвячені роботи: А. Курно, А. Маршалла, М. Портера, Дж. Робінсон, А. Сміта, Е. Чемберліна, Й. Шумпетера та ін. Суттєвий вклад у розгляд питань економічного потенціалу та дослідження ринку сфери ІКТ внесли наступні вітчизняні вчені: К.І. Тарасова, А.Є. Литвин, С.В. Войтко, Т.В. Сакалош, І.І. Ковальчук, Л.Г. Саркісян та ін. Проте розвиток сфери ІКТ наразі є досить динамічним та вимагає всебічної оновленої оцінки через інтенсивність наукового-технічного розвитку та поглиблення у діяльності суспільства, виникають нові фактори, що потребують детального наукового аналізу та включення в парадигму розвитку ринку ІКТ.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

За визначенням інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) охоплюють сукупність інформаційних та комунікаційних технічних засобів і методів збирання, оброблення й передавання даних для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, процесу, явища для

Інформаційно-комунікаційний ринок**Предметні області оцінки:**

технічне оснащення
 програмне забезпечення
 ІТ-послуги
 телекомунікаційні технології

•Ресурсна база:

- Ринок телекомунікацій:** глобальні та локальні мережі, телекомунікаційне обладнання, послуги зв'язку.
- Ринок інформаційних технологій:** комп'ютерне апаратне та програмне забезпечення, ІТ-послуги та ІТ-продукти (аутсорсинг, системна інтеграція).
- Виробники/постачальники послуг.**
- Споживачі/користувачі послуг.**
- Супровід та підтримка ринку ІКТ:** державні та фінансові установи.

Рис. 1. Структура ринку ІКТ

Джерело: сформовано на основі [3—5].

створення нової (перетворення наявної) інформації для її аналізу або покращеного сприйняття людиною та прийняття на її основі рішення про виконання певних дій. Наразі суспільство отримало великий діапазон послуг, пов'язаних зі сферою інформаційно-комунікаційних технологій, і за рахунок яких суттєво збагатився ринок інформаційно-комунікаційних технологій. У зв'язку з величезним масштабом сфери ІКТ виникає необхідність вивчення механізмів функціонування ринку ІКТ, де фактично формується й розвивається ІКТ-галузь. Тож метою дослідження постає виявлення нових тенденцій та закономірностей для розкриття основних процесів формування та удосконалення ринку інформаційно-комунікаційних послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інформаційно-комунікаційний ринок (ринок ІКТ) розкривається через економічні, правові та організаційні складові з точки зору ринкових відносин між ними для торгівельної співпраці з обміну послугами (сервісами), що були породжені сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями [2].

Питаннями дослідження та регулювання світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій займаються наступні організації:

- Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД),
- Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОР),
- Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ),
- Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ),
- Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО),
- Світова організація торгівлі (СОТ) та ін (Табл. 1).

Ринок ІКТ — це обмежений економічний простір, в якому виявляються взаємовідносини між виробниками та споживачами товарів (послуг) сфери ІКТ та, в якому доцільно поділяти два взаємопов'язаних кластери — телекомунікації та інформаційні технології, що можна досліджувати як два окремих ринки (Рис. 1). Ринок телекомунікацій буде включати комутаційне обладнання, послуги зв'язку (мобільний та стаціонарний зв'язок), ме-

режеве обладнання, а ринок інформаційних технологій (ІТ) — апаратні засоби (сервери та персональні комп'ютери), програмне забезпечення та послуги, пов'язані з використанням ІТ.

Традиційно телекомунікації слід розділяти на провідний та бездротовий зв'язок. Якщо мова йде про провідний зв'язок, то він є більш безпечним за рахунок використання приватних ресурсів на відміну від бездротового зв'язку, в основі якого використовується загальнодоступна полоса пропускання (загальнодоступний ресурс) та схильна до великих перевантажень через обмеження спектру полоси пропускання (обмеженість використання великою кількістю абонентів одночасно). Використання полоси пропускання жорстко контролюється та регулюється урядами держав (з економічної точки зору це має ефекти перевантаження — негативні зовнішні ефекти). Провідний зв'язок звісно теж схильний до перевантажень, але в меншому ступені і часто характеризується позитивним зовнішнім ефектом за рахунок можливості організації роботи великої кількості користувачів (послуги мають велику цінність для користувачів за рахунок збільшення числа абонентів, що їх отримують — долучення до мережі). Це також проявляється і в програмному забезпеченні, соціальних мережах та технологічних стандартах.

Розвиток інформаційних технологій дає можливість отримання інформаційних послуг та спорідненого контенту більш дешево. Тут великі витрати мають місце лише при створенні першої копії продукції (контенту та програмних систем), але питання тиражування та розповсюдження будь-якої кількості копій майже безкоштовне. Компанії, що займаються таким продуктом можна охарактеризувати як природні монополії (галузевий ринок з одного гравця, що обумовлений особливостями надання послуг в зазначеній галузі), яким притаманні високі постійні витрати та низькі граничні витрати виробництва (приклад, перше будівництво мережі вимагає витрат, але подальша експлуатація та передача відповідного контенту значно дешевша). Таким чином, середні витрати виробництва зменшуються в залежності від загальної кількості в великому діапазоні випуску продукції, оскільки постійні витрати можуть бути розподілені на більшу кількість одиниць виробленої продукції.

Розділення даного товарного ринку між двома окремими компаніями приводить до більш високих середніх витрат виробництва, ніж якщо б одна компанія виробляла в два рази більше продукції. Тоді, якщо така фірма може виробляти товари з меншими витратами та являється єдиним виробником на ринку, вона цілком логічно буде використовувати своє монопольне положення.

Все це формує надзвичайно актуальну економічну теорію ринкових відносин, пов'язаних з інформаційно-комунікаційних технологіями, де має значення специфіка та властивості розвитку ринку ІКТ. Тож необхідно дати загальну характеристику ринку через закономірності його формування та організацію торгівельних відносин за рахунок визначення:

- способів представлення ІКТ-послуг та процесів взаємодії між виробниками інформаційних продуктів (послуг) та замовниками,
- відносин між фірмами, що функціонують на ринку, факторів розвитку ринку ІКТ (структуру та територіальне розміщення),
- виділення основних особливостей формування ринку послуг і продуктів ІКТ,
- позицій щодо ціноутворення,
- питань впливу держави та його регулювання.

Звернемося до теорії організації галузевих ринків, де розкриваються практичні досягнення науковців у ефективних ринкових відносинах, наприклад, розкриття ролі фірми та її поведінки, а також розкриття динаміки щодо дослідження ринку. Головним предметом дослідження за даною теорією є виділення структури галузевих факторів, за якими можна визначити природу, характер та рівень конкурентоспроможності.

Багато науковців-дослідників розкривають теорії галузевих ринків через мікроекономіку, але розглядаючи ринок інформаційно-комунікаційних послуг (сервісів) чи варто звужувати коло дослідження до мікроекономічного рівня та економіки підприємств, адже особливості їх розвитку виходять за їх межі. Тож звернемося до питання становлення теорії галузевих ринків.

Під галуззю розуміється сукупність всіх підприємств, що займаються виробництвом товару одного призначення, використовують схожі технології та технічні рішення, виконують однакові функції, використовують однотипні ресурси і ін. Границями галузі будуть вважатися види товару, що стосуються одного товарного ринку. За визначенням із Закону України "Про захист економічної конкуренції" [6]:

- ринок товару (товарний ринок) — це сфера обrotу товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція;
- товарні межі ринку — сукупність товарів, які є взаємозамінними або замінними для покупців з огляду на характеристики, функціональне призначення та ціну товару.

Таким чином, підприємства, що пропонують товар, який безпосередньо відноситься до одного товарного ринку буде задовольняти однакові потреби і відповідно визначатимуть галузь.

Співвідношення ринку та галузі: ринок характеризується попитом, а галузь — спектром пропозицій то-

варів (послуг) на ринку. Питаннями ринкової рівноваги для визначення ефективного обсягу виробництва присвячені роботи О. Курно та Ж. Бертрана [7].

Проаналізуємо граничні випадки ринкових структур, а саме — монополію та досконалу конкуренцію, хоча, звісно, в реальних умовах — треба проводити емпіричні дослідження і спостерігати за реальною ситуацією, тому що більшість ринків знаходять не в рамках зазначених крайніх умов, тому робимо припущення що це повністю стосується й ринку послуг ІКТ. При цьому виділяється ситуація з декількома конкурентами — це олігополія (чи дуополія — конкурентів двоє) і притаманною ознакою тут виступає — відсутність впливу від реакції своїх конкурентів.

Тож, розглядаючи ринок послуг ІКТ, визначення якого наведено вище, ми виділяємо дві основні складові. Перша складова, а саме — ринок телекомунікацій, де в якості гравців на ринку виступають — оператори (провайдері). Тобто, можна констатувати, на відміну від крайніх випадків монополії та досконалої конкуренції серед операторів (провайдерів) телекомунікаційних послуг ключовою ознакою стає олігополія зі стратегічною взаємопов'язаністю конкурентів: тарифи на послуги одного оператора (провайдера) можуть відобразитися на прибутку іншого, тобто в цьому випадку треба розробити певний прогноз поведінки іншого оператора-конкурента.

Розглянемо більш детально прості моделі прийняття — модель Бертрана та модель Курно. Постулат першої моделі говорить наступне: при конкуренції дуополії цілком достатньо для того, щоб знизити ціну до рівня граничних витрат (пропорційні об'єму виробництва), тобто цілком достатньо двох фірм, щоб встановити ціни на рівні досконалої конкуренції. Тоді, як постулат другої моделі говорить про те, що ціна в умовах дуополії нижче монопольної ціни, але вище ціни в умовах досконалої конкуренції. Реалістичний перебіг подій (Л. Кабраль) залежить від відмінностей галузей. Отже, тут наявна залежність в прийнятті рішень про обсяг виробництва паралельно з рішенням про майбутню ціну, тобто необхідно описати динаміку прийняття рішень і, звісно, рішення щодо зміни обсягу виробництва складніше реалізувати, ніж рішення про ціну. Тоді для першої складової — телекомунікаційної слід враховувати наявну інфраструктуру оператора (провайдера), яка відбудовується за рахунок процесів будівництва мережної інфраструктури, застосування конкретного обладнання та його своєчасної модернізації (якщо це довгостроковий прогноз, тоді варто використовувати модель Курно). Що ж стосується другої складової — інформаційного ринку, то варто зазначити, що написання, наприклад, відповідного програмного продукту не вимагає наявності такої технічної інфраструктурної бази, тобто обсяг виробництва можна швидше змінити, ніж ціну (удосконалення програмного продукту, ліцензування програмного забезпечення через оформлення підписки тощо). Але тут є суміжний момент, де відбувається перетин цих складових, що пов'язаний з ринковими відносинами.

Окрім цього, ринок послуг ІКТ надає нові можливості для економічного простору кожної країни, тому доцільно тут створювати відповідні умови щодо ви-

користання ефективних економічних та законодавчих інструментів, що надаватимуть загальні та всеосяжні правила та гарантії для всіх гравців у ньому. І, звісно, цього можна досягти безпосередньо через формування відповідного нормативно-правового базису функціонування ринку послуг ІКТ, звертаючись до нових методів та способів державного регулювання, створення належних умов для учасників ринку, що будуть сприяти розвитку та впровадженню продуктів (послуг) ІКТ.

Для формування та розвитку інформаційно-комунікаційного ринку будь-якої країни відіграє суттєву роль його державне регулювання та відповідна законодавча база, що відповідатиме за захист прав інтелектуальної власності, антимонопольної політики, регулювання конкуренції, стандартизацію, регулювання торгівлі ІКТ, питань оподаткування, за інформатизацію суспільства на національному рівні.

Державне регулювання розуміється як форма цілеспрямованого впливу держави через систему економічних, правових і адміністративних методів з метою забезпечення або підтримки тих чи інших економічних процесів, створення сприятливих умов для розвитку усіх інституціональних одиниць [8].

Це свідчить про велике географічне розподілення ринку інформаційно-комунікаційних технологій і визначеність його, як основного фактору, відповідального за економічний ріст держав, тому функціонування цієї сфери є об'єктивним чинником розвитку всіх напрямів сучасного суспільства. За рахунок цієї всеосяжності ринок ІКТ породжує все більше нових видів взаємодії, пов'язаних з процесами надання послуг ІКТ та виробництва інформаційних продуктів (сервісів). Специфіку та їх особливості слід розкривати через:

1. Визначення характеру сфери ІКТ як ключового сектору економіки, що пов'язаний з трансформаційними процесами суспільства (всеосяжна інформатизація суспільства).

2. Напрямки діяльності і використання, а також види товарів (послуг) ІКТ.

3. Ієрархічні принципи в структурі ІКТ, що пов'язані з рівнями проникнення в суспільстві (національні та державні рівні, організації, установи, господарський сектор тощо).

4. Функціональне призначення, пов'язане з питаннями освіти, медицини, електронним державним управлінням, з питань безпеки суспільства тощо.

5. Різноманіття методів та способів використання інформаційних ресурсів.

Треба відзначити, що стратегічні напрямки розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій не зводяться лише до рівня державного регулювання та політики, а створюють певний ринковий простір для зацікавлених сторін, таких як споживачі, виробники та інвестори. Це можна підтвердити наступним:

— відчувається певне заохочення суб'єктів господарювання до інвестування у сферу ІКТ за рахунок впровадження інноваційних товарів (послуг), технологічних рішень та знань (впровадження елементів системи ІКТ в традиційні напрямки економіки);

— створення позитивних умов для підприємств щодо реалізації ефективних механізмів виходу на зовнішні ринки та підтримки здорової конкуренції на внутрішньому ринку;

— формуванням на національному рівні функціонування економіки для забезпечення ефективної взаємодії між середнім та малим бізнесом, а також великих корпорацій, які задіяні у створенні, розробці та продажі товарів та послуг сфери ІКТ, промисловості, фінансової інтеграції, а також венчурний бізнес, що включає і міжнародну кооперацію;

— прозорість капіталу та заохочення до прозорої торгівлі за рахунок інтегрування та розширення власних ресурсів підприємства для впровадження новітньої діяльності у сфері ІКТ.

До зазначених вимог має бути сформована система показників, що відображатиме об'єктивну базу оцінок з питань ринкових взаємовідносин, перспектив та ризиків, пов'язаних зі сферою ІКТ, а також враховувати разом з ринковою структурою поведінку як ключового фактору ринкової власті.

Звернемося для аналізу сфери у визначенні економічного взаємозв'язку між концентрацією на ринку та норм прибутку. Треба звернути увагу, що телекомунікаційне обладнання та апаратне забезпечення буде приносити більш високий прибуток, ніж інформаційно-комунікаційні послуги, оскільки саме сфера послуг є високо-конкурентним ринком. Окрім цього, дуже суттєвим буде відображатися на прибутку саме сектор, в якому задіяна відповідна компанія. Також варто відзначити, що тут наявна капіталомістка складова, яка пов'язана з високими витратами на дослідження та розробки, що потребує постійного інвестування капіталу. Тож, виходячи з зазначеного слід чітко визначити показники, які будуть всебічно характеризувати фінансову діяльність у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Такими показниками можуть бути:

— показники, що характеризують рівень використання технічної бази (розгортання та вдосконалення інфраструктури);

— показники, пов'язані з рівнем використання програмного забезпечення (оновлення, рівень використання, середній час розробки/вдосконалення комп'ютерного забезпечення тощо);

— показник, що пов'язаний з організаційним забезпеченням (досвід, кваліфікація) і т. ін.

— зміни у виробничому процесі (значне скорочення виробничого циклу, значне зниження витрат транзакцій, пов'язаних з електронною комунікацією);

— зміни у організації виробництва (віртуальні офіси та установи);

— видозміни трудових відносин (віддалене робоче місце).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Необхідно чітко визначити ключові аспекти ринкової структури, які більшість науковців досліджує окремо. Існує брак обґрунтування поведінки цих напрямків у точках їх перетину, оскільки користувач отримує результат у вигляді кінцевого продукту, створеного в умовах взаємної кооперації виділених сегментів

ринку. Тут варто зазначити, що йдеться про формування послуг, які тісно пов'язані з поняттям "системної інтеграції". Цей процес включає фізичний та функціональний перетин різноманітних обчислювальних ресурсів, програмних додатків та інформаційних мереж доступу. Для діяльності підприємства послуга системної інтеграції передбачає створення та супровід (обслуговування) інфраструктури, включаючи мережі, центри обробки даних, прикладне програмне забезпечення та інші елементи, які забезпечують ефективну роботу організації. Об'єднання всіх компонентів в єдину систему є ключовим для оптимізації бізнес-процесів та забезпечення гнучкості та масштабованості підприємств. Окрім цього, ринок послуг ІКТ — це безумовно нові можливості для економічного розвитку, тому важливим виявляється створення відповідних ефективних економічних та законодавчих інструментів, що гарантуватимуть єдині умови для всіх гравців у ньому. Цього можна досягти шляхом розроблення та впровадження нових методів та підходів державного регулювання, що сприятимуть розвитку та впровадженню продуктів (послуг) ІКТ.

Література:

1. The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology: ITU. Committed to connecting the world. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx> (дата доступу: 29.08.2024).
2. Кузьома О.Ю. Використання інформаційно-комунікаційних технологій як фактор підвищення конкурентоспроможності приватного сектора в Україні. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2013. № 151. С. 100—105.
3. Експортна стратегія для сектору інформаційних технологій. Дослідження. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://me.gov.ua/> (дата доступу: 29.08.2024).
4. Ковальчук І.І., Саркісян Л.Г. Визначення трендів розвитку світового ринку ІКТ під впливом цифровізації. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2019. № 11. С. 199—204.
5. Measuring the Information Society Report. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-w5.pdf> (дата доступу: 29.08.2024).
6. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 16.05.2024 р. № 3613-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата доступу: 29.08.2024).
7. Cabral, Luis M.B. (2017), Introduction to industrial organization, 2nd ed, MIT Press, London, UK.
8. Филук В.В. Концентрація на ринку телекомунікаційних послуг України: стан та проблеми регулювання. Економічний вісник. 2013. № 1. С. 50—57.
2. Kuzioma, O.Yu. (2013), "The use of information and communication technologies as a factor in enhancing the competitiveness of the private sector in Ukraine", Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, vol. 151, pp. 100—105.
3. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2024), "Export strategy for the information technology sector for 2019-2023", Available at: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=90f26803-7799-4085-bd6c-e91f9989695f&title=EksportnaStrategiiaDliaSektoruInformatsiinokomunikatsiinihTekhnologii-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoiu&showMenuTree=true> (Accessed 29 August 2024).
4. Kovalchuk, I.I. and Sarkisyan, L.G. (2019), "Determination of trends in the development of the global ICT market under the influence of digitalization", Bulletin of the student scientific society of Vasyl' Stus Donetsk National University, vol. 11, pp. 199—204.
5. ITU (2015), "Measuring the Information Society Report", Available at: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-w5.pdf> (Accessed 29 August 2024).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine "On the protection of economic competition", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (Accessed 29 August 2024).
7. Cabral, Luis M.B. (2017), Introduction to industrial organization, 2nd ed, MIT Press, London, UK.
8. Filyuk, V.V. (2013), "Concentration in the market of telecommunications services of Ukraine: state and problems of regulation", Economic Bulletin, vol. 1, pp. 50—57. *Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.*

References:

1. ITU (2024), "The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology", Available at: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx> (Accessed 29 August 2024).

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

І. М. Сисоєва,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки обліку та оподаткування, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0567-1658>

Н. М. Головай,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, страхування та банківської справи, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9597-0963>

О. І. Гриник,

викладач кафедри економіки, обліку та оподаткування, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2270-233X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.26

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО АУДИТУ: ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

I. Sysoieva,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics, Accounting and Taxation, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the West Ukrainian National University

N. Golovai,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Insurance and Banking, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the West Ukrainian National University

O. Hrynyk,

Lecturer of the Department of Economics, Accounting and Taxation, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the West Ukrainian National University

PUBLIC CONTROL AS A FORM OF SOCIAL AUDIT: FEATURES OF IMPLEMENTATION AND PROSPECTS FOR FURTHER DEVELOPMENT

У статті досліджено роль громадського контролю як ефективного інструменту соціального аудиту. Проведено аналіз основних методів та механізмів його реалізації, зокрема участь громадськості в оцінці діяльності органів влади, підприємств та організацій. У статті також окреслено ключові виклики, що постають перед його впровадженням, та перспективи подальшого розвитку цієї форми соціального аудиту у контексті підвищення прозорості та відповідальності владних структур і бізнесу. Доведено, що SWOT-аналіз громадського контролю порівняно з іншими методами має як переваги, так і недоліки. До основних переваг належить його простота і можливість застосування за умов мінімальних витрат. Цей підхід також сприяє впорядкуванню інформації про зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на процеси стратегічного планування. Одним із важливих аспектів є здатність ідентифікувати конкурентні переваги підприємства, а також формувати стратегічні пріоритети. SWOT-аналіз дозволяє проводити регулярну оцінку ринкових умов та ресурсного потенціалу підприємства.

The article considers the role of public control as an effective tool of social audit. An analysis of the main methods and mechanisms of its implementation was carried out, in particular, public participation in the evaluation of the activities of authorities, enterprises and organizations. The article also outlines the key challenges facing its implementation and the prospects for further development of this form of social audit in the context of increased transparency and accountability of government structures and business. It has been proven that the SWOT—analysis of public control has both advantages and disadvantages compared to other methods. The main advantages include its simplicity and the possibility of application under the conditions of minimal costs. This approach also contributes to organizing information about external and internal factors affecting strategic planning processes. One of the important aspects is the ability to identify the competitive advantages of the enterprise, as well as to form strategic priorities. SWOT analysis allows for regular assessment of market conditions and resource potential of the enterprise. It has been confirmed that the involvement of stakeholders at all stages of social assessment allows not only to collect their views and assessments about the project, but also to evaluate the effectiveness of implemented government measures and develop additional strategies to minimize potential risks. In a society undergoing transformation, social assessment is an important tool for the successful implementation of reforms that take into account diverse perspectives and approaches. Public control is an important problem that requires effective legal regulation in modern Ukraine. This concept covers various aspects of social life that affect the political, legal and scientific spheres. Experts emphasize that control by citizens is not limited to monitoring the activities of state institutions, but involves the active participation of the public in the process of policy formation and implementation, protection of human rights, solving environmental issues and other socially important problems.

Ключові слова: громадський контроль, соціальний аудит, контроль, громади.
Key words: public control, social audit, control, communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Громадський контроль є критичною проблемою, що потребує належної правової регуляції в сучасній Україні. Це поняття охоплює різні аспекти суспільного життя, які впливають на політичну, правову та наукову сфери. Експерти вказують, що контроль громадськості не обмежується лише моніторингом роботи державних органів, а включає активну участь населення у формуванні та реалізації політики, забезпеченні дотримання прав людини, вирішенні екологічних та інших важливих соціальних питань. Відсутність чіткої правової бази для громадського контролю може призводити до непослідовних або неефективних дій як державних установ, так і громадських організацій. Саме тому важливо дослідити це питання з метою розробки чітких регуляторних норм. Наукові дослідження можуть визначити основні елементи громадського контролю, його ключові харак-

теристики та правову основу, що сприятиме покращенню взаємодії між державою та громадськістю, забезпечуючи відкритість, прозорість і відповідальність у сфері державного управління.

Визначення поняття "громадський контроль" є важливим етапом для розвитку правової системи країни. Учені вже зробили значний внесок у дослідження цього питання, однак поки що не існує єдиного підходу до його правового оформлення. Ваша стаття має на меті сформулювати авторське бачення цього терміна та визначити його ключові правові ознаки, що є важливим кроком для подальшого розвитку юридичної науки. Це дозволить вдосконалити механізми громадського контролю та підвищити його ефективність у взаємодії між державними інституціями та суспільством.

Кожна компанія має власні сильні та слабкі сторони на ринку. Для їх виявлення ефективно використовується SWOT-аналіз, що допомагає підприємствам оцінювати свої переваги, недоліки, можливості та загрози. Зазвичай аналіз починається з визначен-

Рис. 1. Swot-аналіз фактичних перевірок

Джерело: узагальнено на основі джерела [6—7;10].

ня потенційних загроз та можливостей, а також тих аспектів, які вимагають уваги з боку компанії. Важливо оцінювати можливості з огляду на їх потенціал та ризики. SWOT-аналіз не є простим переліком сильних та слабких сторін компанії, оскільки занадто багато деталей може відвернути увагу від головних аспектів. Цей інструмент дозволяє підприємству сфокусуватися на основних факторах успіху або невдачі.

SWOT-аналіз також допомагає узагальнювати інформацію про стан компанії на ринку та сприяє виявленню потенційних можливостей для розвитку та загроз. Аналіз включає три етапи: виявлення сильних та слабких сторін, оцінка можливостей і загроз, а також пошук шляхів впливу на ці аспекти. Цей інструмент використовується для стратегічного планування в економічній та соціальній сфері, зокрема при оцінці ефективності використання бюджетних коштів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато авторів присвячували свої дослідження питанню застосування SWOT-аналізу для вибору стратегії. Зокрема, К. Ендрюс першим запровадив термін "SWOT" у 1963 році, а професор Хайнц Вайхріх розробив концепцію SWOT-матриці для систематичного аналізу. Амітай Етціоні (Amitai Etzioni) є засновником мережі громад, що відрізняються своєю неприбутковістю та функцією сприяння моральним, соціальним і політичним поліпшенням суспільства [9]. Українські дослідники, такі як З. Є. Шершньова, Л. В. Балабанова [1] та інші [2; 3; 4; 5; 8], також розглядали цей інструмент як основу для розробки маркетингових стратегій. Однак, особливості соціального аудиту не були достатньо вивчені.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в узагальненні інформації про громадський контроль як складову соціального аудиту та здійсненні SWOT-аналізу його різновидів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для ефективного SWOT-аналізу соціального аудиту необхідно ретельно визначити внутрішні (сильні та слабкі сторони) та зовнішні фактори (можливості та загрози), оцінити їхню важливість і співставити між собою. Компоненти виглядають так:

Сильні сторони — це внутрішні можливості або ресурси організації, що надають їй конкурентні переваги.

Слабкі сторони — це внутрішні фактори, що заважають ефективності діяльності.

Можливості — зовнішні чинники, що можуть сприяти досягненню цілей.

Загрози — зовнішні обставини, що можуть перешкоджати виконанню планів.

SWOT-аналіз дозволяє стратегічно визначити напрямки розвитку організації шляхом оцінки сильних і слабких сторін у взаємодії з можливостями та загрозами, відображеними в матриці SWOT [1;3].

Соціальний аудит, як метод контролю, має різні форми залежно від застосовуваних методів. Основні риси соціального аудиту:

— використання дослідницьких методів для аналізу думки стейкхолдерів;

— залучення громадськості до проведення аудиту;

— інформаційні кампанії та моніторинг процесів.

Соціальний аудит може доповнювати інші форми контролю, такі як фінансовий аудит або державна звітність. Він дозволяє виявляти питання, що залиша-

Рис. 2. Swot-аналіз оцінювання послуг громадою

Джерело: узагальнено на основі джерела [10].

ються поза увагою інших методів оцінки, і є універсальним інструментом, який можна адаптувати під різні ситуації.

Соціальний аудит особливо корисний у таких сферах:

- реалізація політики містобудування та інфраструктури;
- соціальне забезпечення та перевірка ефективності програм;
- контроль за витрачанням бюджетних коштів;
- антикорупційні заходи, коли витрати можна легко перевірити фактично.

Фактичні перевірки, як частина соціального аудиту, фокусуються на реальній відповідності документів та фактичного стану справ (Рис. 1).

Фактична перевірка може включати:

- візити на місця для перевірки наявності об'єктів (наприклад, перевірка, чи збудована нова школа відповідно до звіту органів місцевого самоврядування);
- візити на місця для перевірки матеріально-технічного забезпечення медичних, освітніх установ та інших закладів;
- перевірку наявності або відсутності інформації на відповідних веб-сайтах (наприклад, перевірка наявності звітів органів державної влади, що повинні бути опубліковані).

Візитні перевірки підвищують точність контролю соціальних аудитів, дозволяючи виявити будь-які фальсифікації, перебільшення або неточності в інформації. Волонтери можуть проводити польові спостереження для перевірки достовірності наданих даних. Основні

учасники фактичних перевірок включають менеджерів, логістів, волонтерів, осіб, відповідальних за обробку даних, а також комунікацію.

Метод оцінювання послуг громадою включає три ключові елементи:

- оцінка послуг з боку споживачів;
- оцінка якості послуг від постачальників;
- спільна зустріч для розробки плану дій щодо покращення надання послуг.

Оціночні картки громади є ефективними в наступних випадках:

- для оцінки якості надання послуг;
- для виявлення проблемних аспектів у наданні послуг;
- якщо постачальник послуг готовий до активної участі в соціальному аудиті;
- коли соціальний аудит охоплює невелику громаду (наприклад, лікарню або школу).

Оцінювання послуг громадою (Community Score Card) є потужним інструментом для моніторингу послуг, розширення можливостей громадян і підвищення підзвітності постачальників послуг. Цей процес дозволяє громадянам аналізувати медичні чи освітні послуги відповідно до своїх уявлень про якість. Громадяни можуть оцінювати послуги, надаючи зворотний зв'язок як позитивний, так і негативний. Співпраця між отримувачами і надавачами послуг сприяє покращенню якості послуг. Мета полягає в підвищенні якості, ефективності та підзвітності на рівні громади через двосторонню та постійну участь, що сприяє кращому розумінню та спільним діям для усунення проблем. Цей метод є ко-

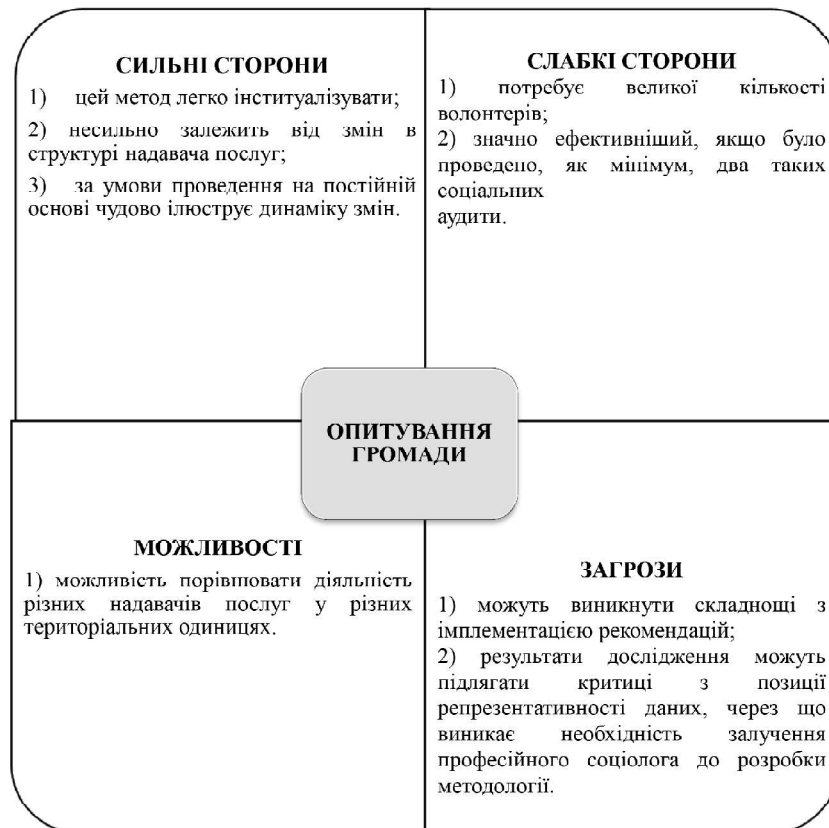

Рис. 3. Swot-аналіз опитування громади

Джерело: узагальнено на основі джерела [10].

рисним як для громади, так і для установ, що надають послуги.

Метод передбачає оцінювання послуг, що надаються, як отримувачами послуг, так і їх надавачами. Хоча процес оцінювання може бути здійснений навіть на одній публічній зустрічі, однак ціль методу полягає не просто у створенні таблиць з оцінками послуг.

Основна мета — це ефективне використання задокументованого, сприйняття та налагодження зворотного зв'язку з громадою щодо якоїсь послуги задля її фактичного покращення.

З цієї причини реалізація оцінки не припиняється на створенні документа, який узагальнює уявлення користувачів та надавачів про послугу.

Натомість процес оцінювання включає чотири компоненти: документування вхідних показників щодо послуги; оцінка показників ефективності надання послуги (показники створюються громадою); оцінка надавачів послуг за розробленими спільнотою показниками ефективності; зустріч користувачів та надавачів для забезпечення відповідного зворотного зв'язку та створення взаємоузгодженої програми покращення сервісу (Рис. 2).

Отже, метод оцінювання допомагає:

1. Визначити, як користувачі та постачальники послуг сприймають послуги.
2. Встановити механізм зворотного зв'язку між користувачами та постачальниками.
3. Забезпечити усвідомлене прийняття рішень та діалог між постачальниками послуг та користувачами.
4. Слідкувати за тим, щоб сервіси та програми покращувалися.

5. Порівнювати ефективність послуг у різних установах.

6. Звітувати про якість послуг до виконавчих органів чи органів місцевого самоврядування.

7. Посилювати розширення прав та можливостей громади та окремих громадян.

Метод оціночних карток може застосовуватися як частина системи моніторингу різних програм чи проєктів державними службами і неурядовими організаціями. Для оцінки змін потрібно провести як мінімум два кола оцінювання.

На Рис. 2 відображено сильні та слабкі сторони, загрози та можливості соціального аудиту у вигляді оцінювання дій громадою (суспільна оцінка). Метод оцінювання послуг громадою може бути актуальним для оцінки служб охорони здоров'я, шкіл, комунальних служб або навіть загальнодоступних схем стоків. Оціночні картки можуть використовуватися для оцінки послуг, що реалізуються державними, а також приватними постачальниками послуг, включаючи послуги, що надаються неурядовими організаціями (Рис. 3).

Метод учасницьких опитувань громади в соціальному аудиті полягає у проведенні опитувань для оцінки якості надання послуг або рідше — реалізації політики. Цей метод є особливо ефективним у таких випадках:

- для проведення соціального аудиту у великих громадах;
- для порівняння кількох територіальних одиниць;
- для оцінки великої кількості послуг, що надаються різними постачальниками;
- у випадку, якщо отримати активну підтримку від органів влади або надавачів послуг не вдалося.

Стейкхолдерами соціального аудиту, який передбачає опитування громади, є менеджери, соціологи, логісти, волонтери, а також особи, відповідальні за обробку даних і комунікацію [10].

Подальший соціальний аудит має також підтримувати розробку соціальних цілей і інституційної структури, що є основою для технологій, фінансованих через проекти, які сприяють досягненню економічних цілей. У процесі розробки структури важливо забезпечити рівність і зменшення бідності через розвиток. Залучення населення та громадські дії є ключовими для створення програм і прийняття рішень, а також повинні стати частиною загального розвитку. Соціальний аналіз також повинен перешкоджати негативним соціальним наслідкам економічного зростання, таким як погіршення екологічного середовища, зниження рівня життя або безробіття. Для прийняття рішень щодо реформ або соціальних програм необхідні економічні та фінансові аналізи, щоб оцінити витрати і розподіл ресурсів.

Залучення зацікавлених сторін на всіх етапах соціальної оцінки дозволяє не тільки зібрати їхні думки та оцінки щодо проєкту, але й оцінити ефективність заходів, запроваджених урядом, і розробити додаткові стратегії для пом'якшення можливих ризиків. У суспільстві, яке перебуває у стані змін, метод соціальної оцінки є ключовим інструментом для реалізації успішних реформ, що враховують різні погляди та підходи.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

SWOT-аналіз громадського контролю в порівнянні з іншими методами має свої переваги і недоліки. Однією з головних переваг є його простота та можливість проведення з невеликими витратами. Крім того, цей метод дозволяє систематизувати знання про внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на стратегічне планування. Важливою перевагою є можливість визначення конкурентних переваг підприємства та формування стратегічних пріоритетів, а також періодична діагностика ринку та ресурсів підприємства.

Проте є й недоліки SWOT-аналізу, які слід враховувати. По-перше, цей метод не дозволяє врахувати всі сили та слабкості, можливості та загрози, що існують. По-друге, суб'єктивність вибору та ранжування факторів зовнішнього та внутрішнього середовища може вплинути на об'єктивність результатів. Нарешті, SWOT-аналіз погано адаптується до середовища, яке постійно змінюється, що ускладнює оцінку та прийняття стратегічних рішень.

Література:

1. Балабанова Л.В. SWOT-аналіз — основа формування маркетингових стратегій: Навчальний посібник — 2-ге вид., випр. і доп. К.: Знання, 2005. 301 с.
2. Гриник О.І., Сисоєва І.М. Соціалізація підприємства як важіль інноваційного розвитку. Держава та регіони. 2020. № 5. URL: <http://www.econom.stateandregions.zp.ua/archive?id=123>
3. Касьяненко Л.М. Правове регулювання фінансово-контрольних правовідносин. Вісник НТУУ "КПІ". Полі-

тологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 4 (40). С. 115—119.

4. Колісник А.С. Правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Право та інновації. 2020. № 3 (31). С. 71—77.

5. Настенко М.О. Державний фінансовий контроль як засіб правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 6. Т. 2. С. 91—94.

6. Сисоєва І. М., Добіжа Н. В. Особливості здійснення державного фінансового контролю в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 18. С. 11—18.

7. Сисоєва І. М. Контроль якості надання аудиторських послуг. Економіка та держава. 2021. № 1. С. 104—107. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.1.104.

8. Хомутенко А. В. Інституційні особливості громадського фінансового контролю в Україні. Економіка та держава. 2021. № 6. С. 4—8.

9. Etzioni A. The active society: A theory of societal and political processes. London: Collier-Macmillan, 1968. 698 p.

10. Сисоєва І. М. Організаційно-методологічне та інформаційне забезпечення соціального аудиту. Автореф. дисерт. докт. екон. наук, ЗУНУ. 2021. 43 с.

References:

1. Balabanova, L.V. (2005), SWOT-analiz — osnova formuvannia marketynhovykh stratehii [SWOT analysis is the basis for the formation of marketing strategies], Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Hrynyk, O.I. and Sysoieva, I.M. (2020), "Socialization of the enterprise as a lever of innovative development", Derzhava ta rehiony, vol. 5, available at: <http://www.econom.stateandregions.zp.ua/archive?id=123> (Accessed 15 Aug 2024).
3. Kasianenko, L.M. (2018), "Legal regulation of financial and control legal relations", Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo, vol. 4 (40), pp. 115—119.
4. Kolisnyk, A.S. (2020), "Legal regulation of financial control over the activities of business entities", Pravo ta innovatsii, vol. 3 (31), pp. 71—77.
5. Nastenko, M.O. (2016), "State financial control as a means of legal regulation of business entities", Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii, vol. 6, no. 2, pp. 91—94.
6. Sysoieva, I. and Dobizha, N. (2021), "Peculiarities of public financial control in Ukraine", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 18, pp. 11—18.
7. Sysoieva, I. (2021), "Quality control of audit services provision", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 104—107.
8. Khomutenko, A. and Khomutenko, V. (2021), "Institutional features the financial control of non-governmental organizations in Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 4—8.
9. Etzioni, A. (1968), The active society: A theory of societal and political processes, Collier-Macmillan, London, UK.
10. Sysoieva, I.M. (2021), "Organizational, methodological and information provision of social audit", Abstract of Doctor dissertation, Economy, ZUNU, Ternopil', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024 р.

S. Breus,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Marketing, European University, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0624-0219>

M. Denysenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Habilitated Doctor of Economic Sciences, Professor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management and Entrepreneurship, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8767-9762>

A. Chaika,

Postgraduate Student, European University, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-7046-587X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.32

ECONOMIC SECURITY OF THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS THROUGH THE PRISM OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION

С. В. Бреус,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та маркетингу, Європейський університет, м. Київ, Україна

М. П. Денисенко,

д. е. н., професор, doktor habilitovanyi nauk ekonomichnykh, profesor nauk ekonomichnykh,

професор кафедри менеджменту та підприємництва, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

А. В. Чайка,

аспірант, Європейський університет, м. Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СИСТЕМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

The article examines the theoretical and methodological aspects of developing a strategy for ensuring the economic security of the system of higher education institutions of Ukraine, taking into account the social and humanitarian dimension. Attention is focused on the importance and relevance of the transformation of the paradigm of educational activity and, in particular, the system of higher education, taking into account higher education as important areas that have a significant impact on the level of the state's competitiveness on the world stage in the conditions of the russian-Ukrainian war. Attention is focused on the fact that currently there is an increase in disparities, which lead to a deepening of the disconnection between education, science and production, which contributes to a decrease in the quality of higher education, taking into account its ambivalence, and an increase in a number of negative trends in the field of higher education. The main such trends, which are formed under the influence of factors that, in turn, lead to a decrease in the efficiency of the functioning of the system of higher education institutions and the level of their economic security, are considered.

The analysis of economic losses from the war was carried out, attention was paid to the fact that its consequences will have a negative manifestation in the development of all spheres of life of society, and the risks predicted to arise for the functioning of all elements of the socio-economic system were highlighted. The relationship between the categories "economic security", "factors", "challenges", "danger", "economic danger", "threat", "risk" in the context of ensuring the economic security of the system of higher education institutions is considered. The main challenges for the field of education in general and higher education in particular are highlighted. It was concluded that in modern conditions it is important to develop measures to increase the level of economic security of the higher education system as a result of using a comprehensive approach to analyzing the current state of higher education development with an assessment of the short— and long-term effects of the war. Attention is focused on the expediency of ensuring the adaptation of the educational system to the realities of today and the formation of a strategy for ensuring the economic security of the system of higher education institutions of Ukraine in the socio-humanitarian dimension.

У статті проведено дослідження теоретико-методичних аспектів розроблення стратегії забезпечення економічної безпеки системи закладів вищої освіти України з урахуванням соціально-гуманітарного виміру. Акцентовано увагу на важливості та актуальності здійснення трансформації парадигми освітньої діяльності й зокрема системи вищої освіти з урахуванням ЗВО як важливих сфер, які справляють значний вплив на рівень конкурентоспроможності держави на світовій арені в умовах російсько-української війни. Сфокусовано увагу на тому, що наразі відбувається нарощування диспропорцій, які призводять до поглиблення розриву зв'язку між освітою, наукою та виробництвом, що сприяє зниженню якості вищої освіти з урахуванням її амбівалентності, й нарощуванню низки негативних тенденцій у сфері вищої освіти. Розглянуті основні з таких тенденцій, які формуються під впливом чинників, що, у свою чергу, призводять до зниження ефективності функціонування системи закладів вищої освіти та рівня їх економічної безпеки. Проведено аналізування втрат економіки від війни, акцентовано увагу на тому, що її наслідки знайдуть негативний прояв у розвитку усіх сфер життєдіяльності суспільства й виділено ризики, які прогнозовано виникнуть для функціонування усіх елементів соціально-економічної системи. Розглянуто у взаємозв'язку категорії "економічна безпека", "чинники", "виклики", "небезпека", "економічна небезпека", "загроза", "ризик" у контексті забезпечення економічної безпеки системи закладів вищої освіти. Виокремлено основні виклики для сфери освіти загалом й вищої зокрема. Зроблено висновок про те, що в сучасних умовах важливим є розроблення заходів підвищення рівня економічної безпеки системи ЗВО у результаті використання комплексного підходу до аналізування сучасного стану розвитку вищої освіти з оцінкою коротко- та довгострокових впливів війни. Акцентовано увагу на доцільності забезпечення адаптації освітньої системи до реалій сьогодення та формування стратегії забезпечення економічної безпеки системи закладів вищої освіти України у соціально-гуманітарний вимірі.

Key words: higher education, economic security, higher education institutions, competitiveness, infrastructure, financing, quality of higher education.

Ключові слова: вища освіта, економічна безпека, заклади вищої освіти, конкурентоспроможність, інфраструктура, фінансування, якість вищої освіти.

GENERAL STATEMENT OF THE PROBLEM AND ITS LINK WITH MAJOR SCIENTIFIC OR PRACTICAL CHALLENGES

Higher education in general and its effective development is a guarantee of the state's development. Global transformations and challenges, digitalization, the COVID-19 pandemic, Russia's full-scale war against Ukraine,

etc. contribute to the spread of disparities in the development of the economy, a significant increase in the dangers for the higher education system of Ukraine, which are both leaders of innovation and centers capable of accumulating knowledge and transforming it into intellectual potential with the aim of its further capitalization for economic recovery in the post-war period.

An objective condition for this is the formation of a strategy for ensuring the economic security of the system of higher education institutions of Ukraine, taking into account the social and humanitarian dimension, problems and prospects of the development of higher education in the specified perspective.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

A large number of works by scientists are devoted to the study of the state of higher education in Ukraine, in this context, the works of the authors are thorough in the context of the research issues, in particular: in the context of the transformation of the higher education system of Ukraine in the conditions of martial law (Pogrebnyak V. P., Dashkovska O. V., Melnyk O. M. [1]); taking into account the purpose of the concept of economic security of higher education institutions (Nyzhnyk V. M., Nyzhnyk I. V., Lysak V. M. [2]) and evaluating the strategy of its provision (Parsyak V., Zhukova O. [3]). However, paying tribute to the scientific work of the authors and taking into account the significant scientific development in this field, the aspects related to the study of the theoretical and methodological aspects of the development of a strategy for ensuring the economic security of the system of higher education institutions of Ukraine, taking into account the socio-humanitarian dimension in the context, require thorough consideration appropriate transformation of higher education.

FORMULATION OF THE ARTICLE OBJECTIVES (TASK STATEMENT)

The purpose of the article is to study the theoretical and methodological aspects of developing a strategy for ensuring the economic security of the system of higher education institutions of Ukraine, taking into account the socio-humanitarian dimension.

PRESENTATION OF THE MOST IMPORTANT RESEARCH MATERIAL, WITH A FULL JUSTIFICATION OF THE SCIENTIFIC RESULTS OBTAINED

In the conditions of the russian-Ukrainian war, it is important and urgent to transform the paradigm of educational activity in general and the higher education system in particular, taking into account higher education (as one of its central links), which are important areas that have a significant impact on the level of the state's competitiveness on the world stage [4].

As a result, there is an increase in disparities, which lead to a deepening of the gap between education, science and production, which contributes to a decrease in the quality of higher education (because it is ambivalent in content, on the one hand, an increase in the quality of higher education contributes to an increase in the level of economic development of the state, and on the other hand, the implementation of state policy with the help of various programs is decisive in the functioning of the higher education system in general) and has an impact on improving its quality [5] and, accordingly, contribute to the growth of a number of negative trends in the field of higher education, the main of which are the following:

- decrease in the number of higher education institutions and students;
- predominance of the rate of decrease in the number of entrants to higher education institutions over the rate of decrease in the number of graduates;
- reduction of the volume of the state order;
- reduction of opportunities to reproduce the intellectual potential of the state;
- from lowering the competitiveness of institutions of higher education and higher education and the country as a whole.

In general, negative trends are formed under the influence of factors that, in turn, lead to a decrease in the efficiency of the functioning of the system of higher education institutions and the level of their economic security, taking into account the fact that they are simultaneously elements of the socio-economic system and business entities [5].

Under such circumstances, an important task of the state is to ensure the appropriate level of competitiveness of university graduates both on the domestic and international labor markets by obtaining quality educational services and the competitiveness of the system of higher education institutions as a whole, which, in turn, will lead to an increase in the positions of higher education institutions both in domestic (within country), as well as in external (within the world) ratings, will contribute to an increase in the amount of investments in human capital from the state (due to an increase in funding from the state budget), attracting funds from domestic and foreign students, as well as from private investors [5—6].

Russia's military aggression against Ukraine had a negative impact on the labor market (a large number of workers became IDPs or went abroad, the shortage of qualified personnel increased both as a result of this and as a result of mobilization), many enterprises were destroyed, part of the territory was under occupation, and a certain part still, unfortunately, remains occupied [7].

Negative changes also occurred in the sphere of employment and unemployment. Thus, "on the eve of the russian invasion, the official unemployment rate in Ukraine was almost 10%, for comparison in EU countries, the average figure is 7%. The largest number of Ukrainians worked in trade, agriculture, industry, education and healthcare systems". In the first months of russia's full-scale war against Ukraine, "Ukrainians lost almost a third of their jobs. However, at the end of 2022, the situation improved significantly: experts of the International Labor Organization estimated the level of unemployment in Ukraine at the end of 2022 at 15.5%" [8]. The main reasons for this are the restoration of the work of individual enterprises of various sectors of the economy, the de-occupation of part of the territory [8]. The most affected as a result of the russian aggression were the enterprises working in the market of construction and repair works. As of April 1, 2023, 20% of the registered unemployed were previously employed in trade, 16% in processing industry, 15% in agriculture, and 13% in public administration [8].

All this and much more (the list of factors that had a negative impact on the level of economic development of the state is not exhaustive), which are the terrible consequences of the russian-Ukrainian war, had a significant negative impact on the activities of domestic business and the system of higher education institutions. As a result, in the post-war period during the recovery of the country, it is predicted that risks will arise for the functioning of all elements of the socio-economic system, which include, in particular, the following:

- insufficiently high level of knowledge of graduates of higher education institutions;
- shortage of qualified personnel;
- certain difficulties in obtaining financing for recovery and adaptation to new conditions;
- increased competition;
- low level of solvency of the population, etc. [9].

The material base of many HEIs was significantly damaged as a result of military operations. As of September 2023, as a result of bombing and shelling, 5 higher education institutions were destroyed and 88 were damaged — these data are given in the scientific and analytical report "Higher education of Ukraine under martial law and post-war reconstruction: challenges and responses" [10]. Destruction and destruction of buildings, damage to infrastructure and loss of equipment created critical conditions for the normal functioning of higher education institutions.

A significant number of students and teachers were forced to leave their places of residence due to hostilities. According to the data of the World Bank [11] from May 3 to 10, 2022, 665,000 students and school pupils (16% of the total number) and 25,000 workers in the education sector (6% of the total number) left Ukraine from under russian aggression. Relocation and evacuation led to a decrease in the number of students, which negatively affects the financial condition of institutions. The lack of funds from contract training and the reduction of state funding complicates the situation.

According to [12—14] in 2022—2023, the amount of state expenditures on education was smaller compared to 2021 (63,837.1 million UAH in 2021, 58,508.1 million UAH in 2022, 60,452.2 million UAH in 2023) and uncertainty with international grants and support have become significant challenges for the economic security of the HEIs system.

For the period from February 2022 to January 2024, direct losses of educational institutions amount to 6.8 billion dollars. USA, 380 institutions were damaged or destroyed, another 3,429 were damaged (the losses of educational institutions ranked sixth and amounted to 6.8 billion US dollars) [15]. These data significantly correlate with the data on damage to the infrastructure as a result of the actions of the aggressor country, such as: the amount of direct damage to residential and non-residential real estate, other infrastructure, vehicles and merchandise stocks exceeded 157 billion dollars. USA (at replacement cost), and testify to increasing threats to the economic security of Ukraine's higher education institutions system.

With regard to the regional dimension, according to the report on direct damage to infrastructure from the destruction caused by russia's military aggression against

Ukraine, as of the beginning of 2024 [15], these damages were unevenly distributed in the regional dimension. So, 10 regions account for almost 95% of direct losses: Donetsk region (37.4 billion US dollars), Kharkiv region (30.2), Luhansk region (17.1), Zaporizhzhya region (14.8), Kherson region (12.3), Kyiv without the city of Kyiv (11.2), Mykolaiv (7.9), Chernihiv (5.8), Sumy (3.4), Dnipropetrovsk (3.4 billion US dollars). The rest of the regions and the city of Kyiv account for a total of 5% of direct losses, which amounts to 8.3 billion dollars USA at the regional level.

According to Operational Data Portal of the UN Refugee Agency, in Ukraine [16] russia's armed aggression and temporary occupation of part of the Ukrainian territory led to the deepening of the demographic crisis. This is manifested in a significant decrease in the birth rate, an increase in the death rate among the military and civilians (including children), the multi-million internal displacement of residents and the forced emigration abroad of more than 6.6 million of the population of Ukraine. According to the Ministry of Social Policy of Ukraine [17] the number of officially registered internally displaced persons in the country is 4.9 million people, and according to the assessment of the "Strategy of Demographic Development of Ukraine for the period until 2040" of the Ministry of Social Policy of Ukraine [18, p. 31] the population of Ukraine within 1991 as of January 1, 2022 was 42.0 million people, and as of August 2023 — 36.3 million people, of which 31.5 million people live in the territories controlled by the Ukrainian authorities.

According to [18, pp. 31, 46, 52—53, 55—56] in January 2024 compared to November 2022 and May 2023, the main barriers to the return of Ukrainian refugees are: deterioration of the economic and security situation, destroyed or damaged housing, economic motives, assimilation in host country, desire to live abroad.

Before the start of russia's full-scale war against Ukraine, the system of financing public and private higher education institutions was in a state of crisis; there was a discrepancy between the main quantitative parameters of the sector and the number of existing and potential higher education applicants; there was a lack of progress in reforming the management system of state and private higher education institutions and an insufficiently high level of international integration. The situation in which higher education in Ukraine found itself after February 24, 2022 was completely different from all previous experience.

In this context, it is appropriate to note that there is a close relationship and interdependence between the categories of "economic security", "factors", "challenges", "danger", "economic danger", "threat", "risk" in the context of ensuring the economic security of the system of higher education institutions [5; 19].

Given the characterization of challenges as one of the forms of factors, which they acquire in the event of negative changes in the external and internal environment and contribute to the generation of danger, the derivative of which is a threat, which, in turn, receives a manifestation in the form of risks, which, in turn, are considered in the quality of detailing threats and can lead to an increase in the amount of losses in the socio-

economic sphere of the state as a result of the negative influence of factors of the external and internal environment [5].

Taking into account the relationship of such categories as "challenges", "security", "danger", "economic danger", "threat", "risk", threats generally form the main threat to the functioning of the system of higher education institutions, which is generated by the influence of external and internal factors environment and represents insufficient compliance of the level of training of specialists with higher education to the needs of the economy, the requirements of the labor market and employers. Thus, it is considered appropriate to define and form systemic forms of threats to the economic security of the higher education system. After all, under the condition of improving the quality of higher education, there will be a reduction of threats to the functioning of the higher education system, the need for highly qualified personnel, an increase in the level of its economic security and a synergistic effect of the development of the economy will be ensured [5; 19].

According to [20], Russia's military aggression against Ukraine has become a threat to the existence of our state, its sovereignty and unity. The main challenges for the field of education in general and higher education in particular are as follows:

1. Threat to the life and health of participants in the educational process and limiting access to basic human needs.

2. Large-scale destruction of the educational infrastructure: damage to the premises of educational institutions, the educational material and technical base, and the educational and production bases of practice.

3. Forced large-scale displacement of participants in the educational process within Ukraine and abroad, which caused significant losses of the contingent of education seekers, pedagogic and teaching staff.

4. Exacerbation of the problem of ensuring access to education for Ukrainian schoolchildren and students, violation of the continuity of the educational process.

5. Loss of managerial educational control in the territories that have come under temporary occupation or are in the zone of active hostilities. Forcible reorientation of Ukrainian education seekers to Russian curricula, textbooks and forced transition to the Russian language of instruction.

6. Reduction of state and local budget expenditures on education.

7. Ensuring the development of private education at the levels of preschool, general secondary and out-of-school education.

CONCLUSIONS

Taking into account the above, it is considered appropriate to state that in modern conditions it is important to develop measures to increase the level of economic security of the higher education system as a result of using a comprehensive approach to analyzing the current state of higher education development with an assessment of the short— and long-term effects of the war.

Considering the significant destructive consequences in all spheres and in particular higher education, huge losses for the Ukrainian economy, irreparable loss of human lives, the role of higher education institutions is significant — they are the basis for capitalizing the intellectual potential of the nation in the post-war period and a source of replenishment of highly qualified personnel in the post-war period restoration of the economy of Ukraine in order to ensure its future prosperity [7].

It is also appropriate to ensure the adaptation of the educational system to the realities of today, in particular in the case of the introduction of innovative methods of teaching and management and the corresponding expansion of cooperation with leading institutions of higher education with the formation of a strategy to ensure the economic security of the system of higher education institutions of Ukraine in the socio-humanitarian dimension, which in general constitutes prospects further investigations on the subject of the study.

Література:

1. Погребняк В. П., Дашковська О. В., Мельник О. М. Трансформація системи вищої освіти України в умовах воєнного стану. Інноваційна педагогіка. 2024. Т. 1, № 68. С. 223—228. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/68/part_1/46.pdf
2. Нижник В. М., Нижник І. В., Лисак В. М. Теоретико-методологічне обґрунтування сукупності складових фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. Т. 1, № 2. С. 122—127. URL: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-16](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-16)
3. Парсяк В., Жукова О. Ключові стратегії забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти. Підприємництво та інновації. 2022. № 23. С. 83—91. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/500/487>
4. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Розпорядження кабінету міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286>
5. Бреус С. В. Управління економічною безпекою системи вітчизняних закладів вищої освіти: моногр. Київ: КНУД, 2019. 400 с.
6. Denysenko M., Breus S. Investment and innovation principles of managing the development of the national economy of Ukraine through the prism of consideration of the state economic security / Social factors of economic growth, analysis of the effectiveness of tourism and management: collective monograph / Kaplin M., Makarov V., Bilan T., Perov M. Etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2023. 249 p. pp. 24—31. DOI — 10.46299/ISG.2023.MONO.ECON.2
7. Бреус С. В., Чайка А. В. Основні аспекти забезпечення економічної безпеки системи закладів вищої освіти у ракурсі післявоєнного відновлення економіки України. The 17th International scientific and practical conference "The latest technologies in the development of science, business and education" (April 30 — May 03, 2024) London, Great Britain. International Science Group. 2024. 446 p. С. 77—80.

8. Український ринок праці сильно сколихнувся через війну. Дізнайся детальніше, які вакансії наразі найбільш популярні та нюанси пошуку роботи під час війни. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1872/posuk-roboti-yak-zminivsia-rinok-praci-v-ukraini-pid-cas-viini-ta-shho-bude-pislya>

9. Час для роботи: як відновлювався та адаптувався український бізнес за рік війни. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-roboti-yak-vidnovlyuvavsya-ta-adaptuvavsya-ukrajinskiy-biznes-zarik-viyni-12154170.html>

10. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю., Драч І. І., Слюсаренко О. М., Скиба Ю. А., Жабенко О. В., Калашнікова С. А., Таланова Ж. В., Петроє О. М., Оржель О. Ю., Регейло І. Ю., Набок М. В.; за заг. Ред. В. Г. Кременя. Київ Педагогічна думка, 2023. С. 9—10. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738494/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%284%29docx.pdf>

11. Education: Impact of the War in Ukraine. Ukraine sectoral briefs. 2022. P. 1. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099945306202211104/pdf/P1775870809f1d04d0844c0e7042abf0eb5.pdf>

12. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2023 р. (млн грн). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2023/>

13. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2022 р. (млн грн). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/>

14. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2021 р. (млн грн). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2021/>

15. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Київ: Нац. ради з відновлення України від наслідків війни, 2024. 39 С. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf

16. Situation Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

17. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року: Проект: станом на 28 березня 2024 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>

18. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження / Г. Вишлінський та ін. Київ, 2024. С. 31 URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/

19. Денисенко М. П., Бреус С. В. Системні загрози як чинник погіршення економічної безпеки вищих навчальних закладів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 16, ч. 1. С. 76—80.

20. Освіта України в умовах воєнного стану / С. Шарлет та ін. Київ: М-во Освіти Державно Наукова Установа Ін-т Освіт. Аналітики, 2022. С. 12 URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analit.yc.zbirn-Osvita.-Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>

References:

1. Pohrebniak, V.P. Dashkovs'ka, O.V. and Mel'nyk, O.M. (2024), "Transformation of the Ukrainian system of higher education during martial law", *Innovatsijna pedahohika*, vol. 1, no. 68, pp. 223-228, available at http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/68/part_1/46.pdf (Accessed 05 Aug 2024).

2. Nyzhnyk, V.M. Nyzhnyk, I.V. and Lysak, V.M. (2022), "Theoretical and methodological reasoning of the set of components of financial and economic security of socio-economic systems", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, no. 2, pp. 122—127. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-16](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-16)

3. Parsiak, V. and Zhukova, O. (2022), "Key strategies for ensuring economic security higher education institutions", *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 23, pp. 83—91, available at: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/500/487> (Accessed 05 Aug 2024).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286> (Accessed 05 Aug 2024).

5. Breus, S.V. (2019), *Upravlinnia ekonomichnoi bezpekoiu systemy vitchyznanykh zakladiv vyschoi osvity* [Management of the economic security of the system of domestic institutions of higher education], KNUTD, Kyiv, Ukraine.

6. Denysenko, M. and Breus, S. (2023), "Investment and innovation principles of managing the development of the national economy of Ukraine through the prism of consideration of the state economic security", *Social factors of economic growth, analysis of the effectiveness of tourism and management*, International Science Group. Primedia eLaunch, Boston, USA, pp. 24—31. DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.ECON.2

7. Breus, S.V. and Chajka, A.V. (2024), "The main aspects of ensuring the economic security of the system of higher education institutions in the perspective of the post-war recovery of the economy of Ukraine", *The 17th International scientific and practical conference "The latest technologies in the development of science, business and education"*, International Science Group, London, Great Britain, April 30 — May 03, pp. 77—80.

8. Visit Ukraine Today (2023), "The Ukrainian labor market was greatly shaken by the war. Find out in more detail which jobs are currently the most popular and the nuances of finding a job during the war", available at: <https://visitukraine.today/uk/blog/1872/posuk-roboti-yak-zminivsia-rinok-praci-v-ukraini-pid-cas-viini-ta-shho-bude-pislya> Visit Ukraine Today (Accessed 05 Aug 2024).

9. UNIAN (2023), "Time for work: how Ukrainian business recovered and adapted during the year of the war", available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-roboti-yak-vidnovlyuvavsyia-ta-adaptuvavsyia-ukrajinskiy-biznes-za-rik-viyni-1215-4170.html> (Accessed 05 Aug 2024).

10. Kremen', V.H. Luhovyj, V.I. Saukh, P.Yu. Drach, I.I. Sliusarenko, O.M. Skyba, Yu.A. Zhabenko, O.V. Kalashnikova, S.A. Talanova, Zh.V. Petroie, O.M. Orzhel', O.Yu. Rehejlo, I.Yu. and Nabok, M.V. (2023), Vyscha osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta pisliavoiennoho vidnovlennia: vyklyky i vidpovidi [Higher education of Ukraine in the conditions of martial law and post-war reconstruction: challenges and answers], Pedahohichna dumka, Kyiv, Ukraine, pp. 9—10, available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738494/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%284%29docx.pdf> (Accessed 05 Aug 2024).

11. World Bank (2022), "Education: Impact of the War in Ukraine. Ukraine sectoral briefs", available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099945306202211104/pdf/P1775870809f1d04d0844c0e7042abf0eb5.pdf> (Accessed 05 Aug 2024).

12. MinfinMedia (2024), "Expenditures of the state budget of Ukraine (functional classification) in 2023 (million UAH)", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2023/> (Accessed 05 Aug 2024).

13. MinfinMedia (2023), "Expenditures of the state budget of Ukraine (functional classification) in 2022 (million UAH)", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/> (Accessed 05 Aug 2024).

14. MinfinMedia (2022), "Expenditures of the state budget of Ukraine (functional classification) in 2021 (million UAH)", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2021/> (Accessed 05 Aug 2024).

15. National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War (2024), "Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of the beginning of 2024", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf (Accessed 05 Aug 2024).

16. Operational Data Portal (2024), "Situation Ukraine Refugee Situation", available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed 05 Aug 2024).

17. Ministry of Social Policy (2024), Draft "Strategy of demographic development of Ukraine for the period until 2040", available at: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/> (Accessed 05 Aug 2024).

18. Vyshlins'kyj, H. (2024), Ukrains'ki bizhentsi. Majbutnie za kordonom ta plany na povernennia. Tretia khvyliia doslidzhennia [Ukrainian refugees. Future abroad and plans to return. The third wave of research], Kyiv, Ukraine, available at: https://ces.org.ua/ukrainian_-

refugees_third_wave_research/ (Accessed 05 Aug 2024).

19. Denysenko, M.P. and Breus, S.V. (2017), "Systemic threats as a factor in the deterioration of the economic security of higher educational institutions", Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 16, no. 1, pp. 76—80.

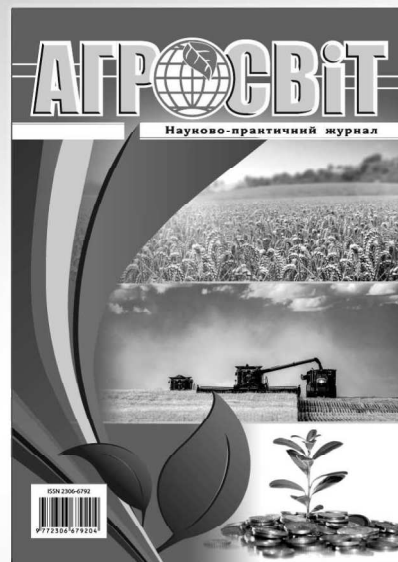
20. Shkarlet, S. (2022), Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law], M-vo Osvity Derzhavno Naukova Ustanova In-t Osvit. Analitky, Kyiv, Ukraine, available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%-20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.-serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analyc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.-stanu.22.08.2022.pdf> (Accessed 05 Aug 2024).

Стаття надійшла до редакції 20.08.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. Г. Вагонова,
д. е. н., професор, НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6553-7771>
В. В. Чорнобаєв,
к. е. н., доцент, НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6624-6423>
Л. В. Касьяненко,
к. е. н., доцент, НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3566-220X>
С. М. Тютченко,
к. е. н., доцент, НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8480-6519>
М. С. Гаржа,
аспірант, НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-5774-9034>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.39

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ КЛІЄНТООРІЄНТОВАНOSTІ У СУЧАСНІЙ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ТОРГІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

O. Vagonova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Dnipro University of Technology
V. Chornobaev,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro University of Technology
L. Kasyanenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro University of Technology
S. Tiutchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro University of Technology
M. Harzha,
Postgraduate student, Dnipro University of Technology

AN INTEGRATED APPROACH TO DETERMINING CUSTOMER ORIENTATION IN THE MODERN BUSINESS MODEL OF A TRADING ENTERPRISE

Стаття зосереджується на аналізі різноманітних факторів, які впливають на клієнтоорієнтованість персоналу у різних ринкових умовах. Особлива увага приділяється тому, як національна культура, ринкові умови та глобальні тенденції формують відносини між співробітниками та клієнтами в контексті сучасних викликів та можливостей, з якими стикаються торговельні підприємства.

В роботі виявлено важливість організаційних аспектів, таких як стратегія компанії, структура управління та системи HR, що сприяють адаптації персоналу до потреб клієнтів. Значний акцент робиться на необхідності врахування внутрішньої корпоративної культури та сприяння розвитку соціальних та технічних навичок співробітників, що безпосередньо впливає на їх здатність задовольняти потреби клієнтів.

Також у статті розглядаються індивідуальні характеристики співробітників, які включають особистісні риси, професійні навички та соціально-демографічні фактори. Підкреслюється роль освіти та професійного досвіду у формуванні клієнтоорієнтованої поведінки, що є ключовим для досягнення високого рівня задоволеності клієнтів і підтримки довгострокових відносин з ними.

The article highlights a comprehensive approach to the analysis and improvement of customer orientation of employees. The study focuses on the influence of external, organizational and individual factors that shape employee behavior in the context of customer service. The authors offer a detailed consideration of each of these factors in order to optimize interactions between employees and customers in commercial enterprises.

External factors such as national culture, market conditions and global trends play a crucial role in shaping customer orientation. The article emphasizes that understanding these aspects allows companies to adapt their marketing strategies and improve service quality. The authors draw attention to the importance of taking into account the cultural differences and economic characteristics of developing markets for effective market adaptation.

Organizational factors, including organizational culture, strategies, structure, and processes, determine the internal environment in which employees interact with customers. The article discusses practices that promote customer orientation, such as formalization of processes, autonomy in decision-making, and the role of HR in the development of employee competencies. Analysis shows that systematic involvement and support from all levels of management is key to implementing a customer-centric culture.

At the individual level, the personal characteristics and professional skills of employees have a direct impact on their ability to meet customer needs. The article emphasizes the importance of motivation, empathy and adaptability, which contribute to increased customer satisfaction and the development of long-term relationships. Various training and development methods that can enhance customer orientation among employees are discussed.

Overall, this article contributes to understanding the complexity and multidimensionality of customer orientation in the retail sector. The authors call for the integration of theoretical and practical approaches to develop effective strategies that meet both individual and organizational needs, emphasizing the need to create a harmonious and interconnected work environment.

Ключові слова: конкуренція, торгівня, компанія, фактори, мотивація, клієнтоорієнтованість, працівники, ринок, стратегічне управління.

Key words: competition, trade, company, factors, motivation, customer orientation, employees, market, strategic management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання орієнтації на клієнта вивчається у наукових джерелах на рівні організації, окремих працівників, а також у контексті взаємодії між компаніями. В літературі існує кілька підходів до тлумачення цього поняття, а також ключових чинників, що впливають на клієнтоорієнтованість з точки зору маркетингу та стратегічного управління персоналом. Важливим є також розгляд цієї концепції через призму теорії зацікавлених сторін, що втілено у міжнародних стандартах з управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці розуміння сутності клієнтоорієнтованості у сучасній бізнес-моделі торгівельного підприємства та факторів що її визначають приділено багато уваги в наукових публікаціях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, до останніх досліджень та публікацій, що охоплюють різні аспекти клієнтоорієнтованості, включаючи вплив централізації та формалізації на продуктивність підприємства, крос-культурну компетенцію в міжнародному бізнесі, виклики в управлінні людськими ресурсами, тренди у навчанні продажам, стратегічне управління зацікавленими сторонами, стандарти надання послуг, та вплив маркетингу і продажів на створення цінності для клієнтів, слід віднести наукові

наробки таких провідних зарубіжних науковців: S. Auh та B. Menguc, J.C. Barrera, R. Batt, M.S. Chambers, L.B. Chonko, J.F. Tanner та W.A. Weeks, R.E. Freeman, S. Gountas, J. Gountas та F.T. Mavondo, P. Guenzi та G. Troilo, а також H. Ghorbani, S.M.A. Demneh та A. Khorsandnejad та інших. Ці дослідження підкреслюють важливість інтегрованого підходу для досягнення високого рівня клієнтоорієнтованості, що є критичним для успіху сучасних торгівельних підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в розробці інтегрованого підходу до визначення клієнтоорієнтованості на основі комплексного аналізу взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів у сучасній бізнес-моделі торгівельного підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зацікавленість у клієнтоорієнтованості з'явилася в 1950-х роках і спочатку аналізувалася переважно у контексті маркетингової концепції "орієнтації на ринок". Особливу увагу у цьому напрямку привертають праці таких вчених, як П. Друкер та Т. Левітт, які вважали, що метою маркетингу є досягнення рівня розуміння клієнтських потреб, що забезпечує автоматичний збут товарів і послуг. П. Котлер наголошував, що кожен співробітник має виступати як маркетолог, орієнтуючись

на задоволення потреб споживачів. В. Нарвер і С. Слейтер вказували на складові ринкової орієнтації як "орієнтацію на клієнта", "орієнтацію на конкурентів" та "міжфункціональну координацію".

Емпіричні дослідження підтверджують, що ринкова орієнтація позитивно впливає на ставлення співробітників до своєї роботи та їхню клієнтоорієнтованість. Наприклад, роботи Сакса Р., Веїтза Б.А. виявили, що клієнтоорієнтовані продажі включають допомогу клієнтам у прийнятті купівельних рішень, точне опис товарів, пристосування презентацій до потреб клієнтів та уникнення маніпуляцій чи тиску на покупців. Така поведінка забезпечує тривалі відносини з клієнтами та уникнення дій, які можуть призвести до негативних наслідків [32].

У своєму дослідженні, присвяченому аспектам ринкової орієнтації, Коглі А.К., Яворські Б.Й. детально вивчили концепцію "фокус на клієнта" за допомогою проведення інтерв'ю з 62 керівниками компаній у США. Вони виявили, що ця концепція включає не лише аналіз бізнесу клієнтів для розуміння їхніх потреб, але й залучення комплексних знань про ринок [22]. Ці знання охоплюють зовнішні чинники, такі як конкуренція та державне регулювання, які впливають на поведінку споживачів. Коулі також зазначив, що клієнтоорієнтованість має враховувати поточні та майбутні потреби клієнтів, вимагаючи проведення спеціалізованих досліджень для створення та просування продуктів, що відповідають цим потребам.

В контексті ринкової орієнтації важливим є взаємозв'язок між клієнтоорієнтованістю організації та її співробітників, що допомагає забезпечити загальну ринкову орієнтацію. Дослідники підкреслюють важливість наявності у співробітників відповідних знань та поведінки, що відображає клієнтоорієнтованість. Водночас у маркетинговій літературі клієнтоорієнтованість персоналу розглядається не як ізольоване явище, а як частина загальної стратегії.

Розвитку уявлень про зв'язок між клієнтоорієнтованістю організації та персоналу сприяли теорії стратегічного управління людськими ресурсами. Вони вказують на стратегічну взаємозв'язаність між бізнес-стратегією та стратегією управління персоналом, визнаючи необхідність враховування клієнтоорієнтованості для ефективного стратегічного управління.

У новітні часи, фахівці зі стратегічного управління людськими ресурсами все активніше використовують теорію зацікавлених сторін Фрімана Р.Е., що є частиною стратегічного менеджменту, для підкріплення клієнтоорієнтованих практик в управлінні персоналом. Згідно з Фріманом [10], стейкхолдери — це особи або групи, які впливають на цілі компанії або можуть відчувати вплив діяльності компанії, включно з урядами, постачальниками, працівниками, ЗМІ, конкурентами та клієнтами.

Це основоположне положення теорії стало фундаментом для міжнародних стандартів управління. Вплив теорії на практику менеджменту відображається у формуванні загальноприйнятих стандартів, що згодом визначають поведінку компаній і сприймаються вченими як усталені тенденції. Стандарти якості ISO 9000 та стандарти соціальної відповідальності ISO 26000 є прикладами такого взаємовпливу.

Зокрема, міжнародні стандарти якості ISO 9000 зазначають, що успіх організації безпосередньо залежить від її здатності розпізнавати та задовольняти потреби клієнтів. Норми 2000 року ввели принцип клієнтоорієнтованості, який у поточній редакції стандартів 2011 року розширено до зобов'язань усіх підрозділів організації задовольняти потреби споживачів.

Відповідно до дослідження Ленгніцк-Галла М.Л. і Ленгніцк-Галл Ц.А., поняття якості виробництва пройшло через еволюцію від майстерності до відповідності стандартам, бездоганності продукції у відповідності до очікувань клієнтів та, нарешті, до створення задоволення та радості для клієнта, перетворюючи його на партнера. Цей процес включає розвиток довгострокових відносин та довіри між постачальниками та клієнтами [24].

Таким чином, управління якістю і клієнтоорієнтованість визначаються не лише в рамках взаємодії з безпосередніми споживачами продукції чи послуг, а й у контексті ширшого кола зацікавлених сторін, як зазначено в міжнародному стандарті соціальної відповідальності ISO 26000. Урахування інтересів цих стейкхолдерів є ключем до успішного функціонування організації.

Дослідження факторів, які сприяють клієнтоорієнтованості працівників, продовжує бути актуальною темою, проте наразі вони ще не достатньо досліджені та систематизовані. На основі аналізу літератури можна виділити три основні групи таких факторів, які діють на особистісному, організаційному та макроекономічному рівнях. Зокрема, фактори макrorівня, відмінно від особистісних та організаційних, можуть впливати на клієнтоорієнтованість співробітників опосередковано через вплив на політику компанії.

Особистісні фактори включають внутрішньоособистісні характеристики, такі як психологічні особливості, риси характеру та інші атрибути, які впливають на ставлення співробітника до клієнтів. Дослідження показують, що такі риси, як доброзичливість, сумлінність, екстраверсія, невротизм та відкритість до нового досвіду можуть впливати на клієнтоорієнтованість [7; 9]. Проте, зв'язок між цими внутрішньоособистісними факторами та клієнтоорієнтованістю часто критикується через їх високу мінливість та індивідуальність [13]. Ці риси часто є вродженими або формуються на ранніх етапах життя, що ускладнює управління ними у рамках організаційного контексту.

Крім того, до особистісних факторів належать також соціально-демографічні характеристики, соціальний капітал, мотивація та задоволеність роботою. Деякі дослідження також засвідчили зв'язок між клієнтоорієнтованістю та соціальним капіталом [25], а також між клієнтоорієнтованістю та технічними, соціальними навичками та мотивацією [17].

В контексті організаційних факторів особлива увага звертається на стратегічне управління, корпоративні цінності, структуру та процедури в організації. Ці аспекти були виділені в рамках моделі 7S від McKinsey & Company, запропонованої Пітерсом і Ватерманом у 1982 році, яка включає стратегію, навички, спільні цінності, структуру, системи, персонал та стиль керівництва. Гуензі П., Де Луца Л.М. та Троїло Г. зосередились на чотирьох з цих компонентів: стратегії, ціннос-

тях, структурі та системах, аналізуючи їхній вплив на клієнтоорієнтованість співробітників. Вони виявили ряд ключових характеристик, таких як:

- клієнтоорієнтована корпоративна культура;
- відсоток співробітників, які активно залучені до продажів;
- стратегічне фокусування на довгострокових відносинах із клієнтами;
- розширені повноважень прийняття рішень співробітників у департаментах продажу;
- чітке визначення обов'язків і функцій працівників;
- ефективна взаємодія між відділами маркетингу та продажу [13].

Дослідження Гуенці та інших виявило статистично значущий зв'язок між цими організаційними чинниками та клієнтоорієнтованістю співробітників. Щодо стратегії компанії, Стронг Ц.А. і Гарріс Л.Ц. також підкреслили зв'язок між клієнтоорієнтованою стратегією організації та поведінкою її співробітників [37].

Щодо організаційної культури, Е. Шейн описує її як систему базових припущень, які група освоює під час адаптації до зовнішнього середовища та інтеграції внутрішніх процесів. Він виокремлює три рівні культури: поверхневий (артефакти), середній (оголошені цінності) та глибинний (базові уявлення) [33].

Організаційна культура представляє собою сукупність спільних цінностей, які формують поведінку членів організації, спонукаючи їх діяти відповідно до цих цінностей [8]. Вона визначається як ключовий елемент конкурентної переваги та ефективності організації [39]. Дешпанде Р. та Вебстер Ф.Е. молодший визначають організаційну культуру як систему спільно прийнятих цінностей та уявлень, що сприяють розумінню механізмів функціонування організації та визначають норми поведінки її членів [8]. Вони також підкреслюють, що організаційна культура пов'язана з ринковою орієнтацією. Вони аргументують, що без інтеграції клієнтоорієнтованості в культуру організації, клієнтоорієтована поведінка співробітників може бути нестійкою та короткочасною, з ризиком не дотримання довгострокових зобов'язань перед клієнтами.

Що стосується спільних ціннісних орієнтацій, Коглі А.К., Яворські Б.Й. наголошують на необхідності переконаності вищого керівництва в значущості та важливості ринкової орієнтації, а також на його здатності демонструвати відповідну поведінку. Топ-менеджмент повинен не лише відображати ці цінності в щоденній діяльності, а й активно підтримувати співробітників у впровадженні клієнтоорієнтованих практик. Коглі А.К. та Яворські Б.Й. також звертають увагу на важливість включення ринкової орієнтації у щорічні звіти та інтерв'ю з співробітниками, хоча вони застерігають, що ці заходи самі по собі не є достатніми, якщо вони не підкріплені відповідними діями керівництва [22].

Розглядаючи організаційні аспекти, що впливають на клієнтоорієнтованість працівників, важливо взяти до уваги взаємозв'язки між централізацією, формалізацією та поведінкою співробітників щодо клієнтів. Централізація у цьому випадку визначається як міра делегування повноважень у прийнятті рішень та ступінь участі працівників у цих процесах. Формалізація ж означає рівень, до якого ролі, владні відносини, правила та процедури

визначені та регламентовані в організації [20]. Емпіричне дослідження Ауг С., Менгук Б. серед керівництва провідних промислових компаній засвідчило, що високий рівень централізації може знижувати клієнтоорієнтованість і натомість, формалізація позитивно впливає на клієнтоорієнтованість. Таким чином, збільшення автономії співробітників у прийнятті рішень та надання їм можливостей відповідати за свої дії є критичними для клієнтоорієнтованості компанії [2].

Дослідження Гоунтаса С. та інших, що вивчали релігійські агентства в Австралії, також підтвердили, що наявність чітко визначених стандартів обслуговування сприяє підвищенню їх клієнтоорієнтованості [12].

З точки зору стратегічного управління людськими ресурсами, підходи до клієнтоорієнтованості співробітників можна розглядати через призму стратегічного управління. В цьому контексті, дискусії про універсальні та ситуативні перспективи виділяють важливість врахування контексту в якому працюють співробітники. Наприклад, дослідження Батта Р. підкреслювало важливість взаємодії співробітників з клієнтами в сфері послуг [4].

В роботах Б Скагса Б.Ц. та Йоундта М.А., які вивчали сферу послуг, підтверджено зв'язок між стратегічним позиціонуванням та ефективністю людського капіталу, підкреслюючи необхідність відповідності людського капіталу стратегічним цілям організації [36].

Також, теорія зацікавлених сторін і концепція створення спільної цінності наголошують на значенні врахування інтересів усіх зацікавлених сторін в управлінні людськими ресурсами, зокрема клієнтів, які мають критичний вплив на успіх компанії [10]. Таке управління сприяє не лише доходам, а й довгостроковому розвитку компанії.

Наукова література містить різні огляди та дослідження про вплив служб управління людськими ресурсами, їхніх окремих функцій та інструментів на формування та розвиток клієнтоорієнтованості персоналу, пропонуючи практичні рекомендації. Недавні дослідження вказують на значні зміни у функціях управління людськими ресурсами протягом останніх десятиліть. Улріч Д. та інші визначають шість основних компетенцій для HR-працівників: стратегічне бачення; проактивність, заснована на довірі; розвиток професійних навичок персоналу; управління змінами; імплементація інновацій; застосування сучасних технологій для аналізу даних [38].

Ці компетенції стають особливо важливими для міжнародних компаній, де HR-служби працюють на різних рівнях — локальному, регіональному та глобальному. HR-професіонали зіштовхуються з викликами інтеграції процесів відповідно до глобальних стандартів та місцевих умов [3; 5].

В контексті глобалізації, дослідження впливу міжнародного бізнес-середовища на HR-практики стають ще актуальнішими. Зростання популярності віддаленої роботи та міжнародної міграції кадрів ставлять перед HR-спеціалістами завдання адаптувати управління персоналом до умов глобального ринку [21].

Останні дослідження також звертають увагу на теорію зацікавлених сторін та концепцію створення спільної цінності, які підкреслюють важливість враху-

вання інтересів усіх зацікавлених сторін при формулюванні HR-стратегій. Такий підхід може допомогти залучити та зберегти високоефективних працівників, що сприяє конкурентоспроможності на глобальному ринку [10; 30].

В сучасних умовах співробітники HR повинні не лише вибирати кваліфікованих кандидатів, а й забезпечувати високий рівень задоволення клієнтів послугами компанії. Це передбачає розробку інноваційних систем винагород, які можуть включати участь клієнтів у визначенні розміру винагород співробітникам [38].

Так, перед HR-службами відкриваються нові горизонти для створення доданої вартості, а їх діяльність стає все більш стратегічною, вимагаючи врахування широкого спектру вимог і очікувань на міжнародному рівні.

При аналізі зв'язку між методами управління людськими ресурсами та клієнтоорієнтованістю персоналу, варто детально розглянути наступні процеси: рекрутинг та відбір персоналу; мотивація; навчання та розвиток; оцінювання персоналу.

Ці аспекти часто стають предметом досліджень, які вивчають як ці практики сприяють розвитку клієнтоорієнтованості співробітників та рекомендують методики для HR-відділів, базуючись на емпіричних даних.

Особливо критичним є ефективний підбір персоналу, оскільки неправильно підібрані співробітники можуть вимагати значних зусиль для адаптації та навчання, а в деяких випадках — і заміни. Саме тому практика залучення клієнтів до процесу відбору персоналу може бути ефективною [38]. Дослідження також підкреслюють важливість соціальних навичок і емпатії як ключових характеристик для кандидатів, які формуються у ранньому віці людини [17].

Куппелвєсер В.Г. та інші звертають увагу на значення соціально-мотиваційних навичок, які вони вважають вирішальними для клієнтоорієнтованості співробітників [23].

Мотивація визнана ключовим фактором, який визначає загальну стратегічну орієнтацію компанії на клієнтоорієнтованість [16]. Генніг-Тгурау Т. вважає, що мотивація об'єднує такі елементи як позитивне ставлення до клієнтоорієнтованості, впевненість у власних силах і очікування позитивних наслідків від такої поведінки [17].

Зрештою, як підкреслює Генніг-Тгурау Т., безпосередніми наслідками клієнтоорієнтованої поведінки є задоволеність і лояльність клієнтів, що в свою чергу забезпечує стабільність бізнесу [17]. Відносини між клієнтоорієнтованістю співробітників та задоволеністю клієнтів значно міцніші, ніж ті, що впливають на відданість клієнтів. З огляду на це, можна стверджувати, що стратегічно орієнтована мотивація співробітників є основоположним елементом у формуванні клієнтоорієнтованої культури в організації.

Куппелвєсер В.Г. та його колеги виявили, що існує взаємозв'язок між соціально-мотиваційними навичками працівників та рівнем задоволеності та лояльності клієнтів. Вони рекомендують службовим компаніям створити систему мотивації, яка б дозволила співробітникам досягати поставлених цілей та отримувати відповідні винагороди, як-от бонуси або премії. Основ-

ним елементом такої системи є надання співробітникам значної свободи у прийнятті рішень, що необхідно для швидкого реагування на потреби клієнтів та забезпечення високої якості обслуговування [23].

Особлива увага у дослідженнях клієнтоорієнтованості приділяється навчальним програмам. За словами Щлесінгера Л.А., Гескетта Й.Л., програма навчання повинна бути зорієнтована на розвиток у співробітників здібностей відповідати на потреби клієнтів та ефективно використовувати ресурси для задоволення цих потреб [34].

Гарел Г.Г. та Тзаффір С.С. підкреслюють значення ефективної програми навчання, яка сприяє лояльності та задоволеності працівників в компанії [15]. Гоффман К.Д. та Інграм Т.Н. показали, що існує статистично значущий зв'язок між загальною задоволеністю роботою, включно із задоволеністю керівництвом та можливостями для кар'єрного зростання, та клієнтоорієнтованістю [18].

Також розглядаються специфічні аспекти навчання. Генніг-Тгурау Т. зазначає, що регулярні корпоративні тренінги допомагають співробітникам набувати необхідні знання та навички для задоволення очікувань клієнтів [17]. Куппелвєсер В.Г. та співавтори також вважають, що розвиток технічних навичок через тренінги є критично важливим для клієнтоорієнтованої поведінки персоналу [23]. Чонко Л.Б. та інші підтверджують залежність між участю в тренінгах та клієнтоорієнтованістю [6].

Коучинг також відіграє ключову роль у розвитку клієнтоорієнтованості, як показано в дослідженні Поуса Ц. та Матгеу А., проведеному серед фінансових консультантів одного з банків у Канаді [31].

Петтіюгн Ч.Е. та співавтори виявили зв'язок між кваліфікацією співробітників та їхньою клієнтоорієнтованістю, вказуючи на ризики, що виникають при відсутності необхідних знань [29].

В останні роки, із розвитком концепції управління знаннями, дослідження почали акцентувати на впливі систем управління знаннями на клієнтоорієнтованість співробітників. Зокрема, робота Горбані Г. та інших підтвердила безпосередній зв'язок між ефективністю управління знаннями в компанії та клієнтоорієнтованістю її персоналу. Дослідники підкреслюють важливість систематичного збору, аналізу та зберігання знань таким чином, щоб вони були легко доступні для використання співробітниками в їх взаємодії з клієнтами, що сприяє наданню якісних послуг та адаптації продуктів компанії до індивідуальних потреб клієнтів [11].

Окремою темою є залучення клієнтів до оцінювання персоналу, як це зазначив Улріч Д. та співавтори, де клієнти мають можливість безпосередньо впливати на оцінку та винагороду співробітників, особливо за високу якість обслуговування. Це сприяє розвитку позитивних відносин між клієнтами та співробітниками [38].

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що стратегічно спрямоване управління людськими ресурсами, включаючи навчання, мотивацію та оцінку, може суттєво впливати на клієнтоорієнтовану поведінку персоналу, що, в свою чергу, збільшує задоволеність та лояльність клієнтів.

До зовнішніх факторів, що визначають клієнтоорієнтованість персоналу, відносять характеристики рин-

Таблиця 1. Фактори, що впливають на клієнтоорієнтованість співробітників

Автор	Фактори, що впливають на клієнтоорієнтованість співробітника
Генніг-Тгурау Т. [17]	Технічні та соціальні навички, мотивація, повноваження в рішеннях
Гуензі П., Троїло Г. [14]	Соціальний капітал, стратегічна орієнтація на довгострокові відносини з клієнтами, клієнтоорієнтована корпоративна культура
Гуензі П., Де Луца Л.М., Троїло Г. [13]	Визначеність обов'язків співробітників, ефективність взаємодії відділів продажів та маркетингу, розширення повноваження відділів продажу
Стронг Ц.А., Гарріс Л.Ц. [37]; Дешпанде Р., Вебстер Ф.Е. молодший [8]	Клієнтоорієнтована стратегія компанії, організаційна культура, задоволеність роботою
Гоунтас С., Гоунтас Й., Мавондо Ф.Т. [12]	Автономія, формалізація, стандарти обслуговування
Коглі А.К., Яворські Б.Й. [22]	Клієнтоорієнтованість компанії, важливість вищого керівництва в демонстрації ринкової орієнтації
Улріч Д., Йоунгер Й., Броцкбанк В. [38]; Шлєсінгер Л.А., Гескетт Й.Л. [34]; Генніг-Тгурау Т. [17]; Чонко Л.Б., Таннер Й.Ф., Вікс В.А. [6]; Поуса Ц., Матгеу А. [31]; Стронг Ц.А., Гарріс Л.Ц. [37]; Купелвсер В.Г., Чюммо Г.Р., Графратт Р.С. [23]	Підбір, навчання та розвиток персоналу, оцінка та винагорода персоналу
Мотгілал Л. [26]; Женг В., Янг Б., МакЛеан Г.Н. [39]	Вплив національної культури на клієнтоорієнтованість

кового "зовнішнього середовища", які визначають саму клієнтоорієнтованість компанії. Це включає рівень концентрації ринку (високий чи низький), тип ринку (розвинений чи той що розвивається), а також характеристики клієнтів і їхню чисельність.

Зокрема, дискусії щодо специфіки клієнтоорієнтованості компаній на ринках, що розвиваються, підкреслюють необхідність врахування цих факторів. Питання клієнтоорієнтованості традиційно вивчалися на розвинених ринках із застосуванням інструментів, розроблених зарубіжними вченими та перевірені на практиці, таких як шкали SOCO, MKTOR, MARKOR, дев'ятифакторна шкала Дешпанде, Фарлі та Уеша, MORTN, CUSTOR, шкала проактивної/реактивної ринкової орієнтації.

Проте маркетингові концепції, стратегії, інструменти та метрики, розроблені для розвинених ринків, не завжди застосовні до ринків, що розвиваються. Ринки, що розвиваються, потребують переосмислення ключових маркетингових понять, включаючи клієнтоорієнтованість, виділення нових форм клієнтоорієнтованості та розробки конкретних методів підвищення клієнтоорієнтованості, що враховують реальні умови [35].

Українські теоретики по-різному трактують поняття клієнтоорієнтованості. Компанії, що працюють на національному ринку, також не мають єдиного розуміння цього поняття. Клієнтоорієнтованість може включати інноваційну складову або акцент на первинність потреб клієнта.

Дослідники виокремлюють так звану декларативну клієнтоорієнтованість, яка відображає лише зовнішні ознаки звернення до клієнта, не враховуючи сутнісний зміст і цінність, яку клієнти очікують отримати від продукту чи послуги.

В роботі О. Б. Моргулець [1] представлено модель клієнтоорієнтованості, засновану на процесному підході,

який інтегрує інформаційні, аналітичні та управлінські процеси в компаніях, що діють на українському ринку.

У дослідженні Шетга Й. запропоновано поняття розвитку ринку замість традиційної ринкової орієнтації для країн, що розвиваються, де ринки формуються через створення клієнтських очікувань, а не їх оцінювання. Це особливо актуально для ринків з обмеженим доступом до інформації та вибору для споживачів. У таких умовах важливу роль відіграє стратегія розвитку ринку [35].

Для глобальних компаній, які працюють на міжнародних ринках, критично важливо враховувати не тільки ринковий контекст, а й культурно-соціальний, включаючи особливості національної ділової культури, що впливають на взаємодію співробітників і клієнтів. Вивчення клієнтоорієнтованості в такому культурному аспекті здійснює дослідження Мотгілала Л., Паулін М. та інших [26; 28; 39]. Їх дослідження підтверджують, що сприйняття клієнтоорієнтованої поведінки може значно відрізнятися в різних культурних контекстах.

Загалом, під національною культурою розуміють сукупність цінностей, переконань та припущень, які люди набувають у дитинстві і які відрізняють одну культурну групу від іншої [19]. За словами Ньюмана К.Л. та Ноллена С.Д., національна культура формує основний організуючий принцип, яким керуються співробітники при виконанні робочих завдань і який визначає їхні взаємовідносини в організації [27]. Гофстеде Г. виявив шість важливих організаційних характеристик, які відрізняються в залежності від національної культури, включаючи такі виміри, як індивідуалізм проти колективізму, уникнення невизначеності, дистанція влади, маскулінність/фемінінність, довгострокова чи короткострокова орієнтація та потурання бажанням проти стриманості [19].

Відповідно до поглядів Батт Р. [4], у сфері послуг, де відбувається сегментація клієнтів (тобто розділення клієнтів на однорідні групи для ефективного вибору товарів та послуг), необхідно також розподіляти співробітників залежно від того, з якими клієнтами вони працюють. Так, програми стимулювання високої продуктивності мають впроваджуватись особливо для тих працівників, які обслуговують ключових клієнтів фірми.

В таблиці 1 здійснено систематизація факторів, які мають безпосередній та опосередкований вплив на орієнтацію співробітників на клієнта, виходячи з аналізу даних, наведених у наукових публікаціях.

Виходячи з аналізу наукових публікацій, пропонуємо систематизувати фактори, що впливають на клієнтоорієнтованість співробітників торговельного підприємства, у розрізі трьох основних груп: зовнішні, організаційні та індивідуальні фактори:

1. Зовнішні фактори:

1) національна культура: цінності, переконання, і припущення, які впливають на сприйняття і поведінку співробітників у контексті клієнтського обслуговування;

2) ринкові умови: характеристики розвинуеного чи ринку, що розвивається, рівень конкуренції, доступність інформації;

3) глобальні тенденції: міжнародні стандарти і практики, зміни в глобальній економіці, включаючи дистанційну роботу та міжнародну міграцію.

2. Організаційні фактори:

1) організаційна культура та стратегія: включають клієнтоорієнтовану стратегію, корпоративні цінності, сприйняття і підтримка клієнтоорієнтованості вищим керівництвом;

2) структура та процеси: процеси обслуговування клієнтів, формалізація, автономія в прийнятті рішень, стандарти обслуговування;

3) системи HR: програми рекрутингу, навчання, мотивації та оцінки персоналу, розвиток соціальних та технічних навичок.

3. Індивідуальні фактори:

1) особистісні характеристики: соціальні навички, емпатія, мотивація, ініціативність, адаптація до змін;

2) професійні навички: технічні навички, досвід роботи, рівень освіти;

3) соціально-демографічні характеристики: вік, освіта, професійний досвід, що може впливати на взаємодію з клієнтами.

Ці фактори в сукупності визначають рівень клієнтоорієнтованості співробітника і, відповідно, на успіх компанії в забезпеченні високоякісного обслуговування своїх клієнтів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На основі аналізу наукових публікацій визначено, що клієнтоорієнтованість є багатовимірним явищем, що включає культурні, структурні, технологічні та індивідуальні складові. Вплив національної культури та глобальних ринкових тенденцій підкреслює потребу в адаптації маркетингових стратегій залежно від регіональних особливостей. Зовнішні умови, такі як рівень конкуренції та доступність інформації, мають прямий вплив на формування клієнтоорієнтованих практик.

Організаційні фактори, зокрема організаційна культура та стратегія, визначають внутрішнє середовище, в якому формуються відносини з клієнтами. Автономія в прийнятті рішень, процеси обслуговування клієнтів та роль систем HR у навчанні, розвитку та мотивації персоналу є критичними для підтримки клієнтоорієнтованості. Це засвідчує необхідність інтеграції усіх рівнів управління для виконання єдиної стратегії орієнтованої на клієнта.

З точки зору індивідуальних факторів, особистісні та професійні навички співробітників, їх соціально-демографічні характеристики, а також мотивація і взаємодія з клієнтами є ключовими для ефективної клієнтоорієнтованої поведінки. Розуміння цих аспектів сприяє розробці ефективних методів навчання та мотивації, що підвищує загальну продуктивність та задоволеність клієнтів, формуючи стійкі та вигідні відносини.

Література:

1. Моргулець О. Б. Клієнтоорієнтована модель сервіс-менеджменту. Науковий вісник Херсонського

державного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 9(4). С. 111—115.

2. Auh S, Menguc B. Performance implications of the direct and moderating effects of centralization and formalization on customer orientation. *Industrial Marketing Management*. 2007. No. 36. pp. 1022—1034.

3. Barrera J.C. An examination of cross cultural competence in international business: the case of the subsidiaries. *International Business and Economics Research Journal*. 2010. No. 9 (1). pp. 41—54.

4. Batt R. Strategic segmentation in front-line services: Matching customers, employees and human resource systems. *International Journal of Human Resource Management*. 2000. No. 11 (3). pp. 540—561.

5. Chambers M.S. An Exploration into the challenges facing practitioners of international human resource management: a literature review. *International Journal of Business and Social Science*. 2013. Vol. 4. No. 6. pp. 21—27.

6. Chonko L.B., Tanner J.F., Weeks W.A. Sales Training: Status and Needs. *Journal of Personal Selling and Sales Management*. 1993. Vol. 13. pp. 81—86.

7. Costa P.T. Jr., McCrae R.R. Validation of the Five-Factor Model of Personality across Instruments and Observers. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 52 (1). pp. 81-90.

8. Deshpande R., Webster F.E Jr. Organizational Culture and Marketing: Defining the Research Agenda. *Journal of Marketing*. 1989. No. 53. pp. 3—15.

9. Digman J.M. Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology*. 1990. Vol. 41 (1). pp. 417—440.

10. Freeman R.E. Strategic management: a stakeholder approach. Boston, MA: Pitman, 1984. 276 p.

11. Ghorbani H., Demneh S.M.A., Khorsandnejad A. An empirical investigation of the relationship between organizational culture and customer orientation: the mediating effect of knowledge management (an empirical study in the household appliance industry in Iran). *International Journal of Marketing Studies*. 2012. Vol. 4. No. 3. pp. 58—67.

12. Gountas S., Gountas J., Mavondo F.T. Exploring the associations between standards for service delivery (organisational culture), co-worker support, self-efficacy, job satisfaction and customer orientation in the real estate industry. *Australian Journal of Management*. 2014. No. 39 (1). pp. 107—126.

13. Guenzi P., De Luca L.M., Troilo G. Organizational drivers of salespeople's customer orientation and selling orientation. *Journal of Personal Selling and Sales Management*. 2011. Vol. XXXI, No. 3. pp. 269—285.

14. Guenzi P., Troilo G. The joint contribution of marketing and sales to the creation of superior customer value. *Journal of Business Research*. 2007. No. 60 (2). pp. 98—107.

15. Harel G.H., Tzafrir S.S. The effect of human resource management practices on the perceptions of organizational and market performance of the firm. *Human Resource Management*. 1999. Vol. 38. No. 3. pp. 185—199.

16. Harris E.G., Mowen J.C., Brown T.J. Re-examining Salesperson Goal Orientation: Personality Influencers,

Customer Orientation, and Work Satisfaction. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2005. No. 33 (1). pp. 19—35.

17. Hennig-Thurau T. Customer orientation of service employees. Its impact on customer satisfaction, commitments and retention. *International Journal of Service Industry Management*. 2004. Vol. 15. No. 5. pp. 460—578.

18. Hoffman K.D., Ingram T.N. Service Provider Job Satisfaction and Customer. *Journal of Services Marketing*. 1992. Vol. 6, pp. 68—78.

19. Hofstede G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001. 596 p.

20. Jaworski B., Kohli A. Market orientation: Antecedents and consequences. *Journal of Marketing*. 1993. No. 52. pp. 53—70.

21. Kapoor B. Impact of globalization on human resource management. *Journal of International Management Studies*. 2011. No. 6 (1). pp. 1—8.

22. Kohli A.K., Jaworski B.J. Market orientation: the construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing*. 1990. Vol. 54. pp. 1—18.

23. Kuppelwieser V.G., Chiummo G.R., Grafrath R.S. A replication and extension of Hennig-Thurau's concept of COSE. *Journal of Customer Behaviour*. 2012. Vol. 11. No. 3. pp. 241—259.

24. Lengnick-Hall M.L., Lengnick-Hall C.A. Expanding customer orientation in the HR function. *Human Resource Management*. 1999. No. 38 (3). pp. 201—214.

25. Merlo O., Bell S.J., Menguac B. Social capital, customer service orientation and creativity in retail stores. *Journal of Business Research*. 2006. No. 59. pp. 1214—1221.

26. Mothilal L. Customer Focus in the Indian Banking Industry. *Advances in Management*. 2010. Vol. 3 (4). pp. 43—49.

27. Newman K.L., Nollen S.D. Culture and congruence: the fit between management practices and national culture. *Journal of International Business Studies*. 1996. No. 27(4). pp. 753—779.

28. Paulin M., Ferguson R.J., Alvarez A.M. Salazar External effectiveness of service management. A study of business-to-business relationships in Mexico, Canada and the USA. *Journal of Service Management*. 1999. Vol. 10. pp. 409—429.

29. Pettijohn Ch.E., Pettijohn L.S., Taylor A.J. Does salesperson perception of the importance of sales skills improve sales performance, customer orientation, job satisfaction, and organizational commitment, and reduce turnover? *Journal of Personal Selling and Sales Management*. 2007. Vol. 27. No. 1, Winter. pp. 75—88.

30. Porter M., Kramer M. Creating shared value. *Harvard Business Review*. 2011. Vol. 89. No. 1/2. pp. 62—77.

31. Pousa C., Mathieu A. Boosting customer orientation through coaching: a Canadian study. *International Journal of Bank Marketing*. 2014. Vol. 32. No. 1. pp. 60—81.

32. Saxe R., Weitz B.A. The SOCO Scale: A Measure of the Customer Orientation of Salespeople. *Journal of Marketing Research*. 1982. Vol. 19. No. 3. pp. 343—351.

33. Schein E.H. *Organizational Culture and Leadership*. 3rd ed. San Francisco, CA: Jossey-Bass, John Wiley & Sons, Inc., 2004. 437 p.

34. Schlesinger L.A., Heskett J.L. The Service-Driven Service Company. *Harvard Business Review*. 1991. No. 5. pp. 71—81.

35. Sheth J. Impact of Emerging Markets on Marketing: Rethinking Existing Perspectives and Practices. *Journal of Marketing*. 2011. Vol. 74. No. 4. pp. 166—182.

36. Skaggs B.C., Youndt M.A. Strategic positioning, human capital and performance in service organizations: A customer interaction approach. *Strategic Management Journal*. 2004. No. 25(1). pp. 85—99.

37. Strong C.A., Harris L.C. The drivers of customer orientation: an exploration of relational, human resource and procedural tactics. *Journal of Strategic Marketing*. 2004. No. 12. pp. 183—204.

38. Ulrich D., Younger J., Brockbank W. *HR from the outside in: six competencies for the future of human resources*. New York, NY: McGraw Hill, 2012. 336 p.

39. Zheng W., Yang B., McLean G.N. Linking organizational culture, structure, strategy and organizational effectiveness: mediating role of knowledge management. *Journal of Business Research*. 2010. No. 63. pp. 763—771.

References:

1. Morhulets', O. B. (2014), "Customer-oriented model of service management", *Naukovy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 9 (4), pp. 111—115.

2. Auh, S. and Menguc, B. (2007), "Performance implications of the direct and moderating effects of centralization and formalization on customer orientation", *Industrial Marketing Management*, vol. 36, pp. 1022—1034.

3. Barrera, J.C. (2010), "An examination of cross cultural competence in international business: the case of the subsidiaries", *International Business and Economics Research Journal*, vol. 9 (1), pp. 41—54.

4. Batt, R. (2000), "Strategic segmentation in front-line services: Matching customers, employees and human resource systems", *International Journal of Human Resource Management*, no. 11(3), pp. 540—561.

5. Chambers, M.S. (2013), "An Exploration into the challenges facing practitioners of international human resource management: a literature review", *International Journal of Business and Social Science*, vol. 4, no. 6, pp. 21—27.

6. Chonko, L.B. Tanner, J.F. and Weeks, W.A. (1993), "Sales Training: Status and Needs", *Journal of Personal Selling and Sales Management*, vol. 13, pp. 81—86.

7. Costa, P.T. Jr. and McCrae, R.R. (1987), "Validation of the Five-Factor Model of Personality across Instruments and Observers", *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 52 (1), pp. 81—90.

8. Deshpande, R. and Webster, F.E Jr. (1989), "Organizational Culture and Marketing: Defining the Research Agenda", *Journal of Marketing*, vol. 53, pp. 3—15.

9. Digman, J.M. (1990), "Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model", *Annual Review of Psychology*, vol. 41(1), pp. 417—440.

10. Freeman, R.E. (1984), *Strategic management: a stakeholder approach*, Pitman, Boston, USA.
11. Ghorbani, H. Demneh, S.M.A. and Khorsandnejad, A. (2012), "An empirical investigation of the relationship between organizational culture and customer orientation: the mediating effect of knowledge management (an empirical study in the household appliance industry in Iran)", *International Journal of Marketing Studies*, vol. 4, no. 3, pp. 58—67.
12. Gountas, S. Gountas, J. and Mavondo, F.T. (2014), "Exploring the associations between standards for service delivery (organisational culture), co-worker support, self-efficacy, job satisfaction and customer orientation in the real estate industry", *Australian Journal of Management*, vol. 39 (1), pp. 107—126.
13. Guenzi, P. De Luca, L.M. and Troilo, G. (2011), "Organizational drivers of salespeople's customer orientation and selling orientation", *Journal of Personal Selling and Sales Management*, vol. 31, no. 3, pp. 269—285.
14. Guenzi, P. and Troilo, G. (2007), "The joint contribution of marketing and sales to the creation of superior customer value", *Journal of Business Research*, vol. 60 (2), pp. 98—107.
15. Harel, G.H. and Tzafrir, S.S. (1999), "The effect of human resource management practices on the perceptions of organizational and market performance of the firm", *Human Resource Management*, vol. 38, no. 3, pp. 185—199.
16. Harris, E.G. Mowen, J.C. and Brown, T.J. (2005), "Re-examining Salesperson Goal Orientation: Personality Influencers, Customer Orientation, and Work Satisfaction", *Journal of the Academy of Marketing Science*, vol. 33 (1), pp. 19—35.
17. Hennig-Thurau, T. (2004), "Customer orientation of service employees. Its impact on customer satisfaction, commitments and retention", *International Journal of Service Industry Management*, vol. 15, no. 5, pp. 460—578.
18. Hoffman, K.D. and Ingram, T.N. (1992), "Service Provider Job Satisfaction and Customer", *Journal of Services Marketing*, vol. 6, pp. 68—78.
19. Hofstede, G. (2001), *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, Sage Publications, Thousand Oaks, USA.
20. Jaworski, B. and Kohli, A. (1993), "Market orientation: Antecedents and consequences", *Journal of Marketing*, vol. 52, pp. 53—70.
21. Kapoor, B. (2011), "Impact of globalization on human resource management", *Journal of International Management Studies*, vol. 6 (1), pp. 1—8.
22. Kohli, A.K. and Jaworski, B.J. (1990), "Market orientation: the construct, research propositions, and managerial implications", *Journal of Marketing*, vol. 54, pp. 1—18.
23. Kuppelwieser, V.G. Chiummo, G.R. and Grafrath, R.S. (2012), "A replication and extension of Hennig-Thurau's concept of COSE", *Journal of Customer Behaviour*, vol. 11, no. 3, pp. 241—259.
24. Lengnick-Hall, M.L. and Lengnick-Hall, C.A. (1999), "Expanding customer orientation in the HR function", *Human Resource Management*, vol. 38 (3), pp. 201—214.
25. Merlo, O. Bell, S.J. and Menguac, B. (2006), "Social capital, customer service orientation and creativity in retail stores", *Journal of Business Research*, vol. 59, pp. 1214—1221.
26. Mothilal, L. (2010), "Customer Focus in the Indian Banking Industry", *Advances in Management*, vol. 3 (4), pp. 43—49.
27. Newman, K.L. and Nollen, S.D. (1996), "Culture and congruence: the fit between management practices and national culture", *Journal of International Business Studies*, vol. 27 (4), pp. 753—779.
28. Paulin, M. Ferguson, R.J. and Alvarez, A.M. (1999), "Salazar External effectiveness of service management. A study of business-to-business relationships in Mexico, Canada and the USA", *Journal of Service Management*, vol. 10, pp. 409—429.
29. Pettijohn, Ch.E. Pettijohn, L.S. and Taylor, A.J. (2007), "Does salesperson perception of the importance of sales skills improve sales performance, customer orientation, job satisfaction, and organizational commitment, and reduce turnover? ", *Journal of Personal Selling and Sales Management*, vol. 27, no. 1, pp. 75—88.
30. Porter, M. and Kramer, M. (2011), "Creating shared value", *Harvard Business Review*, vol. 89, no. 1/2, pp. 62—77.
31. Pousa, C. and Mathieu, A. (2014), "Boosting customer orientation through coaching: a Canadian study", *International Journal of Bank Marketing*, vol. 32, no. 1, pp. 60—81.
32. Saxe, R. and Weitz, B.A. (1982), "The SOCO Scale: A Measure of the Customer Orientation of Salespeople", *Journal of Marketing Research*, vol. 19, no. 3, pp. 343—351.
33. Schein, E.H. (2004), *Organizational Culture and Leadership*, 3rd ed, Jossey-Bass, San Francisco, USA.
34. Schlesinger, L.A. and Heskett, J.L. (1991), "The Service-Driven Service Company", *Harvard Business Review*, vol. 5, pp. 71—81.
35. Sheth, J. (2011), "Impact of Emerging Markets on Marketing: Rethinking Existing Perspectives and Practices", *Journal of Marketing*, vol. 74, no. 4, pp. 166—182.
36. Skaggs, B.C. and Youndt, M.A. (2004), "Strategic positioning, human capital and performance in service organizations: A customer interaction approach", *Strategic Management Journal*, vol. 25 (1), pp. 85—99.
37. Strong, C.A. and Harris, L.C. (2004), "The drivers of customer orientation: an exploration of relational, human resource and procedural tactics", *Journal of Strategic Marketing*, vol. 12, pp. 183—204.
38. Ulrich, D. Younger, J. and Brockbank, W. (2012), *HR from the outside in: six competencies for the future of human resources*, McGraw Hill, New York, USA.
39. Zheng, W. Yang, B. and McLean, G.N. (2010), "Linking organizational culture, structure, strategy and organizational effectiveness: mediating role of knowledge management", *Journal of Business Research*, vol. 63, pp. 763—771.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2024 р.

Л. В. Вербівська,
д. е. н., доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2768-9157>
С. Ю. Скрипчук,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-7886-7039>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.48

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ФАКТОР СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

L. Verbivska,
Doctor of Economics Science, Associate Professor of the Department of Business and HR Management,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
S. Skrypchuk,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

У статті розглянуто особливості забезпечення економічної безпеки промислових підприємств, як ключового чиннику стійкого розвитку в сучасних умовах. Досліджено комплекс заходів і механізмів, спрямованих на формування системи економічної безпеки, яка дозволяє підприємствам ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози. Визначено, що економічна безпека являє собою один із основних аспектів стратегічного управління, який впливає на стабільність та довгострокову конкурентоспроможність підприємства. Розглянуто основні компоненти системи економічної безпеки, такі як ризик-менеджмент, фінансова безпека, інноваційна діяльність, інформаційна безпека та управління людськими ресурсами. Розкрито значення кожного з компонентів для запобігання кризовим ситуаціям та зменшення негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на діяльність підприємства. Досліджено принципи формування стратегій ризик-менеджменту, які дозволяють ідентифікувати потенційні загрози та мінімізувати їхній вплив на бізнес-процеси. Розглянуто вплив фінансової безпеки на стабільність підприємства, зокрема, через управління грошовими потоками, оптимізацію структури капіталу та забезпечення платоспроможності.

The article examines the peculiarities of ensuring the economic security of industrial enterprises, as a key factor of sustainable development in modern conditions. A complex of measures and mechanisms aimed at the formation of a system of economic security, which allows enterprises to effectively respond to internal and external threats, has been studied. It was determined that economic security is one of the main aspects of strategic management, which affects the stability and long-term competitiveness of the enterprise. The main components of the economic security system, such as risk management, financial security, innovative activity, information security and

human resources management, are considered. The importance of each of the components for preventing crisis situations and reducing the negative impact of external and internal factors on the enterprise's activities is revealed. The principles of forming risk management strategies, which allow identifying potential threats and minimizing their impact on business processes, have been studied. The influence of financial security on the stability of the enterprise is considered, in particular, through cash flow management, optimization of the capital structure and ensuring solvency. It was determined that the innovative component is considered a key element for increasing competitiveness, as it facilitates adaptation to market changes and the introduction of new technologies. At the same time, information security is defined as a critical aspect in the modern digital environment, which includes the protection of data and intellectual property. Factors that affect the effectiveness of the economic security system, such as the quality of management, corporate culture, and the level of integration with other elements of the corporate strategy, are analyzed. The practical aspects of the implementation of economic security systems at enterprises, including small and medium-sized enterprises that face limited resources and require specialized approaches to the formation of a security system, are considered. It has been proven that a complex and adaptive system of economic security is a necessary condition for the sustainable development of industrial enterprises, and its implementation contributes not only to reducing risks, but also to the formation of conditions for long-term growth, innovative development and strengthening of market positions. It was determined that the system of economic security should be an integrated part of the general strategy of the enterprise, which ensures its stability and ability to adapt in the conditions of constant changes in the economic environment.

Ключові слова: економічна безпека, управління економічною безпекою, система економічної безпеки, стійкий розвиток, підприємство, ризик-менеджмент.

Key words: economic security, economic security management, economic security system, sustainable development, enterprise, risk management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Потреба забезпечення економічної безпеки промислових підприємств є надзвичайно актуальною в умовах посилення глобальної нестабільності та постійних змін економічного середовища. Інтенсивний розвиток інноваційних технологій, цифровізація бізнес-процесів, посилення ринкової конкуренції та вплив глобалізації формують принципово нові виклики для господарської діяльності суб'єктів господарювання. В таких умовах традиційні підходи до управління та захисту економічних інтересів вже не є достатніми. Відповідно, постає завдання забезпечення ефективної реакції підприємств на різноманітні загрози, які виникають як всередині організації, так і ззовні, в контексті сприяння їх стійкому розвитку.

Однією з головних проблем виступає необхідність формування комплексної системи економічної безпеки, яка здатна передбачати і нейтралізувати негативні впливи різних факторів та загроз. У сучасному економічному середовищі, де зміни відбуваються надзвичайно швидко, відсутність такої системи може призвести до значних фінансових втрат, зниження конкурентних позицій та навіть банкрутства суб'єкта господарювання. Водночас, питання економічної безпеки часто недооцінюється, особливо на підприємствах малого та серед-

нього бізнесу, які можуть не мати достатніх ресурсів для створення і підтримки такої системи.

Іншою суттєвою проблемою сьогодення є недостатня увага до ризиків, пов'язаних з інформаційною безпекою та захистом інтелектуальної власності. Як свідчить практика, із зростанням значення цифрових технологій, бізнес усе більше стає залежним від інформаційних систем і даних. Це створює нові загрози, такі як кібератаки, несанкціонований доступ до конфіденційної інформації, що може призвести до значних втрат для підприємства. Таким чином, побудова сучасної системи економічної безпеки повинна враховувати не лише фінансові аспекти, але й інформаційні, правові та організаційні ризики діяльності суб'єкта господарювання.

Крім того, в даний час існує об'єктивна проблема недостатньої адаптивності традиційних моделей економічної безпеки до нових умов ринку. Зокрема, у багатьох підприємств відсутній системний підхід до оцінки і управління ризиками, а також недостатньо розроблені механізми взаємодії між різними підрозділами в рамках забезпечення економічної безпеки. Це призводить до фрагментованості даних процесів і неефективності заходів, спрямованих на захист підприємства.

Таким чином, визначені проблеми формують актуальність дослідження та розробки комплексної, інтегрованої та адаптивної системи економічної безпеки, яка б могла забезпечити стійкий розвиток промислових

підприємств в умовах нестабільності та швидкоплинних ринкових змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань формування систем економічної безпеки підприємств в умовах сучасного бізнес-середовища є достатньо багатограним. У наукових джерелах основна увага акцентується на тому, що економічна безпека є ключовим елементом стратегічного управління, який забезпечує здатність підприємства адаптуватися до мінімізації негативного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз.

Зокрема, питання інтеграції систем економічної безпеки у загальну стратегію управління підприємством розглядається у роботі О. В. Ілляшенко, у якій зазначається, що ефективна система повинна включати різні аспекти, такі як фінансова стабільність, інформаційна безпека, управління ризиками, правова захищеність тощо. Дослідження показують, що лише комплексний підхід до економічної безпеки дозволяє досягти стійкого розвитку підприємств, забезпечуючи їхню конкурентоспроможність та зростання у довгостроковій перспективі [3].

Одним із найбільш досліджуваних аспектів економічної безпеки є фінансова безпека. Так, у праці М. Де Ходє акцентується увага на важливості управління грошовими потоками, забезпеченні ліквідності та платоспроможності, а також оптимізації структури капіталу. При цьому автор наголошує на тому, що фінансова безпека забезпечує основу для інвестицій у розвиток нових продуктів та технологій, що, в свою чергу, сприяє інноваційному розвитку підприємства [9].

Інший важливий аспект економічної безпеки, який розкривається в роботі С. В. Легомінової, — це інформаційна безпека. Дослідження показують, що зростання залежності підприємств від інформаційних технологій і систем формує нові виклики для забезпечення безпеки даних та інформаційних ресурсів. Автори аналізують методи захисту інформаційної інфраструктури від витоків даних та несанкціонованого доступу, а також роль інформаційної безпеки в захисті комерційної таємниці та інтелектуальної власності [5].

Крім того, у контексті управління ризиками М. І. Дзямулич виділяє важливість формування системи раннього попередження та моніторингу ризиків. При цьому наголошується на необхідності використання аналітичних інструментів для ідентифікації, оцінки та управління ризиками, що дозволяє підприємствам приймати обґрунтовані рішення та зменшувати ймовірність негативних наслідків господарської діяльності [2].

Необхідно також відзначити аналіз підходів до забезпечення економічної безпеки в різних галузях промисловості, що здійснено в дослідженні І. Г. Манцурова. В роботі визначено, що специфіка галузі впливає на пріоритети у сфері економічної безпеки. Зокрема, для високотехнологічних галузей особливе значення має захист інтелектуальної власності, тоді як для підприємств з високим рівнем капіталомісткості — фінансова стабільність [6].

Таким чином, літературні джерела демонструють актуальність проблематики економічної безпеки про-

мислових підприємств, підкреслюючи її важливість для стійкого розвитку в сучасних умовах. Однак, існує необхідність поглиблення існуючих напрацювань для формування інтегрованого підходу до побудови системи економічної безпеки підприємства.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є формування функціональних підходів щодо розробки ефективної системи економічної безпеки для промислових підприємств для забезпечення умов їх стійкого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Особливості забезпечення економічної безпеки промислових підприємств в сучасних умовах передбачають необхідність багатогранного підходу до управління ризиками та захисту ресурсів суб'єкта господарювання. В практичному аспекті це охоплює питання забезпечення фінансової стійкості через ефективне управління грошовими потоками та капіталом, захист інформаційних систем від кібератак та витоків даних, а також збереження інтелектуальної власності. Крім того, особлива увага приділяється адаптивності підприємства до зміни ринкових умов та регуляторних нормативних вимог. Втім, як показує досвід провідних компаній світу, у сучасних умовах найбільш важливого значення набуває розвиток інноваційного потенціалу, який необхідний для підтримання високого рівня конкурентоспроможності. Функціонально усі зазначені заходи інтегруються в загальну стратегію підприємства, чим і забезпечують його стійкий розвиток.

Комплекс антикризових заходів, орієнтованих на забезпечення економічної безпеки промислових підприємств, включає кілька ключових напрямів, що сприяють зменшенню ризиків та забезпеченню стійкості суб'єкта господарювання в умовах кризи. Перш за все, найбільш вагомим для господарської діяльності підприємства є моніторинг та аналіз фінансових показників, який передбачає регулярне відстеження фінансових звітів, аналіз ліквідності, рентабельності та загальної фінансової стійкості підприємства. При цьому у кризовій ситуації даний процес дозволяє оперативно виявляти проблеми, які виникають, та приймати відповідні управлінські рішення. Важливим завданням в даному аспекті є формування фінансових резервів, які можуть бути використані для покриття непередбачених витрат або забезпечення безперервності бізнес-процесів під час економічної нестабільності.

Доповненням даного підходу є розробка антикризових планів, котра передбачає детальну розробку сценаріїв дій на випадок різних типів кризових явищ в операційній діяльності. При цьому дані антикризові плани повинні містити конкретні кроки для кожної можливої загрози, визначати відповідальних осіб за прийняття управлінських рішень та забезпечувати чітку комунікацію в надзвичайних ситуаціях. З управлінської точки зору надзвичайно важливим є постійне оновлення даних планів відповідно до змін, що відбуваються в бізнес-середовищі, у якому функціонує підприємство.

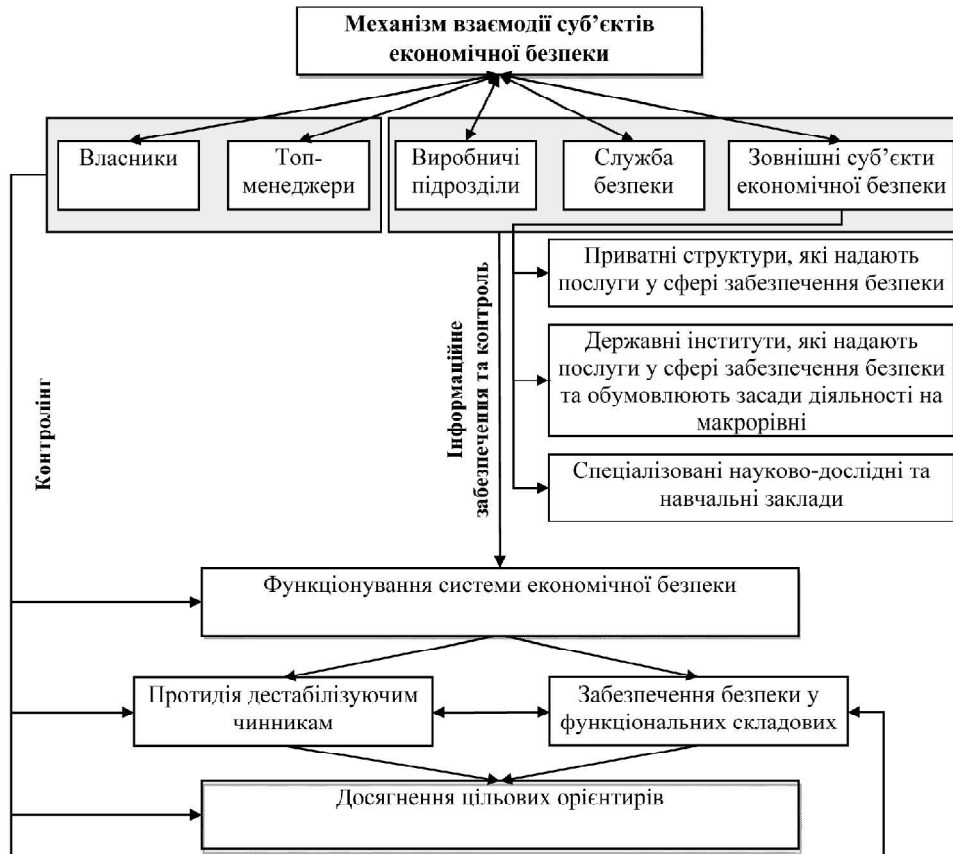

Рис. 1. Декомпозиція суб'єктів комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств

Джерело: систематизовано автором на основі [4].

Також невід'ємною частиною антикризового комплексу дій є регулярний аудит і вдосконалення системи економічної безпеки. Періодичні перевірки ефективності впроваджених заходів безпеки дозволяють керівництву підприємства виявити недоліки та адаптувати розроблені стратегії відповідно до нових викликів. В практичному аспекті такий підхід включає як внутрішній, так і зовнішній аудит, що забезпечує неупереджену оцінку ризиків і слабких місць у системі безпеки підприємства.

Зрештою, важливою складовою антикризових заходів є інвестиції в новітні технології. Використання сучасних рішень, таких як автоматизація бізнес-процесів, штучний інтелект, та кібербезпека, дозволяє швидко реагувати на зміни, підвищує точність прогнозів та забезпечує захист інформаційних систем. В сучасних умовах інтенсифікації темпів технологічного розвитку це допомагає підприємству залишатися конкурентоспроможним та адаптивним до змін у кризових умовах. Варто зазначити, що інвестиції в новітні технології не лише підвищують ефективність управління, але й сприяють формуванню більш стійкої інфраструктури, здатної витримувати зовнішні та внутрішні кризи.

Важливість інвестицій в інноваційні рішення набуває особливого значення для українських підприємств, які зазнають суттєвих негативних впливів, пов'язаних з деструктивним впливом війни на національну економіку. Оскільки традиційні антикризові рішення базуються на підходах, характерних для середовища, котре

функціонує в прогнозованих ринкових умовах без форс-мажорних впливів, то саме впровадження інноваційних технологій здатне забезпечити економічний розвиток суб'єктів господарювання в умовах нестабільності [7; 8].

Таким чином, можна стверджувати, що економічна безпека є ключовим аспектом стратегічного управління підприємством, оскільки вона забезпечує захист від фінансових, інформаційних та інших ризиків, що можуть загрожувати його господарській діяльності. Відсутність економічної безпеки призводить до зниження фінансової стабільності, втрати активів та ринкових позицій суб'єкта господарювання. Тому забезпечення належного рівня економічної безпеки дозволяє підприємству зберігати свою функціональну стійкість в умовах кризи, ефективно реагувати на зміни ринкових умов та підтримувати довгострокову конкурентоспроможність. Наслідком цього є скорочення фінансових втрат та оптимізація ресурсів, що сприяє сталому розвитку підприємства.

Отже, ефективне функціонування системи економічної безпеки забезпечує прозорість і контроль за дотриманням внутрішніх політик і зовнішніх регуляторних вимог, що створює умови для стабільного розвитку та інноваційного зростання, оскільки підприємство може впевнено інвестувати в нові проекти, технології та ринки, знаючи, що має надійний захист від потенційних загроз. Відповідно, система економічної безпеки не тільки захищає існуючі активи, але й сприяє стратегічному плануванню, забезпечуючи підприємству стабільну базу для

Таблиця 1. Визначення рівнів загроз економічній безпеці підприємства

Рівень загроз	Рівень контрольованості
Низький рівень	Контрольований рівень. Система економічної безпеки підприємства має можливість і засоби для визначення можливих негативних впливів, дій і факторів, що можуть бути зумовлені діями суб'єктів оточуючого зовнішнього середовища
Середній рівень	Відносно контрольований рівень. Система економічної безпеки підприємства має можливість для зменшення негативного впливу, спричиненого діями суб'єктів зовнішнього оточуючого середовища цього рівня, за умови вчасної діагностики та оперативного стратегічного реагування на зміни кон'юнктури ринку, попиту та відношення до товару споживачів, стратегії на дії конкурентів
Високий рівень	Неконтрольований рівень. Ідеться про фактори економічної безпеки, які неможливо відвести чи запобігти (настання ризикових подій), що можуть бути попереджені лише за умови звернення до третьої сторони – яка має визначене законом право на вирішення таких питань, державних органів, і ризикові події, негативні впливи яких можуть бути розподілені або фінансово передбачені та передані на відповідальність професійним страховикам

Джерело: [1].

досягнення довгострокових цілей та зміцнення позицій на ринку.

З іншого боку, система економічної безпеки підприємства сприяє досягненню його цільових стратегічних орієнтирів через забезпечення стабільності та зниження ризиків. При цьому механізм економічної безпеки дозволяє ідентифікувати та оцінювати потенційні загрози, що можуть вплинути на досягнення стратегічних цілей. Завдяки цьому підприємство може швидко адаптуватися до зміни ринкових умов та мінімізувати вплив негативних факторів на свою операційну діяльність. Зокрема, система економічної безпеки забезпечує ефективне управління ресурсами та стимулює підтримання стабільних доходів, що є ключовими для досягнення цільових показників діяльності підприємства (рис. 1).

Як бачимо, декомпозиція суб'єктів економічної безпеки дозволяє чітко розподілити обов'язки та відповідальність серед різних підрозділів і фахівців, що займаються управлінням ризиками, фінансовою, інформаційною та правовою безпекою. Це забезпечує спеціалізацію і глибше розуміння кожної сфери безпеки, що сприяє більш ефективному виявленню та мінімізації загроз. Завдяки декомпозиції, кожен окремий функціональний підрозділ може зосередитися на своєму напрямку діяльності, забезпечуючи оперативне реагування на проблеми та оптимізацію ресурсів. Наслідком такого підходу є загальне зростання ефективності господарської діяльності, що дає змогу підприємству швидко адаптуватися до змін та уникати фінансових втрат.

Отже, економічна безпека промислових підприємств стає все більш актуальною в умовах економічної нестабільності. Тому забезпечення стійкості та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання вимагає розробки ефективних стратегій ризик-менеджменту, які включають постійний моніторинг ризиків, адаптивність до нових умов і пріоретизацію загроз. Зазначені елементи дозволяють підприємствам своєчасно виявляти та мінімізувати негативні впливи, забезпечуючи їхній стабільний розвиток і зростання.

Зокрема, постійний моніторинг і аналіз господарської діяльності є важливими складовими стратегій ризик-менеджменту, оскільки вони дозволяють безперервно відстежувати внутрішні та зовнішні зміни, які можуть вплинути на діяльність підприємства. Це передбачає аналіз ринкових умов та тенденцій зовнішнього конкурентного середовища. При цьому використання спеціалізованого програмного забезпечення та аналітичних інструментів допомагає швидко обробляти великі обсяги даних і виявляти потенційні загрози на ранніх стадіях.

Адаптивність стратегій ризик-менеджменту забезпечує здатність підприємства швидко реагувати на нові виклики та змінювати свої підходи відповідно до нових умов. Це особливо важливо в умовах нестабільності та швидкоплинних змін на ринку. Адаптивні стратегії дозволяють не тільки реагувати на кризи, але й активно використовувати нові можливості, які можуть виникати у кризових ситуаціях. Тому постійна оцінка ефективності існуючих підходів і готовність до їхньої модифікації є ключовими аспектами адаптивності.

Пріоритизація ризиків допомагає підприємству зосередити ресурси на найбільш важливих загрозах, зменшуючи витрати на управління менш критичними ризиками. Такий підхід реалізується через оцінку ймовірності виникнення ризику та його потенційного впливу на бізнес-процеси. Пріоретизація дозволяє керівникам ухвалювати обґрунтовані рішення щодо розподілу ресурсів і розробки заходів з мінімізації негативних наслідків ризику. Вона також сприяє фокусуванню уваги на найбільш вразливих аспектах діяльності підприємства, забезпечуючи максимальну ефективність превентивних заходів.

Практична реалізація стратегій ризик-менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає також необхідність визначення рівнів загроз, оскільки задіяння певного інструментарію управління ризиками повинне бути адекватним визначеним загрозам. Традиційно ж виділення певних рівнів загроз економічній безпеці передбачає визначення рівня контрольованості самих ризиків (табл. 1).

Зрештою, необхідно зазначити на таку важливу складову системи економічної безпеки, як фінансова безпека, яка впливає на стабільність підприємства, зокрема, через ефективне управління грошовими потоками та забезпечення його платоспроможності. Мається на увазі, що ефективне управління грошовими потоками, що передбачає планування та контроль надходжень і витрат, дозволяє уникнути дефіциту коштів і забезпечити безперебійне функціонування підприємства. У свою чергу, забезпечення платоспроможності передбачає наявність достатніх резервів і доступу до кредитних ресурсів для виконання фінансових зобов'язань. Забезпечення дотримання таких умов допомагає суб'єкту господарювання уникнути прострочень платежів та зберегти свою репутацію на ринку. З іншого боку, фінансова безпека дозволяє підприємству інвестувати в інноваційний розвиток, що, як зазначалося вище, в сучасних умовах є найбільш ефективним рішенням в контексті підтримки економічної стійкості та зростання.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, приходимо до висновку, що інтеграція фінансової, інформаційної та правової безпеки, а також ефективне управління ризиками, є критично важливими для забезпечення стабільності підприємства. Сучасні тенденції на ринку свідчать про необхідність створення комплексної системи економічної безпеки, яка включає постійний моніторинг та аналіз загроз, адаптивність стратегій та пріоритизацію ризиків. Це дасть змогу підприємствам своєчасно реагувати на виклики, мінімізувати негативні впливи та використовувати нові можливості. Тому лише впровадження ефективних механізмів економічної безпеки сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємства, збереженню його фінансової стійкості та захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз. Відповідно, можна стверджувати, що економічна безпека є не тільки захисним механізмом, але й важливим елементом стратегічного управління, який забезпечує формування умов ефективного розвитку промислових підприємств.

Література:

1. Алькема В. Г., Літвін Н. М., Кириченко О. С. Економічна безпека інноваційного підприємства: Навчальний посібник. Київ: ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК", 2015. 320 с.
2. Дзямулич М. І. Особливості страхування інвестиційних проектів в умовах нестабільності фінансових ринків. Економічний форум. 2011. № 1. С. 185—189.
3. Ілляшенко О. В. Побудова системи економічної безпеки підприємства: принципові положення. Ефективна економіка. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4497>.
4. Лаптев С. М., Алькема В. Г., Сідак В. С., Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств: монографія. Київ: ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК", 2017. 508 с.

5. Легомінова С. В. Теоретичні засади інформаційної безпеки підприємства. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2015. №3. URL: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/477>.

6. Манцуров І. Г., Нусінова О. В. Побудова ієрархічної структури складових економічної безпеки підприємств. Ефективна економіка. 2011. №9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=680>.

7. Чалюк Ю. О. Глобальні соціально-економічні наслідки російсько-української війни. Економіка та суспільство. 2022. №37. URL: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/1224>.

8. Чалюк Ю. О. "Warstate" і "Welfare state": конфлікт чи синергія воєнної стратегії та соціальної безпеки України. Сталій розвиток економіки. 2024. №1(48). С. 309—320.

9. De Goede M. Financial security. In The Routledge handbook of new security studies. London: Routledge, 2010. Pp. 100—109.

References:

1. Alkema, V. G., Litvin, N. M., and Kyrychenko, O. S. (2015), *Ekonomiczna bezpeka innovatsijnoho pidpriemstva* [Economic security of an innovative enterprise], University of Economics and Law "KROK", Kyiv, Ukraine.

2. Dzyamulych, M. I. (2011), "Peculiarities of insurance of investment projects in conditions of instability of financial markets", *Ekonomicnyi Forum*, vol. 1, pp. 185—189.

3. Iliashenko, O. V. (2015), "Building a system of economic security of the enterprise: principle provisions", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4497>, (Accessed 24 Aug 2024).

4. Laptiev, S. M., Alkema, V. G., Sidak, V. S., and Kopytko, M. I. (2017), *Kompleksne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv* [Complex provision of economic security of enterprises], KROK University of Economics and Law, Kyiv, Ukraine.

5. Legominova, S. V. (2015), "Theoretical principles of information security of the enterprise", *Ekonomika. Menedzhment. Bisnes*, vol. 3, available at: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/477>, (Accessed 24 Aug 2024).

6. Mantsurov, I. G., and Nusinova, O. V. (2011), "Building a hierarchical structure of components of economic security of enterprises", *Efektivna ekonomika*, vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=680>, (Accessed 24 Aug 2024).

7. Chaliuk, Yu. O. (2022), "Global socio-economic consequences of the Russian-Ukrainian war", *Ekonomika i Suspilstvo*, vol. 37, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1224>, (Accessed 24 Aug 2024).

8. Chaliuk, Yu. O. (2024), "Warstate" and "Welfare state", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, vol. 1 (48), pp. 309—320.

9. De Goede, M. (2010). *Financial security*. In The Routledge handbook of new security studies, Routledge: London, pp. 100—109.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2024 р.

С. М. Халатур,
д. е. н., професор,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>

О. О. Ільченко,
аспірант кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9459-4037>

Ю. С. Запара,
здобувач освітнього рівня "магістр",
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1376-1786>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.54

ФІНАНСОВИЙ ІНЖИНІРИНГ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ЗАПОРУКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

S. Khalatur,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University
O. Ilchenko,
Postgraduate student of the Department of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University
Ju. Zapara,
Student of the gr. MgFBS-23, Dnipro State Agrarian and Economic University

FINANCIAL ENGINEERING OF ASSET MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AS A GUARANTEE OF ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE

Автори статті визначають наукові аспекти теоретико-методологічних підходів фінансового інжинірингу управління активами аграрних підприємств як запоруку забезпечення продовольчої безпеки України. Окреслено основні теорії щодо формулювання термінології "фінансовий інжиніринг". Фінансовий інжиніринг управління активами аграрних підприємств спрямований на оптимізацію використання фінансових ресурсів, підвищення ефективності їх діяльності та мінімізацію ризиків. Відзначено стратегічні напрямки розвитку аграрної сфери як запоруки стійкого функціонування аграрних підприємств, ефективного управління їх активами, а також впровадження новітніх технологій в умовах сучасних інноваційних трансформацій. Авторами відокремлено основні аспекти та напрями фінансового інжинірингу в управлінні активами аграрних підприємств з контексті забезпечення продовольчою безпекою країни. Приділено увагу складовим процесу забезпечення продовольчої безпеки України.

The authors of the article define the scientific aspects of the theoretical and methodological approaches of financial engineering of asset management of agrarian enterprises as a guarantee of food security of Ukraine. The main theories regarding the formulation of the terminology "financial engineering" are outlined. Attention is paid to the components of the process of ensuring food security of Ukraine. The authors have separated the main aspects and directions of financial engineering in the management of assets of agrarian enterprises in the context of ensuring the country's food security. Financial engineering of asset management of agricultural enterprises is aimed at optimizing the use of financial resources, increasing the efficiency of their activities and minimizing risks. The strategic directions of the development of the agrarian sphere were noted as the

keys to the sustainable functioning of agrarian enterprises, effective management of their assets, as well as the introduction of the latest technologies in the conditions of modern innovative transformations. Financial engineering in the management of assets of agricultural enterprises is aimed at creating financially stable, competitive and innovative enterprises capable of effectively responding to changes in market conditions and risks in the financial environment. Thus, ensuring food security requires a comprehensive approach and cooperation of agricultural producers with financial institutions, the government, the private sector, scientific institutions and civil society. It is important to consider local characteristics and needs, and to integrate innovation and best practices to achieve sustainable development of food systems. The use of the mechanism of financial engineering in the management of shares of enterprises led to the need for financial technologies, that is, it is necessary to create conditions for additional profits from the correct use of legislative and tax differences between countries and within the country, the correct forecast of the dynamics of exchange rates, interest rates, commodity prices, etc.

Ключові слова: фінансовий інжиніринг, активи, управління активами, аграрні підприємства, продовольча безпека.

Keywords: financial engineering, assets, asset management, agricultural enterprises, food security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою отримання аграрними підприємствами позитивного фінансового результату від ведення господарсько-виробничої діяльності виступає ефективне управління їх активами, а також впровадження новітніх технологій. Одним із інноваційних підходів розвитку аграрного виробництва є використання фінансового інжинірингу відповідно до сучасних стандартів світової економічної системи. Тому вкрай необхідно створювати передумови ефективного функціонування економіки задля продовольчої безпеки ситуації в Україні [8, с.63].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Окреслюючи напрямки наукових досліджень фінансового інжинірингу слід звернути увагу на праці таких вчених, як: Баранова В.Г., Андреева Я.С., Величкін В. О., Тимошенко М. В., Сташкевич Н.М., Глущенко О.В., Краскевич В.Є., Селіванова А.В., Котьялова-Литвин І. В., Артімонова І. В. та ін. [1, 2, 4—8]. Вивченню проблем управління активами аграрних підприємств присвячено чимало публікацій економічної літератури Бурдонос Л.І., Виноградня В.М., Лотюк М.В., Пюро Б.І., Шірінян Л.В. [3, 9, 10]. Але окремі аспекти дослідження цього питання залишаються невирішеними в практичній частині і потребують подальших наукових розробок в контексті забезпечення продовольчої безпеки України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення передумов розвитку фінансового інжинірингу при управлінні активами аграрних підприємств як запорука забезпечення продовольчої безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Визначення терміну "фінансовий інжиніринг" було запропоновано багатьма вченими економічної сфери, а

одне із запропонованих тлумачень професором Джоном Фінерті передбачає, що "фінансовий інжиніринг включає проектування, розробку та реалізацію інноваційних фінансових інструментів і процесів, а також творчий пошук нових підходів до розв'язання проблем у сфері фінансів". Маршал Дж. та Бансал В. визначають процес фінансового інжинірингу як "розробку та застосування фінансової технології для виконання фінансових завдань та створення вартості через розпізнавання сприятливих фінансових можливостей" [5, с. 8].

Фінансовий інжиніринг управління активами аграрних підприємств спрямований на оптимізацію використання фінансових ресурсів, підвищення ефективності їх діяльності та мінімізацію ризиків. Він включає застосування сучасних фінансових інструментів, методів та технологій. Варто відокремити основні аспекти та напрями фінансового інжинірингу в управлінні активами аграрних підприємств з контексті забезпечення продовольчої безпекою країни.

1. Фінансове планування та бюджетування повинно застосовуватись в аграрних підприємствах з метою складання бізнес-планів та розробки довгострокових фінансових планів і бюджетів з урахуванням сезонності аграрної діяльності. Контроль виконання бюджету може здійснюватись як регулярний моніторинг витрат та доходів для виявлення відхилень і прийняття коригувальних заходів.

2. В аграрному підприємстві важливу роль відіграє управління капіталом за допомогою залучення інвестицій: використання різних джерел фінансування, включаючи банківські кредити, аграрні облігації, лізинг, гранти та інші. Значним фактором ефективного розвитку аграрного підприємства залишається оптимізація структури капіталу через створення балансу між власним та залученим капіталом для забезпечення фінансової стабільності.

3. Ефективність господарсько-виробничої діяльності аграрних підприємств багато в чому залежить від вдалого управління оборотними активами, в тому числі

Рис. 1. Механізм фінансового інжинірингу управління активами аграрних підприємств

Джерело: складено авторами.

оптимізації запасів та управління дебіторською заборгованістю, грошовими коштами. Саме ефективне управління запасами при мінімізації витрат на зберігання та зниження ризиків псування продукції є запорукою продовольчої безпеки країни. Управління дебіторською заборгованістю засноване на впровадженні ефективних методів контролю та інкасації дебіторської заборгованості для забезпечення своєчасного надходження коштів. При управлінні грошовими коштами необхідно здійснювати планування грошових потоків для забезпечення достатнього рівня ліквідності активів аграрного підприємства [4, с. 41].

4. Відзначаючи сферу управління фінансовими ризиками в аграрному виробництві хеджування цінних ризиків, спрямованих на використання ф'ючерсів та опціонів для захисту від коливань цін на сільськогосподарську продукцію та сировину, відновлення фінансових витрат за допомогою страхового захисту посівів, техніки та іншого майна від природних катастроф, хвороб та інших ризиків, а також диверсифікація розподіл інвестицій між різними видами діяльності для зниження ризиків.

5. В ході управління фінансовими та виробничими процесами агровиробники прагнуть інвестувати фінансові ресурси в інноваційні технології, цифровізація, тобто впровадження інформаційних систем, накопичення інтернет-даних (IT), використання датчиків та інших IT-пристроїв для моніторингу стану полів, техніки та запасів [2, с. 88].

6. Інвестиційне планування оцінка інвестиційних проєктів в процесі використання методів оцінки інвестиційних проєктів суб'єктів підприємництва аграрної сфери, таких як NPV, IRR та аналіз чутливості при управлінні проєктами, впровадженні сучасних методів управління проєктами для ефективного виконання інвестиційних програм аграрного сектору економіки.

7. Оптимізація витрат від впровадження ефективних технологій сільськогосподарських виробників передбачає застосування сучасних агротехнологій для зниження витрат та підвищення врожайності. Аналіз доходів,

витрат та безбитковості з метою виявлення можливостей для їх зниження в сфері забезпечення продовольчої безпеки країни має також визначальну роль.

8. Складання фінансової звітності та її аналіз являється невідомою частиною успішної діяльності аграрних підприємств. Ведення повної та достовірної фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів, проведення систематичного аналізу фінансових показників для оцінки ефективності діяльності та прийняття управлінських рішень [5, с. 19].

Забезпечення продовольчої безпеки країни є важливим завданням, що вимагає комплексного підходу. Продовольча безпека означає, що всі люди в будь-який

час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі для підтримання активного і здорового життя. Пропонуємо розглянути основні складові стратегії забезпечення продовольчої безпеки.

Першою складовою цієї стратегії є виробництво та постачання продовольства, що включає підтримку аграрного сектору, впровадження програм підтримки фермерів, забезпечення доступу до ресурсів, техніки та технологій, а також розвиток інфраструктури: Інвестування в розвиток сільськогосподарської інфраструктури, включаючи зберігання, транспортування та обробку продукції. Використання сучасних інноваційних агротехнологій, таких як землеробство, генної інженерії, зрошувальні системи для підвищення продуктивності аграрного виробництва [10, с. 80].

Друга складова — доступність до продовольства і підтримка цінової стабільності, яка спрямована на контроль над цінами на основні продукти харчування для забезпечення їх доступності для всіх верств населення, соціальну підтримку і впровадження програм соціального захисту, таких як продовольчі допомоги, субсидії та харчові банки для малозабезпечених верств населення.

Третьою складовою є безпека та якість продовольства відповідно до національних і міжнародних стандартів: встановлення та дотримання високих стандартів якості та безпеки харчових продуктів, регулярний моніторинг та контроль якості продукції на всіх етапах виробництва та постачання [1, с. 246].

Четверта складова направлена на стійкість продовольчих систем та застосування екологічно безпечного землеробства, таких як органічне землеробство, збереження біорізноманіття та відновлення ґрунтів, зокрема ефективне управління водними, земельними та іншими природними ресурсами для забезпечення довгострокової продовольчої безпеки [12, с. 165].

П'ятою складовою стратегічного забезпечення продовольчої безпеки є диверсифікація виробництва, а саме збільшення виробництва різних видів сільськогос-

подарської продукції для зниження залежності від одного джерела, підтримка місцевого виробництва, заохочення розвитку місцевих виробників, зменшення залежності від імпорту продовольства.

6. Політична та інституційна підтримка, розробка національних стратегій та політик, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки, міжнародне співробітництво з інститутами, співпраця з міжнародними організаціями та країнами для обміну знаннями, технологіями та ресурсами [7, с. 74; 11, с. 159].

7. Освіта та інформаційна підтримка: проведення серед фермерів науково-практичних роз'яснень, консалтингових нарад, дорадчих конференцій та навчання сучасним методам землеробства, управління ресурсами та бізнес-управління. Створення інформаційного поля для населення, підвищення обізнаності населення про здорове харчування, продовольчу безпеку та екологічну стійкість національної системи країни [9, с. 61; 14, с. 352].

ВИСНОВКИ

Отже, фінансовий інжиніринг в управлінні активами аграрних підприємств спрямований на створення фінансово стійких, конкурентоспроможних та інноваційних підприємств, здатних ефективно реагувати на зміни ринкових умов та ризиків фінансового середовища.

Таким чином, забезпечення продовольчої безпеки потребує комплексного підходу та співпраці аграрних виробників з фінансовими установами, урядом, приватним сектором, науковими установами та громадянським суспільством. Важливо враховувати локальні особливості та потреби, а також інтегрувати інновації та передовий досвід для досягнення сталого розвитку продовольчих систем.

Література:

1. Артимонова І. В. Фінансовий інжиніринг як технологія управління вартістю бізнесу. Матеріали 1-ої Міжнародної науково-практичної конференції "Тенденції та перспективи розвитку менеджменту в умовах глобальних викликів", м. Херсон, 28 травня 2021 р. С. 245—247.
2. Баранова В.Г., Андреева Я.С., Сташкевич Н.М. Сучасні тенденції фінансового інжинірингу в банківській системі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. С. 85—90.
3. Бабій, О., Койнак, В. Сучасні проблеми та перспективи управління активами підприємств. Економіка та суспільство, 2024. № (59). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-27> (дата звернення: 05.08. 2024).
4. Бурдонос Л.І., Виноградня В.М. Управління активами підприємства в сучасних умовах. Proceedings of

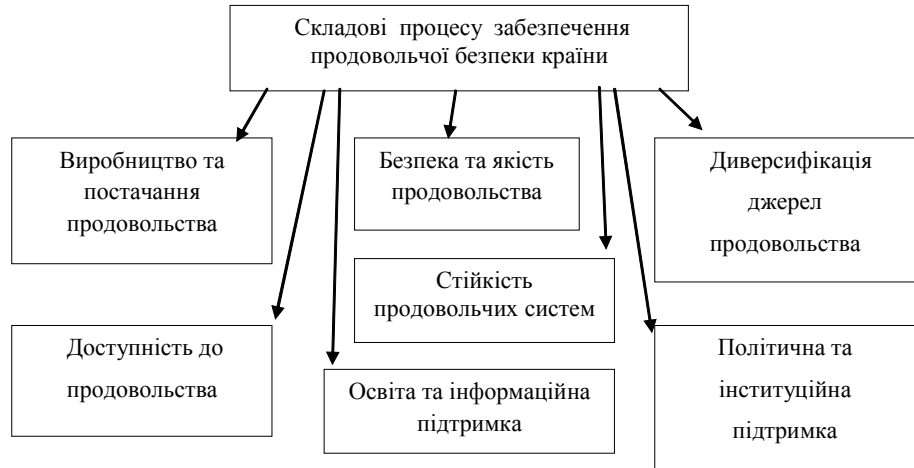

Рис. 2. Складові процесу забезпечення продовольчої безпеки України

Джерело: складено авторами.

the2ndInternational Scientific and Practical Conference "Innovative Development in the Global Science" (June 26—28, 2023). Boston, USA. 2023. № 10. С. 37-43. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3938/3974> (дата звернення: 06.08. 2024).

5. Величкін В. О., Тимошенко М. В. Фінансовий інжиніринг: навчальний посібник / В. О. Величкін, М. В. Тимошенко. — Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2019. 124 с.

6. Глуценко О.В. Фінансовий інжиніринг: інновації та загрози. Ефективна економіка. 2011. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=544т> (дата звернення: 01.08. 2024).

7. Краскевич В.Є., Селіванова А.В. Фінансовий інжиніринг як інструмент інноваційної діяльності в інвестиційних проектах. Математичні машини і системи. 2016. № 1. С. 71—78.

8. Котькалова-Литвин І. В. Фінансовий інжиніринг як драйвер світової фінансової системи. Ефективна економіка. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3057> (дата звернення: 04.08. 2024).

9. Лотюк М.В. Управління активами підприємства. Економічні студії. 2017. № 1 (14). С. 62—66. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_6/19.pdf.

10. Пюро Б.І., Шіріян Л.В. Стратегія управління активами підприємства. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2018. Т.29 (68). № 6. С. 78—82. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_6/19.pdf (дата звернення: 02.08. 2024).

11. Rodina, O., Savchenko T., Velychko, O., Lebedenko, T., and Novichkova, T. (2022). Assessment of Attractiveness Intermediaries in the Formation of Logistic Connections of the Poultry Enterprises. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 44, no. 1, pp. 84—94. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.09> (дата звернення: 06.08. 2024).

12. Velychko, O., Velychko, L., Khalatur, S., and Roubik, Hynek (2020). A guarantor in the quality

management system of educational programs: a case of Ukrainian universities. *Problems and Perspectives in Management*, vol. 18(4), pp. 153–166. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.18\(4\).2020.14](https://doi.org/10.21511/ppm.18(4).2020.14) (дата звернення: 05.08.2024).

13. Vinichenko, I.I., Honcharenko, O.V., Khalatur, S.M., Sitkovska, A.O., Prus, Y.O., and Korchahina V.H. (2020). Innovation investment platform of complex ensuring the economic security of enterprises of agrarian industry. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*, vol. (2), pp. 63–79. DOI: 10.3280/RISS2020-002-S1006 (дата звернення: 04.08.2024).

14. Khalatur, S., Honcharenko, O., Karamushka, O., Solodovnykova I., and Shramko, I. (2022). Paradigm transformation of the economic crises modeling. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4 (45), pp. 285–297. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833> (дата звернення: 01.08.2024).

15. Khalatur, S., Velychko, O., Oleksiuk, V., Kravchenko, M., and Karamushka, D. (2023). Financial security as a component of ensuring innovative development of agricultural production. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 3 (50), pp. 341–356. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050> (дата звернення: 03.08.2024).

16. Khalatur, S., Kachula, S., Oleksiuk, V., Kravchenko, M., and Klymenko, S. (2023). Anti-crisis management as a basis for the formation of a financial mechanism for the sustainable development of agricultural business. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 5(52), pp. 413–432. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.-5.52.2023.4169> (дата звернення: 02.08.2024).

References:

1. Artimonova, I.V. (2021), "Financial engineering as a business cost management technology", *Materialy 1-oyi Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku menedzhmentu v umovakh hlobal'nykh vyklykiv"* [Materials of the 1st International Scientific and Practical Conference "Trends and Prospects of Management Development in Global Challenges"], Kherson, Ukraine, pp. 245–247.

2. Baranova, V.H. Andreyeva, Ya.S. and Stashkevych, N.M. (2016), "Modern trends of financial engineering in the banking system", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, pp. 85–90.

3. Burdonos, L.I. and Vynohradnya, V.M. (2023), "Modern problems and prospects of enterprise asset management", *Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference "Innovative Development in the Global Science"*, Boston, USA, June 26–28, vol. 10, pp. 37–43, available at: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3938/3974> (accessed August 5, 2024).

4. Velychkin, V.O. and Tymoshenko, M.V. (2019), *Finansovyy inzhynirynh: navchal'nyy posibnyk* [Financial engineering: a study guide], Universytet mytnoyi spravy ta finansiv, Dnipro, Ukraine.

5. Hlushchenko, O.V. (2011), "Financial engineering", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=544t> (accessed August 6, 2024).

6. Kraskevych, V.Ye. and Selivanova, A.V. (2016), "Financial engineering: innovations and threats", *Matematychni mashyny i systemy*, vol. 1, pp. 71–78.

7. Kot'kalova-Lytvyn, I.V. (2014), "Financial engineering as a tool of innovative activity in investment projects", *Efektivna ekonomika*, vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3057> (accessed August 1, 2024).

8. Lotyuk, M.V. (2017), "Financial engineering as a driver of the global financial system", *Ekonomichni studi*, vol. 1 (14), pp. 62–66, available at: https://www.econ-vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_6/19.pdf (accessed August 4, 2024).

9. Pyuro, B.I. and Shirinyan, L.V. (2018), "Management of enterprise assets", *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnya*, vol. 29 (68), vol. 6, pp. 78–82, available at: https://www.econ-vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_6/19.pdf (accessed August 2, 2024).

10. Rodina, O. Savchenko, T. Velychko, O. Lebedenko, T. and Novichkova, T. (2022), "Assessment of Attractiveness Intermediaries in the Formation of Logistic Connections of the Poultry Enterprises", *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 44, no. 1, pp. 84–94, DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.09>

11. Velychko, O. Velychko, L. Khalatur, S. and Roub?k Hynek (2020), "A guarantor in the quality management system of educational programs: a case of Ukrainian universities", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 18 (4), pp. 153–166, DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.18\(4\).2020.14](https://doi.org/10.21511/ppm.18(4).2020.14)

12. Vinichenko, I.I. Honcharenko, O.V. Khalatur, S.M. Sitkovska, A.O. Prus, Y.O. and Korchahina, V.H. (2020), "Innovation investment platform of complex ensuring the economic security of enterprises of agrarian industry", *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*. (2), pp. 63–79, DOI: 10.3280/RISS2020-002-S1006

13. Khalatur S. Honcharenko O. Karamushka O. Solodovnykova I. and Shramko, I. (2022), "Paradigm transformation of the economic crises modeling", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 4 (45), pp. 285–297. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3833>

14. Khalatur, S. Velychko, O. Oleksiuk, V. Kravchenko, M. and Karamushka, D. (2023), "Financial security as a component of ensuring innovative development of agricultural production", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 3 (50), pp. 341–356. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050>

16. Khalatur, S. Kachula, S. Oleksiuk, V. Kravchenko, M. and Klymenko, S. (2023), "Anti-crisis management as a basis for the formation of a financial mechanism for the sustainable development of agricultural business", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 5 (52), pp. 413–432. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.52.2023.4169>

Стаття надійшла до редакції 22.08.2024 р.

М. І. Волошин,
к. е. н., докторант, Європейський Університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-9278>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.59

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

М. Voloshyn,
PhD in Economics, Doctoral candidate, European University

CREDIT RISK MANAGEMENT: THEORETICAL ASPECTS

Управління кредитним ризиком має важливе значення для забезпечення ефективної роботи банків та мікрофінансових організацій. Головною метою управління кредитним ризиком яких є максимізація прибутку з урахуванням ризику, що може бути досягнута у разі адаптації системи прийняття рішень до мінливих умов ринку. Така система включає: набір правил, скорингові моделі, лімітну політику та ручні рішення. В статті наголошено на доцільності постановки коректних високорівневих цілей та вдосконалення інструментів системи прийняття рішень задля підвищення прибутковості банків та мікрофінансових організацій; акцентовано увагу на важливості точного оцінювання прибутку, що є результатом прийнятих кредитних рішень. Означене особливо актуальне для мікрофінансових організацій, які, на відміну від банків, працюють виключно із власним капіталом, надають короткострокові незабезпечені позики та видають кредити клієнтам із високим ризиком. В даній статті надано комплексний опис процесу управління кредитним ризиком, що закладає основу для подальшого статистичного аналізу і математичного моделювання, а також для формування ефективних стратегій управління кредитним ризиком.

Credit risk management is important for ensuring the efficient operation of banks and microfinance organizations. The common and understandable goal of credit risk management (as well as the company in general) is the maximization of profit taking into account the risk. It's emphasized that the question of primary importance is an accurate assessment of the profit that is formed as a result of credit decisions. The novel definition of profit is proposed to optimize the credit risk management process. The instruments of credit risk management come down to a multi-component decision-making system, which includes: policy rules, scoring models, limit policy and manual decisions. It's described how to configure each tool taking into account its own distinctive features and the formulated high-level aim. The article stresses the expediency of setting correct high-level aims and improving the decision-making system in order to increase the profitability of banks and microfinance organizations. Despite vast studies of credit risk and its elevated importance, this topic is still understudied and even contradictory.

It's proposed to use such a definition: the goal of credit risk management is to process the incoming flow of applications in such a way that maximizes profit, which originates after the client applies for a loan, taking into account a chain of loans granted during the fixed control horizon. This profit must consist of achieved cash flow (revenues reduced on credit losses) and a set of costs that originate after the submission of the loan application.

The article concentrates on description of credit risk management process in microfinance institutions. Compared to banks, its activity is simpler: microfinance institutions operate using their capital solely, disburse loans in domestic currency, having a simpler and short-term credit product, issuing unsecured loans, having a smaller scale of operation. In combination with issuing loans to a

much riskier "non-bankable" segment of clients and having more freedom for robust changes, microfinance institutions are becoming a perfect ground for fine-tuning and refining the credit risk management techniques. However, the approaches proposed in the article are also highly relevant for banks.

This article provides a comprehensive description of the credit risk management process, which lays the foundation for further statistical analysis and mathematical modelling, as well as for the formation of effective credit risk management strategies.

Ключові слова: кредитний ризик, банк, мікрофінансова організація, управління ризиками, система прийняття рішень, прибутковість.

Key words: credit risk, bank, microfinance organization, risk management, decision-making system, profitability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Управління кредитним ризиком має першочергове значення для ефективного функціонування банків та мікрофінансових організацій. Порівняно з банками управління ризиками в мікрофінансових організаціях (МФО) є простішим. По-перше, МФО не залучають депозити від клієнтів і працюють виключно з капіталом, а отже і ризикують виключно власним капіталом. По-друге, МФО зазвичай видають кредити в національній валюті, а отже не наражаються на валютний ризик. По-третє, кредитний продукт є більш простим та короткостроковим. Позика, як правило, є незабезпеченою, і її тривалість становить лише кілька тижнів або місяців. По-четверте, показники простроченої заборгованості зазвичай вищі через кредитування ризикованого "небанківського" сегменту клієнтів. І, по-п'яте, МФО мають набагато менший масштаб діяльності, більше свободи для вдосконалення та прийняття незалежних рішень.

У такій організації ефективність управління кредитним ризиком визначає загальну прибутковість (є питанням успіху чи банкрутства установи), а результати прийнятих управлінських рішень стають очевидними у відносно короткий проміжок часу. Ця простота у поєднанні із значними кредитними втратами і великою кількістю збиткових клієнтів, які звертаються за позиками, робить МФО вдалим майданчиком для відпрацювання методів для налаштування системи управління кредитним ризиком.

У даній статті увага зосереджена на описі процесу управління кредитним ризиком у МФО. Цей крок передуватиме статистичному аналізу та математичному моделюванню і має на меті дати ширший огляд інструментів і методів управління ризиками без зосередження на дрібних деталях.

Інструменти управління кредитним ризиком в МФО зводяться до багатокомпонентної системи прийняття рішень, яка може бути автоматичною або напівавтоматичною (тобто переважно автоматичною). Функцією цієї системи є оптимальна обробка вхідного потоку кредит-

них заявок. Але який критерій оптимальності обрати? Як налаштувати цю систему? Робота починається з формулювання високорівневих цілей, і саме вони визначають кінцевий результат.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Незважаючи на широкі та тривалі дослідження кредитного ризику і його високу важливість, питання постановки завдань і цілей високого рівня все ще залишаються недостатньо вивченими і навіть суперечливими. Зокрема, багато досліджень присвячено методам розробки скорингових моделей та оцінки їх ефективності [1, 2, 3 та багато інших], але існує вкрай мало робіт на тему, яким чином їх належно використовувати.

Навіть у фундаментальних книгах з управління кредитним та фінансовими ризиками в банках та МФО [2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11] питання постановки високорівневих цілей і тонкого налаштування систем прийняття рішень оминаються або не вивчаються детально. Натомість основна увага приділяється визначенням, класифікації типів і джерел кредитного ризику, а також інструментів управління ризиками.

На основі синтезу економічної категорії "ціль управління кредитним ризиком" та дотичних понять, можна зазначити, що вони розглядаються з різних позицій:

- максимізація скоригованої на ризик ставки прибутку банку шляхом утримання кредитного ризику в прийнятних межах (Базельський комітет у "Принципах управління кредитним ризиком" [12]);

- максимізація прибутків від потенційних кредитних можливостей, належне ціноутворення з урахуванням кредитного ризику, мінімізація проблемних кредитів, дотримання кредитної політики, підтримка надійної бази даних (С. Джозеф [7]);

- збалансування прибутку від прийняття кредитного ризику та потенційних збитків (К. Браун та П. Молес [5]);

- максимізація прибутку (як загальна ціль функціонування банку), утримання профілів ризику та доходності в межах заздалегідь узгоджених лімітів, збільшення розміру кредитного портфеля (Л. Томас [13]);

— досягнення запланованого рівня доходності кредитних операцій та ефективності банківської діяльності — як мета функціонування організаційно-економічного механізму управління кредитним ризиком банку (автори монографії [10] О.В. Дзюблук та Л.М. Прийдун);

— оптимізація співвідношення між рівнем ризику та очікуваною економічною вигодою, яка є компенсацією за прийнятий банком ризик; можливими моделями управління банківськими ризиками є: максимізація прибутків за умови обмеження рівня ризику та мінімізація ризиків за умови обмеження рівня прибутку (Л.О. Примостка та співавтори [14]);

— забезпечення мінімального рівня ризику при заданому рівні доходності кредитного портфеля (стаття Ю.В. Ніколаєнко [15]);

— зменшення коливання доходів та обмеження величини збитків (Т.В. Гестел та Б. Безенс [16]).

Отже, в розглянутих працях немає єдності у питаннях постановки цілей високого рівня для управління кредитним ризиком у фінансових установах. Як наслідок, немає єдності і у підходах до налаштування системи управління кредитним ризиком. Допускаються різні формулювання цілей, що можуть суперечити одна одній. У більшості робіт автори пропонують використовувати мету максимізації прибутку з урахуванням ризику, що прийнята за основу в даній статті. Проте вона потребує уточнення перед застосуванням для вирішення практичних завдань.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даного дослідження є аналіз цілей та інструментів управління кредитним ризиком в банках і мікрофінансових організаціях, формування комплексного опису процесу управління кредитним ризиком.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною метою функціонування будь-якої комерційної компанії є отримання прибутку. Звісно, з урахуванням регуляторних та законодавчих обмежень. Банки та мікрофінансові установи — не виключення. Усі бізнес-процеси та інструменти мають бути налаштовані таким чином, щоб слідувати цій загальній меті. Особливо це стосується процесу управління кредитним ризиком.

К. Черчилль і Д. Костер стверджують, що перед видачею кредиту фінансова установа знижує кредитний ризик за допомогою засобів управління, які зменшують потенційні прострочення чи збитки [17].

На перший погляд може здатися, що метою управління кредитним ризиком є мінімізація показників прострочення кредитів або щонайменше утримання їх на постійному рівні. Це — підхід боротьби з кредитними втратами. Іншою стороною цієї боротьби може стати зниження доходів. Тому така постановка цілей не веде до максимізації прибутку, а отже є непрактичною. Досягнення бажаної мети можливе лише після правильної постановки задачі. Початкове формулювання:

метою управління кредитним ризиком є максимізація прибутку з урахуванням ризику.

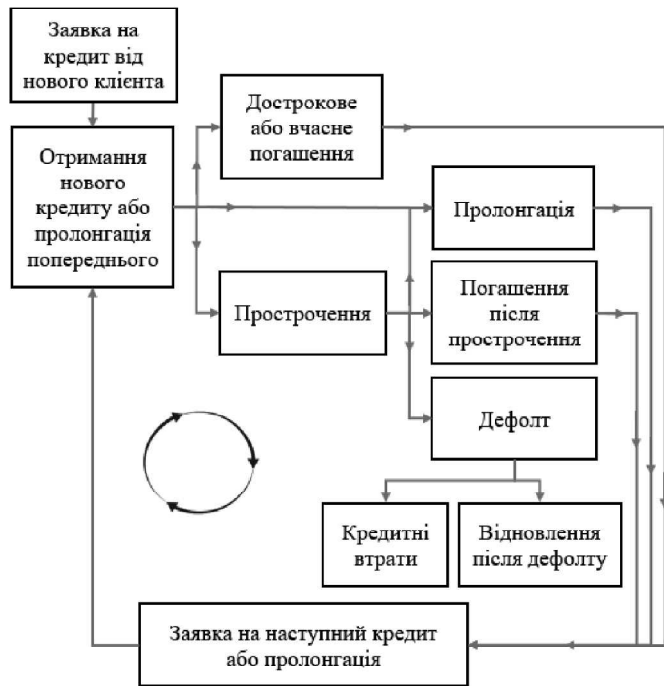

Рис. 1. Схема подій, що впливають на прибуток МФО

Джерело: розроблено автором.

Але якого саме прибутку? Це має бути остаточний показник у звіті про прибутки та збитки? Не зовсім. Кожен підрозділ компанії має свою зону відповідальності та свій вплив на загальний фінансовий результат. Основною функцією підрозділу з управління кредитним ризиком є прийняття відповідних кредитних рішень: чи схвалювати кредитну заявку клієнта та, якщо схвалювати, то якою має бути максимальна сума видачі. Отже, визначення прибутку для завдань оптимізації ризик-менеджменту має впливати з конкретних кредитних рішень. Більш точне формулювання:

метою управління кредитним ризиком є така обробка вхідного потоку заявок, яка максимізує прибуток з урахуванням ризику, який формується після того, як клієнт подає заявку на кредит.

Таке більш вузьке визначення прибутку включає декілька складових: доходи (проценти, комісії, штрафи та інші), кредитні збитки та лише такі різновиди витрат, які змінюються залежно від прийнятих кредитних рішень. Точний перелік цих витрат залежить від бізнес-процесів організації. Розглянемо приклади:

— вартість коштів (фондування): якщо кредитну заявку буде відхилено, то кошти не буде видано і їх вартість не потрібно враховувати;

— вартість колекшену (збору простроченої заборгованості): якщо кредит не буде видано, то він не стане простроченим;

— вартість транзакцій (комісії платіжних систем за видачу та погашення кредитів).

Одне з найбільш дискусійних питань: чи включати витрати на маркетинг в цей перелік? Неоднозначність виникає внаслідок того, що маркетингові витрати можуть виникнути після видачі кредиту. Наприклад, коли МФО платить зовнішній маркетинговій компанії за за-

лученого клієнта тільки після видачі. Але на практиці функція підрозділу маркетингу полягає в забезпеченні вхідного потоку заявок, які пізніше будуть оброблені системою прийняття рішень. Отже, цей різновид витрат не варто включати в розрахунок.

Рішення про те, які витрати включати в розрахунок прибутку, має серйозні наслідки. Наприклад, включення витрат на маркетинг, які часто є доволі значними, призведе до підвищення вимог до клієнтів і зниження рівня схвалення заявок (співвідношення між схваленими заявками до загальної кількості заявок). Іншими словами, буде некоректно відхиляти заявку, якщо очікуваний прибуток є додатним, але не перевищує маркетингових витрат. Таке рішення призведе до зменшення прибутку, тоді як мета управління кредитним ризиком є протилежною.

Для більш детального опису прибутку, який виникає після звернення клієнта по кредит, розглянемо відповідну схему подій. Для спрощення припустимо, що це одноразова позика з одним періодом, після закінчення якого її потрібно погасити.

Процес формування прибутку починається з моменту, коли новий клієнт звертається до МФО по свій перший кредит. Спрацьовує система прийняття рішень: застосовуються всі необхідні перевірки та алгоритми. Якщо клієнт прийнятний з точки зору кредитного ризику, кредит буде надано. Щоб досягти мети максимізації прибутку, такі клієнти мають бути очікувано прибутковими, тоді як ті, яким відмовлено, мають бути очікувано збитковими.

Коли позитивне кредитне рішення прийнято, МФО контактує з клієнтом і пропонує конкретну суму (кредитний ліміт). Потім клієнт може відхилити пропозицію або погодитися на будь-яку суму в межах ліміту. Коли кредит видано, у клієнта з'являється три опції: погасити його достроково або своєчасно, зробити пролонгацію чи прострочити платіж. Дострокове або своєчасне погашення веде до отримання основної суми доходу. Зазвичай пролонгація стає можливою, коли клієнт погасив принаймні нараховані проценти. З точки зору грошових потоків та отримання прибутку, пролонгація еквівалентна погашенню кредиту та одночасній видачі наступного. Якщо платіж прострочений, зазвичай нараховується певний штраф, і з клієнтом починає працювати підрозділ колекшену.

Після прострочення клієнт може повністю погасити борг, зробити пролонгацію або залишитися в простроченні достатньо довго, щоб вважатися дефолтним. Зазвичай, якщо клієнт протягом недовгого періоду прострочення погасить заборгованість, МФО дає можливість подати заявку на наступний кредит. В іншому випадку МФО блокує подачу наступних заявок. Якщо клієнт не здійснює погашення після дефолту, залишкова сума кредиту вважається кредитним збитком. Але підрозділ колекшену продовжить працювати з такими клієнтами, адже існує ймовірність відновлення навіть після тривалого прострочення.

Після цього витрати (наприклад, вартість коштів, колекшену та транзакцій) алокуються на кредит. Таким чином можна розрахувати прибуток, отриманий від першого кредиту. Але важливий нюанс полягає в тому, що зазвичай він відносно невеликий: або тому, що процентна ставка за перший кредит встановлюється низькою (або навіть близькою до нуля), щоб залучити більше

нових клієнтів, або тому, що кредитний ризик занадто високий. Для МФО часто середній прибуток за першим кредитом клієнта близький до нуля або навіть негативний. У такому випадку, якщо кредитне рішення приймається з метою максимізації прибутку лише від першої позики, результат буде деструктивним. Вимоги до клієнтів доведеться суттєво посилити, і це неминуче призведе до різкого зниження рівня схвалення заявок. Отже, при розрахунку прибутку необхідно враховувати також і наступні кредити клієнта.

Після будь-яких подій, крім дефолту, клієнт може подати заявку на наступний кредит та сформувати для МФО більше прибутку. Як правило, з кожним наступним кредитом ймовірність дефолту зменшується і досягає мінімуму лише після значної кількості погашених кредитів. Оскільки кредитний ризик є одним із основних факторів, що впливають на прибуток, прибуток поступово зростає.

Отже, можна зробити висновок, що для більшості МФО, а також для окремих банківських продуктів важливо розраховувати прибуток не від одного кредиту, а від послідовності кредитів із зростаючою прибутковістю. Це критично важливо для правильного розуміння бізнес-моделі установи та оптимального налаштування системи прийняття рішень.

Період часу, протягом якого клієнт може згенерувати прибуток або збиток, є необмеженим. Після погашення попереднього кредиту наступний може бути виданий у будь-який момент. Але на практиці прибуток слід вимірювати на обмеженому часовому горизонті, який можна назвати горизонтом управління. Коли новий клієнт отримує першу позику, горизонт управління починається. Тоді МФО очікує видачу наступних кредитів, які є більш прибутковими. Але ймовірність видачі зменшується з кожним поколінням через дефолти та небажання клієнтів брати наступні кредити. Це робить клієнтів із, наприклад, двадцятьма-тридцятьма погашеними кредитами, великою рідкістю. У результаті формується такий горизонт управління, протягом якого середньостатистичний клієнт має достатньо часу, щоб згенерувати більшу частину очікуваного прибутку.

Необхідність використання горизонту управління обумовлюється тим, що фінансовий результат від видачі кредитів повинен бути вимірюваним після завершення фіксованого часового періоду. Якщо вимірювати прибуток на необмеженому часовому горизонті, більш пізні клієнти будуть завжди показувати гіршу прибутковість, що не відповідатиме реальності.

Вибір тривалості горизонту управління — емпіричне питання. Отриманий прибуток на цьому горизонті має бути суттєвим та становити щонайменше $2/3$ від прибутку на необмеженому горизонті. Але клієнт не припиняє формувати прибуток по завершенню горизонту управління. Зазвичай для МФО приймають горизонт управління тривалістю у 6 місяців. Отже, можна зробити висновок:

метою управління кредитним ризиком є така обробка вхідного потоку заявок, яка максимізує прибуток з урахуванням ризику, який формується після подачі заявки на кредит, беручи до уваги послідовність кредитів, виданих протягом горизонту управління.

Деталізована мета максимізації прибутку для налаштування системи прийняття рішень передбачає наявність

інструментів управління, які необхідно регулярно переглядати для адаптації до постійних змін, притаманних ринку. Основні інструменти управління кредитним ризиком:

- система правил (policy rules);
- скорингові моделі (scorecards);
- лімітна політика (limit policy);
- ручні рішення (expert or manual decisions).

Ці інструменти використовують в момент прийняття кредитних рішень, тобто коли необхідно перетворити вхідний потік заявок клієнтів у потік виданих кредитів. Цей процес має визначальний вплив на майбутні прибутки. У результаті для кожної окремої заявки потрібно прийняти рішення: видавати кредит чи ні, і якщо так, то на яку максимальну суму.

Система правил — це набір відносно простих умов, які визначають, чи потрібно схвалити заявку автоматично, відхилити автоматично чи спрямувати на ручне рішення. Наприклад, окреме правило може прийняти рішення про автоматичне відхилення, якщо клієнт молодший за 18 років або старший за 70 років. Щоб досягти мети максимізації прибутку, кожне правило має ізолювати збитковий сегмент або сегмент з неприйнятно низькою прибутковістю.

Правила автоматичного відхилення мають відсікати "безнадійні" сегменти, які не можна "реабілітувати" за допомогою ручних рішень. Натомість правила, що спрямовують заявку на ручне рішення, мають виділяти сегменти, які є збитковими у разі автоматичного схвалення, але стають прибутковими у разі ручного рішення.

Оскільки вплив управління кредитним ризиком на прибутковість МФО є опосередкованим (через вплив на рівень прострочення) зазвичай розраховують максимально допустимі частки простроченої заборгованості (для різної кількості днів прострочення). Тобто набір метрик прострочення, які в середньому відповідають найнижчій прийнятній прибутковості. Наприклад, якщо максимально прийнятний коефіцієнт DPD30 (співвідношення кількості кредитів з простроченням на 30 днів до загальної кількості виданих кредитів) дорівнює 30%, то кредити з кращою якістю будуть прибутковими, а з меншою — збитковими.

Але часто реальна прибутковість невеликого сегмента клієнтів може відрізнитися від середньої. Прибутковим може виявитися сегмент з неприпустимо високим простроченням. Наприклад, якщо вибрані правилом клієнти є активнішими за середніх, то вони матимуть вищу ймовірність повернутися по наступний кредит. А ті, хто погасили перший кредит і повернулися, можуть згенерувати прибуток, який перевищить кредитні збитки інших клієнтів у сегменті. Може статися і протилежне: сегмент із відносно низьким простроченням все одно може виявитися збитковим. Отже, під час розробки нових правил на основі статистичного аналізу важливо більше покладатися на прибутковість і менше на метрики прострочення.

Щоб віднайти нове ефективне правило, можна використати ті самі дані, що й для розробки скорингової моделі: набір показників (усі можливі аплікаційні, поведінкові та показники кредитного бюро) та цільові змінні (частки простроченої заборгованості та прибуток, розрахований за наведеною вище методикою). Ці дані застосовують для ізоляції граничних сегментів

клієнтів (наприклад, для яких один конкретний параметр є меншим за певну межу). Якщо цей сегмент виявляється збитковим, то знайдена умова ефективно працюватиме як правило для автоматичної відмови. Слід проаналізувати всі наявні параметри та всі можливі межі для них. Так формується список претендентів на роль нових правил. Після цього потрібно пересвідчитися у незалежності правил та їх стабільності.

Крім того, щоб досягти мети максимізації прибутку, правила для нових клієнтів (які не погасили жодного кредиту у минулому) і для повторних клієнтів мають бути узгодженими. Не повинно бути таких випадків, коли правила схвалюють заявку від нового клієнта, а потім відхиляють, коли той самий клієнт із тими самими параметрами стає повторним. Щоб виконати цю умову, правила для повторних клієнтів завжди не мають бути суворішими, ніж для нових клієнтів. Універсальні правила, які працюють для обох типів клієнтів, потрібно налаштовувати таким чином, щоб уникнути неузгодженості.

Щоб адаптуватися до мінливої поведінки клієнтів, існуючі правила необхідно регулярно переглядати. Це відносно легко зробити для правил, що спрямовують заявки на ручні рішення: видані кредити повинні мати відносно високі частки прострочення, але все одно мають бути прибутковими. А для правил автоматичної відмови виданих кредитів немає, а отже немає і статистики щодо поведінки клієнтів у цих сегментах. У такому випадку є три варіанти вирішення задачі.

— Екстраполювати частку прострочених кредитів для сегментів, близьких до зони автоматичної відмови. Це підходить для правил, побудованих на чисельних показниках — не для логічних чи категоріальних показників.

— Тимчасово відключити правило та зібрати інформацію про прострочення. Це може призвести до значних збитків, якщо правило працювало добре і відсікало збитковий сегмент.

— Тимчасово відключити тільки ту частину правила, яка буде погоджувати лише найкращий підсегмент. Тобто зменшити відмови шляхом погодження заявок, які мають, наприклад, низьку ймовірність дефолту, спрогнозовану скоринговою моделлю. Порівняно з попереднім методом, потенційні втрати будуть обмежені.

Другим інструментом є скорингові моделі (скоркарти). Вони перетворюють фіксований набір параметрів (властивостей заявки або клієнта) у прогнозовану ймовірність дефолту (probability of default, PD). Далі отриманий PD використовують для відсікання заявок з неприйнятно високою ймовірністю дефолту. Скорингова модель також має бути налаштована таким чином, щоб максимізувати прибутковість.

При цьому немає принципового значення, яка технологія буде застосована для побудови скорингової карти. Наприклад, градієнтний бустинг, логістична регресія або навіть просто рейтинг клієнта, отриманий від кредитного бюро. Різниця полягатиме лише в точності моделі та ефективності інструменту, а не в тому, як його використовувати для прийняття кредитних рішень.

Для прийняття кредитного рішення потрібно встановити дві точки відсічення (cutoff points) [16]:

— точка відсічення для автоматичного відхилення — таке значення PD, після якого заявку буде автоматично відхилено;

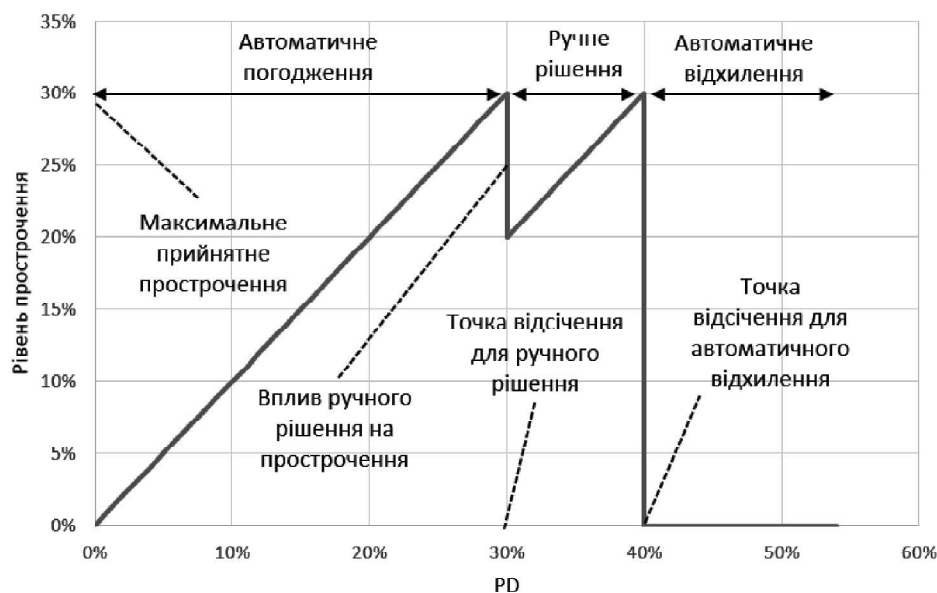

Рис. 2. Налаштування точок відсічення скорингової моделі за допомогою калібрувальної кривої

Джерело: розроблено автором.

— точка відсічення для ручного прийняття рішення — таке значення PD, після якого заявка буде відправлено на ручне прийняття рішення (іноді цю точку не використовують).

Подібно до налаштування правил точку відсічення для автоматичного відхилення згідно скорингової моделі потрібно обирати таким чином, щоб відхиляти лише "безнадійні" заявки, а точку відсічення для ручного прийняття рішення — щоб спробувати "врятувати" заявки, які мають підвищений ризик.

Оскільки скоркарта є інструментом, який розрізняє всі заявки, які пройшли правила, за рівнем їх кредитного ризику, для налаштування точки відсічення можна використовувати вищезазначені максимально допустимі частки простроченої заборгованості. Точка відсічення для ручного прийняття рішення — це таке значення PD, що відповідає точці на калібрувальній кривій (графік залежності між прогнозованою PD і фактичною часткою простроченої заборгованості), де частка простроченої заборгованості досягає відомого максимально прийнятного значення.

Для низьких значень PD має бути застосовано автоматичне схвалення заявок. На рис. 2 показано, що із збільшенням PD рівень прострочення також зростає і досягає максимального прийнятного значення. Правіше цієї точки знаходяться заявки, які будуть збитковими у разі автоматичного схвалення. Тому це — точка відсічення для ручного прийняття рішення. Ручне рішення знижує рівень прострочення на певну відому величину. При подальшому зростанні PD лінія рівня прострочення на калібрувальній кривій вдруге досягне максимально прийнятного частки прострочення. І ця точка буде відповідати точці відсічення для автоматичного відхилення. Заявки із вищою PD вже не будуть прибутковими ані у випадку автоматичного рішення, ані у випадку ручного рішення, а отже мають бути відхилені.

Зауважимо, що на рис. 2 наведено приклад ідеально відкаліброваної скорингової моделі. На практиці

існуватиме невідповідність між прогнозованим рівнем прострочення (PD) та фактичним. Це потрібно враховувати під час налаштування точок відсічення.

Точки відсічення необхідно регулярно переглядати, оскільки поведінка клієнтів та ефективність скорингової моделі можуть змінюватися з часом. Питання налаштування точок відсічення було детально розглянуто в попередніх статтях [18, 19].

Керівництво установи може прийняти рішення про застосування більш жорстких точок відсічення з метою зменшення кількості виданих кредитів і покращення часток простроченої заборгованості для досяг-

нення інших можливих бізнес-цілей. Наприклад, для обмеження вихідного грошового потоку (видач кредитів) у разі низького рівня доступних коштів (задача управління ліквідністю).

Третій інструмент — лімітна політика (кредитні ліміти), що полягає в обмеженні максимальної суми кредиту, яка буде запропонована клієнту. Алгоритм розрахунку кредитного ліміту також має забезпечувати максимально можливу прибутковість. Однак вплив лімітної політики на фінансові результати є дуже багатограним.

— Ризик-орієнтована лімітна політика передбачає встановлення нижчих лімітів для більш ризикованих клієнтів та вищих — для "безпечніших" клієнтів. У результаті частки простроченої заборгованості (що вимірюються як відношення суми прострочених кредитів до суми виданих кредитів) значно знижуються, порівняно з лімітною політикою, яка передбачає однакові суми для всіх клієнтів. Також зменшується середня сума "поганих" кредитів, а середня сума "хороших" зростає.

— Якщо один і той самий клієнт отримає невеликий кредит, то його кредитний ризик буде нижчим у порівнянні з великою позицією. Якщо для цього є відповідні дані, то вплив суми кредиту на частку простроченої заборгованості потрібно вимірювати та моделювати. Це питання розглянуто у статті [20].

— Лімітна політика має відповідати потребам клієнтів. Принаймні в середньому. Якщо запропонований кредитний ліміт виявиться значно нижчим за очікування клієнта, то частка заявок, відхилених клієнтами, збільшиться. Також може збільшитися рівень відпливу клієнтів (зменшиться частка клієнтів, які звертаються по наступний кредит).

— Лімітну політику можна використовувати як швидкодіючий та ефективний інструмент для управління ліквідністю установи. Оскільки середній кредитний ліміт визначає середню суму позики, а середня сума позики визначає загальну суму видач.

Усі ці фактори необхідно враховувати під час розробки та налаштування оптимальної лімітної політики.

Щоб забезпечити ризик-орієнтований підхід, кредитний ліміт має бути монотонно спадною функцією від PD скоркарти.

Аби задовольнити попит клієнтів, лімітна політика має гарантувати, що кредитні ліміти відповідають ринку. А також, що ліміти помітно зростають, коли клієнт успішно повертає все більше і більше кредитів до МФО. Це стимулюватиме клієнта до подальшої співпраці.

Для того, щоб діяти як інструмент управління ліквідністю, лімітна політика повинна мати простий та прогнозований спосіб впливу на середній кредитний ліміт та, як наслідок, на середню суму кредиту та загальний обсяг видач.

Четвертий інструмент — ручні рішення. Як зазначалося раніше, і правила, і скорингова модель можуть спрямовувати заявку на ручне рішення. У такому випадку відповідальний співробітник компанії зателефонує клієнту. Під час розмови буде зібрано корисну додаткову інформацію, яка недоступна для автоматичних алгоритмів прийняття рішень. На підставі такої нової інформації деякі заявки будуть відхилені, а частки прострочення зменшаться.

Але за таке покращення доводиться платити свою ціну. У МФО значну кількість заявок відхиляють не через негативний результат розмови з клієнтом, а через те, що клієнт просто не бере слухавку. Іноді навіть половину від всіх заявок, які проходять через ручний процес прийняття рішення. Важливо, що це випадкові, потенційно прибуткові заявки. У результаті негативний вплив ручних рішень на прибутковість може бути набагато вищим, ніж зниження кредитного ризику.

Отже, в МФО ручні рішення слід вважати засобом "останньої надії" для видачі кредиту клієнтам з таким високим ризиком, що вони матимуть неприйнятно низьку прибутковість у разі автоматичного рішення. Це обмеження суттєво звужує або навіть повністю усуває діапазон, у якому ручні рішення є ефективними та допомагають збільшити прибутковість.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Яку верхньорівневу мету слід встановити для управління кредитним ризиком? У проаналізованій літературі автори пропонують широкий набір відповідей на це питання, які часто різняться і навіть суперечать одна одній. Різні цілі, в свою чергу, призводять до різних управлінських рішень і фінансових результатів. Натомість оптимальна мета за визначенням має бути єдина і вона має приводити до найкращого результату. Ця стаття є спробою сформулювати цілісну мету високого рівня для управління кредитним ризиком та дослідити її вплив на налаштування системи прийняття кредитних рішень.

Запропоновано формулювання: метою управління кредитним ризиком є така обробка вхідного потоку заявок, яка максимізує прибуток з урахуванням ризику, що формується після подачі заявки на кредит, беручи до уваги послідовність кредитів, виданих протягом фіксованого проміжку часу (горизонту управління). Цей прибуток має складатися з отриманого грошового потоку (доходів, зменшених на кредитні збитки) і набору витрат, які виникають після подачі клієнтом заявки на кредит.

Таке формулювання мети встановлює загальний орієнтир та логічний бар'єр, що блокує збиткові операції. У поєднанні з відомими характеристиками вхідного потоку клієнтів і параметрами кредитного продукту ця мета приводить установу до стану оптимального функціонування, що вимірюється такими основними показниками: частка схвалених заявок, частка прострочених кредитів, частка автоматичних рішень, середній кредитний ліміт і середня сума кредиту, згенерований прибуток з урахуванням ризику.

Ефективне управління кредитним ризиком ґрунтується на точному налаштуванні інструментів прийняття рішень: система правил, скорингові моделі, лімітна політика та ручні рішення. Показано, що кожен інструмент має бути налаштований таким чином, щоб слідувати меті максимізації прибутку: забезпечувати автоматичне відхилення лише збиткових сегментів клієнтів ("чорна зона"), спрямовувати на ручне прийняття рішень ризикованих клієнтів, яких можна "врятувати" ("сіра зона"), а інших — схвалювати автоматично ("біла зона").

Незважаючи на те, що ці підходи були розроблені для МФО, їх можна успішно застосовувати і в банках. Тоді їх потрібно адаптувати до конкретних банківських продуктів та бізнес-моделей. Запорукою успіху у вирішенні такої задачі є глибоке (підкріплене статистикою) розуміння того, яким чином банк формує свій прибуток.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на:

- створення економіко-математичних моделей, що описують зв'язок між кредитними рішеннями та прибутком, для вирішення задачі оптимізації;
- оцінювання впливу постановки різних цілей на загальну ефективність управління кредитним ризиком та прибутковість установи;
- адаптацію цих підходів до банків.

Література:

1. Assairh, L. Kaicer, M. and Jerry, M. (2021), "Credit Risk Assessment in Microfinance Institutions Through Scoring: Moroccan Case", *The International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics (IJAFAME)*, vol. 2, pp. 667—679.
2. Ibtissem, B. and Bourri, A. (2013), "Credit Risk Management in Microfinance: The Conceptual Framework", *ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives*, vol. 2, pp. 9—24.
3. Oluyombo, O. O. and Olabisi, J. B. (2008), "Risk Management in Microfinance Institutions", *Journal of Applied Economics*, vol. 1, pp. 104—112.
4. Koulafetis, P. (2017), *Modern Credit Risk Management: Theory and practice*, Palgrave Macmillan, London, UK.
5. Brown, K. and Moles, P. (2014), *Credit Risk Management*, Edinburgh Business School Heriot-Watt University, Edinburgh, UK.
6. Horcher, A.K. (2005), *Essentials of Financial Risk Management*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
7. Joseph, C. (2013), *Advanced Credit Risk Analysis and Management*. John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.

8. Roncalli, T. (2020), Handbook of financial risk management, Chapman and Hall, Boca Raton, USA.
9. Bouteille, S. and Coogan-Pushner D. (2013), The Handbook of Credit Risk Management, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
10. Дзюблук О.В., Прийдун Л.М. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2015. 295 с.
11. Система ризик-менеджменту в банках: теоретичні та методологічні аспекти: монографія / за ред. В. В. Коваленко. Одеса: ОНЕУ, 2017. 304 с.
12. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. 2000. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs75.htm> (дата звернення: 11.08.2024).
13. Thomas, L. C. (2009), Consumer Credit Models: Pricing, Profit, and Portfolios, Oxford University Press, Oxford, UK.
14. Примостка Л.О., Чуб М.П., Карчева Г.Т. Управління банківськими ризиками: навч. посіб. / за ред. Л.О. Примостки. Київ: КНЕУ, 2011. 600 с.
15. Николаєнко Ю. В. Процес управління кредитним ризиком як складова банківського менеджменту. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 99—102.
16. Gestel, T. V. and Baesens, B. (2009), Credit Risk Management Basic Concepts, Oxford University Press Inc, New York, USA.
17. Churchill, C. and Coster, D. (2001), Microfinance Risk Management Handbook, CARE, Atlanta, USA.
18. Voloshyn, M. (2022), "The Paradox of Credit Scoring Model Deterioration", International Journal of Finance and Banking Research, vol. 8, pp. 39—47.
19. Voloshyn, M. and Voloshyn, I. (2023), "On factors affecting the change in the Gini coefficient of the credit scoring model", Research Gate, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/37389-7287_On_factors_affecting_the_change_in_the_Gini_coefficient_of_the_credit_scoring_model (Accessed 11 August 2024).
20. Voloshyn, M. and Voloshyn, I. (2024), "Beyond the Predictors Independence: Link Between Default Rate and Loan Amount", Research Gate, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/3798-18762_Beyond_the_Predictors_Independence_Link_Between_Default_Rate_and_Loan_Amount (Accessed 11 August 2024).
4. Koulafetis, P. (2017), Modern Credit Risk Management: Theory and practice, Palgrave Macmillan, London, UK.
5. Brown, K. and Moles, P. (2014), Credit Risk Management, Edinburgh Business School Heriot-Watt University, Edinburgh, UK.
6. Horcher, A.K. (2005), Essentials of Financial Risk Management, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
7. Joseph, C. (2013), Advanced Credit Risk Analysis and Management. John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
8. Roncalli, T. (2020), Handbook of financial risk management, Chapman and Hall, Boca Raton, USA.
9. Bouteille, S. and Coogan-Pushner D. (2013), The Handbook of Credit Risk Management, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
10. Dziubliuk, O.V. and Pryjdun, L.M. (2015), Kredytnyj ryzyk i efektyvnist' diial'nosti banku [Credit risk and efficiency of the bank's activity], FOP Palianytsia V.A., Ternopil, Ukraine.
11. Kovalenko, V. V. (2017), Systema ryzyk-menedzhmentu v bankakh: teoretychni ta metodolohichni aspekty [Risk management system in banks: theoretical and methodological aspects], ONEU, Odesa, Ukraine.
12. Basel Committee on Banking Supervision (2000), "Principles for the Management of Credit Risk", available at: <https://www.bis.org/publ/bcbs75.htm> (Accessed 11 August 2024).
13. Thomas, L. C. (2009), Consumer Credit Models: Pricing, Profit, and Portfolios, Oxford University Press, Oxford, UK.
14. Prymostka, L.O. (2011), Upravlinnia bankivs'kymy ryzykamy [Banking risk management], KNEU, Kyiv, Ukraine.
15. Nikolaenko, Yu. (2015), "Process of management a credit risk as constituent of bank management", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 99-102.
16. Gestel, T. V. and Baesens, B. (2009), Credit Risk Management Basic Concepts, Oxford University Press Inc, New York, USA.
17. Churchill, C. and Coster, D. (2001), Microfinance Risk Management Handbook, CARE, Atlanta, USA.
18. Voloshyn, M. (2022), "The Paradox of Credit Scoring Model Deterioration", International Journal of Finance and Banking Research, vol. 8, pp. 39—47.
19. Voloshyn, M. and Voloshyn, I. (2023), "On factors affecting the change in the Gini coefficient of the credit scoring model", Research Gate, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/373897-287_On_factors_affecting_the_change_in_the_Gini_coefficient_of_the_credit_scoring_model (Accessed 11 August 2024).
20. Voloshyn, M. and Voloshyn, I. (2024), "Beyond the Predictors Independence: Link Between Default Rate and Loan Amount", Research Gate, [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/379818-762_Beyond_the_Predictors_Independence_Link_Between_Default_Rate_and_Loan_Amount (Accessed 11 August 2024).

References:

1. Assairh, L. Kaicer, M. and Jerry, M. (2021), "Credit Risk Assessment in Microfinance Institutions Through Scoring: Moroccan Case", The International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics (IJAFAME), vol. 2, pp. 667—679.
2. Ibtissem, B. and Bouri, A. (2013), "Credit Risk Management in Microfinance: The Conceptual Framework", ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives, vol. 2, pp. 9—24.
3. Oluyombo, O. O. and Olabisi, J. B. (2008), "Risk Management in Microfinance Institutions", Journal of Applied Economics, vol. 1, pp. 104—112.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024 р.

О. В. Лагодієнко,
к. е. н., докторант кафедри цифрових технологій фінансових операцій,
Одеський національний технологічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1731-5845>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.67

СТАЛИЙ РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ESG СТРАТЕГІЇ

O. Lagodiyenko,
PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Digital Technologies
of Financial Operations, Odesa National University of Technology

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES THROUGH ESG STRATEGIES

У статті досліджено вплив стратегій екологічного, соціального та корпоративного управління (ESG) на сталий розвиток агропромислових підприємств в Україні. Описано основні виклики, які постають перед сучасними агропромисловими підприємствами, такі як зміна клімату, обмеженість природних ресурсів та необхідність дотримання соціальної відповідальності. Доведено важливість впровадження стратегій ESG для підвищення конкурентоспроможності та забезпечення довгострокового успіху агропромислових підприємств. Запропоновано методичні підходи до впровадження принципів ESG у корпоративну діяльність з урахуванням сучасних досліджень та публікацій з даної тематики. Аналіз останніх досліджень показує, що багато агропромислових підприємств в Україні вже почали впроваджувати стратегії ESG, зокрема скорочуючи використання хімічних добрив і пестицидів, запроваджуючи біотехнології та органічне сільське господарство, забезпечуючи гідні умови праці та підтримуючи місцеві громади. На основі аналізу існуючої практики змодельовано декілька сценаріїв майбутнього розвитку агропромислових підприємств України. Пропонується розробити детальні програми управління стратегією ESG, включаючи аналіз поточного стану, встановлення цілей, розробку політики та процедур, навчання персоналу, моніторинг та звітність. Доведено, що системний підхід до впровадження стандартів ESG сприяє підвищенню конкурентоспроможності, зниженню ризиків та забезпеченню довгострокового успіху агропромислових підприємств.

The article examines the influence of environmental, social and corporate governance (ESG) strategies on the sustainable development of agro-industrial enterprises in Ukraine. The main challenges faced by modern agro-industrial enterprises are described, such as climate change, limited natural resources and the need to comply with social responsibility. The importance of implementing ESG strategies for increasing competitiveness and ensuring the long-term success of agro-industrial enterprises is proven. Methodical approaches to the implementation of ESG principles in corporate activities are proposed, taking into account modern research and publications on this topic. Analysis of recent research shows that many agro-industrial enterprises in Ukraine have already begun to implement ESG strategies, in particular by reducing the use of chemical fertilizers and pesticides, introducing biotechnology and organic agriculture, ensuring decent working conditions and supporting local communities. It has been proven that social investments help increase labor

productivity and reduce social threats. Based on the analysis of existing practice, several scenarios of the future development of agro-industrial enterprises of Ukraine have been modeled. The active integration of ESG strategies allows to reduce the negative impact on the environment, improve social working conditions and increase the transparency of management, which leads to increased competitiveness in the international market and increased investments. Partial integration of ESG strategies can produce mixed results, limiting opportunities for growth and attracting investment. It is proposed to develop detailed ESG strategy management programs, including current state analysis, goal setting, policy and procedure development, staff training, monitoring and reporting. To achieve the goals, it is recommended to actively implement pro-environmental practices, support social initiatives and ensure transparency of management. The implementation of ESG strategies is a key factor in the sustainable development of agro-industrial enterprises in Ukraine, contributing to reducing the negative impact on the environment, improving working conditions and increasing the efficiency of enterprise management.

Ключові слова: сталий розвиток, агропромислові підприємства, ESG стратегії, екологічна відповідальність, соціальна відповідальність, корпоративне управління, конкурентоспроможність.

Key words: sustainable development, agro-industrial enterprises, ESG strategies, environmental responsibility, social responsibility, corporate governance, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні агропромислові підприємства України стикаються з численними викликами, такими як зміна клімату, обмежені природні ресурси та соціальна відповідальність, які вимагають від них не лише економічно ефективних, але й реалізації сталих екологічних, соціальних та стратегій управління (ESG). Проте відсутність чітких методологій і стандартів інтеграції принципів ESG, обмеженість фінансових ресурсів, а також недостатня обізнаність керівників і працівників про важливість цих стратегій створюють значні перешкоди для досягнення сталого розвитку та конкурентоспроможності на світовому ринку. Вирішення цих проблем є ключовим для забезпечення довгострокового успіху агропромислових підприємств України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо сталого розвитку агропромислових підприємств України через стратегії ESG свідчить про значне зростання інтересу до цього питання серед науковців, аналітиків та практиків. Сучасні дослідження підкреслюють важливість інтеграції екологічних, соціальних та управлінських аспектів у діяльність агропромислових підприємств для забезпечення їх сталого розвитку. Багато досліджень наголошують на необхідності впровадження екологічно чистих технологій у сільському господарстві. Наприклад, дослідження, проведене Інститутом агро-екології і природокористування НАН України, підкреслює важливість зменшення використання хімічних добрив і пестицидів, впровадження біотехнологій і органічного сільського господарства [1]. Це дозволяє зменшити негативний вплив на навколишнє середовище та підвищити якість продукції. Соціальна складова сталого розвитку агропромислових підприємств активно дос-

ліджується в роботах багатьох науковців. Наприклад, у працях науковців Миколаївського національного аграрного університету обговорюються питання корпоративної соціальної відповідальності, забезпечення гідних умов праці, підтримки місцевих громад та інвестицій у людський капітал [2]. Результати досліджень показують, що соціальні інвестиції сприяють підвищенню продуктивності праці та зниженню соціальних ризиків. Управлінські аспекти стратегій ESG знаходяться в центрі уваги дослідників економічних факультетів провідних університетів України. Аналітичні огляди, підготовлені міжнародними організаціями, такими як FAO та OECD, також підкреслюють важливість впровадження стратегій ESG в сільськогосподарській галузі. Вагомий внесок у розвиток анпрямку впровадження стратегій ESG у діяльність агропромислових підприємств внесли такі науковці як: Педро М. [3], Деркач О.В., Попов Д.О. [4], Воронько-Невіднича Т.В., Коваль О.О., Колода О.Ф. [5], Копішинська К.О., Грабина А.Ю. [6]. Для досягнення поставлених цілей необхідно продовжувати дослідження в цій галузі, розробляти нові підходи та впроваджувати передовий досвід як на рівні окремих підприємств, так і всієї галузі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження впливу ESG стратегій на сталий розвиток агропромислових підприємств України, визначення їх переваг та викликів, оцінка ефективності у підвищенні конкурентоспроможності та розробка рекомендацій для оптимізації інтеграції ESG принципів у діяльність агропромислового сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасному світі концепція сталого розвитку набуває все більшої актуальності, особливо в контексті агропромислових підприємств, які мають значний вплив

на навколишнє середовище, економіку та соціальні умови життя. В умовах глобальних змін клімату, виснаження природних ресурсів та зростання соціальної нерівності виникає необхідність інтеграції принципів ESG (екологічного, соціального та корпоративного управління) у стратегічне планування підприємств агропромислового комплексу України.

Розвиток агропромислового сектору України, одного з ключових компонентів національної економіки, потребує впровадження інноваційних підходів до управління, які враховують не лише економічну ефективність, але й екологічну стабільність та соціальну відповідальність. У цьому контексті ESG стратегії стають незамінним інструментом, що допомагає підприємствам адаптуватися до сучасних викликів і досягати довгострокового успіху.

Аграрний сектор є одним із ключових елементів української економіки. За даними Державної служби статистики України, у 2022 році агропромисловий сектор забезпечив приблизно 9% ВВП країни та понад 40% надходжень від експорту. Основними продуктами експорту залишаються зернові, олійні культури та продукція тваринництва [7].

Реалізація екологічних стратегій є надзвичайно важливою для зменшення негативного впливу агропромислових підприємств на довкілля. Це включає ефективне використання водних ресурсів, скорочення викидів парникових газів і мінімізацію відходів. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, аграрний сектор є одним із найбільших забруднювачів водних ресурсів через використання добрив та пестицидів [8]. Тому інтеграція екологічних практик має вирішальне значення для забезпечення сталого розвитку. Соціальна складова стратегії ESG зосереджена на забезпеченні гідних умов праці, підтримці місцевих громад та підвищенні соціальної відповідальності бізнесу. За даними Міністерства соціальної політики України, у 2022 році в агросекторі було зайнято понад 2,5 млн осіб, що становить значну частину робочої сили країни [9]. Компанії, які впроваджують соціально відповідальні практики, можуть сприяти покращенню умов праці та зменшенню соціальної нерівності. Корпоративне управління як частина стратегії ESG спрямоване на підвищення корпоративної прозорості та підзвітності. Це включає ефективне управління ризиками, відповідальність перед акціонерами та дотримання етичних стандартів. На думку Національного агентства з питань запобігання корупції, належне корпоративне управління є запорукою запобігання корупції та підвищення довіри до агропідприємств [10].

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати загальний процес управління програмою втілення ESG стратегії (рис. 1). Управління програмою втілення ESG є ключовим фактором у забезпеченні сталого розвитку підприємств, особливо в агропромисловому комплексі. Впровадження ESG стандартів допомагає підприємствам підвищувати свою конкурентоспроможність, знижувати ризики та забезпечувати довгостроковий успіх. Агропромисловий комплекс відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки, економічного розвитку та охорони довкілля. Впровадження ESG принципів у цьому секторі має кілька переваг:

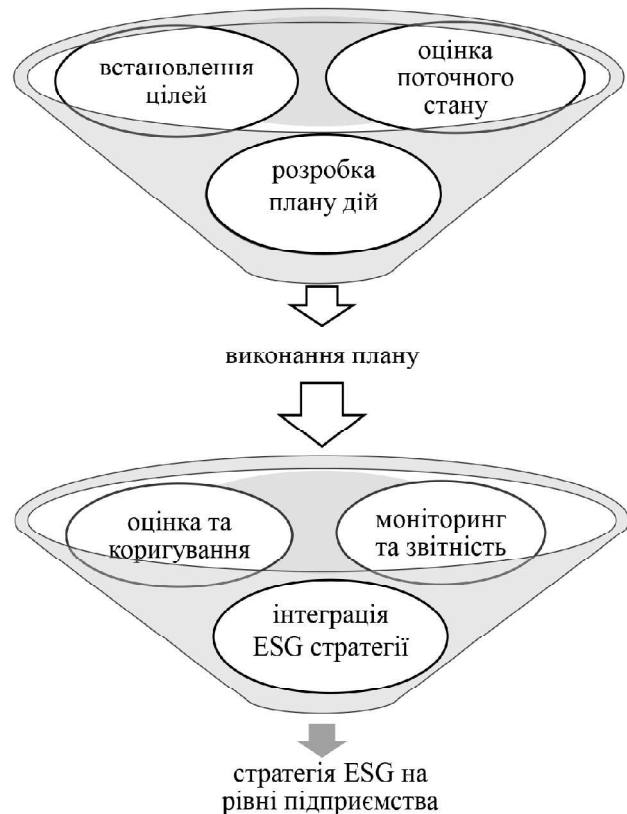

Рис. 1. Загальний процес управління програмою втілення ESG стратегії підприємствами агропромисловості України

Джерело: розроблено автором.

1) Зменшення негативного впливу на довкілля через впровадження стійких методів виробництва, збереження біорізноманіття та раціональне використання природних ресурсів;

2) Покращення умов праці, підвищення рівня безпеки працівників, підтримка місцевих громад та забезпечення соціальної відповідальності;

3) Забезпечення прозорості, відповідальності та етичних стандартів у управлінні підприємством.

Впровадження ESG стратегій у агропромислових підприємствах є складним та багатограним процесом, який потребує системного підходу та постійної адаптації до змін. Завдяки цьому підприємства можуть забезпечити стійкий розвиток, знизити ризики та підвищити свою конкурентоспроможність на глобальному ринку. Успішне впровадження ESG стратегій також сприяє покращенню умов праці, охороні довкілля та зміцненню довіри з боку зацікавлених сторін.

ПрАТ Миронівський Хлібопродукт (МХП) є одним з провідних агропромислових підприємств в Україні, що спеціалізується на виробництві м'яса птиці. ТОВ Агроінвест Україна спеціалізується на вирощуванні та переробці сільськогосподарських культур. ПАТ Астарта-Київ є одним з найбільших виробників цукру в Україні, а також займається рослинництвом і молочним тваринництвом. ПАТ Кернел є провідним виробником соняшникової олії та агропромислових продуктів в Україні. ТОВ Нібулон є одним з провідних зернотрейдерів та виробників сільськогосподарської продукції в Україні.

Таблиця 1. Аспекти стратегії ESG підприємств агропромислового комплексу України

Підприємство	Екологічний аспект (Environmental)	Соціальний аспект (Social)	Управлінський аспект (Governance)
ПрАТ Миронівський Хлібопродукт (МХП)	Впровадження енергоефективних технологій, зменшення викидів CO ₂	Забезпечення безпечних умов праці, підтримка місцевих громад	Прозорість управління, дотримання етичних стандартів
ТОВ Агроінвест Україна	Використання біодобрив та органічних засобів захисту рослин	Соціальні програми для співробітників, підтримка освіти	Відкритість фінансової звітності, антикорупційні заходи
ПАТ Астарта-Київ	Впровадження стійких методів землеробства, збереження водних ресурсів	Підвищення кваліфікації працівників, охорона здоров'я	Розробка політик корпоративної відповідальності, прозорість у прийнятті рішень
ПАТ Кернел	Переробка відходів виробництва, мінімізація використання хімікатів	Програми соціального забезпечення для працівників, участь у благодійності	Дотримання норм корпоративного управління, управління ризиками
ТОВ Нібулон	Розвиток відновлюваних джерел енергії, скорочення водоспоживання	Розвиток місцевих громад, забезпечення рівних можливостей	Антикорупційні політики, прозорість у фінансових питаннях
ПАТ Овостар Юніон	Впровадження стійких методів тваринництва, зниження екологічного впливу	Підтримка освітніх проектів, покращення умов праці	Прозорість і підзвітність, етичні стандарти
ПАТ Укрлендфармінг	Зменшення використання пестицидів, охорона природних ресурсів	Програми для підвищення добробуту працівників, підтримка здоров'я	Впровадження стандартів корпоративного управління, дотримання законодавства
ПрАТ Агрофьюжн	Екологічне землеробство, зниження впливу на клімат	Забезпечення соціальних гарантій для працівників, розвиток місцевих громад	Відкритість та прозорість управління, антикорупційні заходи
ПАТ ІМК (Industrial Milk Company)	Використання екологічно чистих технологій, збереження біорізноманіття	Соціальні проекти для місцевих громад, забезпечення безпеки праці	Дотримання етичних норм, прозорість фінансової діяльності
ПрАТ Агропросперіс	Стійкі методи сільськогосподарства, мінімізація впливу на екологію	Підтримка працівників, соціальні програми для громади	Прозорість управлінських процесів, дотримання корпоративної відповідальності
ПрАТ Сварог Вест Груп	Впровадження інноваційних технологій для збереження ресурсів	Програми підвищення кваліфікації працівників, підтримка соціальних проектів	Дотримання міжнародних стандартів управління, етичне ведення бізнесу
ПАТ Агроліга	Використання стійких методів вирощування, зниження екологічного навантаження	Забезпечення соціальних гарантій, підтримка місцевих шкіл	Прозорість у прийнятті рішень, відповідальність перед акціонерами
ПрАТ Агрейн	Екологічне управління ресурсами, зменшення використання води	Соціальні ініціативи для місцевих жителів, забезпечення рівних можливостей	Дотримання стандартів корпоративного управління, прозорість у звітності
ПрАТ Агрокультура	Переробка органічних відходів, збереження ґрунтів	Соціальні програми для працівників, розвиток місцевих громад	Прозорість і підзвітність, антикорупційні заходи
ТОВ Елідон	Використання відновлюваних ресурсів, зменшення екологічного сліду	Підтримка освітніх проектів, забезпечення здоров'я працівників	Відкритість у прийнятті рішень, дотримання етичних стандартів

Джерело: розроблено автором.

ПАТ Овостар Юніон спеціалізується на виробництві яєць та яєчних продуктів. ПАТ Укрлендфармінг є однією з найбільших аграрних компаній в Україні, що займається рослинництвом і тваринництвом. Агрофьюжн спеціалізується на виробництві та переробці томатів. ПАТ ІМК (Industrial Milk Company) є провідним виробником молочних продуктів та зернових в Україні. ПрАТ Агропросперіс займається виробництвом сільськогоспо-

дарської продукції та її експортом. ПрАТ Сварог Вест Груп спеціалізується на рослинництві, тваринництві та переробці сільськогосподарської продукції. ПАТ Агроліга займається вирощуванням та переробкою сільськогосподарських культур. ПрАТ Агрейн спеціалізується на виробництві зернових та олійних культур. ПрАТ Агрокультура займається вирощуванням та переробкою сільськогосподарських культур. ТОВ Елідон є про-

відним постачальником сільськогосподарських ресурсів та техніки.

Зведемо аспекти стратегії ESG по кожному підприємству агропромислового комплексу України у таблицю (табл. 1). З таблиці видно, що впровадження стратегій ESG серед агропромислових підприємств України характеризується різними підходами в екологічній, соціальній та управлінській сферах. ПрАТ "Миронівський хлібопродукт" (МХП) робить акцент на впровадженні енергозберігаючих технологій та зниженні викидів CO₂, забезпеченні безпечних умов праці та підтримці місцевих громад, дотримуючись етичних стандартів управління. ТОВ "Агроінвест Україна" використовує біодобрива та органічні засоби захисту рослин, реалізує соціальні програми для працівників та навчання, забезпечує прозорість фінансової звітності та антикорупційну діяльність. ПАТ "Астарта-Київ" зосереджує свої зусилля на екологічно чистих методах ведення сільського господарства та охороні водних ресурсів, підвищенні кваліфікації працівників та охороні здоров'я, а також розвиває політику корпоративної відповідальності та прозорості у прийнятті рішень.

ПАТ "Кернел" займається переробкою відходів виробництва та мінімізацією використання хімічних речовин, реалізує програми соціального захисту працівників та бере участь у благодійній діяльності, дотримуючись стандартів корпоративного управління та управління ризиками. ТОВ "Нібулон" розвиває відновлювані джерела енергії та зменшує споживання води, сприяючи розвитку місцевих громад та забезпеченню рівних можливостей, а також реалізує антикорупційну політику та прозорість у фінансових питаннях. ПрАТ "Овостар Юніон" впроваджує стійкі методи розведення тварин і зменшує вплив на навколишнє середовище, підтримуючи освітні проекти та покращуючи умови праці, забезпечуючи прозорість і підзвітність та етичні стандарти.

ПАТ "Укрлендфармінг" скорочує використання пестицидів та захищає природні ресурси шляхом реалізації програм, спрямованих на покращення самопочуття працівників та підтримки здоров'я, впровадження стандартів корпоративного управління та дотримання законодавства. ПАТ "Агрофьюжн" займається органічним землеробством та зменшенням впливу на клімат, забезпечує соціальні гарантії працівникам і розвиває місцеві громади, а також здійснює відкрите та прозоре управління та антикорупційну діяльність. ПАТ "ІМК" використовує екологічно чисті технології та зберігає біорізноманіття, реалізуючи соціальні проекти для місцевих громад та забезпечуючи безпеку праці, дотримуючись етичних норм та прозорості фінансової діяльності.

ПАТ "Агропросперіс" впроваджує стійкі методи ведення сільського господарства та мінімізує вплив на навколишнє середовище, підтримуючи працівників та реалізуючи соціальні програми для громади, забезпечуючи прозорість процесів управління та дотримання корпоративної відповідальності. ПрАТ "Сварог Вест Груп" використовує інноваційні ресурсозберігаючі технології, впроваджуючи програми підвищення кваліфікації співробітників та супроводжуючи соціальні проекти, дотримуючись міжнародних стандартів менеджменту та етичної ведення бізнесу. ПрАТ "Агроліга" використовує стійкі методи ведення сільського господарства та знижує навантаження на навколишнє середовище,

надаючи соціальні гарантії та підтримуючи місцеві школи, дотримуючись прозорості у прийнятті рішень та відповідальності перед акціонерами.

Для втілення ESG стратегій підприємства мають розробляти детальні програми, що включають аналіз поточного стану, встановлення цілей, розробку політик і процедур, навчання персоналу, моніторинг та звітність. Цей підхід дозволяє підприємствам досягати стійкого розвитку, покращувати свою репутацію та залучати інвестиції, спрямовані на екологічні, соціальні та управлінські проекти.

Аналіз даних показав, що багато агропромислових підприємств України вже впроваджують ESG стратегії. Наприклад, ПрАТ "Миронівський Хлібопродукт" (МХП) застосовує енергоефективні технології, зменшує викиди CO₂, забезпечує безпечні умови праці та підтримує місцеві громади. ТОВ "Агроінвест Україна" використовує біодобрива та органічні засоби захисту рослин, реалізує соціальні програми для співробітників та підтримує освіту, забезпечуючи відкритість фінансової звітності та антикорупційні заходи. ПАТ "Астарта-Київ" зосереджує зусилля на стійких методах землеробства, збереженні водних ресурсів, підвищенні кваліфікації працівників та охороні здоров'я, розробляє політики корпоративної відповідальності та прозорості у прийнятті рішень.

На основі аналізу поточних практик було змодельовано кілька сценаріїв майбутнього розвитку агропромислових підприємств України. Основні результати моделювання включають:

Сценарій 1. Активна інтеграція ESG стратегій підприємства, що активно впроваджують ESG стратегії, зможуть зменшити свій екологічний вплив, покращити соціальні умови праці та підвищити прозорість управління. Це призведе до підвищення їхньої конкурентоспроможності на міжнародному ринку, збільшення інвестицій та стабільного економічного зростання.

Сценарій 2. Часткова інтеграція ESG стратегій підприємства, що впроваджують ESG стратегії лише частково, матимуть змішані результати. Хоча вони зможуть досягти певного покращення екологічних та соціальних показників, відсутність повної прозорості та відповідальності в управлінні може обмежити їхню можливість для зростання та залучення інвестицій.

Сценарій 3. Відсутність інтеграції ESG стратегій підприємства, що ігнорують ESG стратегії, стикаються з високими ризиками екологічних та соціальних проблем, що може призвести до зниження їхньої репутації, втрати інвесторів та зменшення ринкової частки. У довгостроковій перспективі це може загрожувати їхній стабільності та існуванню.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Інтеграція стратегій ESG є необхідною умовою сталого розвитку агропромислових підприємств в Україні. Це сприяє зниженню негативного впливу на навколишнє середовище, покращенню соціальних умов і підвищенню ефективності управління бізнесом. Для досягнення довгострокового успіху рекомендується активно впроваджувати проєкологічні практики, підтримувати соціальні ініціативи та забезпечувати прозорість управління.

Дослідження показує, що активна інтеграція стратегій ESG є запорукою сталого розвитку агропромислових підприємств в Україні. Компанії, які впроваджують екологічні, соціальні та управлінські практики, можуть розраховувати на зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, покращення умов праці та підвищення прозорості управління. Це сприятиме їх довгостроковому успіху та конкурентоспроможності. Для досягнення цих цілей необхідна підтримка держави, інвесторів та суспільства для створення сприятливого середовища для розвитку сталого ведення сільського господарства.

Література:

1. Звіт про екологічні практики у агропромисловості 2022 р. Інститут агроекології і природокористування НААН України. URL: <https://agroeco.org.ua/> (дата звернення 18.07.2024 р.).

2. Соціальна відповідальність українського бізнесу / уклад. Д. В. Ткаченко; за ред. О. Г. Пустова, О. О. Цокало. Миколаїв: МНАУ, 2022. — 80 с. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12544/1/sots_vid_2022-web.pdf (дата звернення 18.07.2024 р.).

3. Педро М. ESG-принципи та відповідальне інституційне інвестування у світі: Критичний огляд досліджень; пер. з англ. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. 88 с. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3668998>. (дата звернення 18.07.2024).

4. Деркач О. В., Попов Д. О. Концептуальні засади формування механізму активізації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного бізнесу. Проблеми та перспективи розвитку економіки: світові та національні аспекти. матеріали Міжнародної наук.-прак. конф., м. Одеса, 18 листоп. 2022 р. Одеса, ОДАУ. 2022. 420 с.

5. Воронько-Невідніча Т. В., Коваль О. О., Колода О. Ф. Управління розвитком підприємства як необхідна умова досягнення цілей сталого розвитку. Економіка та суспільство. 2021. № 25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-80>. (дата звернення 18.07.2024).

6. Копішинська К. О., Грабина А. Ю. Управління соціальною відповідальністю аграрних підприємств в умовах міжнародної трансформації бізнесу. Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". 2022. № 24. С. 85—92. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/274828>. (дата звернення 18.07.2024).

7. Основні показники агропромислового сектора за 2022 р. Державна служба статистики України. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024-02.pdf> (дата звернення 18.07.2024).

8. Звіт про стан водних ресурсів України за 2022 р. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/novyny-departamentiv/> (дата звернення 18.07.2024).

9. Статистичні дані про зайнятість в аграрному секторі за 2022 р. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/zvitnist-ta-statistika.html> (дата звернення 18.07.2024).

10. Рекомендації щодо корпоративного управління в Україні від 21.10.2022р. № 13. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> (дата звернення 18.07.2024).

[nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf](https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf) (дата звернення 18.07.2024).

References:

1. Institute of agroecology and environmental management of NAAS of Ukraine (2022), "Report on ecological practices in agribusiness", available at: <https://agroeco.org.ua/> (Accessed 18 July 2024).

2. Mykolaiv National Agrarian University (2022), "Social Responsibility of Ukrainian Business", available at: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12544/1/sots_vid_2022-web.pdf (Accessed 18 July 2024).

3. Pedro, M. (2020), ESG-pryntsyropy ta vidpovidalne instytutsiine investuvannya u sviti: Krytychnyi ohliad doslidzen [ESG principles and responsible institutional investment worldwide: a critical review of research], Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, Lviv, Ukraine. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3668998>.

4. Derkach, O. V. and Popov, D. O. (2022), "Conceptual principles of forming a mechanism for activating social responsibility of agribusiness entities", Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky: svitovi ta natsionalni aspekty: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoipraktichnoi konferentsii [Problems and Prospects of Economic Development: Global and National Aspects: Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference], ODAU, Odesa, Ukraine.

5. Voronko-Nevidnycha, T. V., Koval, O. O. and Koloda, O. F. (2021), "Management of enterprise development as a necessary condition for achieving sustainable development goals", Ekonomika ta suspilstvo, vol. 25. available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-80>.

6. Kopishynska, K.O. and Hrabyna, A.Iu. (2022), "Management of social responsibility of agrarian enterprises in the context of international business transformation", Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut", [Online], vol. 24. pp. 85—92, available at: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/274828>. (Accessed 18 July 2024).

7. State statistics service of Ukraine, (2022), "Key indicators of the agro-industrial sector in 2022", available at: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024-02.pdf> (Accessed 18 July 2024).

8. Ministry of environmental protection and natural resources of Ukraine, (2022), "Report on the state of water resources of Ukraine in 2022", available at: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/novyny-departamentiv/> (Accessed 18 July 2024).

9. Ministry of social policy of Ukraine, (2022), "Statistical data on employment in the agricultural sector in 2022", available at: <https://www.msp.gov.ua/content/zvitnist-ta-statistika.html> (Accessed 18 July 2024).

10. National Agency on Corruption Prevention, (2022), "Recommendations on corporate governance in Ukraine dated 21 October 2022, no. 13", available at: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> (Accessed 18 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 11.08.2024 р.

Ю. В. Липський,
к. е. н., директор, ТОВ "Мінераліс Україна"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8483-5833>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.73

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Y. Lipskyi,
PhD in Economics, Director, Mineralis Ukraine LLC

THE ECONOMIC ESSENCE OF REPRODUCTIVE PROCESSES IN AGRICULTURE

Встановлено, що відтворювальний процес у сільському господарстві є підсистемою суспільного відтворення, яка підпорядкована дії економічних законів. Економічна сутність категорії характеризується кругообігом капіталу суспільства у вигляді руху й відновлення вартості виробництва продукції та доходу. Суспільне відтворення може бути не лише процесом, а й одночасно результатом, який характеризує досягнення визначених цілей та формування можливостей для забезпечення зростання економічної системи.

Одним із підходів до характеристики відтворювальних процесів в економіці є система національних рахунків (СНР), тобто комплекс взаємопов'язаних макроекономічних показників, стандартизованих класифікацій, які характеризують умови, процес та результати відтворення. СНР спираються на сучасні економічні теорії, які характеризуються концепцією економічного виробництва, теорією факторів виробництва, уявлення про інституціональну структуру національного господарства та інші. Зазначимо, що національне господарство це комплекс взаємопов'язаних галузей, економічне виробництво інтерпретується як виробництво економічних благ, що набувають форми продукту, так й форму послуги.

Вважаємо, що із позиції підходу до економіки як до складноорганізованої системи дослідження соціально-економічного розвитку являє собою комплексний процес пізнання двох важливих елементів: по-перше, принципів і тенденцій розвитку економіки; по-друге, збереження економічної стійкості системи. Системний підхід ґрунтується також на вивченні причинних зв'язків та закономірностей розвитку соціально-економічних процесів, результатом чого повинна стати системна теорія відтворення.

У зв'язку із цим виникає об'єктивна необхідність визначення категорії "суспільне відтворення" на основі системного підходу, що відображає сутнісні аспекти економічної реальності. Вважаємо, що суспільне відтворення доцільно розглядати як неперервне відновлення макроекономічних умов, у т.ч. виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту, з їх кількісними та якісними параметрами, у процесі якого відбувається економіка та її структурна організація адаптується до зміни зовнішніх та внутрішніх умов середовища. Таке визначення значною мірою відповідає сучасним вимогам і тенденціям розвитку економічних систем. За такого підходу до розуміння суспільного відтворення впливають відповідні принципи його забезпечення, серед яких доцільно виділити: цілеорієнтованість, неперервність, адаптивність до змін, ефективність, динамічну рівновагу.

It was established that the reproductive process in agriculture is a subsystem of social reproduction, which is subject to the action of economic laws. The economic essence of the category is characterized by the circulation of society's capital in the form of movement and restoration of production value and income. Social reproduction can be not only a process, but also a result that characterizes the achievement of defined goals and the formation of opportunities to ensure the growth of the economic system.

One of the approaches to the characterization of reproductive processes in the economy is the system of national accounts (NAA), that is, a set of interrelated macroeconomic indicators, standardized classifications that characterize the conditions, process, and results of reproduction. SNR are based on modern economic theories, which are characterized by the concept of economic production, the theory of factors of production, the idea of the institutional structure of the national economy, and others. It should be noted that the national economy is a complex of interconnected industries, economic production is interpreted as the production of economic goods that take the form of a product and a service. We believe that from the standpoint of approaching the economy as a complex system, the study of socio-economic development is a complex process of learning two important elements: first, the principles and trends of economic development; secondly, preserving the economic stability of the system. The systemic approach is also based on the study of causal relationships and patterns of development of socio-economic processes, the result of which should be a systemic theory of reproduction.

In connection with this, there is an objective need to define the category "social reproduction" based on a systemic approach that reflects essential aspects of economic reality. We believe that social reproduction should be considered as a continuous restoration of macroeconomic conditions, including production, distribution, exchange and consumption of a social product, with their quantitative and qualitative parameters, in the process of which the economy and its structural organization adapt to changes in external and internal environmental conditions. This definition largely corresponds to modern requirements and trends in the development of economic systems. Such an approach to the understanding of social reproduction implies the corresponding principles of its provision, among which it is appropriate to highlight: goal orientation, continuity, adaptability to changes, efficiency, dynamic balance.

Ключові слова: Відтворення, соціально-економічний розвиток, сільське господарство, економічний ріст, суспільне відтворення.

Key words: reproduction, socio-economic development, agriculture, economic growth, social reproduction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Відтворювальний процес у сільському господарстві є підсистемою суспільного відтворення, яка підпорядкована дії економічних законів. Економічна сутність категорії характеризується кругообігом капіталу суспільства у вигляді руху й відновлення вартості виробництва продукції та доходу. Суспільне відтворення може бути не лише процесом, а й одночасно результатом, який характеризує досягнення визначених цілей та формування можливостей для забезпечення зростання еконо-

мічної системи. Саме тому, ці поняття можливо використовувати в економічних дослідженнях як синоніми, а у межах наукового пошуку економічної сутності відтворювального процесу доцільно застосовувати діалектичний підхід до вивчення змістовних характеристик цієї категорії.

Щодо відтворювального процесу у цілому, то необхідно навести змістовні характеристики згідно з вище визначеним предметом дослідження: за структурою можна виділити взаємопов'язану єдність стадій виробництва, обміну, розподілу та споживання; за функціональними зв'язками це відтворювальний процес виробництва продукції та послуг, у якому відтворюються за-

соби і предмети праці, трудові ресурси, послуги та виробничі відносини; за видом вектора розвитку — просте, звужене та розширене. Водночас в економічній теорії на сьогодні не сформувалося однозначного розуміння змісту відтворювального процесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання відтворення й економічного росту, механізм обігу капіталу досліджували науковці різних зарубіжних шкіл: Дж. Кейнс, Ф. Кене, В. Леонтьєв, Т. Мальтус, К. Маркс, А. Маршалл, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Ж.Б. Сей, Дж. Стігліц, Д. Хікс, М. Фрідмен, Й. Шумпетер та ін., які заклали основи категорій вартості, додаткового продукту, відтворення. Проте, зміна внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання вимагає перегляду теоретичних основ процесу відтворення в сільському господарстві.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

На основі узагальнення дослідження запропонувати рекомендації теоретичного характеру щодо функціонування процесу відтворення матеріально-технічної бази в сільському господарстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Еволюція теорії виробництва свідчить, що спочатку вона стала об'єктом уваги філософів, а потім науковці-економістів, проблемами відтворювальної динаміки займалися стародавні шумерські рахівники, які складали списки обліку та витрачання різних засобів. Саме в епоху Давнього Єгипту (XXVIII—XXII ст. до н.е.) відтворення планувалося та регулювалося на основі інструментів системи державного управління. Можливість аналізу відтворення на мікроекономічному рівні сформувалася до середини II тисячоліття завдяки виникненню принципів бухгалтерського обліку. Цей факт створив передумови для розвитку можливостей обліку відтворювальних процесів на національному рівні, спочатку у формі обліку різних дій, що мають вплив на процеси формування казни, потім — бюджету, і, насамкінець, сукупного суспільного продукту. У своїх працях ранні меркантилісти спробували оцінити торговий баланс країни, окремі елементи бюджетування процесу виробництва та чітко побудовану систему протекціонізму фрітрейдерського підприємництва.

Ранньою економічною школою вважають меркантилізм (Т. Ман, А. Монкретьєн) з його характерними рисами: сфера обігу у відтворювальному процесі є основною; накопичення грошей — єдиний результат функціонування відтворення. Однак обмежений розгляд відтворення не може задовольняти виробництво, де основним засобом виступає земля. Окрім того, вони акцентували увагу на вивченні сфери обігу, не пов'язуючи її з проблематикою сфери виробництва.

Початком розуміння процесу відтворення як об'єкта макроекономічного аналізу є практична реалізація задумів французьких реформаторів, вершиною досягнень яких визнано дослідження Ф.Кене, що втілено ним у

визнаній суспільній організації національного господарства, яка включає модель суспільного відтворення та міжгалузевий баланс. Принциповою відмінністю від інших теоретичних концепцій є соціально-класовий принцип розуміння відтворення як комплексної системи виробничих відносин: поділ суспільства на три класи (земельних власників, фермерів та "безплідних"). Він обґрунтував особливості натурального та вартісного видів сукупного суспільного продукту, розмежувавши поняття доходу та капіталу: чистий продукт (додана вартість) виробляється лише у сільському господарстві; для промисловості це сума вартостей; торговий обмін є винятково результатом вільної конкуренції.

У загальному ідеї відтворення Ф. Кене зводяться до того, що існує велике землеробство, де власники лише одержують ренту, а господарство ведуть фермери, капітал яких складається із початкових авансів (основний капітал) та щорічних авансів (оборотний капітал). Зазначимо, що дослідник аналізує просте відтворення, не розглядаючи накопичення. Джерелом чистого продукту він вважав землю та працю землевласників, а в промисловості та інших галузях надбавки до доходу не має, змінюється форма продукту. Ідеї Ф. Кене переконують про необхідність додержання певної структури економіки, всередині якої діють конкретні народногосподарські принципи [1].

Теорія класичної школи вивчала економічний ріст і розвиток, розподіл національного продукту, розглядала умови споживання при обмежених ресурсах, досліджувала конкурентні стимули вільної конкуренції, економіку вільного підприємництва, робила наголос на накопиченні капіталу, розширенні ринків і поділі праці.

Так, у період домінування ідей А. Сміта базис диференціації макроелементів моделі Ф. Кене було перенесено на бюджетно-фіскальний принцип, у межах якого виділялися вже не класи, а види платників податку: власники землі, капіталісти, наймана праця. Помітне місце у відтворювальному процесі А. Сміт відводив питанням вартості. Він вважав, що база ціни — це мінова вартість. Праця є реальним вимірником мінової вартості, а вартість товару — це безумовна властивість речі, яка у неї від природи.

Економічний ріст, на думку А. Сміта, є прямим наслідком використання капіталу, тому капітал є речовим фактором виробництва, сумою засобів виробництва. Поділяючи капітал на основний та оборотний, економіст підкреслював, що обидва приносять прибуток: основний — у сфері виробництва, оборотний — у сфері обігу. Прибуток є результатом неоплаченої праці, який присвоює капіталіст, а рента — результат утримання із продукту праці працівника, який присвоюється землевласниками. Вона є і результатом дії природних факторів, і результатом монополії на сільськогосподарську продукцію [2].

Отже, у теорії А. Сміта відтворення в цілому отожднювалося із вартістю сукупного продукту, сумою доходів у суспільстві, при цьому вважалося, що весь вироблений продукт спрямовується на споживання. У результаті понятійний економічний апарат було доповнено категоріями національного продукту та національного доходу, які стали основними у теорії відтворення.

Доповнюючи теорію А. Сміта, Д. Рікардо вперше визначив ренту як додатковий прибуток на вкладений капітал та характеризував її як утримання із продукту праці, як частину створеної працівником праці у сільському господарстві вартості [3]. При цьому автор виділив диференціальну ренту, яка пов'язана із різною родючістю земель, відповідно до дії закону спадної родючості ґрунту. Основним його досягненням необхідно вважати обґрунтування прибутку як праці найманого працівника, який є джерелом частини ціни товару. Саме цим трактуванням Д. Рікардо наблизився до розуміння закону доданої вартості, який розглядає прибуток як неоплачену частину новоствореної вартості, яка присвоюється капіталістом.

Одним із видатних попередників класичної школи буржуазної політекономії, яка заклала основи теорії відтворення, був англійський економіст В. Петті. У "Трактаті про податки та збори" [4] він висунув вперше припущення про трудову теорію вартості, згідно з якою ціна товару визначається затратами праці на його виробництво. Дослідник був першим, хто подавав економічні явища не лише у вигляді словесних визначень, але і формі цифр; був одним із засновників практичного використання теоретичних понять для характеристики процесів, що відбуваються в економіці.

У подальшому на розвиток теорії відтворення певний вплив мали погляди Ж.Б. Сея, Ф. Бастіа, Т. Мальтуса, А. Мюллера, Ф. Ліста та інших теоретиків. Так, Ф. Лист висуває на передній план теорію послуг і теорію "економічних гармоній". У теорії обміном послугами першорядне значення надається виробництву, в результаті чого, на думку Ф. Бастіа, народжується корисність, яка є певною частиною сукупного продукту у вигляді послуг або товару. Працівник створює корисність, що втілена у кінцевому продукті. Ринкова економіка в його теорії подана як царство свободи та гармонії, оскільки усі її члени надають один одному допомогу для досягнення загальної мети [5].

Водночас у своїй теорії вартості Т. Мальтус спирався на ідеї А. Сміта, розглядає вартість як результат сумування витрат прибутку та виробництва, причому прибуток він трактував як частину витрат виробництва. У системі Ф. Ліста знайшли відображення ідеї, яким повинні слідувати нації для досягнення економічного прогресу. Введений німецькими економістами історичний метод можна охарактеризувати як процес розвитку суспільства у вигляді кількісних змін.

Прибічники утопічного соціалізму К.А. Сен Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен в економічному аналізі на перше місце вивели дослідження щодо створення великого суспільного виробництва, яке використовує новітні досягнення техніки та науки. Вони розробили принцип розподілу "за здібностями", розглядаючи суспільство як систему відносин, які забезпечують безмежне збільшення продуктивних сил, зазначали про нівелювання різниці між розумовою та фізичною працею, планування виробництва, перетворення держави в орган управління виробництвом.

Найбільш цінними ідеями теорію відтворення доповнив французький економіст Ж.Б. Сей, який обґрунтував нове положення про те, що у виробництві створюється корисність, яка визначає цінність речі. У створенні

корисності беруть участь три самостійні фактори — праця, земля, капітал, без яких не можна вести виробництво. За розробленою формулою Ж.Б. Сей встановив за кожним фактором свою частку сукупного суспільного продукту: за землею — ренту, за капіталом — прибуток, за працею — заробітну плату. Отже, саме завдяки цим положенням зародилася теорія трьох факторів виробництва.

На думку автора, ринкові сили виключають можливість економічних криз, загального перевиробництва товарів [6]. Ця теза більш відома як закон ринку Сея. Ці положення, розглянуті ним щодо відтворення індивідуального капіталу, були активно використані неокласиками, які простежуються у принципах ринкової рівноваги та елементах загальної теорії відтворення.

На основі класичної теорії Дж. Кейнс пропонує своє бачення відтворювальної динаміки, яка характеризується наступним: до складу сукупного суспільного продукту він вводить вартість спожитого основного капіталу (за Кейнсом — амортизація) та оборотного (сировина, матеріали, паливо) капіталу; з одного боку, національний дохід подається як сума факторних витрат і доходів бізнесу, а з іншого — як сума витрат на споживання та інвестицій; формування і розподіл доходу пов'язується із процесом створення та використання предметів споживання та інвестиційних товарів; у відтворювальний процес включаються психологічні фактори — середня та гранична схильність до споживання та збереження; виникнення економічних криз пов'язується із відставанням платоспроможного попиту від обсягів виробництва, яке є рівнозначним щодо споживчого та інвестиційного попиту; запропоновано ідею використання державних регуляторів в управлінні економікою.

Отже, характерними особливостями теорії відтворення Дж. М. Кейнса є те, що для підвищення зайнятості та економічного росту необхідне державне регулювання. Окрім того, важливим є вплив таких чинників: державне стимулювання споживчого попиту на інвестиційні товари та нові інвестиції; психологічна поведінка населення, яка визначає характеристики економічних відносин у відтворювальному процесі. Автор пропонує використовувати як державні регулятори відповідну систему податків, бюджетування, регулювання норми процента та інші інструменти фінансово-кредитної та бюджетно-податкової політики. Водночас механізму ринкового ціноутворення не характерна гнучкість, зокрема, заробітної плати, зниження якої зумовлює зменшення попиту на товарних ринках, унаслідок чого знижуються стимули для розширення обсягів виробництва і зайнятості. [7].

Видатний економіст М. Туган-Барановський розширив абстрактну теорію К. Маркса логічними схемами відтворення суспільного продукту, уточнив конкретні форми накопичення, перетворення грошового капіталу в продуктивний. Він розглядав три складові виробництва: виробництво засобів виробництва, виробництво предметів споживання для працівників та виробництво предметів споживання для капіталістів. Це дало змогу вченому обґрунтувати висновок про те, що зниження споживання працівників не є перешкодою для здійснення товарного обміну, оскільки ринок від цього не зменшує свій обсяг, лише змінюється характер суспільного

попиту, попит на предмети споживання заміщується попитом на засоби виробництва [8].

З розвитком виробництва характер і рівень розвитку виробничих відносин поступово починає не відповідати стану розвитку продуктивних сил. Необхідність збереження суспільного виробництва зумовлює пошук способів досягнення рівноваги. Економіст М. Кондратьєв у 20-х роках ХХ ст. шляхом емпіричних досліджень виявив циклічність цих змін [9]. У довгостроковій динаміці економічних показників спостерігається певна регулярність, при цьому "довгі цикли" мають макроекономічний характер, стосуються процесів розвитку не окремої країни, а характеризують синхронні коливання в економічному розвитку провідних світових держав. Це підтверджує висновок, що національні економіки розвиваються не ізольовано, а в єдиній системі світогосподарських зв'язків, процесів і тенденцій.

У посткейнсіанський період розвитку теорії відтворення дослідження набули міждисциплінарного характеру. Розроблена В. Леонтьєвим модель міжгалузевого балансу характеризує міжгалузеві виробничі взаємозв'язки національної економіки — між випуском продукції в одній галузі та затратами для забезпечення цього випуску в усіх інших. Простежується певна схема зв'язків: проміжне споживання та система виробничих зв'язків; структура кінцевого використання сукупного суспільного продукту; вартісна структура сукупного обсягу виробництва; перерозподіл національного доходу.

Отже, одним із підходів до характеристики відтворювальних процесів в економіці є система національних рахунків (СНР), тобто комплекс взаємопов'язаних макроекономічних показників, стандартизованих класифікацій, які характеризують умови, процес та результати відтворення. СНР спираються на сучасні економічні теорії, які характеризуються концепцією економічного виробництва, теорією факторів виробництва, уявлення про інституціональну структуру національного господарства та інші. Зазначимо, що національне господарство це комплекс взаємопов'язаних галузей, економічне виробництво інтерпретується як виробництво економічних благ, що набувають форми продукту, так й форми послуги.

Помітну роль у розвитку теорії відтворення набули розробки Й. Шумпетера, який зробив спробу поєднати як елементи інституціоналізму, так і позиції неокласичного напрямку. Так, у праці "Теорія економічного розвитку" він запропонував таку модель відтворення, яка забезпечує економічний розвиток за рахунок ендогенних факторів, де важлива роль відводиться технічному прогресу.

У теорії суспільного відтворення Й. Шумпетер розглядав економіку як специфічну систему комбінацій, де кожна із них є індивідуальним способом поєднання продуктивних сил, за допомогою чого створюється деякий одиничний продукт. Численні одиничні комбінації дослідник поділив на дві групи: нові та традиційні (старі). Важливою особливістю становлення кожної нової комбінації є те, що вона повинна взяти необхідні їй засоби із якоїсь старої комбінації. Зазначимо, що з-поміж нових комбінацій факторів виробництва автор виділяв: створення нового продукту, використання нової техно-

логії, використання нової організації виробництва, пошук нових ринків збуту та джерел сировини, які отримали назву "нововведення" [10].

За Шумпетером виробництво не може функціонувати без постійних революційних змін у техніці та технології, освоєнні нових ринків, реорганізації ринкових структур. Такі постійні інновації, що здійснюються у виробничому процесі, є джерелом прибутку, який не можна одержати у ситуації простого відтворення. Прибуток можливий тоді, коли економіка знаходиться у постійному русі, у процесі динамічного розвитку ринкових структур. Отже, інновації відіграють важливу роль у процесі економічного розвитку та реалізації механізму суспільного відтворення. Більше того, для становлення розширеного відтворення й реалізації конкурентоспроможного типу розвитку економіки інновації є невід'ємним елементом і в цьому зв'язку повинні бути покладені в основу формування розширеного типу відтворення.

Отже, сутність концепції відтворення Шумпетера полягає у тому, що економічний розвиток відбувається за рахунок не лише збільшення національних запасів, засобів виробництва, але й перерозподілу засобів виробництва, які належать старим комбінаціям, на користь нових, що визначає динамічні зміни в економіці. За теорією Шумпетера, інновації відіграють важливу роль у процесі економічного розвитку та реалізації механізму суспільного відтворення. Водночас у неокласичному синтезі провідне місце в аналізі відтворювальної динаміки посів симбіоз неокласики та кейнсіанства. Теорія відтворення набула таких характеристик: понятійний апарат теорії граничної корисності та математичне обґрунтування економічної динаміки; деякі апріорні постулати: домінування вільної конкуренції, рівновага ринків, їх збалансованість, вплив держави та інших суспільних інститутів на попит і пропозицію; уточнення кейнсіанської теорії в частині відповідності попиту та інвестицій, тоді як у Кейнса попит є меншим інвестицій; уточнення теорії кейнсіанської теорії щодо рівності попиту та інвестицій; розвиток теорії "вбудованих стабілізаторів" у напрямі заходів антикризової політики: збільшення податків, скорочення державних витрат, обмеження грошової маси, зниження банківського процента і т.д.; доповнення принципу мультиплікатора механізмом акселерації; обґрунтування показника валового внутрішнього продукту; емпіричне підтвердження теорії відтворення [11].

Ідеї неокласичного синтезу були використані у практиці багатьох країн світу з метою регулювання відтворювальної динаміки та структурування народногосподарських пропорцій, а економічна наука одержала чіткий категоріальний апарат: національне багатство, сукупний суспільний продукт, національний дохід.

Вивчення екзогенних та ендогенних причин циклічності відтворення характерним є для грошової теорії циклу. Так, Дж. Р. Хікс розробив модель послідовних рівноважних станів. Основою рівноваги, паритету інтересів суб'єктів відтворення є ціни. Умова стабільності полягає у тому, що підвищення ціни стимулює товаровиробників, а її зниження — навпаки. Науковцем було зроблено висновок про неможливість досягнення економічною системою стабільності [12]. Державне регу-

лювання економіки призводить згідно з авторською концепцією до росту державних витрат і зумовлює цим хаотичні зміни грошової маси. Отже, функції держави в монетаризмі (Л. Мізес, А. Маршалл, М. Фрідмен, В. Ойкен) полягали у зниженні бюджетних інвестицій, секвеструванні державних інвестицій із невиробничого сектору на виробничий, збільшені цін на продукцію та послуги державного сектору, обмеженні росту заробітної плати за рахунок звуження споживчого попиту, жорсткій грошово-кредитній політиці.

Водночас економічний неоконсерватизм включає економічні теорії, орієнтовані на обмеження регульовального впливу держави на функціонування й розвиток економіки та розширення сфери дії ринкових мотивів, стимулів і регуляторів. Теоретичну основу неоконсерватизму становлять неокласичні та неоліберальні економічні концепції. До їх складу входять монетаризм, теорія пропозиції (А. Лаффер, Дж. Гілдер, І. Крістол), теорія регулювання (Дж. Стігліц, С. Пельцман, Г. Демзац), теорія державного вибору (Дж. Бюкенен). Неоконсерватори помітили нові глобальні тенденції в розвитку великомасштабного виробництва на сучасному етапі розгортання НТР, інтернаціоналізації господарського життя, які потребують забезпечення максимально можливої ініціативи, що зумовлено особливостями інноваційних процесів. Пошуки та впровадження інновацій у виробництво і споживання завжди пов'язані з невизначеністю, ризиком, відсутністю абсолютної гарантії успіху, непродуктивними витратами. Саме тому необхідне оптимальне співвідношення централізованих і децентралізованих рішень, яке має забезпечити максимально можливу швидкість оновлення економічної системи.

Концепція монетаризму і теорії "економіки пропозиції" були покладені в основу неоконсервативної економічної політики, яку проводили Р. Рейган і М. Тетчер у 80-х рр. XX ст. Однак неоконсервативна модель державного регулювання економіки, яка була розрахована на досконалу конкуренцію, виявилась неспроможною вирішити складні соціально-економічні завдання ринку, що й пояснює відсутність її практичного використання. Теорія раціональних очікувань дістала поширення із середини 70-х рр., коли в економіці були високі рівні інфляції й безробіття, стагфляція. Ця теорія виходить з того, що всі ринки є рівноважними і ціни швидко пристосовуються до нових ситуацій, зарплата і ціни можуть як підвищуватись, так і знижуватись. Ринкові суб'єкти поведуться раціонально, в очікуванні зростання цін підвищується сукупний попит, стимулюючи нове зростання цін, що зводить ефективність стабілізаційної політики держави до нуля.

Зазначимо, що у наукових працях сучасних економістів можна помітити наявність прихованих синонімів у дефініції категорії відтворення, хоча між ними існують певні відмінності. Відомо, що відтворення широко використовується в економічній теорії, але менш поширені в економіці. В останній, як правило, використовується "економічний ріст". Так, подібний синонім зустрічається у праці І.В. Свиноус, який зазначає, що розширене відтворення, або економічний ріст сукупного суспільного продукту буває двох типів: екстенсивний та інтенсивний [13]. Однак економічний ріст характеризує розвиток виробництва на рівні макроекономіки, в ос-

новному із кількісного боку: збільшення таких показників, як валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід, темпи їх росту та приросту. Якісна характеристика економічного росту пов'язана із величиною зазначених макроекономічних показників, як припадають на одну особу, а також зі структурою їх використання (доходи, витрати). Економічний ріст, який характеризується обсягами виробництва товарів і послуг, є важливим показником відтворення. Однак йому належить не лише спожиті блага та послуги, але й населення, трудові ресурси, здатність до праці, а також система соціально-економічних відносин, у межах якого здійснюється розвиток. Важливим елементом суспільного відтворення є відновлення середовища життя людини, отже, категорія "відтворення" — ширше поняття, ніж "економічний ріст", а його використання виправдано складністю соціально-економічних процесів у масштабах макроекономіки.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Із позиції підходу до економіки як до складноорганізованої системи дослідження соціально-економічного розвитку являє собою комплексний процес пізнання двох важливих елементів: по-перше, принципів і тенденцій розвитку економіки; по-друге, збереження економічної стійкості системи. Системний підхід ґрунтується також на вивченні причинних зв'язків та закономірностей розвитку соціально-економічних процесів, результатом чого повинна стати системна теорія відтворення.

У зв'язку із цим виникає об'єктивна необхідність визначення категорії "суспільне відтворення" на основі системного підходу, що відображає сутнісні аспекти економічної реальності. Вважаємо, що суспільне відтворення доцільно розглядати як неперервне відновлення макроекономічних умов, у т.ч. виробництва, розподілу, обміну та споживання суспільного продукту, з їх кількісними та якісними параметрами, у процесі якого відбувається економіка та її структурна організація адаптується до зміни зовнішніх та внутрішніх умов середовища. Таке визначення значною мірою відповідає сучасним вимогам і тенденціям розвитку економічних систем. За такого підходу до розуміння суспільного відтворення впливають відповідні принципи його забезпечення, серед яких доцільно виділити: цілеорієнтованість, неперервність, адаптивність до змін, ефективність, динамічну рівновагу.

Література:

1. Степаненко С. В. Використання та відтворення ресурсного потенціалу аграрного бізнесу за умов інклюзивної економіки. Науковий погляд: економіка та управління. 2023. № 2. С. 22—27.
2. Кічурчак М. В. Теоретико-методологічні засади впливу сектору інформаційно-комунікаційних технологій на відтворення суспільних благ у національній економіці. Економічний простір. 2021. № 175. С. 7—12.
3. Васюник Т. І. Аналіз інвестиційного забезпечення відтворення основного капіталу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 22 (1). С. 46—49.

4. Бобровська О. Ю. Механізм відтворення технічних ресурсів підприємств у процесі їх функціонування. Науковий погляд: економіка та управління. 2021. № 4. С. 35—41.

5. Молнар О. С., Лук'янчук О. В., Попович В. І. Методичні підходи до оцінки відтворення та ефективності використання ресурсного потенціалу. Формування ринкових відносин в Україні. 2022. № 5. С. 69—73.

6. Задоя А. О., Холод С. Б. Екстенсивне та інтенсивне відтворення: співвідношення факторів економічного зростання. Нобелівський вісник. 2021. № 1. С. 35—43.

7. Остапенко С. О. Роль держави у процесі відтворення потенціалу сільського господарства України. Економіка та держава. 2021. № 11. С. 131—136.

8. Городянська Л. В. Відтворення економічних ресурсів: інноваційний аспект. Вісник економічної науки України. 2021. № 1. С. 99—105.

9. Свиноус Н. І. Управління інвестиційними процесами відтворення ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 166—178.

10. Могилова М. М. Трансформації інституційного середовища відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств в Україні. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2016. № 1. С. 231—240.

11. Стахурська С. А., Ткачук С. В., Стахурський В. О. Становлення теорій відтворення та розвитку. Формування ринкових відносин в Україні. 2020. № 7—8. С. 47—53.

12. Гринчук Ю. С. Формування організаційно-економічного механізму відтворення виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Економічний аналіз. 2015. Т. 21, № 2. С. 245—250.

13. Свиноус І. В., Качан Д. А. Теоретичні засади відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2018. № 13. С. 28—34.

References:

1. Stepanenko, S.V. (2023), "Use and reproduction of the resource potential of agrarian business under the conditions of an inclusive economy", *Naukovyj pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 2, pp. 22—27.

2. Kichurchak, M.V. (2021), "Theoretical and methodological foundations of the influence of the information and communication technology sector on the reproduction of public goods in the national economy", *Ekonomichnyj prostir*, vol. 175, pp. 7—12.

3. Vasiunyk, T.I. (2017), "Analysis of investment support for the reproduction of fixed capital", *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 22 (1), pp. 46—49.

4. Bobrovs'ka, O.Yu. (2021), "The mechanism of reproduction of technical resources of enterprises in the process of their functioning", *Naukovyj pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 4, vol. 35—41.

5. Molnar, O.S. Luk'ianchuk, O.V. and Popovych, V.I. (2022), "Methodical approaches to assessment of reproduction and efficiency of resource potential use", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 5, pp. 69—73.

6. Zadoia, A.O. and Kholod, S.B. (2021), "Extensive and intensive reproduction: the relationship between the factors of economic growth", *Nobelivs'kyj visnyk*, vol. 1, pp. 35—43.

7. Ostapenko, S. (2021), "The role of the government in the resumption process of the ukrainian agriculture potential", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 131—136.

8. Horodians'ka, L.V. (2021), "Reproduction of economic resources: innovative aspect", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 1, pp. 99—105.

9. Svyynous, N.I. (2021), "Management of investment processes of reproduction of resource potential of agricultural enterprises", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 1, pp. 166—178.

10. Mohylova, M.M. (2016), "Transformations of the institutional environment of reproduction of the main assets of agricultural enterprises in Ukraine", *Visnyk KhNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 231—240.

11. Stakhurs'ka, S.A. Tkachuk, S.V. and Stakhurs'kyj, V.O. (2020), "Formation of theories of reproduction and development", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7—8, pp. 47—53.

12. Hrynychuk, Yu.S. (2015), "Formation of an organizational and economic mechanism for reproduction of the production and resource potential of agricultural enterprises", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 21, no. 2, pp. 245—250.

13. Svyynous, I. and Kachan, D. (2018), "Theory of reproduction of material and technical base of agricultural enterprises", *Agrosvit*, vol. 13, pp. 28—34.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

П. О. Пащенко,
доктор філософії з менеджменту, викладач Вищого професійного училища № 94",
м. Хмельницький, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8375-2424>

О. М. Мартин,
к. е. н., доцент, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1947-8982>

О. В. Мазоренко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний
економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1784-697X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.80

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

P. Paschenko,
PhD in Management, Teacher of the Higher Vocational School 94, Khmelnytskyi, Ukraine

O. Martyn,
PhD in Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law and Management in the Field of Civil Defense, Lviv State University of Life
Safety, Lviv, Ukraine

O. Mazorenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Management and Business Department, Simon Kuznets
Kharkiv National University of Economics, Ukraine, Kharkiv

ANALYSIS OF MANAGEMENT FACTORS OF ENERGY SAVING PROJECTS IN INNOVATION-ORIENTED ORGANIZATIONS IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION

В статті розглянуто аналіз факторів управління проектами енергозбереження в інноваційно орієнтованих організаціях в умовах диджиталізації. Узагальнено фактори впливу на управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери: потреб в додатковому фінансуванні; формування інституційних механізмів, неповноту й неточність інформації, підвищення рівня безпеки та якості життя, недостатньо розвинений ринок енергозберігаючих послуг, низький рівень організації та координації управління проектами енергоефективності та залучення мотиваційних й інформаційних ресурсів. Визначено, що управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери при цьому — це система реалізації економіко-безпекових, організаційно-правових і розрахунково-фінансових процедур, направлена на задоволення власних комерційних, екологічних та соціальних інтересів, інтересів громади або державних інтересів організаціями бюджетної сфери в напрямку мінімізації питомої та оптимізації граничної енергоемності за актуальних кон'юнктурно-безпекових умов. Конкретизовано фази процесу управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери з конкретизацією відповідних процесів, факторів невизначеності та ризиками проекту. Представлено механізм ефективності за факторами невизначеності та ризиками управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери. Систематизовані інструменти стабілізованого механізму управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери, зокрема нормативно-правова база, політики та стратегії, інфраструктура енергозбереження, економічний аспект, культурно-соціальний аспект. Систематизовано фактори позитивного й негативного впливу на управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери, в т. ч. рівень економіко-безпекового стану та фактори енергобезпеки. Виокремлено основні системні показники ефективності управління проектом енергозбереження в організації бюджетної сфери, порівняльний аналіз яких дає змогу зробити вибір на користь ліпшого з них в контексті соціального й економіко-безпекового ефекту з урахуванням стратегічних цілей установи, регіону, держави в цілому.

The article deals with the analysis of the management factors of energy saving projects in innovation-oriented organizations in the conditions of digitalization. Factors influencing the management of energy saving projects of budget sector organizations are summarized: the need for additional financing; the formation of institutional mechanisms, the incompleteness and inaccuracy of information, the improvement of the level of safety and quality of life, the insufficiently developed market of energy-saving services, the low level of organization and coordination of the management of energy efficiency projects and the involvement of motivational and informational resources. It was determined that the management of energy saving projects of budget sector organizations is a system of implementation of economic-security, organizational-legal and settlement-financial procedures aimed at satisfying own commercial, environmental and social interests, community interests or state interests by budget sector organizations in the direction of minimization specific and optimization of the maximum energy capacity under current business and security conditions. The phases of the management process of energy saving projects in budget sector organizations are specified with the specification of relevant processes, uncertainty factors and project risks. The efficiency mechanism based on uncertainty factors and risks of energy saving project management in budget sector organizations is presented. Systematized tools of the stabilized mechanism of management of energy saving projects in organizations of the budgetary sphere, in particular the regulatory and legal framework, policies and strategies, energy saving infrastructure, economic aspect, cultural and social aspect. The factors of positive and negative influence on the management of energy saving projects of budget sector organizations are systematized, including the level of economic and security status and energy security factors. The main system indicators of the efficiency of energy saving project management in the organization of the budget sphere are singled out, the comparative analysis of which makes it possible to make a choice in favor of the best of them in the context of the social and economic and security effect, taking into account the strategic goals of the institution, the region, the state as a whole.

Ключові слова: аналіз факторів, управління проектами, енергозбереження, інноваційно орієнтовані організації, диджиталізація.

Key words: factor analysis, project management, energy saving, innovation-oriented organizations, digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аналіз факторів управління проектами енергозбереження в інноваційно орієнтованих організаціях стає особливо актуальним в умовах диджиталізації через кілька важливих причин. По-перше, сучасні технології цифрової трансформації дозволяють значно підвищити ефективність управління енергетичними ресурсами, що є критичним для зниження витрат та зменшення негативного впливу на довкілля. По-друге, цифрові інструменти та платформи забезпечують більш точний моніторинг та аналіз споживання енергії, що сприяє прийняттю більш обґрунтованих рішень. Інноваційно орієнтовані організації мають значні переваги у впровадженні таких проектів, оскільки вони зазвичай відкриті до нових технологій та підходів. Диджиталізація дозволяє інтегрувати різноманітні системи та процеси, забезпечуючи тим самим комплексний підхід до управління енергозбереженням. Це особливо важливо в контексті глобальних тенденцій щодо сталого розвитку та боротьби зі змінами клімату. Крім того, диджиталізація сприяє покращенню комунікацій та співпраці між різними підрозділами організації, що дозволяє ефективніше реалізовувати енергозберігаючі проекти. Завдяки використанню сучасних технологій, таких як Інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data) та штучний інтелект (AI),

організації можуть оптимізувати свої енергетичні процеси та досягати кращих результатів з меншими ресурсами. Таким чином, вивчення та аналіз факторів управління проектами енергозбереження в інноваційно орієнтованих організаціях в умовах диджиталізації є ключовим для забезпечення їхньої конкурентоспроможності та сталого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Управління проектами енергозбереження реалізується на декількох рівнях: державні органи; замовник — організація, інституція, що фінансує проект, і підрядники (проектні, будівельні та інші організації). Розмір інвестицій безпосередньо залежить від характеру заходів. Якщо проект направлений на реалізацію управлінських заходів, то це зазвичай менші капіталовкладення. Для фінансування інвестиційно-технологічних проектів потрібні значні інвестиції. Одним із чинників, що уповільнює реалізацію заходів енергозбереження в організаціях бюджетної сфери, є потреба в додатковому фінансуванні [3—6].

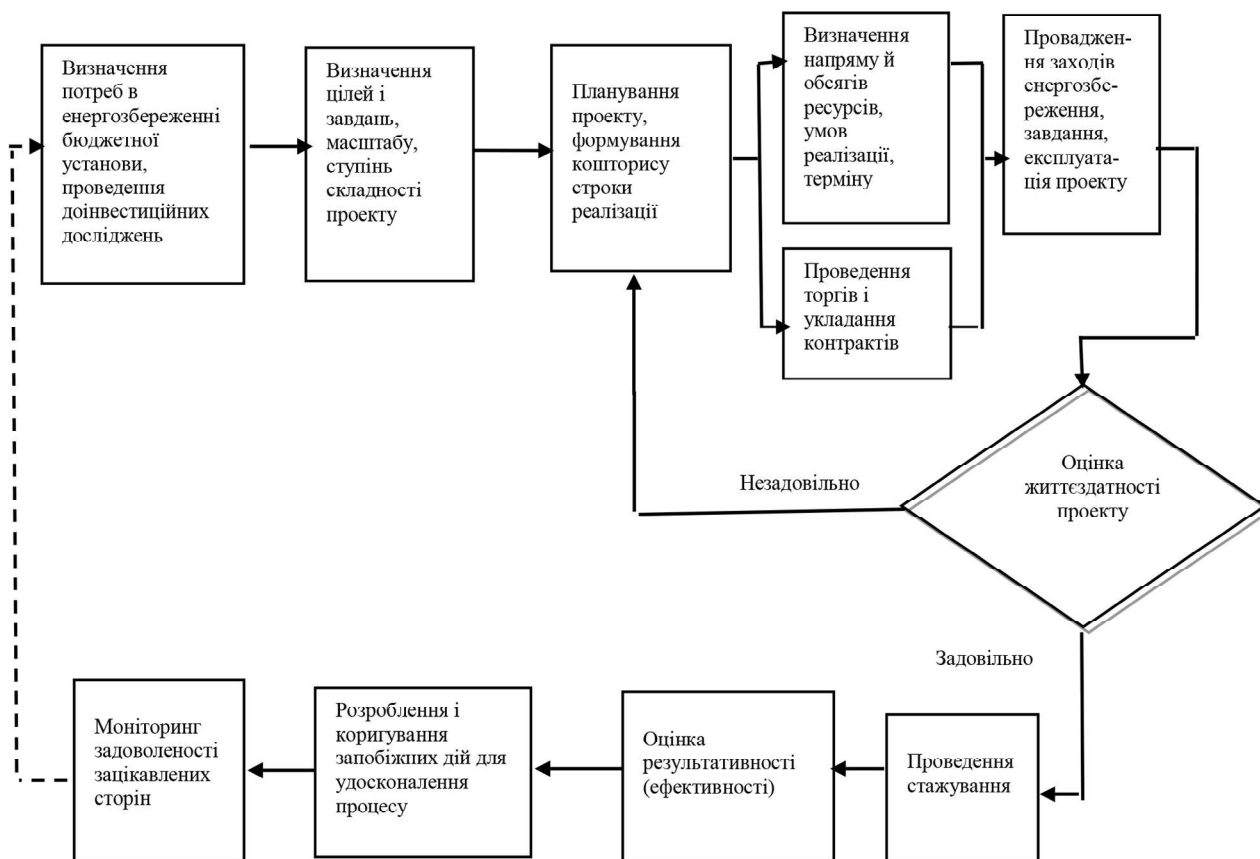

Рис. 1. Фази процесу управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери

Джерело: узагальнено на основі [1; 2; 5].

Одним з основних завдань розв'язання проблем енергозбереження є формування інституційних механізмів, які б спонукали владу й адміністрацію закладів до енергопланування та комплексного підходу до модернізації системи електрифікації та тепlopостачання бюджетних установ. Управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери — це система реалізації економіко-безпекових, організаційно-правових і розрахунково-фінансових процедур, направлена на задоволення власних комерційних, екологічних та соціальних інтересів, інтересів громади або державних інтересів мінімізації питомої та оптимізації граничної енергоємності за актуальних кон'юнктурно-безпекових умов.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити фактори управління проектами енергозбереження в інноваційно орієнтованих організаціях в умовах диджиталізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У процесі управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери можуть виникати ситуації, що призводять до негативних наслідків. Чинники

позитивного та негативного впливу на управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери виникають через неповноту й неточність інформації. Наприклад, розуміння того, яким буде використання енергії саме на цьому об'єкті, очікувані її вартість та обсяги споживання у найближчому майбутньому, які чинники, що впливають на енерговитрати та дії щодо економії енергії, будуть забезпечувати комфорт. Обробка всієї цієї інформації не є тривіальною справою, але для виконання цього завдання часто потрібне поєднання різних наборів даних, які можуть не бути пов'язаними апіорі. Розуміння фаз процесу управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери представлено на рис. 1.

Крім того, аналітика даних для виявлення ключових бізнес-ідей на етапі "Маркетинг та доінвестиційні дослідження" життєвого циклу управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери може бути використана для підтримки ліпшого прийняття рішень і прогнозування. В табл. 1 наведено орієнтовний життєвий цикл управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери.

Повного бачення ефективності управління проекту з енергозбереження можна досягти в процесі експертної оцінки алгоритму всіх ризиків. Тому формування ефективного механізму може ускладнитися чинниками невизначеності та ризиками проекту (рис. 2).

Однак для формування ефективного механізму стимулювання впровадження енергоощадних заходів, пра-

Таблиця 1. Зведена таблиця процесів на етапах життєвого циклу управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери

Етап життєвого циклу	Мета етапу	Процеси, здійснювані на етапі
Маркетинг і доінвестиційні дослідження	На основі активного маркетингу й енергоаудиту закладу сегментувати ринок енергетичних послуг, визначити напрями й пріоритети. Паспортизація енергооб'єкта. Враховувати мету та тривалість окупності проекту. Проналізувати умови для втілення та розробити концепцію проекту; оцінити життєздатність проекту, екологічне обґрунтування, експертизу, попереднє інвестиційне рішення. Фаза планування – 5 % загального часу життєвого циклу проекту	Ідентифікування: вхідні дані для проектування і розроблення. Вони повинні корелюватися з європейськими нормами та стандартами. Виявлення всіх негативних чинників, що впливають на енергоємність. Оцінювання рівня складності розроблення та наявності перешкод щодо поставлених цілей
Інвестиційна фаза	Формування кошторису, визначення строків реалізації напрямку й обсягів ресурсів, умов реалізації, терміну проведення торгів і укладання контрактів тощо. Фаза проектування – 20 % загального часу життєвого циклу проекту	Проектування документації, розроблення програм навчання, планування матеріального, методичного та кадрового забезпечення, технологій реалізації, моніторингу якості. Аналогічні системи необхідні в процесі виконання проектно-дослідницьких робіт і укладання відповідних контрактів на технологічні роботи
Розробка концепції проекту енергозбереження, кадрова складова	Формування цілей проекту (масштаби, терміни реалізації, ефективність). Урахування всіх негативних чинників (політичних, соціальних, екологічних, технічних тощо).	Розроблення двох-трьох альтернативних варіантів. Оцінка кожного альтернативного варіанта: умови, вартість, екологічність, ефективність, рентабельність проекту
	Призначення керівництва, відповідальних за реалізацію проекту, створення організації для роботи над втіленням проекту, підбір потенційних виконавців проекту. Фаза проекту – 3 % загального часу життєвого циклу проекту	
Виконання, впровадження	Забезпечення своєчасного та якісного виконання комплексу робіт з реалізації проекту енергозбереження. Тривалість концептуальної фази проекту становить 8 років. Фаза впровадження – 60 % загального часу життєвого циклу проекту	Реагування на зміни в процесі його реалізації при взаємодії із зовнішнім середовищем. Зміна фази проекту за потреби (видалення та впровадження нових елементів, переміщення елементів)
Контроль, моніторинг. Керуючий вплив	Перевірити доцільність впровадження і виявлення недоліків. Проаналізувати та провести корекційні дії. Виявлення чинників, що стали причиною відхилення від плану. Валідація процесів. Моніторинг задоволеності зацікавлених сторін	Підбиття підсумків роботи з використанням різних показників, індикаторів, рейтингів тощо. Безумовно, об'єктивні дані, зокрема кількісні, абсолютно необхідні для детального аналізу з метою подальшого прийняття управлінських рішень. Вживання заходів щодо усунення чинників, які спричинили відхилення.

Джерело: узагальнено на основі [1; 5].

вил і механізмів їх регулювання, які належним чином врегульовували б питання управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери, потрібен системний підхід, закріплений нормативними документами. Система інструментів стабілізованого механізму наведена на рис. 3.

Важливою складовою успішного впровадження механізму формування державної енергозберігаючої політики та стратегії її реалізації в освітніх установах є урахування інтенсивного й екстенсивного шляхів підвищення ефективності управління енергоспоживанням, які

утворюються системою загальних і спеціальних чинників енергоефективності. Чинники, що впливають на визначення цілей управління, детально описано в розділі 1 на прикладі закладу вищої освіти.

Екстенсивні шляхи (від лат. *extensivus* — розширюється, подовжується) — дії, направлені на кількісне зменшення споживання енергії. Позитивний ефект очікується лише в разі економії енергоресурсів, але не від інвестування у капітальні вкладення на модернізацію устаткування та вдосконалення процесів управління енергоефективністю [1].

Інтенсивні шляхи (від лат. *intension* — напружений, посиленний) — заходи управління енергозбереженням, якими навпаки передбачена побудову інноваційної моделі з урахуванням технологічних змін та особливостей ринкового споживання (заміна якості енергоустановок і технологічних ліній, лібералізація енергетичних ринків, імплементація іноземних практик управління проектами енергоефективності тощо) [1; 8]. Хоча для реалізації організаційних, технологічних, інформаційно-комунікаційних цифрових технологій, техніко-економічних та інших механізмів інтенсивних заходів управління енергозбереженням потрібні капітальні інвестиції, ефект від таких заходів вищий, ніж у разі вживання екстенсивних заходів.

Найважливіші рішення зазвичай приймаються на ранніх стадіях управління проектами, визначаючи його

вплив на навколишнє середовище, соціальні умови споживачів та економіку (витрати на енергію). Завдяки аналізу та врахуванню системи загальних і спеціальних чинників управління енергоефективністю, із яких утворюються інтенсивний і екстенсивний шляхи підвищення ефективності енергоспоживання, можна досягти найліпшого результату.

З одного боку, основна мета створення оптимальної системи управління енергоефективністю будь-якого закладу — винаходження такої моделі управління проектами енергозбереження, яка врахує всі особли-

Рис. 2. Механізм ефективності за чинниками невизначеності та ризиками управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери

Джерело: узагальнено на основі [1; 2; 7].

вості й чинники динаміки регіону та безпосередньо функціонування самої установи, з іншого — розроблення сучасної адаптивної і стійкої системи управління енергоефективністю установи, що супроводжується значною кількістю інформації, яку необхідно обробити та представити в зручному і зрозумілому вигляді. Подібні виклики актуалізують потребу формування модельного комплексу шляхом використання економіко-математичних методів і моделей.

З погляду теорії граничної корисності, проекти управління енергозбереженням більш раціонально впроваджувати на рівні закладу чи установи, ніж усієї бюджетної галузі. Оскільки обсяги й терміни впровадження проектів безпосередньо залежать від характеру енергоощадних заходів і їх фінансування, то доцільно спочатку знизити витрати, пов'язані з економією енергії. Тобто замовник проекту (споживач) вживає організаційно-економічних заходів, зазвичай пов'язаних із меншими витратами на енергоносії, а вже потім упровад-

жує інвестиційно-технологічні проекти, в які потрібно інвестувати значні капіталовкладення. Якщо вартість зекономлених енергоносіїв перевищує обсяги витрат, необхідних для їх економії, то, балансуючи між цінами енергоносіїв і вартістю енергозберігаючих технологій, можна досягти максимального економічного ефекту.

Існує значне різноманіття потоків даних, тому найважливіші рішення, на прийняття яких впливає велика кількість позитивних і негативних чинників, зазвичай приймаються на ранніх стадіях проектування (рис. 4). Позитивними зовнішніми неринковими чинниками можуть бути покращення екологічного впливу на навколишнє середовище та споживання ресурсів, підвищення енергоефективності держави, оптимізація ключових результатів господарської діяльності установ, підвищення рівня безпеки та якості життя тощо [2].

До позитивних зовнішніх ринкових чинників належать макроекономічні показники, наявність первинних енергоресурсів та адекватна ціна на них, наявність влас-

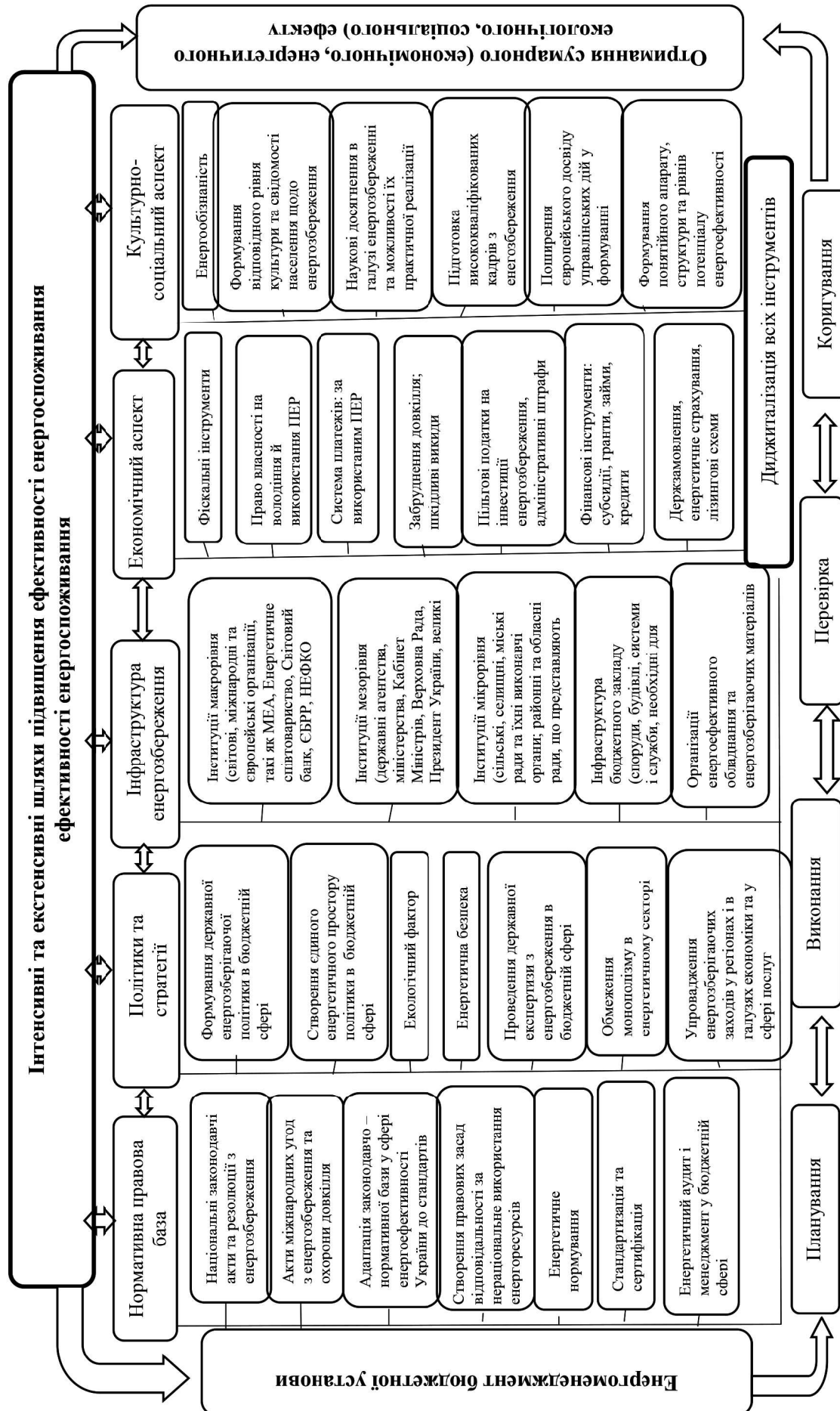

Рис. 3. Система інструментів стабілізованого механізму управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери

Джерело: узагальнено на основі [2; 6; 8].

ної генерації та її собівартість, розвиток альтернативних джерел енергії, сертифікація на емісію CO₂, мінімальні мережеві витрати та розвинутий ринок послуг енергосервісу тощо [6].

Але практика показує, що фінанси з економії енергії в бюджетній галузі зазвичай спрямовуються на поточні витрати й не використовуються на впровадження значних новітніх технологічних заходів, на реалізацію яких потрібні великі капіталовкладення. Виконавчі органи здійснюють планування та моніторинг, приймають рішення про використання зекономлених коштів, а відповідальні за моніторинг управління енергоспоживанням (енергоменеджери) самою бюджетною установою не можуть розпоряджатися заощадженнями з енергозбереження, що унеможливорює запровадження системи стимулювання працівників самої установи. Такий підхід до планування бюджетних видатків на енергоносії є нагальною проблемою, яку потрібно розв'язувати. Керувати проектами енергозбереження на рівні установ і закладів буде економічно більш доцільно, ніж усією бюджетною сферою загалом, однак, актуалізується розгляд інституціональних чинників, які безпосередньо залежать від державної енергетичної політики.

Ключові негативні чинники, що впливає на управління проектами енергозбереження на рівні бюджетної організації, — це внутрішнє та зовнішнє ціноутворення на енергоносії. Д. Поппа, Р. Ньюела, А. Джаффе, Б. Халла та Н. Розенберг у своєму дослідженні зробили висновок щодо залежності цін на паливно-енергетичні ресурси та запровадження енергоефективних технологій [3]. З огляду на те, що для розвитку сектора послуг слід постійно збільшувати кількість енергоресурсів, то зниження енергоспоживання найближчим часом малоймовірне. Крім того, Україна як держава, що розвивається, наслідуює кращі практики розвинутих країн, які впливають на енергоефективність національної економіки, але не завжди корисні [8].

Наприклад, наша держава регулює внутрішнє споживання окремих категорій споживачів практикою субсидіювання — підтримкою знижених цін для окремих галузей або сфер економіки, зокрема освітньої галузі та сфери послуг. Але зовнішнє споживання розраховується переважно кон'юнктурою світового ринку енергоресурсів.

Ця політика є негативним чинником управління енергозбереженням, оскільки субсидіювання (штучне здешевлення енергоносіїв) унеможливорює розуміння фактичного енергоспоживання і таким чином дестимулює впровадження проектів енергозбереження в організаціях бюджетної сфери. Підходи до ціноутворення в Україні та Європі відрізняються, оскільки український ринок електроенергії досі не пройшов процес лібералізації. Вартість електроенергії для кінцевого споживача залишається регульованою: Національна комісія з питань регулювання енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) поряд із середньозваженим тарифом встановлює також тарифи для певних категорій споживачів [2].

Згідно із Законом України "Про енергетичну ефективність" [3] фінансування різних типів енергоефективних заходів у бюджетних установах здійснюється в рам-

ках передбачених для цих цілей програмами державних фондів або шляхом самофінансування.

Проте зауважимо, що заниження цін для бюджетної галузі завдяки субсидіюванню не відображає реальних потреб організацій бюджетної сфери. Згідно з нормою ч. 4 ст. 77 Бюджетного кодексу України [3] обсяги споживання енергоносіїв встановлюються у натуральних показниках для кожної організації бюджетної сфери, унаслідок чого відбувається постійне здорожчання енергоносіїв, а це призводить до необхідності вносити зміни в бюджетні асигнування. Цей чинник негативно впливає на формування джерел самофінансування проектів управління енергозбереженням адресно в організаціях. Окрім того, більшість національних енергетичних ринків є монополізованими й активно використовуються як інструменти перерозподілу фінансових потоків між учасниками ринку, зокрема й державними структурами. Отже, держава намагається вплинути на вартість енергозберігаючих заходів як адміністративним (штрафи, санкції за перевитрати енергоносіїв), так і економічним (податкові та кредитні пільги, перфоманс контрактинг) важелями і таким чином підвищити економічну привабливість програм економії енергії.

Ще одним негативним чинником, який впливає на управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери, є недостатньо розвинений ринок енергозберігаючих послуг.

Позитивним є те, що за дорученням Уряду України Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України опрацювало з представниками міжнародних фінансових організацій і з українськими банками досвід реалізації проектів управління енергозбереженням шляхом використання інструменту ЕСКО, який підтвердив ефективність та економічну доцільність реалізації проектів через механізм енергосервісних контрактів [1]. Але на сьогодні в країні діє лише п'ять енергозберігаючих сервісних компаній (ЕСКО), які реалізують проекти енергозбереження, здійснюючи їх фінансування за власні або залучені кошти.

З-поміж негативних чинників — низький рівень організації та координації управління проектами енергоефективності та залучення мотиваційних й інформаційних ресурсів. Як уже наголошувалося вище, працівники, здобувачі освіти й безпосередньо відповідальні за моніторинг енергоспоживання організації бюджетної сфери не мають стимулу до енергоефективного споживання енергії.

Розвиток енергозбереження в Україні стримується чотирма групами чинників, які умовно можна поділити на такі: відсутність мотивації (як з боку державних органів, так і з боку звичайних громадян); брак інформаційних ресурсів; брак досвіду фінансування проектів; низький рівень організації та координації [1].

У статті 18 "Популяризація та стимулювання підвищення рівня енергоефективності серед споживачів" Закону України "Про енергетичну ефективність" [3] зазначено, що "...стимулювання споживачів до впровадження енергоефективних заходів здійснюється шляхом інформування про надання фінансування на впровадження енергоефективних заходів, зокрема грантів, субсидій, здешевлення кредитів на здійснення енергоефективних заходів, відшкодування частини вартості енер-

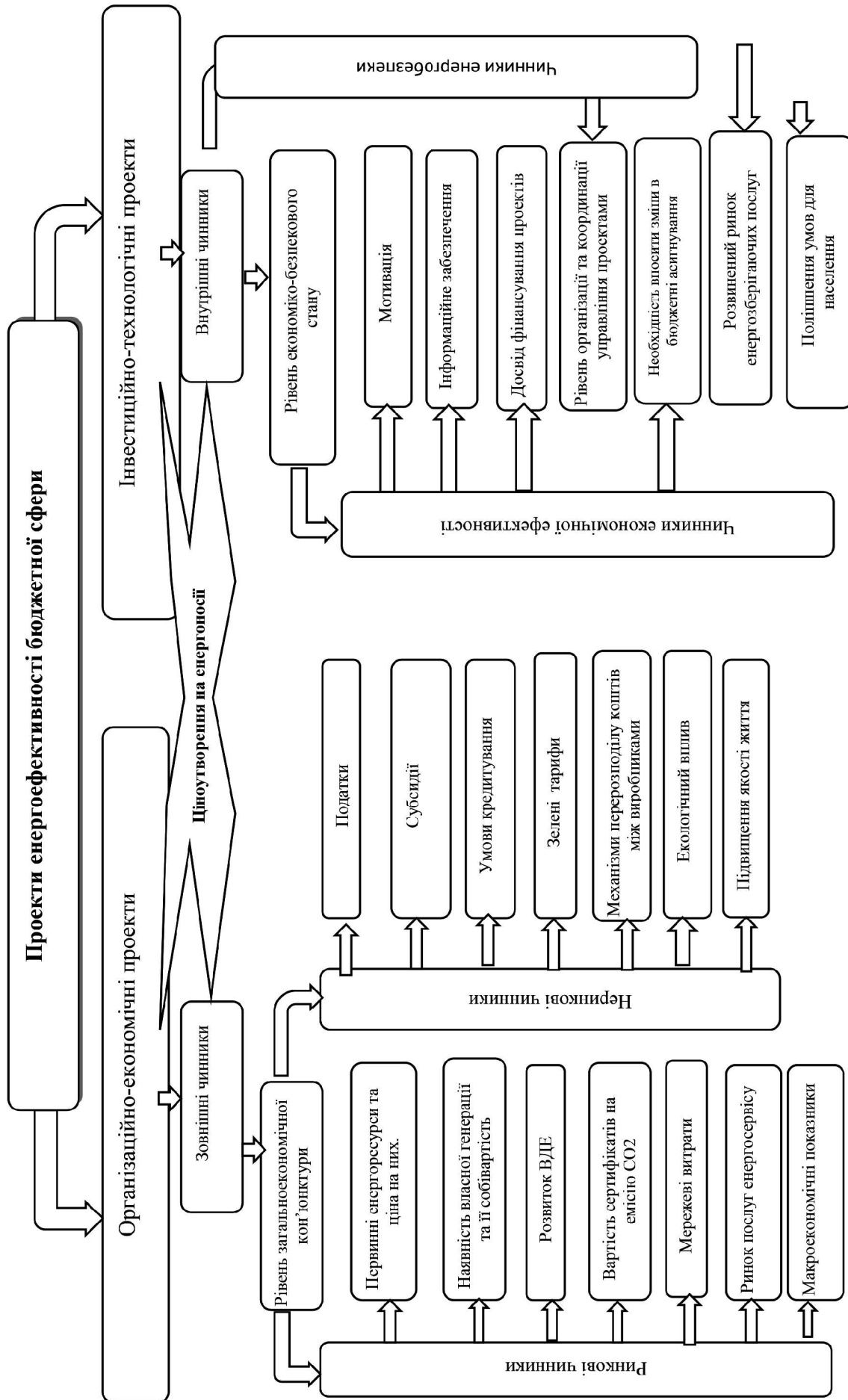

Рис. 4. Чинники позитивного й негативного впливу на управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери

Джерело: узагальнено на основі [1; 2; 6].

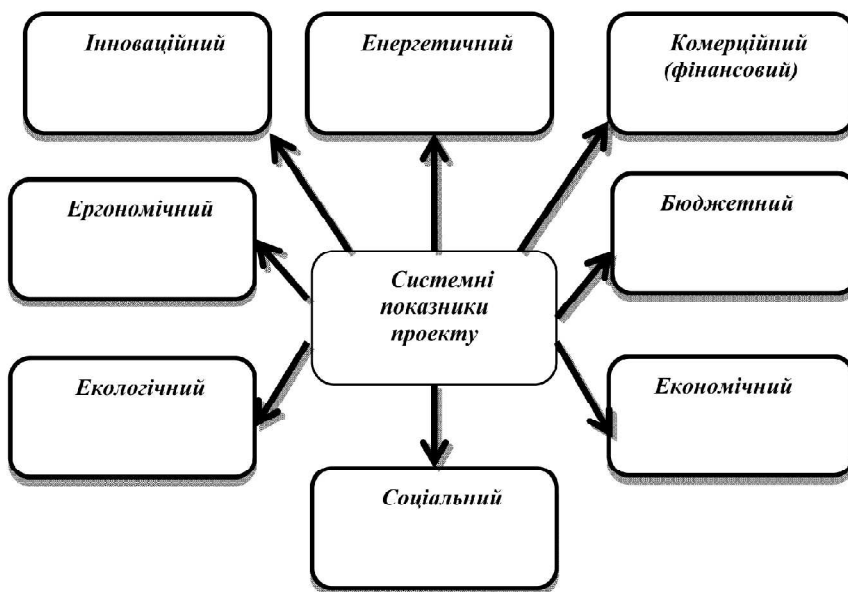

Рис. 5. Основні системні показники ефективності управління проектом енергозбереження в організації бюджетної сфери

Джерело: узагальнено на основі [3—5].

гоефективних заходів, надання безповоротної фінансової та технічної допомоги; поширення інформації та вживання інформаційно-освітніх енергоефективних заходів; реалізації та популяризації пілотних проектів; стимулювання зміни режиму споживання енергії на робочому місці; заохочення до впровадження інтелектуальних систем обліку енергії".

На практиці ж знижується мотивація споживачів до енергозбереження, особливо через відсутність законодавчого механізму включення енергозбереження в тарифи та виробничі процеси. Споживачам немає сенсу змінювати свою поведінку та спосіб життя, їм достатньо дотримуватися простих правил економії енергії на побутовому рівні в організації бюджетної сфери. Організація бюджетної сфери, яка займається енергозбереженням, не отримує додаткових коштів на подальше впровадження енергоощадних заходів. Кошти потрапляють до бюджетної системи, оскільки не можуть бути чітко кваліфіковані через недосконалість відповідних економічних механізмів енергозбереження, а до компетенції установи належить лише можливість вносити зміни у розподіл бюджетних асигнувань. При цьому нормативна база має забезпечити громадам територіальну, фінансову та фізичну автономію щодо витрат на реалізацію заходів енергозбереження та підвищення енергоефективності [4—6]. Тому формування ефективного механізму стимулювання впровадження енергоощадних заходів, правил і механізмів їх регулювання, які належним чином врегулювали б питання фінансування, є нагальною проблемою.

Підвищення енергоефективної політики в період децентралізації забезпечить громадам територіальну, фінансову та фізичну автономію. Оскільки фінансування все більше забезпечується коштом регіональних бюджетів і громадян, які не в повному обсязі мають змогу фінансувати, наприклад, освітні програми, виникає потреба в економії завдяки комплексному, всебічному підходу.

Також відзначимо нерозв'язаність інформаційного комплексу для розроблення та впровадження важливих рішень з управління енергозбереженням та енергоефективністю, які є основою обізнаності споживачів. Існує лише дуже обмежена кількість опублікованих результатів, які містять інформацію про передовий національний і світовий досвід, результати моніторингу заходів з управління енергозбереженням тощо.

Управління проектами з енергоефективності в організаціях бюджетної сфери потребує вибору / розроблення інструментарію та методів управління проектами, що буде задовольняти вимоги до поліпшення не тільки адресних мікроекономічних показників, зокрема безпекових, а й макроекономічних показників регіону, держави. Унаслідок проникнення

проектного світогляду в усі сфери життя на етапі формування вимог системи управління проектами енергоефективності бюджетної сфери для заміни вже існуючої необхідна оцінка економіко-безпекової ефективності (співвідношення економічного та безпекового результатів та витрат).

Виокремимо основні системні показники ефективності управління проектом енергозбереження в організації бюджетної сфери (рис. 5).

Безпековий показник енергетичної ефективності в організації бюджетної сфери — основний показник, який визначається ступенем досягнення поставлених цілей забезпечення енергоресурсами (оптимізація безпекових заходів підвищення енергоефективності) організації бюджетної сфери.

Враховуючи багатоаспектність комплексного оцінювання ефективності управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери, можна зробити висновок, що при розробленні модельного комплексу доцільно оцінювати всі передбачувані проекти за основними системними показниками. Порівняльний аналіз проектів дасть змогу зробити вибір на користь ліпшого з них в контексті соціального й економіко-безпекового ефекту з урахуванням стратегічних цілей установи, регіону, держави в цілому.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Узагальнено фактори впливу на управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери: потреба в додатковому фінансуванні; формування інституційних механізмів, неповнота й неточність інформації, підвищення рівня безпеки та якості життя, недостатньо розвинений ринок енергозберігаючих послуг, низький рівень організації та координації управління проектами енергоефективності та залучення мотиваційних й інформаційних ресурсів. Визначено, що управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери при

цього — це система реалізації економіко-безпекових, організаційно-правових і розрахунково-фінансових процедур, направлена на задоволення власних комерційних, екологічних та соціальних інтересів, інтересів громади або державних інтересів організаціями бюджетної сфери в напрямку мінімізації питомої та оптимізації граничної енергоємності за актуальних кон'юктурно-безпекових умов. Конкретизовано фази процесу управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери з конкретизацією відповідних процесів, факторів невизначеності та ризиками проекту. Представлено механізм ефективності за факторами невизначеності та ризиками управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери. Систематизовані інструменти стабілізованого механізму управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери, зокрема нормативно-правова база, політики та стратегії, інфраструктура енергозбереження, економічний аспект, культурно-соціальний аспект. Систематизовано фактори позитивного й негативного впливу на управління проектами енергозбереження організацій бюджетної сфери, в т. ч. рівень економіко-безпекового стану та фактори енергобезпеки. Виокремлено основні системні показники ефективності управління проектом енергозбереження в організації бюджетної сфери, порівняльний аналіз яких дає змогу зробити вибір на користь ліпшого з них в контексті соціального й економіко-безпекового ефекту з урахуванням стратегічних цілей установи, регіону, держави в цілому.

Література:

1. Борщевський В., Василиця О., Чех М. Стратегічне планування як інституційний фетиш у публічному управлінні України: методологічні, професійні й етичні аспекти проблеми. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. № 2 (62). С. 28—34.
2. Докієнко Л. М. Фінансове планування та аналіз на підприємстві: сучасні глобальні тренди та перспективи розвитку. Підприємництво та інновації. 2021. № 16. С. 51—58.
3. Пашченко П. О. Управління проектами енергозбереження в організаціях бюджетної сфери. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 "Менеджмент". Полтавський державний аграрний університет, Полтава, 2023. 243 с.
4. Телишевська Л., Коледіна К. Особливості оцінки ефективності інноваційних проектів з різним терміном будівництва. Молодий вчений. 2018. № 8 (60). С. 400—404.
5. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129—135.
6. Markina I., Diachkov D., Bodnarchuk T., Paschenko P., Chernikova N. Management of resource-saving and energy-saving technologies as an innovative direction of agri-food enterprise restructuring. International Journal of Innovation and Technology Management. 2022. № 19. Vol. 22. P. 1—24.
7. Rossokha V., Mykhaylov S., Bolshaia O., Diukariyev D., Galtsova O., Trokhymets O., Ilin V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Management of simultaneous strategizing of innovative projects of agricultural enterprises responsive to risks, outsourcing and competition. Journal of Hygienic Engineering and Design, (2021) Vol. 36, pp. 199—205.
8. Zhyvko Z., Nikolashyn A., Semenets I., Karpenko Y., Zos-Kior M., Hnatenko I., Klymenchukova N., Krakhmalova N. Secure aspects of digitalization in management accounting and finances of the subject of the national economy in the context of globalization. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2022. Vol. 39. pp. 259—269.

References:

1. Borshchevskiy, V., Vasylitsia, O. and Cheh, M. (2022), "Strategic planning as an institutional fetish in the public administration of Ukraine: methodological, professional and ethical aspects of the problem", Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political science and public administration, vol. 2 (62), pp. 28—34.
2. Dokienko, L.M. (2021), "Financial planning and analysis at the enterprise: modern global trends and development prospects", Entrepreneurship and innovation, vol. 16, pp. 51—58.
3. Pashchenko, P. O. (2023), "Management of energy saving projects in budget sector organizations", Abstract of PhD dissertation, Economy, Poltava, Ukraine.
4. Telyshevska, L. and Koledina, K. (2018), "Peculiarities of evaluating the effectiveness of innovative projects with different construction dates", A young scientist, vol. 8 (60), pp. 400—404.
5. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43.1, pp. 129—135.
6. Markina, I., Diachkov, D., Bodnarchuk, T., Paschenko, P. and Chernikova, N. (2022), "Management of resource-saving and energy-saving technologies as an innovative direction of agri-food enterprise restructuring", International Journal of Innovation and Technology Management, vol. 19.22, pp. 1—24.
7. Rossokha, V., Mykhaylov, S., Bolshaia, O., Diukariyev, D., Galtsova, O., Trokhymets, O., Ilin, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Management of simultaneous strategizing of innovative projects of agricultural enterprises responsive to risks, outsourcing and competition", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 36, pp. 199—205.
8. Zhyvko, Z., Nikolashyn, A., Semenets, I., Karpenko, Y., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Klymenchukova, N. and Krakhmalova, N. (2022), "Secure aspects of digitalization in management accounting and finances of the subject of the national economy in the context of globalization", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 39, pp. 259—269.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2024 р.

N. Remzina,

*PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department
of Entrepreneurship and Tourism, Odessa National Maritime University*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0838-5166>

S. Lysa,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management and Marketing, Kyiv National Linguistic University*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7967-7222>

O. Naborna,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Marketing and International Trade,*

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7573-0874>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.90

THE INFLUENCE OF DIGITAL MARKETING ON TRADITIONAL SALES CHANNELS OF BUSINESSES

Н. А. Ремзіна,

*к. е. н., старший викладач кафедри "Підприємництво та туризм",
Одеський національний морський університет*

С. С. Лиса,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу,
Київський національний лінгвістичний університет*

О. В. Нагорна,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

ВПЛИВ DIGITAL-МАРКЕТИНГУ НА ТРАДИЦІЙНІ КАНАЛИ ПРОДАЖІВ ПІДПРИЄМСТВА

Теоретичні моделі маркетингу зазнають значних змін під впливом цифрової трансформації. Зокрема, за допомогою цифрових інструментів створюються платформи багатоваріантної взаємодії, персоналізації, постійного контакту з клієнтами, що дозволяють здійснювати покупки "в один клік" та отримувати персоналізовані пропозиції. Окремі акаунти в соціальних мережах, вебсайти, а також мобільні додатки стають потужним інструментом для просування товарів і послуг та досягнення цільової аудиторії. Відбувається швидка інтеграція та злиття онлайн- і офлайн-каналів продажів, що стає тригером змін підходів до просування товарів і послуг. Ці процеси спільно формують гібридні шляхи доставки товарів і послуг до клієнта, які в рівній мірі використовують як традиційні маркетингові інструменти, так і сучасні цифрові технології. Метою статті є визначення загальних особливостей впливу digital-маркетингу на традиційні канали продажів. За результатами дослідження констатовано, що цифрова трансформація радикально змінює ландшафт доставки товарів і послуг до споживачів, а digital-маркетинг спрямовує цей процес змін. Завдяки поєднанню різних тактик просування послуг, товарів та взаємодії з клієнтами в цифровому середовищі може бути сформована мережа взаємопов'язаних маршрутів, за якими потенційні покупці можуть потрапити в компанію, щоб придбати товари та послуги, що їх цікавлять. Доведено, що основні канали продажів під впливом digital-маркетингу

еволюціонували в різні (за охопленням) екосистеми, які характеризуються здатністю до масштабування, омніканальністю, персоналізацією та інтеграцією даних. Властивості окреслених екосистем створюють фундамент для їхнього функціонування як мереж, що нагадують живий організм, де кожен елемент доповнює та коригує інші, дозволяючи створювати єдиний цифровий досвід клієнта, адаптований до його індивідуальних потреб. Супутні канали продажів, інтегровані в ці екосистеми, перетворюються на потужні інструменти для залучення клієнтів. Вони надають користувачам можливість детально досліджувати продукцію та послуги, а операторам — ефективно презентувати свої пропозиції. Ключовою особливістю сучасних каналів продажів є їхня мережевість.

Theoretical marketing models are undergoing significant changes due to digital transformation. In particular, digital tools are used to create platforms for multi-variant customer interaction, message personalization, and continuous customer engagement, enabling one-click purchases and personalized offers. Individual accounts on social media platforms, websites, and mobile applications have become powerful tools for promoting products and services and reaching target audiences. There is a rapid integration and convergence of online and offline sales channels, triggering changes in approaches to promoting goods and services. These processes collectively form hybrid customer journeys that leverage traditional marketing tools and modern digital technologies. The article aims to determine the general characteristics of the impact of digital marketing on conventional sales channels. The research findings confirm that digital transformation is radically changing the landscape of delivering goods and services to consumers, and digital marketing is driving this outlined process of change. In particular, by combining various tactics for promoting products, services, and customer interactions in the digital environment, a network of interconnected routes can be formed through which potential customers can reach the company to purchase the goods and services they are interested in. It has been proven that the primary sales channels through digital marketing have evolved into diverse ecosystems characterized by their ability to scale, be omnichannel, personalized, and data-integrated. The properties of these outlined ecosystems provide the foundation for their functioning as networks that resemble a living organism, where each element complements and adjusts the others, allowing for the creation of a unified, customer-centric digital experience tailored to individual needs. Sales channels, integrated into sales channel ecosystems, transcend simple interactivity. They enable users to explore products and services in depth, while empowering operators to present their offerings effectively. A key characteristic of modern sales channels is their interconnected nature.

Key words: digital transformation; sales channel ecosystems; networking; goods and services; social media; marketplaces.

Ключові слова: цифрова трансформації; екосистеми каналів продажів; мережевість; товари та послуги; соціальні мережі; маркетплейси.

PROBLEM STATEMENT

Theoretical models of marketing are undergoing significant changes due to its digital transformation. On the one hand, the concepts of integrated marketing communications are gaining new meaning. In particular, digital tools are utilized to build platforms for engaging with customers through personalized messaging and maintaining continuous communication, facilitating one-click purchases and customized promotions. Additionally, individual social media accounts, websites, and mobile applications are becoming powerful tools for promoting products and services and reaching the target audience. On the other hand, the rapid integration and merging of online and offline sales channels is becoming a trigger for changes in approaches to promoting products and services. These processes

collectively shape hybrid pathways for delivering products and services to customers, utilizing both traditional marketing tools and modern digital technologies equally. Given this relevance, studying the impact of digital technologies and the internet on the conventional realm of product and service promotion is both timely and pertinent.

THE ANALYSIS OF RECENT RESEARCHES AND PUBLICATIONS

The topic of digital marketing is actively explored in the scientific literature due to the rapid development of e-commerce. Scholars such as O.M. Vytvytska, S.H. Suvorova, A.V. Koryuhin, O.Z. Uholkova and D.V. Yatsyuk have analyzed the general concepts of digital marketing and its impact on traditional sales communications.

Table 1. Characteristics of primary and supplementary sales channels

Primary sales channels	Supplementary sales channels
Wide audience reach Multifunctionality Strategic importance High degree of integration	Specialized functions Complement primary channels May be deasonal or situational Higher degree of adaptation

Source: formulated by the author based on [1—3; 5—6].

At the same time, digital technologies are radically changing all aspects of sales. According to research by O.Yu. Belikova, I.P. Fomichenko, and V.O. Shashko, traditional distribution channels, which previously relied on direct or indirect customer interactions, are gradually transforming into complex ecosystems that integrate various digital channels.

Thus, studying the impact of digital marketing on traditional sales channels is a crucial task for businesses aiming to adapt to new market conditions.

Goal setting (formulation of goals of the article). The article aims to identify the general features of the impact of digital marketing on traditional sales channels.

The paper main body with full reasoning of academic results. Digital marketing, through its inherent tools and their connection to a wide range of digital communications, is radically transforming the sales landscape.

Understanding a sales channel as the path from producer to consumer, the impact of digital marketing is

aimed at expanding and diversifying the nature of communications, which have their specificities for both primary and supplementary distribution pathways (key features of which are outlined in Table 1).

Primary channels (retail and wholesale trade, direct sales) have evolved through digital marketing into distinct channel ecosystems with varying audience reach. The key characteristics of these ecosystems are scalability, omnichannel capabilities, personalization, and data integration.

The study emphasizes the emergence of the sales channels ecosystem as a complex network of interconnected elements, ensuring continuous interaction between the customer and the brand at various stages of their journey. It is not merely a sum of individual channels (such as physical stores, online shops, etc. [6]) but rather a living organism where each element complements and enhances the others, allowing for the creation of a unified digital customer experience tailored to individual needs [2—3].

Supplementary sales channels (such as catalog sales and telemarketing) have undergone transformations aimed at integrating them into the ecosystems of primary sales channels.

Overall, sales trends are realized through personalization (interpreted as creating a unique experience for each customer [3]), omnichannel (combining online and offline channels [1]), mobility (optimizing websites and apps for mobile devices), data and analytics (using data for decision-making and process optimization [5—6]), and

Table 2. Characteristics of integrated sales channel functioning in the retail ecosystem

Ecosystem elements	Characteristics of ecosystem elements	Features of integrated sales channel functioning in the ecosystem	Key aspects of integrated sales channel functioning
Supermarkets, boutiques, and specialty stores (which partially function as pickup points)	Physical sales points with a wide range of products or a narrow specialization. Allows customers to experience the products and receive sales consultations.	Ordering a product online with subsequent pickup in-store. Creating a unified customer experience through the integration of online and offline promotions. Engaging customers with multimedia content and additional product information.	Combining customer data from various channels to create a unified profile. Tracking customer behavior at all stages of interaction with the brand. Using marketing automation to personalize communication with customers. Efficiently organizing product delivery regardless of where the order was place.
E-commerce websites and marketplaces	Online platforms for selling goods and services. Offer a wide selection of products, convenient search functionality, and streamlined order processing.	Creating personalized recommendations based on the customer's purchase history. Allowing purchases at any time and from any location. Creating content that encourages customers to share their purchases.	
Social media	Platforms for communication and information exchange. Uses for brand promotion, customer interaction, community building.	Attracting new audiences and increasing the loyalty of existing customers.	
Mobile apps	Ensuring continuous contact with customers.	One-click purchases and receive personalized offers.	

Source: formulated by the author based on [2—3; 6].

Table 3. Characteristics of integrated sales channel functioning in the wholesale trade ecosystem

Ecosystem elements	Characteristics of ecosystem elements	Features of integrated sales channel functioning in the ecosystem	Key aspects of integrated sales channel functioning
Wholesale warehouses	Large warehouses that consolidate a wide range of products from various manufacturers. They provide physical storage and distribution of goods.	Integration with online platforms to ensure fast delivery. Use of Warehouse Management Systems (WMS) to optimize operations. Integration with manufacturers' systems to ensure data accuracy regarding product availability.	Centralization of inventory, optimization of logistics costs, and ensuring product availability for a broad range of customers. Use of sensors to monitor inventory levels, storage conditions, and delivery of goods. Application of AI for demand forecasting, route optimization, and personalization of recommendations. Ensuring transparency and security of transactions.
Specialized storage facilities	Warehouses that focus on specific product categories. Provide deep expertise in their niche.	Providing additional services such as packaging, labeling, and cargo consolidation. Close collaboration with manufacturers to ensure exclusive supply conditions. Participation in specialized online platforms.	
Exclusive and selective distributors	Companies with exclusive rights to sell specific products in a particular territory or selectively chosen by the manufacturer.	Understanding the specific needs of clients and providing them with individualized offers. Providing marketing support for the manufacturer's products in their territory. Collecting and analyzing sales data to optimize operations.	
B2B marketplaces	Online platforms that connect a large number of sellers and buyers. Provide convenient search, price comparison, and transaction facilitation.	Automation of data exchange between the marketplace and enterprise management systems. Providing personalized recommendations based on the customer's purchase history. Ensuring convenient access to the marketplace from mobile devices.	
Social media	Communication and information exchange platforms. Used for brand building, customer engagement, and finding new partners.	Creating communities for sharing experiences and solving problems. Generating valuable content to attract and retain an audience.	

Source: formulated by the author based on [1; 3—4].

artificial intelligence (automating routine tasks, personalizing recommendations, and chatbots [6]).

These trends open up new opportunities for business growth. They encourage companies to continually seek innovative solutions, which not only expand the functionality of traditional channels but also significantly enhance their effectiveness and the quality of customer interactions.

Analyzing contemporary retail channels, we see that they have evolved into hybrid systems that combine online and offline components. These are no longer just touchpoints with customers but ecosystems where physical stores, online shops, marketplaces, and social media interact. The customer has the option to view a product in-store and order it online for home delivery or use other convenient services such as in-store pickup or reservation. Such integration of channels allows companies to create a personalized experience for each customer and enhance loyalty.

Depending on the nature of the business, various channel types of ecosystems are formed, integrating physical channels (supermarkets, boutiques, specialty stores [2—3]) and online channels (e-commerce websites, marketplaces, social media, mobile apps [2]) according to the specifics outlined in Table 2.

According to the content of integrated sales channels functioning within the retail ecosystem, their primary characteristics are that they [6]:

- Engage customers with multimedia content and provide additional product information through augmented reality and virtual reality.

- Allow customers to compare prices, read reviews, purchases online, and receive personalized offers.

- Adapt to the needs of customers and sellers through the use of sensors, analytics, and artificial intelligence to create intelligent stores. Specifically, AI to automates many processes, such as order processing, demand forecasting, and recommendation personalization.

Table 4. Characteristics of integrated sales channel functioning in the direct sales ecosystem

Ecosystem elements	Characteristics of ecosystem elements	Features of integrated sales channel functioning in the ecosystem	Key aspects of integrated sales channel functioning
Company representatives	Direct contact with the customer, personalized approach, product demonstration.	Attracting customers from social media to personal meetings, using mobile apps for order placement, and collecting feedback to improve service.	Personalization, building long-term relationships, and collecting customer data. Increasing brand awareness, attracting new audiences, and lead generation. Convenience for customers, improving conversion rates, and gathering analytics. Boosting sales volume and reducing marketing expenses.
Social media accounts	Personal platforms for customer interaction, brand building, and targeted advertising on Facebook, Instagram, and TikTok.	Creating content, organizing contests, live streaming, and using chat-bots for automated responses to inquiries.	
Websites and mobile apps	Online platforms for product presentation, order processing, and information retrieval.	Integration with social media, content personalization, and online consultations.	
Marketplaces	Platforms for selling products and services.	Expanding sales geography, accessing new audiences, and automating sales processes.	
Offline and online events	Presentations, webinars, seminars, and workshops.	Combining online and offline channels to attract customers and enhance brand trust.	

Source: formulated by the author based on [1; 4—5].

Modern examples of contemporary sales channels include Amazon, Alibaba, and Rozetka. For these companies, physical channels (which partially function as pickup points [2—3]), e-commerce websites, and social media help increase store traffic and average transaction value.

When examining modern wholesale sales channels, it is important to note that they are no longer merely tightly integrated with online environments as pathways through which goods move from the manufacturer to the wholesaler. These are large ecosystems that integrate wholesale warehouses, specialized storage facilities, distributors, B2B marketplaces, and social media, according to the specifics outlined in Table 3.

According to the content of integrated sales channel functioning in the wholesale trade ecosystem, their main characteristics are that they [3-4]:

- Are integrated with online platforms to interact with wholesale clients, simplifying the ordering and delivery process.

- Support access to large online marketplaces to expand the customer base.

- Utilize customer data to create personalized commercial offers.

Modern examples of contemporary sales channels include Amazon Business, Global Sources, and Chem-Connect. For these platforms, digital tools for B2B sales, automation of the order processing, and personalized offers for wholesale clients significantly simplify the procurement processes for buyers and enhance efficiency for sellers, helping them access new markets.

When examining direct sales, it is important to note that they are no longer merely about selling goods or

services "door-to-door" (bypassing traditional intermediaries such as retail stores) [1]. These are local ecosystems that are typically integrated into larger retail or wholesale sales ecosystems. These ecosystems combine company representatives with supporting elements such as social media accounts, websites, mobile apps, marketplaces, and platforms for offline and online events, according to the specifics outlined in Table 4.

Direct sales typically use multiple channels simultaneously, creating an omnichannel experience for customers.

According to the content of integrated sales channels functioning in the direct sales ecosystem, their main characteristics are [1; 4]:

- Integrated with social platforms used for presenting products or services and interacting with potential customers.

- Integrated with platforms for hosting online events to demonstrate products or services and answer questions.

- Integrated with company representatives' apps, which facilitate the sales process.

Apple a prominent company example, utilizes various direct sales channels to achieve its business goals. Their strategy is based on creating a unique user experience and maintaining a close connection between online and offline channels [1].

It has been established that primary sales channels through digital marketing have evolved into various ecosystems characterized by scalability, omnichannel capabilities, personalization, and data integration. The properties of these ecosystems create a foundation for their operation as networks that function as living

organisms, where each element complements and adjusts the others, allowing for the creation of a unified digital customer experience tailored to individual needs [6].

Auxiliary sales channels, through their integration into ecosystems, extend beyond mere interactivity [4]. They enable users to explore products and services in depth, while empowering operators to present their offerings effectively. For example, traditional catalog sales have evolved into online catalog platforms, combining the benefits of print catalogs (visual presentation) with the capabilities of the digital world (interactivity, personalization). Telemarketing has also evolved: modern call centers use automated dialing systems and CRM to offer a personalized approach to each customer, allowing for targeted calls and customized offers.

A key feature of modern sales channels is their networked nature. This creates an environment for interaction, sharing of experiences, and recommendations, which significantly influences consumer decisions. The networked nature of sales channels allows for:

— Comprehensive Personalization of Offers. Companies can create customized proposals based on customer data.

— Increased Engagement: Interactive elements and the ability to interact enhance customer interest.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS DIRECTION

The research findings confirm that digital transformation is radically changing the landscape of delivering products and services to consumers, with digital marketing steering this process of change. In particular, by combining various promotion tactics, products, and customer interactions in the digital environment, a network of interconnected pathways can be created through which potential buyers can reach the company to purchase the products and services they are interested in. The authors draw the following systematic conclusions:

1. It has been demonstrated that primary sales channels, through digital marketing, have evolved into ecosystems with varying scopes, characterized by scalability, omnichannel capabilities, personalization, and data integration. The properties of these ecosystems create the foundation for their operation as networks, functioning like a living organism where each element complements and adjusts to others, enabling the creation of a cohesive digital customer experience tailored to individual needs.

2. Contemporary auxiliary sales channels, thanks to their integration into ecosystems, go beyond mere interactivity. They enable users to explore products and services in depth, while empowering operators to present their offerings effectively.

3. A key feature of modern sales channels is their networked nature. This creates an environment for interaction, and sharing experiences and recommendations, which consumer decisions significantly influence. Given the conclusions outlined above, future research perspectives are directed toward analyzing the potential of the metaverse as a new sales channel and its impact on traditional channels.

Given the conclusions outlined above, future research perspectives are directed towards analyzing the potential of the metaverse as a new sales channel and its impact on traditional channels.

Література:

1. Артамонова О. В. Актуальность использования digital-инструментов при продвижении продукта на современном рынке. Молодой ученый. 2017. № 10. С. 184—187.

2. Витвицька О.М. Суворова С.Г., Корюгін А.В. Вплив цифрового маркетингу на розвиток підприємництва в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 40. URL <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1518> (дата звернення: 04.05.2024).

3. Марчук О. О. Цифровий маркетинг як інноваційний інструмент управління. Економіка і суспільство. 2018. № 17. С. 296—299.

4. Окландер М.А., Романенко О.О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від інтернет-маркетингу. Економічний вісник НКТК КПІ. 2015. № 12. С. 362—371.

5. Уголькова О. З. Цифровий маркетинг і соціальні мережі. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2021. № 3(1). URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23786/menedzhment121-148-154.pdf> (дата звернення: 04.05.2024).

6. Яцюк Д. В. Цифровий маркетинг: майбутнє маркетингових комунікацій в брендингу. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/16.pdf (дата звернення: 04.05.2024).

References:

1. Artamonova, O. V. (2017), "Relevance of using digital tools in promoting a product in the modern market", *Molodoy uchenyy*, vol. 10, pp. 184—187.

2. Vitvitska, O.M., Suvorova, S.G. and Koryugin, A.V. (2022), "The infusion of digital marketing into the development of entrepreneurship in the minds of war", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 40, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1518> (Accessed 4 May 2024).

3. Marchuk, O.O. (2018), "Digital marketing as an innovative management tool", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 17, pp. 296—299.

4. Oklander, M. A. and Romanenko, O. O. (2015), "Specific differences of digital marketing from Internet marketing", *Ekonomichnyy visnyk NKTK KPI*, vol.12, pp. 362—371.

5. Ugolkova, O.Z. (2021), "Digital marketing and social networks", *Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku*. 2021, vol. 3(1), available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/jun/23786/menedzhment121-148-154.pdf> (Accessed 4 May 2024).

6. Yatsyuk, D.V. (2015), "Digital marketing: the future of marketing communications in branding", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 7, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2015/16.pdf. (Accessed 4 May 2024).

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024 р.

С. В. Васильєв,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4388-4091>
О. О. Масляєва,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5703-4680>
Х. О. Лапенко,
здобувач групи МзЕКз-1-23,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2149-0445>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.96

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ

S. Vasil'ev,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor, Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine
O. Masliaieva,
PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine
H. Lapenko,
Student group MrEKz-1-23, Dnipro State Agrarian University of Economics, Dnipro, Ukraine

FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE: ECONOMIC ESSENCE AND STRUCTURAL FEATURES

У статті проведено детальний аналіз поняття фінансових ресурсів підприємств. Визначено основну сутність фінансів підприємств як економічної категорії. Узагальнено різні наукові підходи до розуміння сутності фінансів підприємств і запропоновано їхнє уточнення. Розглянуто основні характеристики фінансів підприємств і їхню класифікацію. Представлено класифікацію фінансів підприємств, базуючись на дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених. Встановлено, що фінансові ресурси підприємства — це кошти, які є у його розпорядженні. Вони класифікуються за їхніми видами, складом та джерелами походження. Також розглянуто вплив фінансових ресурсів на загальний фінансовий стан підприємства. Проаналізовано, як різні джерела фінансування впливають на фінансову стійкість і платоспроможність підприємства. Визначено ключові фактори, що сприяють ефективному управлінню фінансовими ресурсами. Зроблено висновок, що комплексний підхід до управління фінансами забезпечує економічну ефективність і прибутковість підприємства. Дослідження підтвердило важливість детальної класифікації для ефективного управління фінансами підприємства.

The article provides a detailed analysis of the concept of financial resources of enterprises. It defines the fundamental essence of enterprise finance as an economic category. Various scientific approaches to

understanding the essence of enterprise finance are summarized, and clarifications are proposed. The main characteristics of enterprise finance and their classification are examined. The classification of enterprise finance is presented based on research by domestic and foreign scholars. It is established that financial resources of an enterprise are funds available at its disposal. They are classified according to their types, composition, and sources of origin. Additionally, the impact of financial resources on the overall financial condition of the enterprise is discussed. The effects of different sources of funding on the financial stability and solvency of the enterprise are analyzed. Key factors that contribute to effective financial resource management are identified. The conclusion is drawn that a comprehensive approach to financial management ensures economic efficiency and profitability of the enterprise. The research confirms the importance of detailed classification for effective financial management of the enterprise. Analyzing financial resources as an economic category is crucial for understanding their role in ensuring the stable operation of an enterprise. Studying financial resources helps identify key factors affecting the financial condition of a company, such as liquidity, solvency, and financial independence. Proper classification of financial resources enables effective management, optimizing their use across various areas of the enterprise's activities. Understanding the origins and impact of financial resources is essential for accurately identifying the sources and types of resources, which aids in making well-informed financial decisions. Evaluating the impact of different types of resources on the financial stability of the enterprise is also important, as it ensures the company's ability to meet financial obligations and handle unforeseen expenses. Analyzing the classification of financial resources reveals both the strengths and weaknesses of a company's financial strategy, as well as opportunities for improving financial management. It assists in developing effective financing plans that align with the company's short-term and long-term objectives. Classification of financial resources is crucial for maintaining an adequate level of liquidity, which allows the enterprise to sustain stable operations and adapt to market changes. It also aids in identifying the most effective sources of financing for investment projects and supporting expansion. Studying the classification of financial resources enables an assessment of the impact of the financial structure on the company's profitability and economic efficiency. This, in turn, enhances the company's competitiveness and helps achieve its strategic goals.

Ключові слова: фінансовий стан підприємства, фінансова стабільність, фінансові ресурси, ліквідність, платоспроможність, фінансова незалежність, економічна ефективність, прибутковість підприємств.

Key words: financial condition of the enterprise, financial stability, financial resources, liquidity, solvency, financial independence, economic efficiency, profitability of enterprises.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності "фінансові ресурси", розкрити ключові аспекти управління фінансовими ресурсами, визначити їх значення для стабільного функціонування підприємств і оптимізації їхньої діяльності. Провести класифікацію фінансових ресурсів за різними критеріями, що забезпечить глибше розуміння їхньої структури та ефективності використання, сприятиме прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, підвищенню фінансової стійкості та конкурентоспроможності підприємств.

ВСТУП

На кожному етапі економічного розвитку країн основною ланкою виступає підприємництво. Саме на підприємствах відбувається виробництво продукції, працівники безпосередньо взаємодіють із засобами виробництва, а також створюється валовий внутрішній продукт. Сучасний стан національної економіки показує основні тенденції вітчизняного господарства. При цьому, подальший розвиток країни, підвищення виробничого потенціалу та розв'язання соціальних проблем залежать від масштабів і динаміки підприємницької діяльності [2, 3, 5].

Сьогодні підприємства в Україні працюють в умовах війни та кризи, що характеризуються нестачею фінансових ресурсів. Стійкість фінансових ресурсів є ключовою умовою для забезпечення безперебійної діяльності підприємств і сприяє їхньому довгостроковому розвит-

ку. Відсутність фінансових ресурсів підприємства спричиняє неможливість інвестувати в інновації, модернізацію виробництва та підвищення конкурентоспроможності на ринку. Нестача фінансових ресурсів може призвести до зупинки виробництва, скорочення робочих місць та погіршення економічної ситуації в країні. Стабільні фінансові ресурси дозволяють підприємствам ефективно планувати свою діяльність, впроваджувати стратегічні проекти та оперативнo реагувати на виклики ринку. Для забезпечення економічного зростання та добробуту населення країни вкрай важливо, щоб підприємства мали доступ до стабільних фінансових ресурсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження теоретичних та методологічних аспектів формування і використання фінансових ресурсів підприємств активно розвивалося за участю таких видатних економістів, як І. Бланк, А. Горбан, А. Загородній, І. Зяцьковський, Г. Кірейцев, М. Коробов, А. Поддєрьогін, В. Родіонова, О. Філімоненков, Я. Яременко та інших. Незважаючи на значний внесок цих учених, єдина точка зору щодо сутності фінансових ресурсів підприємств та їх класифікації досі не сформована. Це підкреслює необхідність подальшого вивчення і розвитку цього питання. Наявність різних підходів до визначення фінансових ресурсів свідчить про важливість і складність теми, що вимагає глибшого аналізу і узгодження теоретичних основ.

Таблиця 1. Класифікація різних підходів до визначення сутності "фінансові ресурси"

Автор	Підхід до визначення сутності «фінансові ресурси»
І. Бланк	- фінансові ресурси підприємства як кошти, наявні у розпорядженні суб'єкта, що господарює. Сукупність коштів формується з метою фінансування розвитку підприємства в майбутньому періоді.
А. Горбан	- в умовах ринкової економіки фінансисти оперують частіше поняттям «капітал», який є для фінансиста-практика є реальним об'єктом, на який він може постійно впливати з метою отримання нових доходів фірми. Капітал є перетвореною формою фінансових ресурсів.
Г. Кірейцев	- різниця між капіталом і фінансовими ресурсами полягає у тому, що на будь-який момент часу фінансові ресурси більше або дорівнюють капіталу підприємства. При цьому, якщо «фінансові ресурси» дорівнюють «капіталу», то це означає, що у підприємства немає ніяких фінансових зобов'язань.
О. Філімоненков	- фінансові ресурси підприємства трактує як грошовий капітал, вкладений у підприємство для одержання доходів і прибутку.

Джерело: узагальнено за даними [1, 4, 5, 6].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова стійкість підприємства є ключовим аспектом його економічної діяльності, що визначає здатність підприємства стабільно функціонувати та розвиватися. Вона відображає здатність підприємства забезпечувати своєчасне виконання фінансових зобов'язань перед кредиторами, постачальниками та працівниками. Фінансова стійкість характеризується наявністю достатніх фінансових ресурсів для покриття витрат та інвестування в розвиток.

Фінансова стійкість підприємства — це здатність організації підтримувати стабільний фінансовий стан та забезпечувати свою діяльність у довгостроковій перс-

пективі. Вона виражається через ефективне управління фінансовими ресурсами та здатність підприємства реагувати на внутрішні і зовнішні економічні виклики. Фінансова стійкість визначається як баланс між власними та залученими коштами, що дозволяє підприємству своєчасно виконувати свої фінансові зобов'язання. Одними із ключових показників фінансової стійкості є коефіцієнт автономії, який відображає частку власного капіталу в загальній структурі джерел фінансування, коефіцієнт платоспроможності, який вказує на здатність підприємства розраховуватися за своїми боргами. Важливим аспектом є також ліквідність активів, яка визначає, наскільки швидко підприємство може перетворити свої активи в грошові кошти для покриття невідкладних потреб. Нестача фінансової стійкості може призвести до банкрутства, що негативно вплине на економіку та ринок праці.

Підтримання фінансової стійкості вимагає ефективного управління грошовими потоками та контролю за витратами. Розробка стратегічних фінансових планів допомагає підприємству адаптуватися до змін ринкових умов і уникати кризових ситуацій. Високий рівень фінансової стійкості сприяє зростанню довіри інвесторів і партнерів, що в свою чергу відкриває можливості для залучення додаткових фінансових ресурсів. Таким чином, фінансова стійкість підприємства є основою його стабільності, розвитку та успішної діяльності на ринку.

Вивчення різних підходів до визначення категорії "фінансові ресурси" є надзвичайно важливим для глибокого розуміння теми, оскільки кожен з них пропонує унікальний підхід та акцентує увагу на різних аспектах проблеми. Це дозволяє сформувати більш всебічний і об'єктивний погляд, що допомагає виявити можливі недоліки або сильні сторони кожного підходу.

Класифікацію підходів щодо визначення сутності "фінансові ресурси" наведено в Таблиці 1.

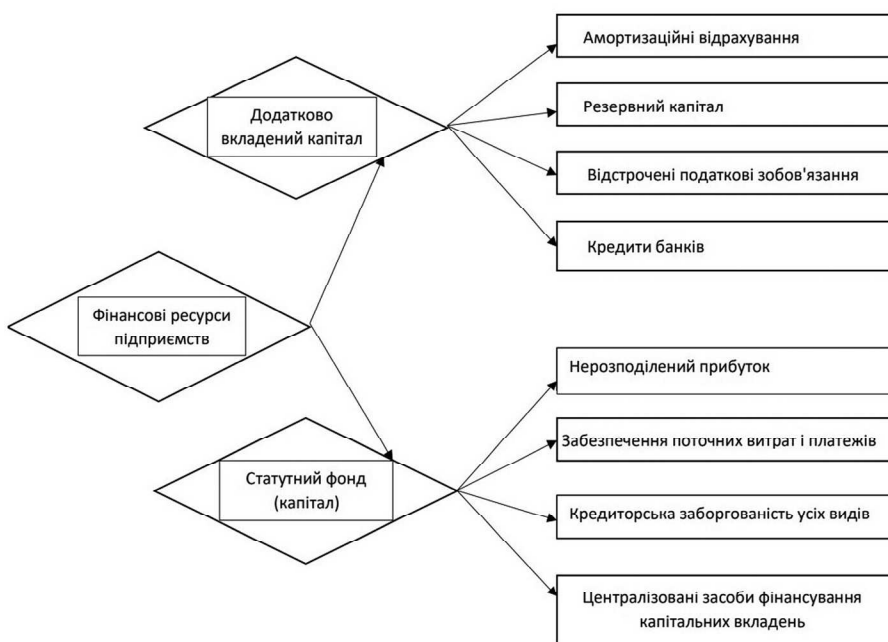

Рис. 1. Особливості складових фінансових ресурсів

Джерело: розроблено автором.

Фінансові ресурси підприємства мають певні характеристики, які відображають грошові відносини, залежать від початкового розподілу вартості валового внутрішнього продукту, формування та використання грошових доходів і децентралізованих фондів. Важливими ознаками фінансових ресурсів є їх здатність виконувати функцію платіжного засобу та рівень ліквідності активів. Розглянемо основні компоненти фінансових ресурсів підприємств. (Рис. 1).

Амортизаційні відрахування представляються як сума, яка поступово відображається у фінансових звітах для відшкодування вартості зношення основних засобів. Вони зменшують оподатковуваний дохід, що дозволяє компаніям оптимізувати додаткові витрати. Резервний капітал формується за рахунок частини при-

Таблиця 2. Класифікація фінансових ресурсів підприємства

Ознаки	Особливості
За характером використання	- ресурси вкладені в основні засоби, які постійно забезпечують виробничий процес - ресурси, які знаходяться в обігу, обслуговуючи окремий виробничий цикл
За терміном залучення	- необмежені, тобто, власні фінансові ресурси - термінові - термін залучення яких більше одного року - фінансові ресурси, термін залучення до одного року
За джерелами покриття активів	- власний капітал - поточні зобов'язання - забезпечення майбутніх витрат і платежів - довгострокові зобов'язання
За видами сформованих активів	- необоротні активи - оборотні активи - витрати майбутніх періодів
За сферою дії	-приймаються з приводу об'єктивних факторів діяльності -використання устаткування, технологій тощо -економічні (пов'язані з витратами підприємства й зумовлені ними) - соціальні (приймаються стосовно умов праці персоналу, її оплати, пільг, гарантій)
За об'єктом інвестування	- в реальні інвестиційні об'єкти - в фінансові інструменти
За правом власності	- власні кошти підприємства - залучені засоби - позикові фінансові ресурси
За призначенням	-для виконання фінансових зобов'язань - для забезпечення розширеного відтворення - для забезпечення господарських та інших
За організаційно-правовою формою	- акціонерні - пайові - індивідуальні
За видами господарської діяльності	- операційні - інвестиційні - фінансові
За матеріально-речовою структурою	- матеріалізовані - оборотні кошти
За терміном погашення зобов'язань	- термінові зобов'язання - короткострокові пасиви - довгострокові пасиви - постійні пасиви

Джерело: узагальнено за даними [7].

бутку підприємства і використовується для покриття непередбачених витрат або збитків, забезпечує додатковий захист для інвесторів. Відстрочені податкові зобов'язання виникають, коли є різниця між бухгалтерським та податковим обліком, що призводить до тимчасового зниження податків. Вони відображають майбутні податкові платежі, які підприємство повинне буде здійснити. Кредити банків є важливим джерелом фінансування для підприємств, дозволяючи їм інвестувати у розвиток без залучення додаткових власних коштів. Вони можуть бути коротко- або довгостроковими, залежно від потреб організації. Усі ці елементи разом можуть вважатися частиною додатково вкладеного капіталу, оскільки вони впливають на фінансовий стан і можливості підприємства для подальшого розвитку.

Нерозподілений прибуток — це частина чистого прибутку підприємства, яка не була виплачена акціонерам у вигляді дивідендів, а залишилася в обігу для реінвестування у бізнес. Він є важливим джерелом внутрішнього фінансування для розвитку компанії і зміцнення фінансового стану. Поточні витрати і платежі — це щоденні витрати, пов'язані з основною діяльністю, такі як оплата праці, комунальні послуги, матеріали та інше. Вони необхідні для підтримання операційної діяльності і впливають на ліквідність підприємства. Кредиторська заборгованість — це зобов'язання компанії перед постачальниками та іншими контрагентами за отримані товари або послуги, які ще не були оплачені. Вона є частиною короткострокових зобов'язань і відображає фінансові зобов'язання підприємства. Засоби фінансування капітальних вкладень — це кошти, що використовуються для придбання або модернізації основних засобів, таких як будівлі, машини та обладнання. Вони можуть надходити з різних джерел, включаючи власні кошти, кредити банків або інвестиції.

Основні ознаки, притаманні фінансовим ресурсам, можна виділити наступним чином: формування та використання фінансових ресурсів відбувається згідно з правовим і нормативним регулюванням. Фінансові ресурси можуть належати суб'єктам господарювання різних організаційно-правових форм бізнесу або бути зосереджені у фінансових установах, таких як банки, інвестиційні фонди, компанії спільного інвестування тощо.

Класифікація фінансових ресурсів важлива для ефективного управління та контролю фінансових потоків компанії. Вона дозволяє більш точно планувати та прогнозувати фінансові потреби, забезпечуючи стабільну діяльність підприємства.

За характером використання фінансові ресурси поділяються на ті, що вкладені в основні засоби для постійного забезпечення виробничого процесу, та ресурси, які знаходяться в обігу для обслуговування окремих виробничих циклів. Це дозволяє керівництву підприємства ефективно планувати та розподіляти ресурси, забезпечуючи безперебійний виробничий процес і оптимізацію обігових коштів. За терміном залучення фінансові ресурси розрізняються на необмежені власні фінан-

сові ресурси, термінові ресурси з терміном залучення більше одного року та фінансові ресурси з терміном залучення до одного року. Така класифікація допомагає підприємству планувати фінансові потоки, уникати криз ліквідності та забезпечувати стабільне фінансування довгострокових і короткострокових проєктів. Джерела покриття активів включають власний капітал, поточні зобов'язання, забезпечення майбутніх витрат і платежів та довгострокові зобов'язання. Це важливо для розуміння структури фінансування підприємства та забезпечення оптимального балансу між власними і залученими ресурсами, що підвищує фінансову стійкість.

За видами сформованих активів розрізняють необоротні активи, оборотні активи та витрати майбутніх періодів. Така класифікація дозволяє оцінювати інвестиційну активність підприємства та ефективність використання ресурсів у короткостроковій і довгостроковій перспективі. За сферою дії фінансові ресурси можуть бути об'єктивними, економічними або соціальними. Це дозволяє підприємству враховувати всі аспекти своєї діяльності, від виробничих і технологічних факторів до соціальних умов праці, що сприяє комплексному підхо-

ду до управління. Об'єкти інвестування можуть бути реальними інвестиційними об'єктами або фінансовими інструментами. Така класифікація допомагає підприємству визначати найвигідніші напрямки інвестицій і оптимізувати свою інвестиційну стратегію.

За правом власності фінансові ресурси поділяються на власні кошти підприємства, залучені засоби та позикові фінансові ресурси. Це важливо для розуміння структури фінансування та забезпечення фінансової стійкості за рахунок оптимального співвідношення власних і позикових коштів.

За призначенням фінансові ресурси використовуються для виконання фінансових зобов'язань, забезпечення розширеного відтворення та господарських потреб. Це дозволяє підприємству ефективно планувати свої витрати і інвестиції, забезпечуючи стійке зростання та розвиток. Організаційно-правова форма фінансових ресурсів може бути акціонерною, пайовою або індивідуальною. Це впливає на структуру управління підприємством, залучення інвесторів і фінансові відносини всередині компанії. За видами господарської діяльності розрізняють операційні, інвестиційні та фінансові ресурси. Така класифікація допомагає підприємству визначати пріоритети у використанні фінансових ресурсів та оптимізувати свою діяльність у кожній з цих сфер.

За матеріально-речовою структурою фінансові ресурси поділяються на матеріалізовані та оборотні кошти. Це дозволяє підприємству ефективно управляти своїми активами, забезпечуючи необхідний рівень ліквідності та фінансової стабільності. По терміну погашення зобов'язань фінансові ресурси можуть бути терміновими зобов'язаннями, короткостроковими пасивами, довгостроковими пасивами та постійними пасивами. Це дозволяє підприємству планувати свої фінансові зобов'язання та забезпечувати своєчасне їх погашення, що підвищує довіру з боку кредиторів та інвесторів.

ВИСНОВОК

Фінансова стійкість підприємства є основою для його стабільної діяльності та розвитку. Вона забезпечує можливість своєчасного виконання фінансових зобов'язань перед кредиторами, постачальниками та працівниками, що є критично важливим для підтримання довіри та успішного функціонування компанії. Оцінка фінансової стійкості включає управління фінансовими ресурсами, що дозволяє підприємству справлятися з внутрішніми і зовнішніми економічними викликами. Важливими показниками є баланс між власними та залученими коштами, коефіцієнти автономії та платоспроможності, а також ліквідність активів.

Ефективна класифікація фінансових ресурсів допомагає виявити сильні та слабкі сторони фінансової стратегії підприємства. Вона дозволяє точніше планувати фінансові потоки і розробляти стратегії для покращення фінансового стану. Розуміння класифікації фінансових ресурсів допомагає адаптуватися до змін у ринкових умовах і уникати кризових ситуацій. Підприємство може краще визначити джерела фінансування для реалізації інвестиційних проектів і забезпечення розширеного відтворення.

Також важливо враховувати, що фінансові ресурси поділяються на різні категорії за характеристиками використання, термінами залучення, джерелами покриття активів і іншими критеріями. Це дозволяє підприємству ефективно управляти активами і зобов'язаннями, підтримувати необхідний рівень ліквідності та забезпечувати стабільність фінансової діяльності. Ретельне вивчення класифікаційних ознак фінансових ресурсів допомагає створити обґрунтовані фінансові плани та підвищити конкурентоспроможність компанії. У результаті, комплексний підхід до управління фінансовими ресурсами сприяє досягненню стратегічних цілей підприємства і його успішному функціонуванню на ринку.

Література:

1. Бланк І. О. Управління активами: монографія. Київ: Ніка-Центр, Ельга, 2011. 720 с.
2. Васильєв С. В. Масляєва О. О. Нестеренко Є. В. Особливості організаційно-економічних аспектів діяльності аграрних підприємств. Агросвіт. № 1. 2024. С. 61—66.
3. Вінченко І. І., Кобець Є. А., Теслюк Ю. В. Формування стійкого розвитку підприємства Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 21. С. 21—25.
4. Горбан А. П. Управління фінансовими ресурсами підприємства. Економічні науки. 2010. № 15. С. 25—27.
5. Кірейцев Г. Г. Фінанси підприємств: Навч. посібник: Курс лекцій. Київ: ЦУЛ, 2002. 268 с.
6. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств: Навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: МАУП, 2004. 328 с.
7. Яременко В. Г. Сутність поняття та особливості класифікації фінансових ресурсів підприємств. Науковий вісник Ужгородського університету. № 19. 2018. С. 158—162.

References:

1. Blank, I.O. (2011), *Upravlinnia aktyvamy [Asset management]*, Nika-Tsentr, El'ha, Kyiv, Ukraine.
 2. Vasyl'iev, S.V. Masliaieva, O.O. and Nesterenko, Ye.V. (2024), "Peculiarities of the organizational and economic aspects of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 1, pp. 61—66.
 3. Vinichenko, I.I. Kobets', Ye.A. and Tesliuk, Yu.V. (2023), "Formation of sustainable development of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 21, pp. 21—25.
 4. Horban, A.P. (2010), "Management of the company's financial resources", *Ekonomichni nauky*, vol. 15, pp. 25—27.
 5. Kirejtsev, H.H. (2002), *Finansy' pidpry'emstv: navchal'ny'j posibny'k [Finance of the enterprises: education guidance]*, TsUL, Ky'yiv, Ukraine.
 6. Filimonenkov, O. (2004), *Finansy pidpry'emstv [Business Finance]*, 2-d ed., MAUP, Kyiv, Ukraine.
 7. Yaremenko, V.H. (2018), "Essence of concept and peculiarities of classification of financial resources of enterprises", *Naukovyy visnyk uzhhorodsk'oho natsional'noho universytetu*, vol. 19, no. 3, pp. 158—162.
- Стаття надійшла до редакції 14.08.2024 р.*

Т. Г. Доценко,
аспірант кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів
і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-9804-7884>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.101

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТРУМЕНТИ

T. Dotsenko,
Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FISCAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN UKRAINE: PRIORITIES AND INSTRUMENTS

Обґрунтовано, що бюджетно-податкове регулювання природоохоронної діяльності являє собою упорядковану сукупність взаємопов'язаних методів та інструментів фінансового впливу на процеси забруднення навколишнього природного середовища, а також фінансування видатків на розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури і стимулювання екологізації виробничо-господарської діяльності. Констатується, що основними пріоритетами бюджетного фінансування природоохоронної діяльності виступають: 1) запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища; 2) забезпечення охорони і раціонального використання природних ресурсів; 3) утилізація відходів; 4) ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища; 5) збереження природно-заповідного фонду; 6) фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища; 7) інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища. Встановлено, що модернізація інструментарію бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності має враховувати як глобальні екологічні виклики, так і загальнонаціональні тренди в розбудові мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Доведено, що необхідною умовою удосконалення бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності є інституціоналізація європейських лекал регулювання процесів охорони навколишнього природного середовища з метою забезпечення входження нашої країни у європейський простір реалізації пріоритетів охорони довкілля у відповідності з вимогами природоохоронних директив та міжнародних конвенцій зі зміни клімату. Обґрунтовано, що нарощення бюджетних природоохоронних видатків стане можливим за умови концентрації більшої частки екологічного податку та природно-ресурсної ренти у спеціальних фондах охорони навколишнього природного середовища. Доведено, що підвищення рівня зацікавленості органів місцевого самоврядування у нарощенні публічних видатків на охорону природи залежить від зростання частки екологічних податків, котрі концентруватимуться у бюджетах територіальних громад базового рівня. Виявлено, що значні перспективи нарощення обсягів надходжень екологічних податків до публічних бюджетів містяться в царині встановлення прогресивної шкали оподаткування різних фаз поводження з відходами.

It is substantiated that the budgetary and tax regulation of environmental protection activities is an orderly set of interrelated methods and instruments of fiscal impact on environmental pollution, as well as financing the costs of developing a network of environmental infrastructure facilities and stimulating the greening of production and economic activities. It is stated that the main priorities of budgetary financing of environmental protection activities are 1) prevention and elimination of environmental pollution; 2) ensuring protection and rational use

of natural resources; 3) waste disposal; 4) elimination of other environmental pollution; 5) preservation of the nature reserve fund; 6) fundamental and applied research and development in the field of environmental protection; 7) other activities in the field of environmental protection. It is established that the modernisation of the instruments of budgetary and tax regulation of environmental protection activities should take into account both global environmental challenges and national trends in the development of a network of environmental infrastructure facilities. It is proved that a prerequisite for improving the budgetary and fiscal regulation of environmental protection is the institutionalisation of European templates for regulating environmental protection processes in order to ensure that our country enters the European space for implementing environmental protection priorities in accordance with the requirements of environmental directives and international conventions on climate change. It is substantiated that an increase in budgetary environmental expenditures will be possible if a larger share of environmental tax and natural resource rent is concentrated in special environmental protection funds. It is proved that an increase in the level of interest of local governments in increasing public expenditures on environmental protection depends on an increase in the share of environmental taxes that will be concentrated in the budgets of territorial communities of the basic level. It has been found that significant prospects for increasing the volume of environmental tax revenues to public budgets are found in the area of establishing a progressive taxation scale for different phases of waste management.

Ключові слова: бюджетно-податкове регулювання, природоохоронна діяльність, екологічний податок, публічні бюджети, природоохоронні видатки, фіскальний вплив.

Key words: fiscal regulation, environmental protection, environmental tax, public budgets, environmental expenditures, fiscal impact.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Активізація природоохоронної діяльності в Україні виступає необхідною умовою адаптації до нових глобальних екологічних викликів, пов'язаних з формуванням планетарної архітектури переходу національних господарств на модель сталого розвитку та боротьби з негативними кліматичними змінами. Водночас вагомий вплив на природоохоронну діяльність в нашій країні справляють чинники, пов'язані зі збереженням численних рудиментів командно-адміністративної економіки. За таких умов надзвичайно повільно відбуваються процеси залучення до процесів фінансування пріоритетів активізації природоохоронної діяльності приватного капіталу. Спектр джерел фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних проєктів й надалі залишається надмірно звуженим. У даному контексті вирішального значення набуває урізноманітнення інструментів бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності, які стимулюватимуть процеси внутрішньо-корпоративного фінансування екологічних проєктів та здійснюватимуть спонукальний вплив на природокористувачів стосовно зниження техногенного впливу на довкілля. Незважаючи на поглиблення процесів інституціональних трансформацій у національному господарстві та здійснення бюджетно-фіскальної децентралізації, проривних змін щодо модернізації вітчизняної конструкції бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності в останні роки не відбулося. З огляду на сказане, виникає гостра необхідність перегляду пріоритетів та урізноманітнення інструментів бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності з врахуванням екзогенних та ендегенних викликів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Авторські підходи стосовно становлення національної системи бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності почали формуватися ще на початку 90-х років минулого століття, фактично від початку інституціоналізації платності природокористування. Якщо на початках увага в основному акцентувалася на застосуванні інструментів фіскального регулювання шкідливих викидів та скидів в атмосферне повітря, а також розміщення відходів, то в подальшому вже пропонувалися інноваційні підходи стосовно посилення стимулюючого впливу системи бюджетно-податкового регулювання на темпи і масштаби еколого-деструктивного впливу на довкілля, а також підходи щодо диверсифікації інструментів впливу на процеси забруднення навколишнього природного середовища.

Прикметною рисою акторських підходів стосовно трансформації моделі бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності в останні роки стала прив'язка пріоритетів екологічного оподаткування до базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій. Зокрема, Н.Мединська стверджує, що трансформація екологічного оподаткування має також бути зорієнтована на прискорення процесів застосування низьковуглецевих технологій в Україні, щоб зрушити з місця процеси реальної співпраці зі світовою спільнотою в рамках виконання вимог міжнародних природоохоронних конвенцій. Виправлення такої ситуації потребує формування принципово нової інституціональної архітектури регуляторного впливу на забруднювачів довкілля як через застосування прямих, так і непрямих інструментів фіскального впливу, в першу чергу застосування екологічного податку [7, с. 53]. Тобто увага акцентується на необхідності урізноманітнення регуляторів негативного впливу на довкілля як в частині поси-

лення фіскальної функції екологічних податків, так і в частині зростання результативності стимулювання впровадження низьковуглецевих технологій як ключового чинника мінімізації негативних наслідків глобального потепління.

Також пропонувалися підходи, які передбачали активізацію інструментів бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності щодо розбудови виробничо-технічної бази впровадження інноваційних технологій в систему функціонування мережі об'єктів екологічної інфраструктури. На думку Т.Завгородньої, одним із шляхів посилення контролю за забрудненням довкілля, а також за правильністю розрахунку збору є спрямування коштів від штрафів і позовів за порушення природоохоронного законодавства на розвиток лабораторної й матеріально-технічної бази управлінь екології та природних ресурсів [4]. Тобто пропонується забезпечити концентрацію коштів, акумульованих внаслідок стягнення штрафів за порушення природоохоронного законодавства, у спеціальних фондах для нарощення обсягів бюджетного фінансування заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. В умовах формування нової глобальної природоохоронної архітектури важливого значення набуває якраз оновлення систем екологічного обліку та моніторингу, щоб превентивно реагувати на можливі джерела забруднення довкілля.

З метою залучення додаткових фінансових ресурсів у сферу природоохоронної діяльності в українській економічній літературі пропонуються підходи стосовно поступової гармонізації вітчизняної та європейської системи екологічного регулювання. Зокрема, О.Веклич розроблені засади уніфікації структури вітчизняного екологічного оподаткування відповідно до класифікаційних стандартів Євростату [2]. Інституціоналізація європейських лекал регулювання процесів охорони навколишнього природного середовища виступає необхідною умовою входження нашої країни у європейський простір реалізації пріоритетів природоохоронної діяльності у відповідності з вимогами природоохоронних директив та міжнародних конвенцій зі зміни клімату.

У теперішніх умовах модернізація інструментарію бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності має враховувати як глобальні екологічні виклики, так і загальнонаціональні тренди в розбудові мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Виникає необхідність у перегляді пріоритетів фінансування публічних природоохоронних видатків, а також в урізноманітненні інструментів впливу на процеси забруднення навколишнього природного середовища та негативні кліматичні екстерналії.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів удосконалення бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності, а також диверсифікації набору інструментів такого регулювання з врахуванням глобальних екологічних викликів та реального стану мережі об'єктів екологічної інфраструктури як в публічному, так і корпоративному секторах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності являє собою логічно упорядковану сукупність взаємопов'язаних методів та інструментів фіскального впливу на процеси забруднення навколишнього природного середовища, а також фінансування видатків на розбудову мережі об'єктів екологічної інфраструктури і стимулювання екологізації виробничо-господарської діяльності. Саме бюджетні видатки виступають одним з основних джерел фінансування процесів охорони навколишнього природного середовища наряду з власними коштами установ, підприємств та організацій, що свідчить про виняткову вагомість модернізації системи бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності у нинішній архітектоніці захисту довкілля, забезпечення переходу на модель низьковуглецевого розвитку та усунення негативних екологічних екстерналій у кліматичних процесах.

В цілому констатується факт того, що можливості сектору державного управління з точки зору екологічних інвестицій зменшуються через недосконалість механізмів розподілу; по-друге, менше половини обсягу надходжень екологічного податку спрямовується на фінансування природоохоронної діяльності, але це повною мірою не сприяє вирішенню нагальних екологічних проблем і перешкоджає сталому розвитку країни [8].

Для фінансування природоохоронних витрат, пов'язаних із відтворенням та підтриманням природних ресурсів у належному стані, у видатках Державного бюджету за функціональною класифікацією створено окремий розділ "Охорона навколишнього природного середовища" [1]. Публічні природоохоронні видатки фінансуються за рахунок коштів держбюджету та місцевих бюджетів. Основними пріоритетами бюджетного фінансування природоохоронної діяльності виступають: 1) запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища; 2) забезпечення охорони і раціонального використання природних ресурсів; 3) утилізація відходів; 4) ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища; 5) збереження природно-заповідного фонду; 6) фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища; 7) інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Перераховані пріоритети природоохоронної діяльності фінансуються з різною мірою результативності, виходячи з можливостей центральних, регіональних та місцевих публічних фінансових фондів. В останні роки визріла гостра необхідність нарощення фінансування природоохоронних видатків в частині збереження природно-заповідного фонду з огляду на вимоги ЄС щодо розширення площі природоохоронних територій в Україні. В латентному стані перебуває фінансово-інвестиційне забезпечення фундаментальних та прикладних досліджень і розробок у сфері охорони навколишнього природного середовища, що не дає можливості активізувати інноваційні процеси у сфері запровадження сучасних методів та технологій упередження еколого-деструктивного впливу на довкілля в цілому та на кліматичні процеси зокрема.

Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища за період 2015—2021 років відображали тренд до зростання до 2019 року, але з 2020 року даний показник почав знижуватися. Так у 2015 році видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища становили 5,5 млрд грн, у 2016 році — 6,3 млрд грн, у 2017 році — 7,3 млрд грн, у 2018 році — 8,2 млрд грн, у 2019 році — 9,7 млрд грн (найвище значення протягом аналізованого періоду), у 2020 році — 9,1 млрд грн, у 2021 році (9 місяців) — 4,6 млрд грн (найнижче значення протягом аналізованого періоду). Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у 2021 році (9 місяців) порівняно з 2015 роком знизилися на 0,9 млрд грн або 1,19 рази (рис. 1).

Відсутність висхідного тренду у динаміці публічних природоохоронних видатків підтверджує динаміка видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у 2015—2021 роках. Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у порівнянних цінах на початок 2015 року відображали хвилястий тренд, що почав знижуватися прискореними темпами в останні роки часового горизонту.

Так у 2015 році видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у порівнянних цінах на початок 2015 року становили 4,4 млрд грн, у 2016 році — 3,7 млрд грн, у 2017 році — 3,7 млрд грн, у 2018 році — 3,6 млрд грн, у 2019 році — 4,6 млрд грн (найвище значення протягом аналізованого періоду), у 2020 році — 3,8 млрд грн, у 2021 році (9 місяців) — 1,2 млрд грн (найнижче значення протягом аналізованого періоду).

Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у порівнянних цінах на початок 2015 року у 2021 році (9 місяців) порівняно з 2015 роком знизилися на 3,6 млрд грн або 3,67 рази. В цілому у 2021 році спостерігалось згортання публічних природоохоронних видатків у зв'язку з негативним впливом на процеси охорони довкілля карантинних заходів, пов'язаних з обмеженням поширення пандемії коронавірусу.

Квінтесенцією другорядності вирішення проблем активізації природоохоронної діяльності в спектрі пріоритетів державної економічної політики є незначна частка природоохоронних витрат у сукупних публічних видатках. Питома вага охорони навколишнього природного середовища у загальних видатках Зведеного бюджету України відображала хвилястий тренд з найбільшим значенням у 2019 році після чого відбулося зниження. Так у 2015 році даний показник становив 4,7 %, у 2016 році — 4,7 %, у 2017 році — 4,4 %, у 2018 році — 4,3 %, у 2019 році — 4,8 % (найбільше значення протягом аналізованого періоду), у 2020 році — 4,4 %, у 2021 році (9 місяців) — 2,6 % (найменше значення протягом аналізованого періоду). Питома вага охорони навколишнього природного середовища у загальних видатках Зведеного бюджету України у 2021 році (9 місяців) порівняно з 2015 роком знизилася на 2,1 % або у 1,81 рази.

Стагнаційні процеси, котрі виникли у національному господарстві внаслідок застосування карантинних заходів для боротьби з пандемією коронавірусу, призвели до згортання бюджетного фінансування природоохоронної діяльності. У 2020 році Україна зосередила свої зусилля на боротьбі з пандемією COVID-19 та її наслідками, що призвело до перерозподілу бюджетних коштів на користь інших сфер, таких як охорона здоров'я та соціальна підтримка населення [6].

Якщо розглядати величину публічних природоохоронних видатків через призму відтворювальних пропорцій національного господарства в цілому, то ще більш яскраво проявляється їх символічний характер. Питома вага охорони навколишнього природного середовища у ВВП України в період з 2015 по 2021 рік щорічно знижувалася. Так, у 2015 році даний показник становив 0,3 %, у 2016 році — 0,3 %, у 2017 році — 0,2 %, у 2018 році — 0,2 %, у 2019 році — 0,2 %, у 2020 році — 0,2 %, у 2021 році (9 місяців) — 0,1 % (найменше значення протягом аналізованого періоду). Питома вага охорони навколишнього природного середовища у ВВП України у 2021 році (9 місяців) порівняно з 2015 роком знизилася на 0,2 % або у 3 рази. Тобто незважаючи на приєднання України до основних міжнародних природоохоронних конвенцій озеленення ВВП країни у 2015—2021 роках не відбулося.

Виходячи з приведених трендів публічного фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища можна констатувати факт незадовільного виконання основних положень Закону України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року". Ця стратегія передбачала значні інвестиції в екологічну модернізацію економіки та покращення стану довкілля [5].

Існуюча система бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності потребує модернізації як в частині міжбюджетного розподілу коштів, котрі акумулюються в результаті адміністрування екологічного податку та інших платежів природоохоронного та природно-ресурсного спрямування, так і в частині екологічного оподаткування процесів забруднення довкілля та негативного впливу на кліматичні процеси. Нарощення бюджетних природоохоронних видатків стане можливим за умови концентрації більшої частки екологічного податку та природно-ресурсної ренти у спеціальних фондах охорони навколишнього природного середовища, тобто підвищиться рівень забезпечення цільового використання екоресурсних платежів. Доцільним є перенесення центру тяжіння у фінансуванні природоохоронних видатків на регіональний та місцевий рівень, щоб повною мірою використати переваги фінансово-бюджетної децентралізації у фінансово-інвестиційному забезпеченні охорони навколишнього природного середовища [3]. Підвищення рівня зацікавленості органів місцевого самоврядування у нарощенні публічних видатків на охорону природи залежить від зростання частки екологічних податків, котрі концентруватимуться у бюджетах територіальних громад базового рівня.

Має також відбуватися поступове наближення вітчизняної моделі екологічного оподаткування до перевірених світовою практикою лекал еквівалентного вилучення екологічної антиренти. Більше того, вітчиз-

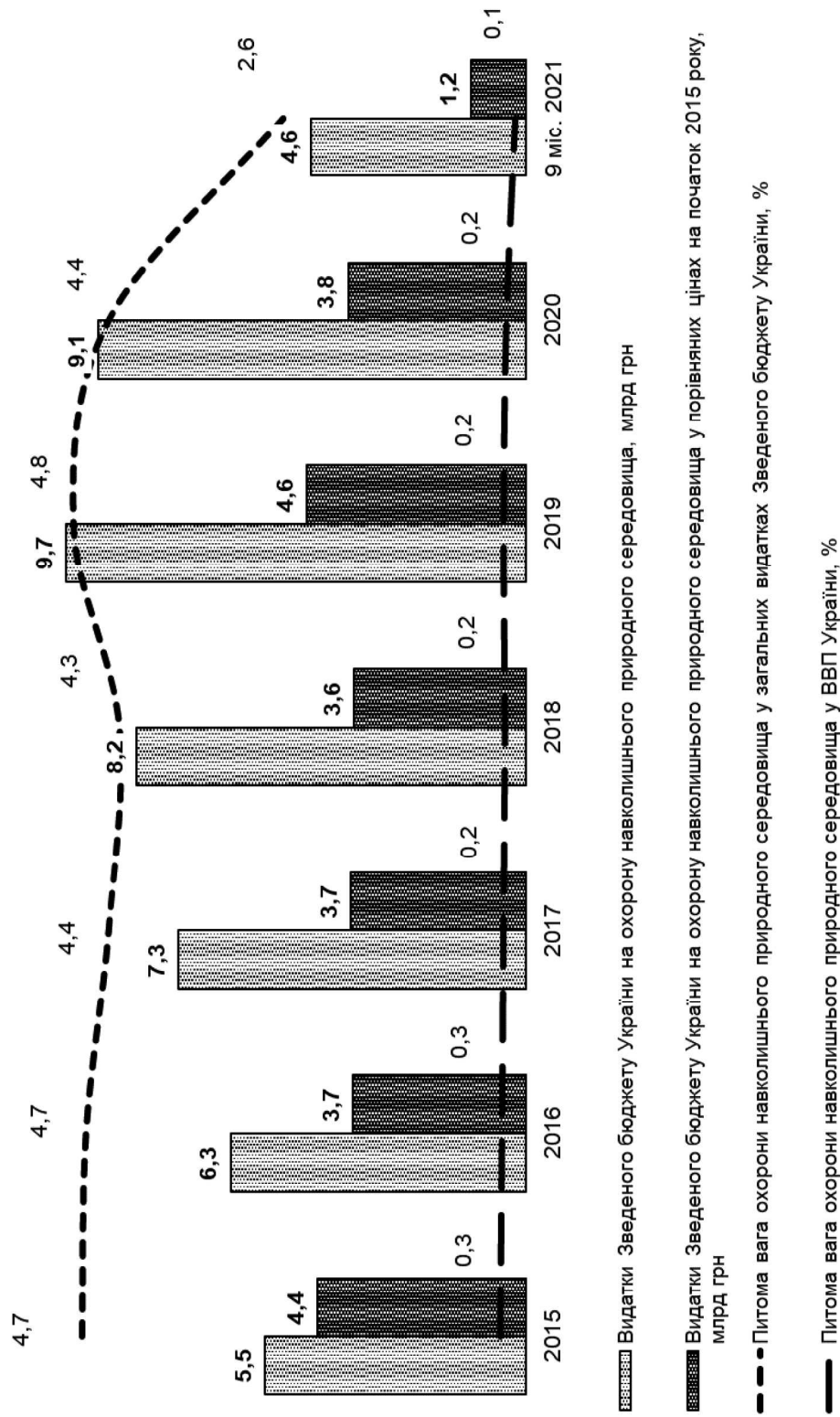

Рис. 1. Макроекономічна характеристика видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у 2015–2021 роках

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

няна система екологічного регулювання є надмірно уніфікованою та спрощеною, що не дозволяє охопити значну частину забруднень довкілля. Це з однієї сторони позбавляє публічні бюджети додаткових надходжень, а з іншої — не забезпечує фіскального контролю за окремими шкідливими впливами на навколишнє природне середовище [7].

Потрібна подальша диференціація ставок екологічних податків як за викиди та скиди шкідливих речовин, так і за розміщення відходів. Значні перспективи нарощення обсягів надходжень екологічних податків до публічних бюджетів містяться в царині встановлення прогресивної шкали оподаткування різних фаз поводження з відходами. Зниження ставок екологічних податків за поводження з відходами в цілях їх утилізації забезпечить зростання рівня рециклінгу промислових і побутових відходів, що сприятиме збільшенню надходжень екологічних податків до публічних бюджетів, а також забезпечить нарощення обсягів корисного використання енергетичної цінності вторинної природної сировини.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Формування нової світової архітекτονіки боротьби із забрудненням довкілля та пом'якшення негативного впливу глобального потепління вимагають модернізації вітчизняної моделі бюджетно-податкового регулювання природоохоронної діяльності. Ключовим методологічним підґрунтям такої модернізації має стати удосконалення інструментарію бюджетного фінансування природоохоронних видатків та трансформація системи нарахування, адміністрування і перерозподілу екологічних податків та інших платежів природоохоронного та природно-ресурсного спрямування. Нарощення обсягів бюджетного фінансування природоохоронних видатків залежить від зростання частки екоресурсних платежів, котрі концентруватимуться у спеціальних фондах публічних бюджетів, що забезпечить цільову спрямованість у використанні таких надходжень. Поряд зі зміною принципів горизонтального розподілу екоресурсних платежів має здійснюватися зміна принципів вертикального перерозподілу, а саме збільшення частки надходжень екоресурсних платежів у бюджети територіальних громад базового рівня. Доцільною є подальша диференціація ставок екологічних податків, що закладе необхідні стимули для переходу від відшкодувального до превентивного підходу у подоланні наслідків забруднення довкілля та негативного впливу на кліматичні процеси. Диференціація ставок екологічних податків також потрібна для стимулювання процесів утилізації різноманітних видів промислових та побутових відходів.

Література:

1. Бабіченко В.В., Глухова В.І., Кравченко Х.В. Державні витрати на природоохоронну діяльність в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. №48. [Електронний ресурс]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2248>.
2. Веклич О.О. Засади уніфікації структури вітчизняного екологічного оподаткування відповідно до класифікаційних стандартів Євростату. *Фінанси України*. 2016. № 6. С. 31—50.

3. Веклич О.О. Перші підсумки фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 60—74.

4. Завгородня Т. Удосконалення інструментів економічного механізму охорони навколишнього природного середовища. *Економіка України*. 2000. № 12. С. 67—70.

5. Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" від 28.02.2019 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.

6. Кулицький С. Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2020. № 9. С. 47—53.

7. Мединська Н.В. Трансформація екологічного оподаткування в контексті інвестиційного забезпечення модернізації природоохоронної інфраструктури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 4. С. 48—53.

8. Ярошевич Н.Б., Якимів А.І. Екологічний податок як інструмент реалізації державної екологічної політики. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.32782/25240072/2022-36-45>.

References:

1. Babichenko, V.V. Hlukhova, V.I. and Kravchenko, Kh.V. (2023), "State expenditure on nature protection activities in ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol.48, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2248> (Accessed 05 Aug 2024).
2. Veklich, O.O (2016), "Principles of unification of the structure of domestic environmental taxation in accordance with the classification standards of Eurostat", *Finansy Ukrainy*, no. 6, pp. 31—50.
3. Veklych, O.O. (2016), "The first results of financial and budgetary decentralization of environmental taxation". *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 3, pp. 60—74.
4. Zavhorodnia, T. (2000), "Improving the tools of the economic mechanism of environmental protection", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 12, pp. 67—70.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (Accessed 05 Aug 2024).
6. Kulyts'kyj, S. (2020), "Problems of the development of the economy of Ukraine, caused by the pandemic of the COVID-19 coronavirus in the world, and the search for ways to solve them", *Ukraina: podii, fakty, komentari*, vol. 9, pp. 47—53.
7. Medyn'ska, N.V. (2022), "Transformation of environmental taxation in the context of investment support for the modernization of environmental infrastructure", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 48—53.
8. Yaroshevych, N.B. and Yakymiv, A.I. (2022), "Environmental tax as a tool for implementing state environmental policy", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 36. <https://doi.org/10.32782/25240072/2022-36-45>.
Стаття надійшла до редакції 14.08.2024 р.

В. В. Ієвлєв,
аспірант, Інститут економіки та прогнозування НАН України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-2234-8664>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.107

ПЕРЕДУМОВИ ОЦІНЮВАННЯ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПОВОЄНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

V. Iievlev,
Postgraduate student, Institute of Industrial Economics of National Sciences of Ukraine: Kyiv, UA

PREREQUISITES FOR ASSESSING HUMAN RESOURCES OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF POST-WAR ECONOMIC RECOVERY

У статті досліджено ключові аспекти оцінювання людських ресурсів підприємств в умовах повоєнного відновлення економіки. Особливу увагу приділено аналізу ролі людського капіталу у процесі відновлення економічної активності, стабільності та стійкого розвитку. Розглянуто основні проблеми, з якими стикаються підприємства у післявоєнний період, зокрема скорочення кадрового потенціалу, зміни в ринковій кон'юктурі, а також соціально-економічні виклики. Описано підходи до адаптації традиційних методів оцінювання людських ресурсів у відповідь на нові умови. Акцентовано увагу на важливості стратегічного управління людськими ресурсами для забезпечення конкурентоспроможності підприємств і довгострокового економічного зростання. Результати дослідження можуть бути використані для розробки конкретних рекомендацій щодо оптимізації управлінських рішень у сфері розвитку та оцінювання персоналу, що є ключовим чинником стійкості та прогресу в умовах повоєнного відновлення.

This article presents an in-depth examination of the comprehensive evaluation of human resources in enterprises within the intricate context of post-war economic recovery. The research emphasizes the indispensable role of human capital as a driving force behind the re-establishment of economic activity, the restoration of stability, and the promotion of sustainable development in regions that have been adversely affected by conflict. The study thoroughly investigates the array of significant challenges that enterprises encounter during the recovery phase, such as workforce reduction, shifts in market dynamics, and the emergence of complex socio-economic issues that necessitate adaptive strategies.

The discussion is centered on the imperative need to modify and enhance traditional methods of human resource assessment to better align with the new and evolving economic landscape. It advocates for a methodological framework that integrates advanced technologies and innovative practices into human resource management, thereby optimizing the effective utilization of human capital. This proposed approach is crucial for maintaining the competitiveness of enterprises and driving long-term economic growth in a post-war environment, where the resilience and adaptability of the workforce are of paramount importance.

Moreover, the article underscores the strategic significance of human resource management as a cornerstone for enhancing organizational resilience and achieving sustainable progress. It offers a comprehensive analysis of how targeted human resource strategies can effectively address the unique and pressing needs of enterprises recovering from conflict, with a focus on talent retention,

skill development, and the adaptation of the workforce to new realities. The findings of this research provide substantial insights for policymakers, business leaders, and human resource professionals, presenting detailed recommendations for optimizing human resource management practices to support economic regeneration. These recommendations are crucial for ensuring that enterprises can not only adapt to the new market realities but also thrive in a rapidly changing environment, maintain productivity, and make a meaningful contribution to the broader efforts of economic recovery.

By exploring these dimensions, the article contributes to the existing body of knowledge on human resource management in post-conflict settings, offering valuable guidance for those involved in the rebuilding and transformation of economies in the aftermath of war. The research also highlights the broader implications of effective human resource strategies for national economic resilience, suggesting that the successful integration of human capital into recovery efforts is a key determinant of long-term stability and growth.

Ключові слова: людські ресурси, повоєнне відновлення, оцінювання, управління персоналом, економічне відтворення, ринок праці, соціально-економічні зміни.

Key words: human resources, post-war recovery, assessment, personnel management, economic regeneration, labor market, socio-economic changes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Однією з ключових проблем, яка постала перед підприємствами в сучасних умовах розвитку України та буде актуальною в повоєнний період, є необхідність ефективного оцінювання та управління людськими ресурсами в умовах невизначеності та нестабільності. Це включає в себе як визначення поточного стану кадрового потенціалу, так і прогнозування майбутніх потреб з урахуванням змін у ринковій кон'юнктурі та соціально-економічних умовах. Традиційні методи оцінювання, які застосовувалися до війни, більше не відповідають реаліям післявоєнного періоду, коли підприємства стикаються з новими викликами та потребують адаптації до змінюваного середовища.

Важливим аспектом є також інтеграція новітніх технологій та інноваційних підходів у процес управління людськими ресурсами. Це включає впровадження цифрових інструментів для моніторингу та аналізу ефективності праці, застосування штучного інтелекту для прогнозування тенденцій на ринку праці, а також розробку гнучких стратегій навчання та розвитку персоналу, які б відповідали сучасним викликам.

Крім того, повоєнне відновлення економіки потребує особливої уваги до соціальних аспектів управління людськими ресурсами, зокрема забезпечення психологічної підтримки працівників, їхньої реінтеграції у виробничі процеси, а також створення умов для підвищення їхньої мотивації та залученості. Це стає можливим лише за умови використання комплексного підходу, що враховує як економічні, так і соціальні чинники.

Таким чином, постає необхідність у розробці нових методів і підходів до оцінювання людських ресурсів, що відповідатимуть специфіці повоєнного відновлення еко-

номіки та сприятимуть підвищенню ефективності управління підприємствами. Ця проблема є не лише науково-дослідною, але й практичною, оскільки її вирішення має безпосередній вплив на стійкість та конкурентоспроможність підприємств у нових умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Огляд сучасних досліджень свідчить про те, що науковці активно працюють над розробкою нових підходів до оцінювання людських ресурсів, зокрема в умовах кризових ситуацій, а саме Бандурка, О. М. [1], Бурлаков І. В. [2], Дорошенко М. О. [3], Зайцева О. Л. та Калініченко В. М. [4], Іванова Л. С. [5], Калинюк С. М., та Петренко Н. Ю. [6], Коваленко О. В. [7], Кравченко П. Г. [8], Литвин А. В. [9], Петрунько В. М. та Савченко Ю. О. [10] та ін.

У роботах Зайцевої О. Л., Калініченко В. М. [4] та Іванової Л. С. [5] акцентується увага на необхідності збереження кадрового потенціалу через створення нових можливостей для професійного розвитку та перекваліфікації працівників. Автори вказують на критичну важливість людського капіталу для стійкості та конкурентоспроможності підприємств, особливо в умовах економічного відновлення.

Значну увагу приділено також впливу новітніх технологій на оцінювання та управління персоналом. Згідно з опитуванням, проведеним Бурлаковим І. В. [2], встановлено, що понад 40% підприємств, які брали участь у дослідженні, вже впровадили цифрові платформи для оцінювання продуктивності праці. Ці платформи дозволяють підприємствам швидко адаптуватися до нових умов, а також забезпечують ефективне використання обмежених ресурсів. Проте використання таких технологій супроводжується ризиками, зокрема щодо захисту даних та конфіденційності. В цьому контексті

підкреслюється необхідність вдосконалення правових і етичних норм, що регулюють використання інформаційних технологій у сфері управління персоналом.

В свою чергу Кравченко П.Г. в своїй роботі [8] зосереджуються на стратегічному управлінні людськими ресурсами в умовах економічної нестабільності. При цьому основний акцент робиться на важливість розробки адаптивних стратегій, які дозволяють підприємствам швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури та забезпечують довгострокову стійкість бізнесу.

Таким чином, аналіз останніх досліджень демонструє, що проблема оцінювання людських ресурсів в умовах повоєнного відновлення економіки є складною і багатогранною. Вона вимагає розробки нових методологічних підходів, які б враховували як економічні, так і соціальні та психологічні аспекти. Такий комплексний підхід забезпечить ефективне використання людського капіталу, що є ключовим чинником для відновлення і розвитку підприємств у післявоєнний період.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Основною метою цієї статті є розробка та обґрунтування підходів до оцінювання людських ресурсів підприємств в умовах повоєнного відновлення економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Війна в Україні викликала глибокі зміни, що суттєво вплинули на економічну структуру країни, особливо на сферу людських ресурсів. Міграційні процеси та внутрішнє переміщення значно змінили демографічну картину України. Втрата кваліфікованих кадрів та їх нерівномірний розподіл по регіонах підсилили потребу в нових підходах до оцінювання та управління людськими ресурсами. Цей процес ускладнюється також руйнуванням підприємств та інфраструктури, що призводить до глибоких структурних змін на ринку праці.

Найбільший виклик для підприємств полягає у відновленні своєї діяльності в умовах, коли багато працівників залишили країну або перемістилися в інші регіони. На фоні значних змін у структурі зайнятості виникає потреба в адаптації стратегій управління людським капіталом до нових реалій. Особливо це стосується галузей, які є критично важливими для економіки, таких як будівництво, транспорт та виробництво, які зазнали найбільших втрат.

За результатами статистичного аналізу за 2021–2023 р.р., чисельність зайнятих у ключових секторах економіки скоротилася на 25%, що значно вплинуло на продуктивність праці та загальний рівень економічної активності. Важливо відзначити, що скорочення зайнятості відбулося нерівномірно по регіонах, що створює додаткові виклики для національної політики управління людськими ресурсами [11]. Скорочення чисельності населення в Україні є ключовим фактором, що визначає поточні та майбутні потреби підприємств у робочій силі. Вплив демографічних змін на ринок праці особливо відчутний у регіонах, де відбувається найбільша концентрація ВПО (таблиця 1).

Зростання чисельності ВПО в Україні з 0,5 млн у 2021 році до 7,5 млн у 2023 році демонструє різке

**Таблиця 1. Динаміка чисельності ВПО
(2021–2023 роки)**

Рік	Чисельність ВПО, млн	Частка від загальної чисельності населення, %
2021	0,5	1,2 %
2022	6,0	15,8 %
2023	7,5	20,5 %

Джерело: розроблено автором за [11].

**Таблиця 2. Розподіл ВПО за віковими групами
2023 р.**

Вікова група	Кількість ВПО, тис. осіб	Частка від загальної кількості ВПО, (%)
Діти (до 18 років)	1200	16%
Працездатні (18-60 років)	5100	68%
Особи похилого віку (60+)	1200	16%
Загалом	7500	100%

Джерело: розроблено автором за [11].

**Таблиця 3. Вплив зовнішньої міграції
на ключові галузі у 2021–2023 р.р.**

Галузь	Частка працівників, які мігрували (%)
Інформаційні технології (ІТ)	25%
Медицина	20%
Освіта	18%
Виробництво	22%
Будівництво	15%

Джерело: розроблено автором за [11].

збільшення навантаження на регіональні ринки праці. Наприклад, у Київській області ВПО становлять 20% від загальної чисельності населення, що значно впливає на конкуренцію за робочі місця та змінює структуру зайнятості (таблиця 2).

Ці дані свідчать про те, що більшість ВПО є людьми працездатного віку, що може бути як викликом, так і можливістю для ринку праці. Водночас зростає потреба у створенні нових робочих місць та умов для інтеграції цих людей у регіонах їхнього нового проживання.

Така ситуація відбувається під впливом міграційних процесів, що негативно відображається на діяльності підприємств, особливо в секторах, де втрата кваліфікованих працівників може бути критичною для продовження їх діяльності (таблиця 3).

Втрата значної частини працівників у сфері ІТ (25%) та медицини (20%) є особливо загрозливою для довгострокового відновлення економіки. Це створює додаткові виклики для підприємств у цих секторах, які потребують не лише залучення нових кадрів, але й адаптації до нових умов праці. При цьому збільшення безробіття серед ВПО у ключових регіонах вимагає розробки нових підходів до їх інтеграції у ринок праці. Водночас створення нових робочих місць є важливим кроком для забезпечення соціальної стабільності та економічного розвитку.

Зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) унаслідок військових дій створило безпрецедентні виклики для ринку праці в Україні. Інтеграція ВПО у нові регіони проживання та їх адаптація до нових економічних умов є ключовими завданнями, які потре-

Таблиця 4. Основні виклики інтеграції ВПО у ринок праці

Виклики	Характеристика, вплив	Регіони з найвищим рівнем викликів
Нерівномірний розподіл ВПО по регіонах	Перенасичення ринку праці в окремих регіонах, що спричиняє зниження зайнятості та заробітної плати	Київська, Львівська, Дніпропетровська
Дефіцит житла та інфраструктури	Недостатня кількість доступного житла та соціальної інфраструктури для ВПО	Запорізька, Одеська
Психологічні травми та адаптація	Психологічний стан ВПО, що впливає на їхню продуктивність та здатність адаптуватися до нових умов	Харківська, Миколаївська
Відсутність місцевих програм підтримки	Недостатнє фінансування та організація програм підтримки ВПО у регіонах	Луганська, Донецька

Джерело: розроблено автором за [11].

Таблиця 5. Ефективність та виклики програм підтримки ВПО

Програма	Основні заходи	Ефективність, %	Виклики
«Повернення додому»	Підтримка повернення ВПО до рідних регіонів, надання фінансової допомоги	75%	Відсутність інфраструктури та житла
«Новий старт»	Професійна перепідготовка та підтримка підприємництва серед ВПО	68%	Недостатнє фінансування та слабка співпраця з місцевими громадами
«Солідарність»	Психологічна підтримка та соціальна адаптація ВПО	80%	Нерівномірний доступ до психологічних послуг
«Будуємо разом»	Створення нових робочих місць та інфраструктурних об'єктів у регіонах з високою концентрацією ВПО	70%	Бюрократичні перепони та затримки в реалізації проєктів

Джерело: розроблено автором за [11].

бують комплексного підходу. При цьому однією з головних проблем є нерівномірний розподіл ВПО по регіонах, що створює значні регіональні диспропорції на ринку праці. У деяких областях, таких як Київська, Львівська та Дніпропетровська, спостерігається перенасичення ринку праці, що підвищує рівень безробіття та знижує заробітну плату. З іншого боку, такі регіони, як Запорізька та Одеська області, мають значний потенціал для залучення нових працівників, але стикаються з проблемами відновлення інфраструктури та створення нових робочих місць. Основні виклики інтеграції ВПО у ринок праці зазначені та проаналізовані в таблиці 4.

Ці виклики вимагають системного підходу та залучення державних і місцевих органів влади, громадських організацій та бізнесу до розробки та впровадження ефективних програм інтеграції ВПО.

Інтеграція ВПО також відкриває нові можливості для розвитку економіки окремих регіонів та країни в цілому. ВПО можуть стати важливим джерелом робочої сили для галузей, які відчувають дефіцит кадрів, таких як

сільське господарство, будівництво та сфера послуг. Але при цьому треба враховувати факт, що інтеграція ВПО у ринок праці потребує не лише створення нових робочих місць, але й забезпечення їх відповідним житлом, доступом до освіти та медицини, а також психологічною підтримкою. Тому Національні та міжнародні програми підтримки ВПО дуже важливі в цих процесах стратегічного розвитку ринку праці України у зв'язку з їх спрямованістю на забезпечення їх соціальної та економічної інтеграції. Однак ефективність цих програм значною мірою залежить від регіональної специфіки та рівня залучення місцевих громад. Аналіз програм підтримки ВПО представлено в таблиці 5.

Ефективність програм підтримки ВПО може бути підвищена через оптимізацію процесів, покращення комунікації між учасниками програми та залучення додаткових ресурсів. Міжнародні організації відіграють ключову роль у підтримці ВПО, забезпечуючи фінансову та технічну допомогу. Зокрема, такі організації, як ООН, ЄС, та USAID, реалізують програми, що охоплюють різноманітні аспекти соціальної інтеграції та економічного розвитку.

Загалом, як національні, так і міжнародні програми відіграють важливу роль у підтримці ВПО, проте їх ефективність залежить від комплексного підходу та координації між різними рівнями влади та організаціями. Основні проблеми включають недостатнє фінансування, складнощі з адмініструванням програм, та нерівномірний розподіл ресурсів.

На основі проведеного аналізу можна запропонувати такі рекомендації покращення програм підтримки ВПО:

— збільшення фінансування як національних, так і міжнародних програм для забезпечення належного рівня підтримки ВПО;

— створення спільних платформ для обміну досвідом та кращої координації між різними програмами підтримки;

— спрощення процедур та скорочення бюрократичних перепон для підвищення ефективності програм;

— забезпечення рівного доступу до програм для ВПО з різних регіонів, особливо для найуразливіших груп;

— активне залучення громадських організацій до розробки та впровадження програм підтримки ВПО.

Отже, міграційні процеси, викликані військовими діями, суттєво вплинули на регіональні ринки праці України, що вимагає детального аналізу як короткострокових, так і довгострокових наслідків для економіки регіонів, де розміщуються внутрішньо переміщені особи (ВПО). З початку військової агресії кількість ВПО в Україні перевищила 5 мільйонів осіб, що становить близько 10% населення країни. Найбільше ВПО було зареєстровано у центральних та західних регіонах, зокрема у Київській, Львівській та Дніпропетровській областях (таблиця 6), що створює додатковий тиск на місцеву інфраструктуру, ринки праці та соціальні служби.

Приймаючи регіони стикаються з кількома ключовими викликами, водночас відкриваючи певні можли-

вості та мають певні наслідки в т. ч. для їх демографічного складу (таблиця 7).

На основі аналізу впливу міграційних процесів можна запропонувати кілька рекомендацій. Це включає підтримку професійної перекваліфікації через впровадження програм, які допомагають внутрішньо переміщеним особам адаптуватися до потреб місцевих ринків праці, а також стимулювання підприємницької активності шляхом надання грантів та кредитів на відкриття нових підприємств у приймаючих регіонах. Важливо також розширювати соціальну інфраструктуру, інвестуючи у розвиток медичних та освітніх закладів для задоволення потреб збільшеного населення, і здійснювати регулярний моніторинг ринків праці, щоб своєчасно адаптувати політику та програми підтримки.

Вплив внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на соціальну інтеграцію та регіональний розвиток є важливим аспектом аналізу під час оцінювання людських ресурсів у контексті повоєнного відновлення економіки. ВПО не лише змінюють демографічну картину, але й формують нові соціальні та економічні структури в приймаючих регіонах.

Вивчення процесів інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у нові спільноти є складним завданням, яке вимагає врахування культурних, соціальних та економічних чинників. Основними викликами в цьому контексті є культурна адаптація, доступ до соціальних послуг та необхідність психологічної підтримки. ВПО часто стикаються з труднощами в адаптації до нових культурних і соціальних норм, що може спричинити соціальну напругу, наприклад, через різницю в мовних діалектах або традиціях. Крім того, обмежений доступ до медичних, освітніх та інших соціальних послуг через перевантаження інфраструктури в приймаючих регіонах вказує на потребу в модернізації соціальної інфраструктури та покращенні її доступності. Психологічна підтримка також є важливою, оскільки психологічні наслідки війни, такі як посттравматичний стресовий розлад, вимагають спеціалізованої допомоги, яка часто є недостатньою в приймаючих регіонах.

Основні проблеми соціальної інтеграції ВПО були сформовані та представлені на рис. 1.

Таблиця 6. Розподіл ВПО за регіонами станом на 2024 р.

Регіон, область	Кількість ВПО, тис. осіб	Частка ВПО у населенні регіону, %
Київська	750	15 %
Львівська	600	20 %
Дніпропетровська	550	12 %
Одеська	400	10 %
Харківська	350	8 %

Джерело: розроблено автором за [11].

На цьому етапі дослідження ситуації на внутрішньому ринку України та розробки стратегії стратегічного управління людськими ресурсами для забезпечення конкурентоспроможності підприємств і довгострокового економічного зростання в умовах повоєнного відновлення економіки можна визначити та охарактеризувати позитивний вплив внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на регіональний розвиток. Зокрема, збільшення населення в регіонах сприяє розширенню ринків збуту, сти-

Таблиця 7. Виклики та можливості у приймаючих регіонах, пов'язані з міграційними процесами

Виклики	Можливості	Наслідки
Зростання рівня конкуренції на ринку праці ВПО, які шукають роботу, часто конкурують з місцевими жителями, що може призвести до зниження зарплат та збільшення рівня безробіття Нестача кваліфікованих кадрів хоча ВПО підвищують загальний рівень пропозиції праці, їхні навички можуть не відповідати потребам місцевого ринку, що створює дисбаланс, особливо у секторах, що потребують специфічної кваліфікації Вплив на малий бізнес підприємств у приймаючих регіонах стикаються з додатковими викликами, такими як збільшення орендної плати та конкуренція з боку нових підприємств, заснованих ВПО.	Економічна активізація збільшення кількості населення призводить до зростання попиту на товари та послуги, що стимулює розвиток місцевого бізнесу; Підвищення підприємницької активності ВПО часто відкривають нові підприємства, що може сприяти економічному зростанню регіонів; Збагачення людського капіталу міграція сприяє обміну досвідом та знаннями між регіонами, що позитивно впливає на розвиток інновацій.	Зміна структури зайнятості певні галузі, такі як будівництво та обслуговування, відчувають збільшення попиту на робочу силу, тоді як інші можуть стикнутися з надлишком кадрів; Вплив на соціальну інфраструктуру різке збільшення населення вимагає модернізації та розширення соціальної інфраструктури, включаючи медичні та освітні заклади).

Джерело: складено автором.

Рис. 1. Проблеми соціальної інтеграції ВПО

Джерело: розроблено автором.

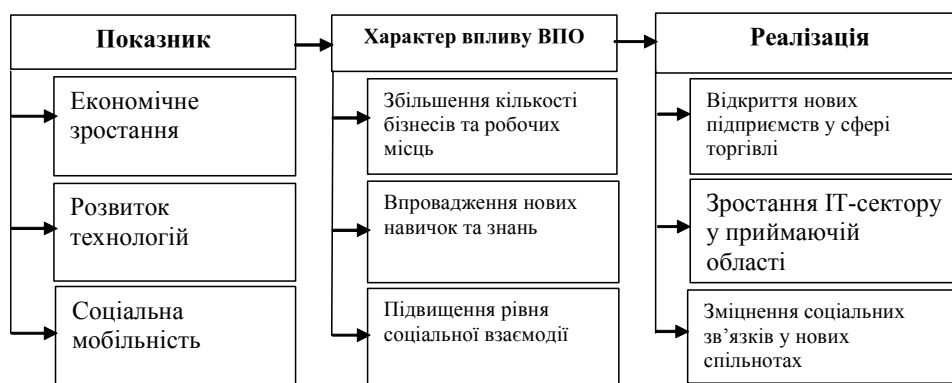

Рис. 2. Вплив ВПО на регіональний розвиток

Джерело: розроблено автором.

мулює розвиток місцевих ринків, підвищує підприємницьку активність та створює нові робочі місця. ВПО відкривають нові бізнеси, особливо в сфері послуг і торгівлі, що сприяє загальному економічному зростанню. Окрім того, ВПО часто приносять із собою нові навички та знання, що збагачує людський капітал регіонів і позитивно впливає на економіку. Наприклад, у Львівській області спостерігається збільшення кількості ІТ-фахівців, що стимулює розвиток технологічного сектору. Міграція також підвищує соціальну мобільність, оскільки ВПО, адаптуючись до нових умов, активно інтегруються в нові соціальні структури, що призводить до створення нових соціальних зв'язків та покращення загальної соціальної кооперації.

Отже, в умовах післявоєнного відновлення економіки управління людськими ресурсами на підприємствах вимагає нових підходів, що відповідають викликам, які виникають через наслідки війни.

Цей розділ зосереджується на стратегіях, які сприятимуть ефективному використанню людського капіталу для підтримки стабільного економічного зростання. Важливим аспектом управління людськими ресурсами в умовах післявоєнного відновлення є відновлення кадрового потенціалу, втраченого внаслідок війни. Військові дії призвели до масової міграції та значних втрат кваліфікованих кадрів, що створює потребу у нових підходах до відновлення трудових ресурсів. Це передбачає створення програм перепідготовки та перекваліфікації для працівників, які втратили роботу або чий навички більше не відповідають вимогам ринку. Наприклад, у 2023 році урядом України було впроваджено програму, яка дозволила перепідготувати понад 200 тис. внутрішньо переміщених осіб для роботи у нових галузях. Важливою частиною стратегії також є інтеграція ветеранів та учасників бойових дій у цивільне життя та їх адаптація до ринку праці, що включає як психологічну допомогу, так і програми з працевлаштування. Крім того, залучення української діаспори може стати важливим ресурсом для відновлення кадрового потенціалу, зокрема через програми повернення висококваліфікованих працівників з-за кордону та підтримку бізнес-ініціатив діаспори.

Сучасні технології відіграють важливу роль у відновленні підприємств та управлінні людськими ресурсами. Впровадження цифрових платформ дозволяє підприємствам підвищити ефективність управління та адаптуватися до нових умов. Наприклад, використання хмарних сервісів для зберігання та аналізу даних про праців-

ників дозволяє компаніям оперативно реагувати на зміни, а впровадження штучного інтелекту допомагає автоматизувати процеси найму та оцінювання персоналу. Заданими Міжнародної організації праці, підприємства, що активно використовують новітні технології, мають на 30% вищу продуктивність праці порівняно з традиційними моделями управління [12].

Війна та післявоєнні умови вимагають інноваційних

підходів до управління персоналом, що включають гнучкі стратегії, адаптивність до змін та використання новітніх технологій. Умови післявоєнного відновлення потребують впровадження гнучких графіків роботи та дистанційної роботи, що дозволяє підприємствам ефективніше пристосовуватися до змін. Наприклад, у 2024 році понад 60% українських підприємств вже впровадили або планують впровадити такі гнучкі режими роботи. Крім того, важливою є цифровізація управління персоналом, яка передбачає використання цифрових технологій для автоматизації процесів, таких як рекрутинг, навчання та розвиток. Це підвищує ефективність і швидкість роботи, зменшуючи адміністративне навантаження. Також значення набуває розвиток корпоративної соціальної відповідальності, що включає підтримку соціальних ініціатив та програм, спрямованих на покращення умов життя працівників та їхніх родин, особливо у сферах охорони здоров'я, освіти та соціального захисту.

Таким чином, розвиток управління людськими ресурсами в Україні в умовах післявоєнного відновлення є критично важливим для забезпечення сталого економічного зростання. Перспективи включають подальший розвиток програм професійного розвитку, з акцентом на підвищення кваліфікації та перепідготовку працівників у ключових для відновлення економіки галузях, таких як будівництво, ІТ та інфраструктура. Також важливим є посилення співпраці між урядом і бізнесом через створення державно-приватних партнерств, спрямованих на розвиток кадрового потенціалу та вирішення соціальних проблем, пов'язаних з міграцією та інтеграцією внутрішньо переміщених осіб. Впровадження інноваційних технологій, таких як цифровізація та автоматизація процесів управління персоналом, сприятиме підвищенню ефективності та зменшенню адміністративних витрат. Крім того, забезпечення соціальної стабільності через підтримку соціальних програм є ключовим фактором гармонізації відносин між працівниками та роботодавцями, особливо в умовах післявоєнного відновлення.

Проведене дослідження показало, що для успішного відновлення економіки України необхідно забезпечити комплексний підхід до інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на ринок праці. Це включає створення нових робочих місць у регіонах з високою концентрацією ВПО, розвиток інфраструктури та забезпечення житлом у регіонах з дефіцитом ресурсів, підвищення рівня кваліфікації та перепідготовку кадрів, а також забезпечення психологічної підтримки та адап-

тації ВПО до нових умов праці. Важливо також оптимізувати програми підтримки ВПО з урахуванням регіональної специфіки та потреб. Ці заходи повинні бути впроваджені на національному рівні із залученням місцевих громад та міжнародних партнерів, що дозволить забезпечити довгострокову стабільність та розвиток ринку праці в Україні.

ВИСНОВКИ

У даній статті було детально розглянуто та проаналізовано проблеми та стратегії управління людськими ресурсами підприємств в умовах післявоєнного відновлення економіки України. В процесі дослідження було встановлено, що внутрішньо переміщені особи відіграють важливу роль у формуванні нових соціальних та економічних структур. Інтеграція ВПО у нові спільноти є ключовим чинником для зменшення соціальної напруги та забезпечення регіонального розвитку.

Війна та її наслідки вимагають адаптації традиційних методів управління персоналом. Використання гнучких режимів роботи, цифрових технологій та корпоративної соціальної відповідальності є важливими елементами успішного управління людськими ресурсами в умовах післявоєнного відновлення.

Для ефективного управління людськими ресурсами в умовах післявоєнного відновлення підприємствам варто розробити та впровадити програми професійної перепідготовки, забезпечуючи можливості для перекваліфікації працівників відповідно до нових потреб ринку праці, особливо для внутрішньо переміщених осіб та ветеранів. Інтеграція інноваційних підходів, зокрема використання цифрових технологій та гнучких режимів роботи, має стати частиною стратегії управління персоналом для підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємств. Важливо також зміцнювати співпрацю з державою та громадами, активно залучаючись до державно-приватних партнерств для вирішення соціальних проблем і сприяння стабільному економічному розвитку регіонів.

Література:

1. Бандурка, О. М. Соціальні аспекти управління людськими ресурсами в умовах кризи. *Економіка та управління*. 2020. № 12 (2). С. 134—143.
2. Бурлаков, І. В. Використання цифрових технологій в управлінні персоналом. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 11 (3). С. 75—86.
3. Дорошенко, М. О. Вплив міграційних процесів на розвиток ринку праці України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2021. № 18 (4). С. 44—57.
4. Зайцева, О. Л., та Калініченко, В. М. Використання інноваційних підходів до управління персоналом в умовах післявоєнного відновлення. *Управління персоналом та регіональний розвиток*. 2022. № 13 (1). С. 63—78.
5. Іванова, Л. С. Стратегії управління людськими ресурсами в умовах післявоєнного розвитку економіки. *Наукові записки НУБіП*. 2023. № 28 (2). С. 123—134.
6. Калинюк, С. М., та Петренко, Н. Ю. Війна і соціальні зміни: виклики для управління людськими ресурсами. *Сучасні проблеми економіки та управління*. 2020. № 9 (1). С. 89—98.

7. Коваленко, О. В. Постконфліктне відновлення економіки: теоретичні аспекти та практичні виклики. *Журнал економічної теорії*. 2019. № 15 (4). С. 105—116.

8. Кравченко, П. Г. Макроекономічні виклики та їх вплив на управління людськими ресурсами. *Економіка України*. 2023. № 20 (2). С. 91—101.

9. Литвин, А. В. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб на ринок праці: проблеми та перспективи. *Соціальна політика та соціальна робота*. 2021. № 14 (3). С. 78—88.

10. Петрунько, В. М., та Савченко, Ю. О. Соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в умовах післявоєнного розвитку. *Український соціологічний журнал*. 2022. № 7 (2). С. 52—65.

11. Звіт Інституту соціальної політики, 2023 <http://www.msp.gov.ua/> Міністерство соціальної політики України. Головна. ([msp.gov.ua](http://www.msp.gov.ua/))

12. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/uk>

References:

1. Bandurka, O.M. (2020), "Social aspects of human resources management in crisis conditions", *Ekonomika ta upravlinnya*, vol. 12 (2), pp. 134—143.
2. Burlakov, I.V. (2019), "Use of digital technologies in personnel management", *Ekonomika i prohozuvannya*, vol. 11 (3), pp. 75—86.
3. Doroshenko, M.O. (2021), "The influence of migration processes on the development of the labor market of Ukraine", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*, vol. 18 (4), pp. 44—57.
4. Zaytseva, O.L. and Kalinichenko, V.M. (2022), "Use of innovative approaches to personnel management in post-war reconstruction", *Upravlinnya personalom ta rehional'nyy rozvytok*, vol. 13 (1), pp. 63—78.
5. Ivanova, L.S. (2023), "Human resource management strategies in the conditions of post-war economic development", *Naukovy zapysky NUBiP*, vol. 28 (2), pp. 123—134.
6. Kalinyuk, S.M. and Petrenko, N.Yu. (2020), "War and social changes: challenges for human resources management", *Suchasni problemy ekonomiky ta upravlinnya*, vol. 9 (1), pp. 89—98.
7. Kovalenko, O.V. (2021), "Post-conflict economic recovery: theoretical aspects and practical challenges", *Zhurnal ekonomichnoyi teorii*, vol. 15 (4), pp. 105—116.
8. Kravchenko, P.H. (2023), "Macroeconomic challenges and their impact on human resources management", *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 20 (2), pp. 91—101.
9. Lytvyn, A.V. (2021), "Integration of internally displaced persons into the labor market: problems and prospects", *Sotsial'na polityka ta sotsial'na robota*, vol. 14 (3), pp. 78—88.
10. Petrun'ko, V.M. and Savchenko, Yu.O. (2022), "Social integration of internally displaced persons in the conditions of post-war development", *Ukrayins'kyi sotsiologichnyi zhurnal*, vol. 7 (2), pp. 52—65.
11. Institute of Social Policy (2023), "Report", available at: <http://www.msp.gov.ua/> (Accessed 05 Aug 2024).
12. International Labour Organization (2024), available at: <https://www.ilo.org/uk> (Accessed 05 Aug 2024).

Стаття надійшла до редакції 13.08.2024 р.

В. В. Левитський,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-8684-9896>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.114

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНО-СИСТЕМНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЦІЛЬОВА СПРЯМОВАНІСТЬ

V. Levitskyi,
Postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL MECHANISM FOR REGULATING RESOURCE CONSERVATION
IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE: INSTITUTIONAL
AND SYSTEMIC CHARACTERISTICS AND TARGETED FOCUS

Обґрунтовано, що в основі становлення сучасного фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері України має лежати комплекс інституційних передумов: 1) удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази ресурсозбереження; 2) розроблення державних, регіональних та місцевих програм ресурсозбереження; 3) модернізація моделі державної підтримки процесів ресурсозбереження; 4) інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства у сфері ресурсозбереження. Встановлено, що ключовою ланкою фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері виступає поєднання примусових та заохочувальних фінансових методів. Дослідження показали, що забезпечення прискорених темпів активізації ресурсозберігаючої діяльності в аграрній сфері залежить від усестороннього використання заохочувальних фінансових методів, котрі будуть впливати на ресурсні ланцюги у сільському господарстві та секторі переробно-харчових виробництв через застосування фіскально-цінових та бюджетно-кредитних інструментів. Обґрунтовано, що основними напрямками стимулювання процесів ресурсозбереження у сфері сільського господарства виступають: усунення структурних перегинів між рослинництвом та тваринництвом; комплексне використання сільськогосподарської сировини; утилізація вторинної сільськогосподарської сировини у виробничих та енергетичних цілях; запровадження низьковуглецевих систем землеробства; розширення масштабів застосування сидератних добрив; відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації адміністративних районів у відповідності з природно-кліматичними та природно-ресурсними передумовами. Встановлено, що цільова спрямованість інструментально-методологічного забезпечення фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в секторі переробно-харчових виробництв передбачає: впровадження ресурсозберігаючих та безвідходних технологій; оптимізація логістично-складського господарства та зменшення непродуктивних втрат сировини та матеріалів; утилізація ресурсно-енергетичної цінності полів фільтрації; рециклінг твердих рослинних та тваринних відходів з метою налагодження виробництва цінних кормових добавок та енергетичних продуктів; зменшення шкідливого впливу переробно-харчових виробництв на довкілля.

It is substantiated that the formation of a modern financial mechanism for regulating resource conservation in the agricultural sector of Ukraine should be based on a set of institutional prerequisites: 1) improvement of the legislative and regulatory framework for resource conservation; 2) development of state, regional and local resource conservation programmes; 3) modernisation of the model of state support for resource conservation processes; 4) institutionalisation of public-private partnership agreements in the field of resource conservation. It is established that the key link in the financial mechanism for regulating resource conservation in the agricultural sector is a combination of compulsory and incentive financial methods. Studies have shown that ensuring accelerated rates of intensification of resource-saving activities in the agricultural sector depends on the comprehensive use of incentive financial methods that will affect the resource chains in agriculture and the food processing sector through the use of fiscal-price and budgetary-credit instruments. It is stated that the main areas of stimulation of resource saving processes in the field of agriculture are: elimination of structural inflections between crop production and livestock production; integrated use of agricultural raw materials; utilization of secondary agricultural raw materials for production and energy purposes; introduction of low-carbon farming systems; expansion of the application of siderate fertilizers; restoration of traditional agricultural specialization of administrative districts in accordance with natural-climatic and natural-resource prerequisites. It has been established that the target orientation of the instrumental and methodological support of the financial mechanism for regulating resource saving in the sector of processing and food production involves: introduction of resource-saving and waste-free technologies; optimization of logistics and warehousing and reduction of unproductive losses of raw materials; utilization of the resource and energy value of filtration fields; recycling of solid plant and animal waste in order to establish the production of valuable feed additives and energy products.

Ключові слова: фінансовий механізм, ресурсозбереження, фінансові методи, бюджетно-кредитні інструменти, утилізація, аграрний бізнес.

Key words: financial mechanism, resource saving, financial methods, budgetary and credit instruments, utilisation, agricultural business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аграрна сфера України в останні роки стала основною структуроутворюючою ланкою національного господарства з огляду на тренди на світових ринках продовольства та структуру створення доданої вартості всередині країни. Російська збройна агресія призвела до окупації територій України, де концентрувалися підприємства важкої індустрії, що підвищило вагомість аграрної сфери в інституційному полі нашої країни. Виходячи з перманентного підвищення вагомості аграрної сфери у відтворювальних пропорціях національного господарства, виникає необхідність більш результативного використання ресурсно-виробничого потенціалу сфери сільськогосподарського виробництва та сектору переробно-харчових виробництв. Така ціль може бути досягнута за рахунок розширення масштабів активізації процесів ресурсозбереження як в частині економії первинної природної сировини, так і в частині підвищення результативності утилізації вторинних природних ресурсів.

Водночас активізація процесів ресурсозбереження потребує застосування комплексу фінансових методів,

інструментів та важелів регуляторного впливу на суб'єкти аграрного та агропромислового підприємництва, щоб підвищити їх заінтересованість у впровадженні сучасних методів і технологій використання ресурсної цінності матеріальних ресурсів, а також раціонального використання інших складових ресурсно-виробничого потенціалу. Дієвість застосування такого роду регуляторів буде значно вищою за умови їх поєднання в структурі фінансового механізму регулювання процесів ресурсозбереження в сировинному та переробному сегментах аграрної сфери.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній економічній літературі в останні роки особливої актуальності набули дослідження, котрі стосуються формування фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері. Відправним пунктом розроблення такого механізму виступає інструментально-методологічне забезпечення фінансового механізму функціонування аграрних підприємств.

Існують різноманітні підходи стосовно структуризації названого механізму. Зокрема, мають місце авторські підходи, котрі фінансовий механізм функціонування аграрних підприємств зводять в основному до

сукупності інструментів бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та використання ще деяких інструментів фінансово-кредитного спрямування.

Зокрема, І.Вдовенко розглядає фінансовий механізм функціонування аграрних підприємств як механізм державної фінансової підтримки, механізм банківського кредитування, механізм страхового захисту тощо, які за умови дієвості використовуваних інструментів та важелів впливу сприяють розвитку окремо взятого підприємства та галузі сільського господарства загалом [1, с. 89]. Така структуризація фінансового механізму функціонування аграрних підприємств в основному стосується тих інструментів, котрі застосовуються державою і поза кадром залишаються внутрішньо-корпоративні методи та інструменти, які позитивним чином можуть вплинути на використання фінансових ресурсів як у сфері сільськогосподарського виробництва, так і у сфері переробки сільськогосподарської сировини.

О.Квасниця та Т.Неклюдова розглядають фінансовий механізм функціонування аграрних підприємств як сукупність фінансових методів та важелів, нормативно-правового, інформаційного та ресурсного забезпечення, що сприяють організації процесу планування, стимулювання та раціонального використання фінансових ресурсів аграрних підприємств з метою забезпечення процесу розширеного відтворення й отримання корисного ефекту [3, с. 150]. Даний підхід стосовно систематизації інструментально-методологічного забезпечення становлення фінансового механізму функціонування аграрних підприємств варто взяти на озброєння в частині його використання при формуванні фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері України, оскільки зовнішні по відношенню до суб'єктів аграрного та агропромислового підприємництва методи та інструменти активують дію внутрішніх мотивацій та стимулів, в тому числі і стосовно прискорення процесів ресурсозбереження.

Н.Танклевська, В.Ярмоленко та О.Синенко під фінансовим механізмом функціонування аграрних підприємств розглядають складну систему, яка дає змогу розв'язати практично всі проблеми фінансової політики та фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств. Вони також виокремлюють доцільність формування регіонального фінансового механізму аграрних підприємств. Основними складовими регіонального фінансового механізму аграрних підприємств виступає державна підтримка (державні програми розвитку), кредитування, інвестування та страхування [5, с. 11].

В частині активізації процесів ресурсозбереження в секторі сільськогосподарських товаровиробників та в секторі переробно-харчових виробництв саме розроблення державних, регіональних та місцевих програм впровадження методів та технологій утилізації вторинної природної сировини, економії первинних ресурсів та зниження рівня міжцехових втрат дасть змогу підвищити рівень капіталізації сільськогосподарського виробництва в цілому і сформувати ресурсну базу виробництва різноманітних видів біологічного палива.

Виходячи з цих міркувань визріла необхідність розроблення фінансового механізму регулювання ресур-

созбереження в аграрній сфері України з врахуванням існуючого інституційного підґрунтя підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників та передових іноземних лекал стимулювання процесів економії сільськогосподарської сировини і її рециклінгу.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є здійснення інституційно-системної характеристики та розкриття змісту цільової спрямованості фінансового механізму ресурсозбереження в аграрній сфері України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нові енергетичні та продовольчі виклики, а також необхідність підвищення рівня комплексності використання ресурсно-виробничого потенціалу сільськогосподарського виробництва та сектору переробно-харчових виробництв вимагають активізації процесів ресурсозбереження в аграрній сфері України. Передова іноземна практика та позитивний вітчизняний досвід свідчать, що основним каталізатором прискорення процесів ресурсозбереження в сировинному та переробному секторах національного АПК виступає застосування комплексу фінансових методів та інструментів, які підвищують заінтересованість суб'єктів аграрного та агропромислового підприємництва в економії первинної сільськогосподарської сировини і її найрезультативнішому застосуванні у відтворювальному процесі. Детермінуючим чинником підбору методів та інструментів фінансового впливу на процеси економії сільськогосподарської сировини і її рециклінгу виступає багатофункціональна спрямованість самого процесу ресурсозбереження.

Активізація процесів ресурсозбереження у різних фазах переробки сільськогосподарської сировини (сільськогосподарське виробництво та сектор переробно-харчових виробництв) дасть змогу зменшити неконтрольоване попадання забруднених зворотних вод та залишків змішаних харчових відходів, а також рослинних та тваринних відходів у навколишнє природне середовище і тим самим упередити процеси забруднення біогеоценозів. Також запровадження технологій ресурсозбереження, зокрема в частині вилучення цінних компонентів вторинної сільськогосподарської сировини дасть змогу диверсифікувати виробничу програму переробно-харчових підприємств і підвищити ефективність господарювання в цілому за рахунок результативного використання вторинної сільськогосподарської сировини.

В контексті перспектив активізації процесів ресурсозбереження в аграрній сфері України необхідно також враховувати той факт, що Україна не використовує наявних резервів нарощення потужностей в органічному сільськогосподарському виробництві, незважаючи на те, що процеси природної ренатуралізації сільськогосподарських угідь у багатьох регіонах сформували сприятливі передумови для застосування органічних технологій, оскільки на ренатуралізованих землях вже багато років не застосовувалися мінеральні добрива та засоби захисту рослин та боротьби зі шкідниками [2]. Крім того, кожне підприємство сільськогосподарського спрямування має відходи твердої біо-

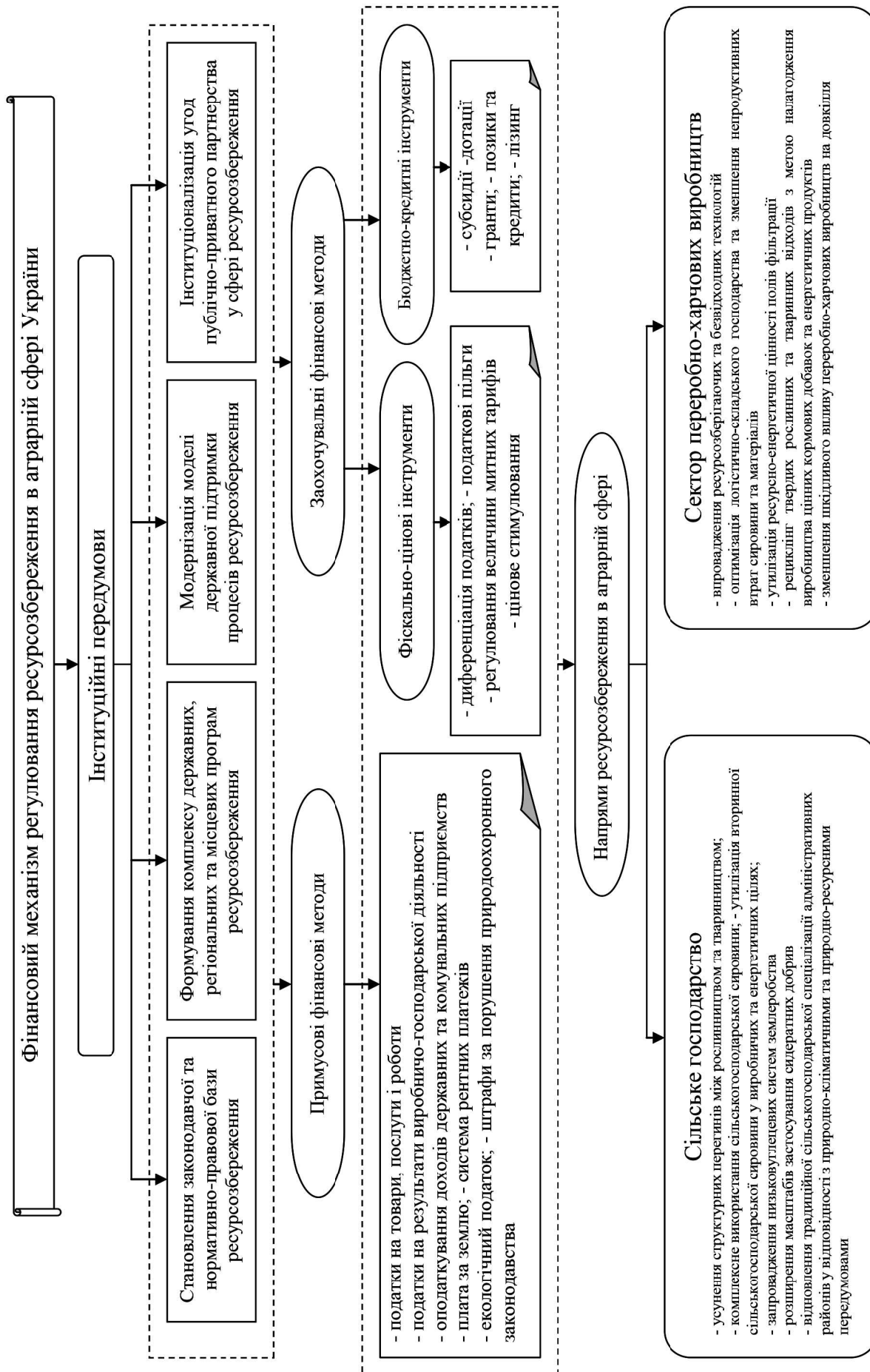

Рис. 1. Інституційно-системна характеристика та цільова спрямованість фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері України

Джерело: розроблено автором.

маси, яка може бути використана для отримання енергії шляхом газифікації. Така енергія дешева, а сам процес її отримання достатньо безпечний і дозволяє в більшості випадків вирішити проблеми складування та утилізації відходів [4].

Враховуючи багатокомпонентний характер активізації процесів економії сільськогосподарської сировини і її комплексного використання, доцільно стверджувати, що фінансовий механізм регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері України має базуватися на комплексі базових передумов, котрі визначають специфікацію форм, методів та джерел прямої та непрямой бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та суб'єктів агропродовольчого підприємництва, а також застосування регуляторів стимулювання процесів раціонального використання первинної матеріальної сировини та утилізації вживаних природних ресурсів (рис. 1).

В спектрі базових інституційних передумов формування фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері виокремлюється становлення законодавчої та нормативно-правової бази ресурсозбереження. Така база має бути доповнена законодавчими та нормативно-правовими положеннями, котрі розширюють права та повноваження органів місцевого самоврядування в частині підтримки та взаємодії з суб'єктами аграрного та агропродовольчого підприємництва щодо фінансово-інвестиційного забезпечення проєктів утилізації вторинної та вживаної сільськогосподарської сировини та харчових відходів з метою виробництва готових продуктів виробничого та енергетичного спрямування.

Як показує передовий вітчизняний досвід активізації процесів ресурсозбереження у різноманітних сегментах національного господарства, в першу чергу в аграрній сфері, набуває прискорених темпів за умов належного інституційного забезпечення формування комплексу державних, регіональних та місцевих програм. Реалізація державних програм має передбачати комплекс фінансових преференцій для підвищення рівня зацікавленості суб'єктів аграрного підприємництва, в першу чергу великих агропромислових об'єднань, щодо утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та некондиційної сільськогосподарської сировини, а не їх механічного продажу за кордон.

В частині посилення стимулюючого впливу на процеси активізації ресурсозбереження в сільському господарстві та секторі переробно-харчових виробництв вагомим значення набуває модернізація моделі державної підтримки ресурсозберігаючих процесів в аграрній сфері України. Водночас мотивувати сільськогосподарських товаровиробників перетворювати малоліквідну та некондиційну сільськогосподарську сировину у готову продукцію з високою доданою вартістю здатна прозора система державної підтримки процесів ресурсозбереження на основі використання фінансових та майнових стимулів.

Ключовою інституційною передумовою формування фінансового механізму регулювання розвитку аграрної сфери виступає інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства. Необхідним є розши-

рення специфікації угод публічно-приватного партнерства, котрі можуть укладатися щодо заготівлі, сортування та переробки відходів сільськогосподарського виробництва та відходів переробно-харчових виробництв.

Перераховані інституційні передумови виступають відправним пунктом застосування двох основних груп методів регуляторного впливу на сільськогосподарських товаровиробників. Перша група — примусові фінансові методи, друга група — заохочувальні фінансові методи. Примусові фінансові методи представлені податками, зборами та іншими обов'язковими платежами, котрі надходять у публічні бюджетні та позабюджетні фонди.

Примусові фінансові методи впливу на процеси активізації ресурсозбереження виконують в основному фіскально-регулюючу, а не стимулюючу функції і тому мають доповнюватися заохочувальними фінансовими методами. Заохочувальні фінансові методи мають охоплювати фіскально-цінові та бюджетно-кредитні інструменти. В умовах в цілому завищеного фіскального тиску на суб'єкти виробничо-господарської діяльності дієвим заохочувальним активізацію ресурсозбереження методом виступає диференціація податків. Певним рівнем заохочення відзначаються також податкові пільги, котрі дадуть можливість нарощувати внутрішні джерела інвестиційного забезпечення проєктів запровадження методів та технологій ресурсозбереження, особливо в частині утилізації вторинної природної сировини з метою виробництва продуктів енергетичного спрямування.

Як показує передова іноземна практика доволі дієвий вплив на процеси активізації процесів ресурсозбереження здійснює застосування бюджетних інструментів стимулювання впровадження ресурсозберігаючих технологій. До таких інструментів доцільно віднести субсидії та дотації, які даватимуть можливість уникати збитковості при виробництві низьколіквідних, але стратегічно важливих продуктів виробничого та енергетичного спрямування на основі використання ресурсозберігаючих методів та технологій. Такого роду дотації та субсидії сприятимуть виробництву різноманітних видів енергії та біологічного палива, необхідних для забезпечення енергетичних потреб об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури.

Невисокий рівень ефективності реалізації ресурсозберігаючих проєктів в аграрній сфері України значною мірою пов'язаний з млявим входженням на ринок позикового капіталу суб'єктів аграрного та агропромислового підприємництва в частині залучення кредитних ресурсів для реалізації ресурсозберігаючих проєктів. Інституціоналізація інструментів компенсації фінансово-банківським установам частини процентних ставок зробить привабливим для суб'єктів аграрного та агропромислового підприємництва отримання кредитних ресурсів, необхідних для придбання високотехнологічного обладнання, необхідного для оновлення парку основних фондів, що відзначатимуться нижчим рівнем ресурсо- та енергомісткості і забезпечуватимуть прийнятний рівень конкурентоспроможності готової продукції.

Перераховані примусові та заохочувальні фінансові методи регулювання ресурсозбереження мають бути

зорієнтовані як на сферу сільського господарства, так і на сектор переробно-харчових виробництв. Зокрема, прискорення процесів реалізації ресурсозберігаючих проєктів у сільськогосподарського виробництві дасть можливість поступово усувати структурні перегиби, котрі існують між рослинництвом та тваринництвом і були зумовлені надмірною експортною орієнтованістю виробництва окремих сільськогосподарських культур. Налагодження виробництва цінних кормових добавок на основі утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та сектору переробно-харчових виробництв дасть змогу перманентно нарощувати кормову базу для окремих видів тваринництва.

Запровадження ресурсозберігаючих технологій у сфері первинної та поглибленої переробки сільськогосподарської сировини сприятиме підвищенню рівня комплексності її використання через налагодження індустрії вилучення ресурсної цінності різноманітних видів рослинних та тваринних відходів. Застосування технологій ґрунтозахисного землеробства дасть змогу скоротити втрати гумусу і виконати вимоги міжнародних природоохоронних конвенцій щодо мінімізації негативного впливу на кліматичні процеси.

Активізація ресурсозберігаючої діяльності у секторі переробно-харчових виробництв на порядки прискорить процеси запровадження маловідходних та безвідходних технологій, що збільшить потужності циркулярної економіки у переробному сегменті аграрної сфери. Масове запровадження ресурсозберігаючих технологій забезпечить оптимізацію логістично-складського господарства та створить передумови для зменшення непродуктивних втрат сировини та матеріалів, що виступає вагомим конкурентною перевагою в сучасних умовах загострення конкурентної боротьби на ринках готових харчових продуктів та продуктів промислового призначення, виготовлених на основі переробки сільськогосподарської сировини. Ключовим елементом активізації ресурсозберігаючої діяльності у секторі переробно-харчових виробництв виступає розбудова індустрії утилізації ресурсно-енергетичної цінності полів фільтрації, що крім вагомим економічного ефекту дасть змогу отримати і вагомий екологічний ефект.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження показали, що перспективна модель фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері України базується на комплексі інституційних передумов (нормативно-правове забезпечення, державні, регіональні та місцеві програми ресурсозбереження, модель державної підтримки процесів ресурсозбереження, угоди публічно-приватного партнерства) і передбачає застосування комплексу примусових та заохочувальних фінансових інструментів з метою активізації ресурсозберігаючої діяльності суб'єктів аграрного бізнесу та суб'єктів агропромислового підприємництва.

Виходячи з передової іноземної практики, можна стверджувати, що особливо вагомим значення для активізації процесів ресурсозбереження мають заохочувальні фінансові методи. Такі методи охоплюють фіскально-цінові та бюджетно-кредитні інструменти. У

спектрі фінансово-цінових інструментів виокремлюються: диференціація податків, податкові пільги, регулювання величини митних тарифів, цінове стимулювання. Бюджетно-кредитні інструменти охоплюють: субсидії, дотації, гранти, позики, кредити, лізинг. Перераховані інструменти через їх поєднання мають використовуватися для стимулювання процесів активізації процесів ресурсозбереження у сільському господарстві та секторі переробно-харчових виробництв.

Цільова спрямованість інструментально-методологічного забезпечення фінансового механізму регулювання ресурсозбереження в аграрній сфері полягає в створенні системи стимулів для суб'єктів аграрного та агропромислового підприємництва в частині економії первинної сільськогосподарської сировини та результативної утилізації вживаних природних ресурсів.

Література:

1. Вдовенко І.С. Фінансові механізми забезпечення розвитку підприємств аграрного сектору економіки: особливості та недоліки. Підприємництво та інновації. 2020. № 15. С. 88—92.
2. Заставний Ю.Б. Органічне сільськогосподарське виробництво як пріоритетний напрям розвитку сільських домогосподарств: фінансово-економічні аспекти. Агросвіт. 2020. № 7. С. 125—132.
3. Квасниця О., Неклюдова Т. Вдосконалення фінансового механізму у розвитку аграрного сектору. Світ фінансів. 2020. № 3. С. 139—152.
4. Лось Л.В., Романишин Л.В., Голубенко А.А., Циценкова А.А. Перспективи розширення використання обладнання для газифікації біомаси в умовах сільських господарств Полісся. Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Технічні науки. 2012. Вип. 10 (1). С. 66—68.
5. Танклевська Н.С., Ярмоленко В.В., Синенко О.О. Модернізація фінансового механізму у сфері регіонального агробізнесу. Агросвіт. 2020. № 15. С. 11—17.

References:

1. Vdovenko, I.S. (2020), "Financial mechanisms for ensuring the development of enterprises in the agrarian sector of the economy: features and shortcomings", *Pidpryemnytstvo ta innovatsii*, vol. 15, pp. 88—92.
 2. Zastavnyy, Y. (2020), "Organic agricultural production as a priority direction of development of rural households: financial and economic aspects", *Agrosvit*, vol. 7, pp. 125—132.
 3. Kvasnytsia, O. and Nekliudova T. (2020), "Improvement of the financial mechanism in the development of the agrarian sector", *Svit finansiv*, vol. 3, pp. 139—152.
 4. Los', L.V. Romanyshyn, L.V. Holubenko, A.A. and Tsyvenkova, A.A. (2012), "Prospects for expanding the use of equipment for biomass gasification in the conditions of Polissia agriculture", *Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya: Tekhnichni nauky*, vol. 10 (1), pp. 66—68.
 5. Tanklevskaya, N. Yarmolenko, V. and Sinenko, O. (2020), "Modernization of the financial mechanism in the field of regional agrobusiness", *Agrosvit*, vol. 15, pp. 1117.
- Стаття надійшла до редакції 13.08.2024 р.*

Т. Т. Присяжна,
аспірант, Поліський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8933-4819>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.120

РОЛЬ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Т. Prysiazhna,
Postgraduate student, Polissia National University

THE ROLE OF DIGITIZATION IN REALIZING UKRAINE'S INVESTMENT POTENTIAL

Стаття присвячена вивченню ролі діджиталізації у формуванні інвестиційної привабливості та залученні інвестицій в країну. В статті проведено глибоке дослідження діджиталізації та ключових факторів її формування, проведено аналіз і встановлено взаємозв'язок між рівнем діджиталізації та рівнем залучення інвестицій. Також в науковій праці проведено аналіз основних літературних джерел, що дозволяють сформувати теоретико-методичний базис для створення економіко-математичної моделі, що використовується для пошуку залежності інвестицій від впровадження сучасних діджитал-технологій. Проведений аналіз свідчить про стійку залежність інвестиційної галузі від ефективних дій країни в галузі впровадження та використання смарт-технологій, надання доступу до даних (доступність інформації), гнучкості державного регулювання технологічної галузі. При цьому дослідження даної теми є складним та багатограним питанням, що вимагає роботи з значним обсягом статистичної інформації, формування бази даних, що в подальшому використовується в дослідженні взаємозв'язків притоку інвестицій та діджиталізації. Уся проведена робота складається з декількох етапів, а саме: 1) аналіз поняття діджиталізації та підбір факторів для аналізу, 2) створення лінійної бази даних на основі показника діджиталізації Єврокомісії — Open data maturity, 3) побудова-економіко математичної моделі з подальшим визначенням найбільш значущих факторів, 4) аналіз факторів та подальший опис з визначенням причин їх впливу, 5) порівняння України з іншими країнами зі схожим рівнем діджиталізації, 6) оцінка перспективи збільшення рівня залученості інвестицій на основі подальшої діджиталізації. Визначення ключових факторів впливу на інвестиційний притік в країну дозволяє в майбутньому формувати загальну стратегію по створенні інвестиційної привабливості на світовому ринку інвестицій, використовувати свої сильні сторони, задля ефективного представлення України як країни зі сучасною діджитал-економікою.

The article is devoted to the study of the role of digitalization in the formation of investment attractiveness and attracting investments to the country. The article examines digitalization and the key factors of its formation, establishes the relationship between the level of digitalization and the level of investment attraction. Also, in the scientific work, an analysis of the main literary sources was carried out, allowing to form a theoretical and methodological basis for the creation of an economic-mathematical model, which is used to find the dependence of investments on the introduction of modern digital technologies. The conducted analysis shows the permanent dependence of the investment industry on the effective actions of the country in the field of implementation and use of smart technologies, providing access to data (availability of information), flexibility of state regulation of the technological industry. At the same time, the study of this topic is a complex and multifaceted issue that requires work with a significant amount of statistical information, the formation of a database, which is subsequently used in the study of the relationship between the inflow of investments and digitalization. All the work carried out consists of several

stages: 1) analysis of the concept of digitalization and selection of factors for analysis, 2) creation of a linear database based on the digitalization indicator of the European Commission — Open data maturity, 3) construction and economics of a mathematical model with subsequent determination of the most significant factors, 4) analysis of factors and further description with determination of the reasons for their influence, 5) comparison of Ukraine with other countries with a similar level of digitalization, 6) assessment of the prospect of increasing the level of investment involvement based on further digitalization. Determining the key factors influencing the investment inflow into the country allows in the future to form a general strategy for creating investment attractiveness on the global investment market, to use one's strengths in order to effectively present Ukraine as a country with a modern digital economy.

Ключові слова: діджиталізація, інвестиційний потенціал, інвестиційна привабливість, діджитал-економіка, інвестиційна стратегія.

Key words: digitalization, investment potential, investment attractiveness, digital economy, investment strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМ.

Інвестиції завжди відігравали важливу роль в побудові сучасної та розвинутої економіки, досягненні конкурентних переваг на світовому ринку, залучення коштів задля розвитку усіх галузей в середині країни. В свою чергу задля підвищення рівня залучення інвестицій в країну не існує єдиного чіткого механізму за яким можна це здійснити, що викликає труднощі при створенні стратегії залученні інвестицій, або визначенні галузей на яких повинна базуватися стратегія інвестиційного розвитку. При цьому кожна країна створює власні унікальні шляхи залучення інвестицій в економіку, що не дозволяє уніфікувати міжнародний досвід та використовувати його як єдину систему для України та інших країн. Щоб викоринити проблему було розроблено методику, що дозволяє вирішити проблему відсутності досвіду, а саме створення методики, яка дозволяє встановити залежність рівня залучення інвестицій в країну з відібраними показниками, що стосуються діджиталізації. Це рішення дозволяє уникнути використання багатьох різноманітних підходів, що використовуються для аналіз інвестицій, формування інвестиційної привабливості та інвестиційного клімату, а сконцентруватися на дослідженні тієї галузі та факторів, які є найбільш пріоритетні та розвинені саме в Україні. При цьому новостворена методика дозволяє аналізувати не тільки Україну, а й використовувати її для аналізу інших країн, а також порівняння їх між собою, з можливістю визначення проблемних сторін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У світі швидкоплинних змін, що відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві, цифровізація виявляється ключовим фактором, який трансформує економічні ландшафти. Цифровізація стає не тільки предметом академічного інтересу, але й важливим чинником в реальному секторі економіки, впливаючи на все

від міжнародних інвестицій до глобальних ринків праці. Останні дослідження зосереджуються на визначенні ролі цифровізації у економічному розвитку, підкреслюючи її вплив на інвестиції, продуктивність та загальні економічні показники.

Стаття "The Digital Economy in the Context of Foreign Direct Investment Flows" [1, с. 211] розглядає важливу проблему впливу цифрової економіки на потоки прямих іноземних інвестицій в Європейському Союзі. Авторка аналізує сутність цифрової економіки, визначає її ключові характеристики та роль у сучасному світі. Основні висновки статті підкреслюють важливість прямих іноземних інвестицій у розвитку цифрової економіки та необхідність підтримки цифрового сектору для підвищення конкурентоспроможності країн Європейського Союзу. У статті "The determinants and effects of competitiveness: the role of digitalization in the European economies" [2, с. 1—2] досліджується вплив цифровізації на конкурентоспроможність європейських економік. Автори визначають конкурентоспроможність як ключовий фактор економічного розвитку та досліджують теоретичні підстави та емпіричні докази впливу цифровізації на цей показник. Висновки статті свідчать про позитивний вплив цифрових технологій на продуктивність, інновації та конкурентоспроможність, особливо в країнах з менш розвинутою цифровою економікою.

Стаття A. K. Singh і B. Jyoti "Empirical Evidence From Different Income Group Countries on the Interdependency Between Digitalization and Economic Development" [3, с. 44—45] досліджує вплив цифровізації на економічний розвиток в країнах різного рівня доходу. Автори підкреслюють, що цифровізація важлива для стимулювання економічного зростання та прогресу, особливо в країнах, що розвиваються. Дослідження показує позитивний вплив цифрових технологій на продуктивність, інвестиції та загальний економічний розвиток, що сприяє зменшенню розриву між країнами з низьким і високим рівнем доходу. У науковій роботі L. T. Ha та N. T. T. Huyen "Impacts of digitalization on foreign investments in the European region during the COVID-19 pandemic" [4, с. 177—178] досліджується вплив цифро-

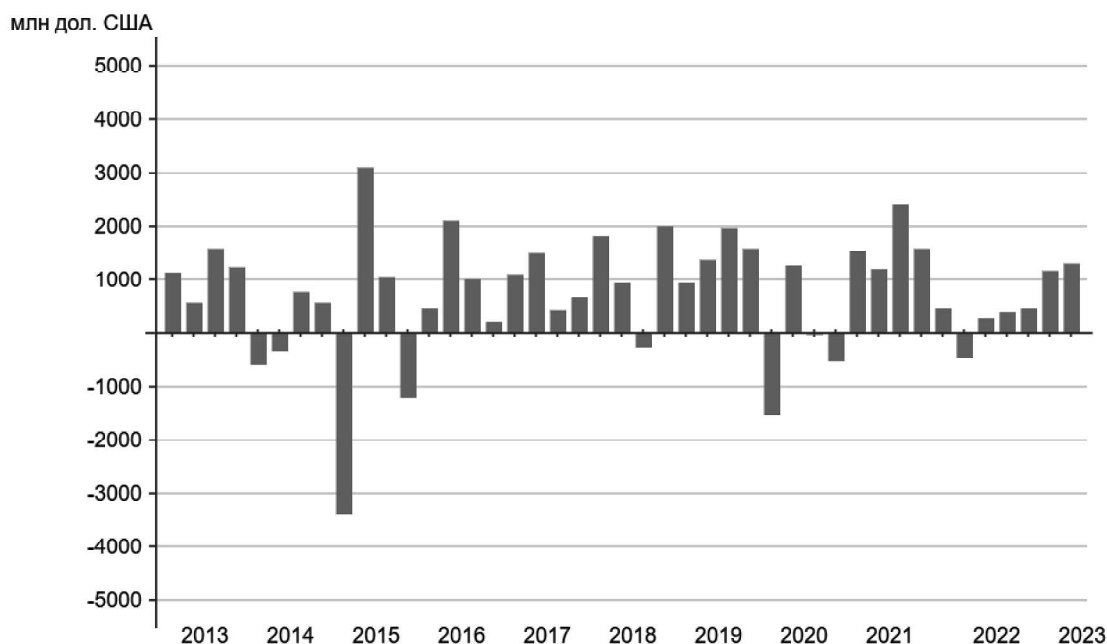

Рис. 1. Щоквартальний графік надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [7].

візації на іноземні інвестиції в європейському регіоні під час пандемії COVID-19. Дослідження вказує на позитивний вплив цифровізації на потоки прямих іноземних інвестицій, особливо в короткостроковій перспективі, коли вона дозволяє компаніям адаптуватися до обмежень, пов'язаних з пандемією. У довгостроковій перспективі цифровізація відкриває нові можливості для бізнесу та сприяє розвитку іноземних інвестицій. Проблемам, які супроводжують розвиток цифрової економіки в Україні та світі, присвячена велика кількість наукових праць закордонних та вітчизняних учених-економістів. Дослідженнями Інноваційно-інвестиційні процеси в національній економіці та підприємстві у сфері цифровізації економіки, зокрема української, займалися Д. Тапскотт, Т. Месенбург, С. Іванов, О. Вишневський, С. Коляденко та інші [5, с. 342].

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що цифровізація має суттєвий позитивний вплив на економічний розвиток та конкурентоспроможність. Важливість прямих іноземних інвестицій у цифрову економіку підкреслюється, особливо для країн Європейського Союзу. Дослідження підтверджують, що цифрова трансформація може стати ключовим чинником у забезпеченні стійкого економічного розвитку, особливо в країнах, що розвиваються. Таким чином, робота науковців та практиків має спрямовуватися на підтримку та розвиток цифрової інфраструктури, освіти та інноваційних ініціатив для забезпечення ефективного використання цифрових технологій в економіці.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної наукової роботи є визначення залежності залучення інвестицій в економіку країни та рівнем діджиталізації країни, що дає можливість для створення рекомендацій та стратегії залучення інвестицій на основі проведеного дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За визначенням Міністерства фінансів України прями іноземні інвестиції — це довгострокові вкладання матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни. Саме завдяки прямим іноземним інвестиціям вдається реалізувати великі проєкти будівництва, залучити нові технології та практики корпоративного управління. Такий вид є найбільш бажаною формою для країни, що розвивається, адже дозволяє залучити значний обсяг капіталовкладень. Україна, як країна з зростаючою економікою важливо орієнтувати на залучення прямих іноземних інвестицій, адже це дозволяє значно краще реалізувати потенціал країни. На рисунку представлена інформація щодо надходжень прямих іноземних інвестицій в економіку України (рис. 1).

В науковій роботі за основу дослідження було обрано показник Світового банку, а саме притік іноземних інвестицій (Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)), це чисті надходження інвестицій для придбання довгострокової частки управління (10 або більше відсотків голосуючих акцій) у підприємстві, що працює в іншій економіці, ніж економіка інвестора. Це сума власного капіталу, реінвестування прибутку, іншого довгострокового капіталу та короткострокового капіталу, як показано в платіжному балансі. Дані про рух акцій ґрунтуються на даних платіжного балансу, наданих Міжнародним валютним фондом (МВФ). Дані про прямі іноземні інвестиції (ПІІ) доповнюються оцінками співробітників Світового банку з використанням даних Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та офіційних національних джерел. Міжнародно прийняте визначення ПІІ (із шостого видання Посібника з платіжного балансу МВФ включає такі компоненти [8]:

- інвестиції в акціонерний капітал, включаючи інвестиції, пов'язані з акціонерним капіталом, які дають змогу контролювати або впливати;
- інвестиції в підприємства, що знаходяться під опосередкованим впливом або під контролем;

- інвестиції в товариства-партнери; заборгованість (крім виділеної заборгованості);
- зворотне інвестування.

Ще одним поняття, яке необхідно розуміти при дослідженні даної тематики постає термін діджиталізації. Відповідно до IT-господарства Gartner, "діджиталізація — це процес переходу від аналогової форми до цифрової", саме діджиталізація використовує аналоговий процес і перетворює його на цифрову форму без будь-яких змін у самому процесі. [9]. До складових діджиталізації можна віднести:

- аналітика бізнес-процесів;
- оцифрування цифрових паперів;
- створення та налагодження цифрових комунікацій;
- автоматизація бізнес-процесів;
- встановлення та постійне покращення технічних засобів.

Для побудови подальшої економіко-математичної моделі було використано показник Європейської комісії, а саме Open data maturity. Цей показник створений та використовується для допомоги країнам у кращому розумінні свого рівня зрілості, зафіксувати свій прогрес і сфери, які потребують покращення, і порівняти це з іншими країнами. Крім того, у щорічному звіті Єврокомісії наводиться огляд найкращих практик, застосованих у Європі, які можна перенести в інші національні та місцеві контексти. В таблиці представлено опис чотирьох основних складових показника Open data maturity (табл. 1).

Завдяки показникам Світового банку та Європейської комісії було сформовано панельну базу даних, що включає притік іноземних інвестицій та показники рівня діджиталізації за три роки для тридцяти однієї європейської країни включаючи Україну. На основі створеної бази даних було проведено панельний регресійний аналіз, який дозволяє вивчати зміни в часі та визначати вплив різних факторів на динаміку даних. Завдяки панельному регресійному аналізу можна приймати рішення і аналізувати дані в різних галузях, де важливим аспектом є врахування часових та індивідуальних складових, що є підходящим методом для дослідження залучення інвестицій і зв'язок інвестування та діджиталізації економіки. В панельно-регресійному аналізі було використано чотири методи аналізу (рис. 2), а саме:

- pooling — його суть полягає у об'єднанні усіх даних з різних одиниць вимірювання та часових періодів та проведення простої (звичайної) регресійної моделі. Цей метод має на меті сконцентруватися на загальних зв'язках;
- within group — це внутрішньогруповий аналіз, що дозволяє врахувати варіацію даних в рамках кожного фактора, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості;
- between group — міжгруповий аналіз, що концентрується на варіації між різними одиницями, він розглядає середні значення змінних для кожної одиниці та виводить загальні зв'язки між цими середніми значеннями;
- random — метод, що враховує індивідуальні особливості між факторами, при якому припускається, що індивідуальні особливості є випадковими і можуть бути модельовані статистично як випадкові величини.

Таблиця 1. Складові показника Open data maturity

Фактор	Характеристика
Open Data Policy	Політика відкритих даних зосереджена на політиці та стратегіях відкритих даних, які діють у європейських країнах-учасниках. Він аналізує національні моделі управління та заходи, також на регіональному та місцевому рівнях, застосовані для реалізації цих політик і стратегій. Щоб досягти цього, фактор базується на трьох індикаторах: рамки політики, управління відкритими даними та впровадження відкритих даних.
Open Data Impact	Показник аналізує готовність і здатність європейських країн повторно використовувати відкриті дані та їх вплив. Фактор складається з трьох індикаторів: стратегічна обізнаність, повторне використання, оцінка зрілості відкритих даних
Open Data Portal	Портал відкритих даних фокусується на аналізі національного порталу відкритих даних. Він проводить поглиблений аналіз функцій і розширених параметрів, забезпечуючи успішну роботу користувача. Крім того, параметр оцінює, якою мірою менеджери порталу використовують інструменти веб-аналітики, щоб краще зрозуміти потреби та поведінку своїх користувачів і оновити функції порталу відповідно до інформації, отриманої в результаті цього аналізу.
Open Data Quality	Якість відкритих даних зосереджується на заходах, вжитих менеджерами порталу для забезпечення систематичного збору метаданих із джерел по всій країні, а також на актуальності доступних метаданих і, де це можливо, фактичних даних. Вимір також контролює відповідність стандарту метаданих DCAT-AP, а також якість розгортання опублікованих даних.

Джерело: сформовано на основі [10, с. 10].

В нашому випадку за основу було вибрано метод pooling, так як він найбільше підходив для аналізу факторів та для визначення загальних зв'язків, без врахування індивідуальних особливостей, тощо (рис. 2).

Із проведеного аналізу можна побачити, що найбільший зв'язок показує третій фактор, а саме Open Data Portal. І це не дивно, адже інвестор коли бажає вкласти гроші в той чи інший проєкт в першу чергу звертає увагу на відкритий ресурс, який дозволяє отримати інформацію на основі якої інвестор приймає рішення. Простота, зручність та відкритість таких державних ресурсів дозволяє заохотити інвесторів задля підвищення рівня інвестування в країну. Також трошки менший зв'язок показали ще два інших фактори, Open Data Policy та Open Data Quality, що також можна вважати логічних продовженням порталу відкритих даних, адже саме політика держави відповідає за розвиток таких ресурсів для інвесторів, а якість відкритих даних є складовою, що відповідає за наповнення державного порталу для інвесторів. Таким чином, можна зробити висновок, що кожна країна має орієнтуватися саме на аспекти створення порталу відкритих даних для залучення інвесторів в країну.

Наступним кроком в дослідженні було створення матриці співвідношення прямих іноземних інвестицій та рівня діджиталізації на основі матриці БКГ. Матриця БКГ використовується в економіці як інструмент за допомогою якого можна провести стратегічний аналіз і планування в маркетингу, де ринок ділиться на сегменти і до кожного сегменту відносять компанії, за певними характеристиками, що мають назву зірки, дійні корови, собаки та проблеми [11, с. 15]:

- Зірки — це компанії, які показують високе зростання та велику частку ринку;

	pooling	within	between	random
(Intercept)	-9.17 (40.47)		-6.31 (45.96)	-9.17 (40.47)
I_pol	0.03* (0.11)	0.15 (0.19)	0.01 (0.14)	0.03 (0.11)
I_imp	0.07 (0.05)	0.09 (0.08)	0.08 (0.08)	0.07 (0.05)
I_por	0.09** (0.08)	-0.40 * (0.17)	-0.04 (0.09)	-0.09 (0.08)
I_qua	0.00* (0.07)	-0.00 (0.15)	-0.03 (0.08)	0.00 (0.07)
nobs	93	93	32	93
r.squared	0.85	0.31	0.60	0.55
statistic	1.10	1.63	0.74	4.38
p.value	0.00	0.00	0.01	0.01
deviance	188742.92	120372.66	18530.46	188742.92
df.residual	88.00	55.00	27.00	88.00
nobs.1	93.00	93.00	32.00	93.00

*** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$.

Рис. 2. Результати панельного регресійного аналізу

Джерело: сформовано на основі власного дослідження.

— Дійні корови — показують низький темп зростання, проте займають значну частину ринку;

— Собаки — це компанії які показують низький темп зростання, та низьку частку ринку, від таких компаній потрібно позбавлятися;

— Проблеми — це компанії які показують значне зростання, проте не мають частки ринку, у перспективі можуть стати зірками або собаками.

є прикладом того, як курс на впровадження сучасних технологій та забезпечення доступності до даних і контроль їх якості дозволяють отримати переваги на іншими країнами в сфері залучення інвестицій в економіку. Ця матриця дозволяє проаналізувати європейський регіон та виокремити тих країн, які повинні більше орієнтуватися на посилення діджиталізації. При цьому Україна може стати не тільки засновницею трендів та тенденцій діджиталізації, а

На основі матриці БКГ було створено матрицю співвідношення прямих іноземних інвестицій та рівня діджиталізації, де вісь X — це прями іноземні інвестиції (в матриці БКГ частка ринку), вісь Y — це рівень діджиталізації країни. Як і в матриці БКГ країни діляться на чотири типи: зірки (країни що мають високий рівень залучення інвестицій та високий рівень діджиталізації), дійні корови (які залучають значний рівень інвестицій, але не мають відповідного рівня діджиталізації), собаки (країни з низьким рівнем залучення інвестицій та низьким рівнем застосування діджитал-технологій), проблеми (країни, що мають високий рівень діджиталізації, але низький рівень інвестицій) (рис. 3).

З результатів дослідження можна прослідкувати чіткий взаємозв'язок діджиталізації країни та залучення інвестицій в економіку. Такі країни, як Україна, Польща, Франція, Люксембург, Ірландія, Португалія, Норвегія та Чехія

Рис. 3. Матриця співвідношення прямих іноземних інвестицій та рівня діджиталізації (на основі матриці БКГ)

Джерело: сформовано на основі власного дослідження.

надавати консультативні послуги по всій Європі, адже досвід у розбудові цифрової держави є унікальним та таким, що можна адаптувати під потреби різних країн.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У науковій статі був проведений глибокий аналіз задля встановлення взаємозв'язку залучення інвестицій та рівня діджиталізації країни. Для цього були використані ряд методів, такі як побудова панельної бази даних, проведення панельно-регресійного аналізу, а також створення матриці співвідношення на основі матриці БКГ. З проведеного дослідження можна зробити ряд висновків, а саме:

1. Так, інвестиції та діджиталізація — це два поняття, що залежні один від одного. Встановлена тенденція, що країни, які впроваджують новітні технології та перетворюють свою економіку з класичного у цифровий вимір мають можливість більше залучати інвестиції
2. Визначено, що найбільшу роль для інвестора при вкладанні коштів відіграє можливість отримання інформації зі зручного та безпечного ресурсу, який може надавати інформацію про різні аспекти країни в яку залучаються кошти.
3. Україна, як європейська країна, що має один з найбільших рівнів діджиталізації має можливість залучати ззовні кошти на розвиток власної економіки. А її досвід та практичні вміння впровадження сучасних технологій є унікальними, що в подальшому можна використовувати як можливість для трансферу технологій та надані технологічного консультування.

Література:

1. Hintosova A. B. The digital economy in the context of foreign direct investment flows. *Fostering Innovation and Competitiveness With FinTech, RegTech, and SupTech*. 2021. P. 210—227. URL: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4390-0.ch011> (date of access: 15.05.2024).
2. The determinants and effects of competitiveness: the role of digitalization in the european economies. / T. Boikova et al. *Sustainability*. 2021. No. 13 (21). P. 1—22.
3. Singh A. K., Jyoti B. Empirical evidence from different income group countries on the interdependency between digitalization and economic development. 5G, artificial intelligence, and next generation internet of things. 2023. P. 44—85. URL: <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8634-4.ch003> (date of access: 15.05.2024).
4. Ha L. T., Huyen N. T. T. Impacts of digitalization on foreign investments in the european region during the COVID-19 pandemic. *Development studies research*. 2022. No. 9 (1). P. 177—191.
5. Tapscott D. *The digital economy: promise and peril in the age of networked intelligence*. McGraw-Hill, 1997. 342 p.
6. Україна 2030e — країна з розвинутою цифровою економікою. Український Інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-7> (дата звернення: 14.05.2024).
7. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в Україну. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/> (дата звернення: 14.05.2024).

8. Foreign direct investment, net inflows (% of GDP). World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS> (date of access: 15.05.2024).

9. Information technology glossary — digitization. Gartner. URL: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization> (date of access: 15.05.2024).

10. Measuring open data maturity. The official portal for European data. URL: https://data.europa.eu/sites/default/files/method-paper_insights-report_n7_2022_0.pdf (date of access: 15.05.2024).

11. The boston consulting group on strategy: classic concepts and new perspectives / ed. by C. W. S. (Editor), M. S. D. (Editor). Wiley, 2006. 413 p.

References:

1. Hintosova, A. (2021), "The digital economy in the context of foreign direct investment flows", *Fostering Innovation and Competitiveness With FinTech, RegTech, and SupTech*, pp. 210-227. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4390-0.ch011>.
 2. Boikova, T. (2021), "The determinants and effects of competitiveness: the role of digitalization in the european economies", *Sustainability*, vol. 13 (21), pp. 1—22.
 3. Singh, A. and Jyoti, B. (2023), "Empirical evidence from different income group countries on the interdependency between digitalization and economic development", 5G, artificial intelligence, and next generation internet of things, pp. 44-85. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8634-4.ch003>.
 4. Ha, L. and Huyen, N. (2022), "Impacts of digitalization on foreign investments in the european region during the COVID-19 pandemic", *Development studies research*, vol. 9 (1), pp. 177—191.
 5. Tapscott, D. (1997), *The digital economy: promise and peril in the age of networked intelligence*, McGraw-Hill, NY, USA.
 6. Ukrainian Institute for the Future (2019), "Ukraine 2030e is a country with a developed digital economy", available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-7> (Accessed 14 May 2024).
 7. Minfin (2024), "Foreign direct investment (FDI) in Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/> (Accessed 14 May 2024).
 8. World Bank Open Data (2024), "Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS> (Accessed 14 May 2024).
 9. Gartner (2024), "Information technology glossary — digitization", available at: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization> (Accessed 15 May 2024).
 10. The official portal for European data (2022), "Measuring open data maturity", available at: https://data.europa.eu/sites/default/files/method-paper_insights-report_n7_2022_0.pdf (Accessed 15 May 2024).
 11. Stern, W. and Deimler, M. (2006), *The boston consulting group on strategy: classic concepts and new perspectives*, Wiley, Hoboken, USA.
- Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.*

В. В. Семенець,
аспірант кафедри економіки, фінансів та обліку,
Приватний вищий навчальний заклад "Європейський Університет"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8790-8473>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.126

ЗНАЧЕННЯ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ У РОЗВИТКУ СТАРТАПІВ ТА ПІДТРИМЦІ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

V. Semenets,
Postgraduate student, Department of Economics, Finance and Accounting,
Private Higher Education Establishment "European University

THE IMPORTANCE OF BANKING INSTITUTIONS IN DEVELOPING START-UPS AND SUPPORTING INNOVATIVE TECHNOLOGIES

У статті розглядається важливість банківських установ у підтримці стартапів та впровадженні інноваційних технологій, що є рушієм економічного зростання, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Описано, що в умовах сучасного бізнесу, реалізація інновацій потребує значних фінансових ресурсів, які традиційно надаються банками. Проте, доведено, що практика показує, що банки часто виявляють обережність у фінансуванні стартапів та нових підприємств. Подано, що статистика свідчить, що лише 2–3% заявок від приватних підприємців отримують позитивне рішення щодо кредитування. Подано, що аналіз чинного законодавства та правових механізмів у контексті цифровізації банківського сектору вказує на наявність значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють впровадження інноваційних технологій. Досліджено, що перспективні напрямки, такі як штучний інтелект, технологія Open-банкінгу, краудфандинг та шерінгова технологія, стають все більш популярними у світі та знаходять своє місце в українському банківському бізнесі, відкриваючи нові можливості для фінансування стартапів і підтримки інноваційних проєктів.

The article examines the importance of banking institutions in supporting start-ups and implementing innovative technologies, which are the drivers of economic growth, productivity and competitiveness. It is described that in the modern business environment, the implementation of innovations requires significant financial resources, which are traditionally provided by banks. However, it is proved that practice shows that banks are often cautious in financing start-ups and new enterprises. It is shown that only 2-3% of applications from private entrepreneurs receive a positive decision on lending. It is determined that this situation is especially relevant for Ukraine, where banks are trying to support startups, but still operate on a limited scale.

Given the current situation in the country, including the war and the large number of veterans, Ukrainian banks are making attempts to finance start-ups. In this process, the Franchise Association plays a significant role, helping to select the best franchisees to support start-ups and providing up to UAH 1 million for business creation or development. To increase their chances of obtaining funding, startups must develop a 'minimum viable product' (MVP) that demonstrates market demand and promise. Positive feedback and proof of demand for the product significantly increase the chances of attracting investors and obtaining bank financing.

It is found that in the current conditions of digitalization, innovations in the banking sector are of particular importance, contributing to the efficiency and security of financial transactions. It is shown that an analysis of current legislation and legal mechanisms in the context of digitalisation of the banking sector indicates that there is a significant number of legal acts regulating the introduction of innovative technologies. It is shown that promising areas such as artificial intelligence, open banking technology, crowdfunding and peer-to-peer technology are becoming increasingly popular in the world and are finding their place in the Ukrainian banking business, opening up new opportunities for financing startups and supporting innovative projects.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive assessment of the role of banking institutions in the ecosystem of Ukrainian startups against the backdrop of the military conflict and global trends in digital transformation. The study deepens the understanding of the specific barriers and incentives for bank financing of innovative projects in Ukraine, and identifies new opportunities that are opened up by the synergy of traditional banking products and modern digital technologies.

Ключові слова: банківська установа, стартап, інноваційні технології, фінтех, блокчейн.

Key words: banking institution, start-up, innovative technologies, fintech, blockchain.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Значення банківських установ у розвитку стартапів та підтримці інноваційних технологій є надзвичайно важливим аспектом сучасної економіки. Банки відіграють ключову роль у фінансуванні нових підприємницьких ініціатив, надаючи необхідні кредитні ресурси та інвестиції для розвитку інноваційних проєктів. Однак, проблема полягає у відсутності достатнього фінансування та підтримки для стартапів, особливо на початкових етапах їхнього розвитку, таких як Pre-Seed Funding, Seed Funding, що ускладнює або унеможливує наступні етапи розвитку, серед яких Series A Funding, Series B Funding, Series C Funding. Це призводить до гальмування інноваційних процесів та обмежує можливості впровадження нових технологій на ринку. Вирішення цієї проблеми є важливим як з наукової точки зору, досліджуючи механізми фінансової підтримки та ефективного використання банківських ресурсів, так і з практичної, сприяючи створенню сприятливого середовища для розвитку стартапів та підвищення конкурентоспроможності економіки в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню значення банківських установ у розвитку стартапів та підтримці інноваційних технологій присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних вчених. Баранов О. [1] досліджує організаційно-правові механізми регулювання інноваційних послуг банківських структур в умовах цифровізації, підкреслюючи важливість цих механізмів для ефективного використання банківських ресурсів.

Дослідження Владика Ю. та Приступко А. [3, 5] присвячені аналізу того, як інноваційні технології в банкінгу можуть підвищити ефективність використання ресурсів банківських установ, що безпосередньо впливає на підтримку стартапів.

Владика Ю., Турова Л., Удод В. [4] зазначають, що сучасні digital-технології сприяють підвищенню ефективності банківських установ та покращенню умов фінансування стартапів.

Єсіна О. [6] акцентує увагу на розвитку інноваційних технологій у банківській діяльності, що сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку нових підприємницьких ініціатив.

Кузнєцова М. А. [8] у своїй роботі зосереджується на розвитку та впровадженні інноваційних банківських послуг в Україні. Авторка підкреслює, що розвиток інноваційних послуг є важливим кроком для покращення конкурентоспроможності банківських установ і надання якісніших послуг клієнтам.

Наконечна О. та Михайлик О. [9] розглядають потенційні можливості розвитку фінтех у банківському бізнесі, які можуть забезпечити додаткові ресурси для інноваційних підприємств.

Худолій Ю. С. та Халєвіна М. О. [11] зосереджуються на фінансових технологіях у банківському бізнесі, акцентуючи увагу на реаліях та перспективах їхнього розвитку. Вони розглядають вплив фінансових технологій на ефективність банківської діяльності, підкреслюючи, що фінтех здатний суттєво змінити банківську індустрію.

Загалом, ці дослідження підкреслюють важливість банківських установ у розвитку стартапів та підтримці інноваційних технологій, що є ключовим фактором для підвищення конкурентоспроможності економіки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою роботи є розкриття сутності значення банківських установ у розвитку стартапів та підтримці інноваційних технологій. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань: описати сучасний стан розвитку фінансування банками стартапів та можливостей покращення умов для здійснення цієї діяльності; дослідити впровадження банками інноваційних технологій та їх роль у підтримці розвитку нових технологій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інноваційні технології є двигуном економічного розвитку, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Однак, для їх успішної реалізації потрібні значні фінансові ресурси. Банківські установи, які традиційно є ключовими постачальниками капіталу, можуть відігравати важливу роль у підтримці інновацій. Але реальність свідчить про те, що банки неохоче фінансують стартапи та нові підприємства.

Розглянемо причини цієї тенденції та можливості для її подолання (табл. 1). Банки рідко фінансують стартапи через високі ризики, пов'язані з новими бізнесами. За статистикою, лише 2—3% заявок від приватних підприємств отримують позитивне рішення щодо кредитування [7].

Таблиця 1. Причини стримування інвестицій банківських установ у стартапи

Причина	Опис
Відсутність гарантій стабільної роботи	Стартапи часто не можуть забезпечити стабільні доходи на початкових етапах, а багато з них закриваються протягом першого року.
Відсутність історії фінансової звітності	Нові підприємства не мають довгої історії фінансової звітності, що ускладнює оцінку їх перспективності та ризиків.
Відсутність застави	Нещодавно створені підприємства не мають достатньої кількості ліквідного майна, що може виступити заставою для банку для покриття кредитного ризику та зниження резерву під кредитну операцію.
Різні підходи до продукту	Стартапи зосереджуються на технологічних інноваціях, тоді як банки оцінюють фінансові показники та ринкові можливості.
Високі ризики	Кредитування стартапів вважається високоризикованим через можливі втрати інвестицій у разі невдачі проєкту.
Вимоги до документів та бізнес-плану	Стартапи повинні надати значну кількість документів та детальний бізнес-план, що може бути складним завданням для нових підприємств.

Джерело: складено авторами на основі [10].

Основними перешкодами для стартапів є необхідність надання великої кількості документів, а також детального бізнес-плану з конкретними розрахунками. Це дозволяє банкам оцінити перспективність проєкту, але також створює значні труднощі для нових підприємств, які ще не мають довгої історії діяльності.

Однією з головних причин відмов банків у кредитуванні стартапів є відсутність гарантій стабільної роботи. Стартапи, як правило, не можуть забезпечити стабільні доходи на початкових етапах свого існування, а більшість з них взагалі закривається протягом першого року. Відсутність історії фінансової звітності, операційної діяльності та застави ускладнює оцінку ризиків для банків.

Ще однією значною перешкодою є різні підходи до створення та оцінки продукту між банками та стартапами. Стартапи часто створюються інженерами та інноваторами, які намагаються випробувати нові технології, не завжди звертаючи увагу на ринкові потреби та можливості монетизації. Банки, зі свого боку, орієнтуються на фінансові показники, ринкові можливості та ризики.

У сучасному банківському секторі глобальні установи, такі як ING, Citi Bank і Credit Agricole, активно впроваджують інноваційні фінансові технології, тісно співпрацюючи з фінтех-компаніями та інвестуючи значні кошти в розвиток новітніх технологій. Наприклад, ING підтримує співпрацю з майже сотнею фінтех-стартапів, створивши інвестиційний фонд обсягом 300 мільйонів євро. Citi Bank запустив програми Citi Fintech Open Innovation Challenge та Global API Developer Hub, які сприяють інтеграції нових технологій у банківську сферу. Credit Agricole, у свою чергу, має фонд у розмірі 100 мільйонів євро та інкубатор The Village by CA [10].

Попри існуючі ризики, співпраця між банками та фінтех-стартапами має значний потенціал. Наприклад, відзначаються перспективи у сфері дата-аналітики та штучного інтелекту [10]. У Польщі банки вже активно використовують дата-аналітику для таргетованих пропозицій, тоді як в Україні цей напрямок тільки починає розвиватися.

Українська асоціація фінтех — та інноваційних компаній також бачить потенціал у розвитку платіжних сервісів, автоматизації бізнес-процесів та кібербезпеки. Наприклад, державний Ощадбанк запустив програму підтримки ветеранського бізнесу, що є виключенням з загальної тенденції уникання фінансування стартапів [2]. Ветерани або члени їхніх родин можуть отримати кредит на започаткування бізнесу за умови придбання франшизи.

З огляду на війну та значну кількість ветеранів, українські банки демонструють спроби фінансувати стартапи, хоча це залишається обмеженим. Асоціація франчайзингу відіграє ключову роль у відборі найкращих франчайзі для супроводу стартапів, забезпечуючи до 1 млн грн на створення або розвиток бізнесу. Це сприяє створенню нових бізнесів, особливо у сфері франчайзингу, де акредитуються компанії з успішним досвідом. Керівниця управління розробки інструментів для бізнесу Кредобанку Наталя Згоба відзначає, що багато ветеранів після демобілізації починають власний бізнес [2]. Для них створюються умови фінансової підтримки, яка може включати покриття ризиків від міжнародних організацій або держави, що робить фінансування стартапів менш ризикованим для банків.

Для того щоб підвищити шанси на отримання фінансування, стартапи повинні розробити "мінімально життєздатний продукт" (MVP), який зможе продемонструвати ринковий попит та перспективність. Позитивні відгуки та підтвердження попиту на продукт значно підвищують шанси на залучення інвесторів та отримання банківського фінансування.

Банки також можуть розробити спеціалізовані програми кредитування для стартапів, які враховують специфіку інноваційних проєктів. Це можуть бути програми з участю державних гарантій, грантів або венчурного капіталу. Такі ініціативи можуть знизити ризики для банків та забезпечити підтримку для нових підприємств.

Інновації у банківській сфері набувають особливого значення у сучасних умовах діджиталізації, сприяючи підвищенню ефективності та безпеки фінансових операцій. Аналіз чинного законодавства та правових механізмів у контексті цифровізації банківського сектору свідчить про наявність значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють впровадження інноваційних технологій (рис. 1).

Фінтех-технології стають невід'ємною частиною сучасної банківської індустрії. Інвестиції у блокчейн, шेरинг, краудфандинг та відкритий банкінг свідчать про те, що банки прагнуть підвищити ефективність своєї діяльності, забезпечити конфіденційність даних та покращити обслуговування клієнтів. Очікується, що ці технології сприятимуть значному зростанню банківських послуг у найближчі роки, а їх впровадження стане основою для подальшого розвитку фінансового сектора.

Однією з найперспективніших фінтех-інновацій є блокчейн, що дозволяє оцифрувати банківські дані та створити надійні лінійні зв'язки між банком і клієнтами. Блокчейн забезпечує високий рівень конфіденційності даних і покращує кібербезпеку. Ця технологія дозволяє формувати повний реєстр даних та історію банківських операцій, що суттєво економить час і кошти. За прогнозами, обсяги застосування блокчейну будуть зростати середньорічними темпами у 78,8% до 2026 року [6].

Інша інновація — шерінгова технологія, що дозволяє користувачам отримувати доступ до баз даних та фінансових ресурсів на умовах оренди. Це сприяє спільному використанню фінансових ресурсів завдяки створенню інформаційних платформ. Банки можуть взаємодіяти з шерінговими компаніями, надаючи їм кредити та формуючи власні шерінгові ресурси для клієнтів, що спрощує процес відкриття рахунків і надання інших банківських послуг.

Краудфандинг, що передбачає об'єднання фінансових ресурсів через інтернет, також набуває популярності у банківському секторі. У 2022 році вартість операцій у цьому сегменті досягла 1141,3 мільйона доларів США. Очікується, що річний темп зростання складе 1,94% з 2022 по 2025 рік, що приведе до загальної суми 1209,1 мільйона доларів США до 2025 року [6].

Технологія відкритого банкінгу, що набирає популярності у Європі, має потенціал значного зростання. Очікується, що кількість користувачів відкритих банківських послуг зростатиме на 50% у період з 2020 по 2026 рік. У 2020 році в Європі налічувалося приблизно 12,2 мільйона користувачів таких послуг, а до кінця 2024 року ця цифра може досягти 63,8 мільйона. Глобальні прогнози вказують на значне зростання кількості користувачів до 132,2 мільйона осіб у 2024 році [6].

В Україні також відбувається поступова трансформація бізнес-моделей банків з урахуванням розвитку фінтех. Найбільші банки країни активно впроваджують фінтех-проекти, займаються інкубацією та акселерацією інновацій, створюючи власні "центри інновацій", що сприяє впровадженню сучасних технологій у банківську діяльність.

Ринок банківських послуг в Україні характеризується активною інноваційною діяльністю, що дозволяє забезпечити клієнтів сучасними та зручними фінансовими інструментами. В даному аналізі розглянемо найактивніші банки, які впроваджують інновації, а також надамо власний погляд на ефективність цих нововведень.

ПриватБанк є одним із лідерів інновацій в Україні, що підтверджується широким спектром його продуктів. Мобільний додаток "Приват24" функціонує як інтернет-магазин із 19 додатками, що робить його надзвичайно зручним для користувачів [9]. Додаткові інновації включають FacePay24 для оплати обличчям, PrivatPay як зручний платіжний інструмент, а також "Мої вклади" для управління депозитами. Поведінкова біометрія, що аналізує близько 300 критеріїв, представляє майбутнє у сфері безпеки. Також, зручний спосіб зняття готівки через "Магазини та АЗС замість банкоматів" робить ПриватБанк одним із найінноваційніших у країні.

ПУМБ (Перший український міжнародний банк) активно впроваджує онлайн-банкінг з 2010 року [9]. Їхній мобільний додаток iPUMB та інтернет-банкінг у Вайбер ПУМБ розширюють функціональні можливості користувачів, дозволяючи користуватися депозитним конструктором. Це значно покращує зручність користування банківськими послугами та сприяє адаптації нових клієнтів до цифрових технологій.

Ощадбанк визнаний "найтехнологічнішим банком" серед конкурентів завдяки таким інноваціям, як мобільний додаток "Ощад24/7", що дозволяє входити за допомогою відбитка пальця або сканування обличчя. Автоматичне підставлення СМС-кодів для підтвердження

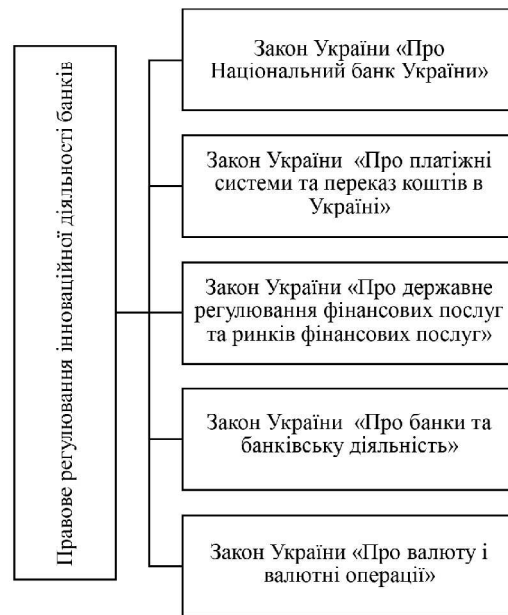

Рис. 1. Нормативно-правове регулювання інноваційної сфери банківського сектору

Джерело: згруповано за даними [1].

операцій та спрощене здійснення платежів і сповіщення про необхідність їх сплати підвищують рівень клієнтського обслуговування.

Monobank, що функціонує виключно як онлайн-платформа, також демонструє високий рівень інновацій. Їхні нововведення включають кешбек-сервіс, динамічний CVV2 код для підвищення безпеки, відстежування P2P платежів через POS-термінал та опцію накопичення коштів "Банка". Розподіл рахунку та випуск карток без нанесення інформації є зручними рішеннями для сучасного користувача.

Перспективи штучного інтелекту в банківській сфері є перспективним напрямом розвитку фінансових технологій. Прогнози показують, що до 2030 року банки зможуть заощадити близько 1 трлн доларів завдяки штучному інтелекту [9]. Прикладом є колаборація Райффайзен Банку Аваль та VISA, що створили чат-бот "Консьєрж-сервіс Бізнес Банкінг", який надає консультації з юридичних та організаційних питань.

Аналіз інноваційних впроваджень показує, що українські банки активно використовують новітні технології для підвищення зручності та безпеки своїх послуг. ПриватБанк лідирує за кількістю та різноманітністю впроваджених продуктів, тоді як ПУМБ пропонує значні інноваційні рішення в мобільному та інтернет-банкінгу. Ощадбанк акцентує увагу на безпеці та зручності користувачів, а Monobank, як суто онлайн-банк, пропонує сучасні функціональні можливості для цифрових клієнтів. Використання штучного інтелекту має величезний потенціал для подальшого розвитку банківської сфери в Україні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Фінансування інноваційних технологій є важливим аспектом економічного розвитку. Банки можуть відігравати ключову роль у цьому процесі, але їх небажання фінансу-

вати стартапи створює значні перешкоди для розвитку нових бізнесів. Однак, приклади глобальних банків показують, що співпраця з фінтех-стартапами може бути успішною за умов належної оцінки ризиків та підтримки з боку інвесторів. В Україні, де війна та економічні виклики створюють додаткові бар'єри, банки починають підтримувати стартапи, особливо ветеранські, через спеціальні програми та співпрацю з франчайзі. Подальший розвиток цієї сфери залежатиме від здатності банків адаптувати свої стратегії до вимог інноваційної економіки та надання підтримки новим підприємцям. Це включає створення сприятливих умов для фінансування, розробку спеціалізованих програм кредитування та підтримку інноваційних проєктів.

Література:

1. Баранов О. Організаційно-правові механізми регулювання інноваційних послуг банківських структур в умовах цифровізації. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 4(32). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-31-40](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-31-40) (дата звернення: 26.07.2024).
2. Ветеранські стартапи можуть отримати фінансування банків. Фінансовий клуб. URL: <https://finclub.net/news/veteranski-startapy-mozhut-otrymaty-finsuvannia-bankiv.html> (дата звернення: 26.07.2024).
3. Владика Ю., Приступко А. Інноваційні технології в банкінгу як спосіб підвищення ефективності використання ресурсів банківської установи. Економіка та суспільство. 2023. № 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-39> (дата звернення: 26.07.2024).
4. Владика Ю., Турова Л., Удод В. Інноваційні технології в банкінгу: шлях до підвищення ефективності ресурсів банківських установ. Економіка та суспільство. 2024. № 60. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-119> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Владика Ю., Турова Л. Роль сучасних digital-технологій у функціонуванні банківської системи. Економіка та суспільство. 2021. № 25. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-21> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Єсіна О. Розвиток інноваційних технологій у банківській діяльності. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2022. С. 10—17. URL: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-1-2-290-291-10-17> (дата звернення: 26.07.2024).
7. Кредит на бізнес Для ФОП та компаній. Умови, порівняння 2024. Financer.com.ua. URL: <https://financer.com.ua/kredit/kredit-gotivkoju/kredit-dlya-biznesu/> (дата звернення: 26.07.2024).
8. Кузнєцова М. А. Розвиток та впровадження інноваційних банківських послуг в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 8. С. 1—7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/52.pdf (дата звернення: 26.07.2024).
9. Наконечна О., Михайлик О. Fintech в банківському бізнесі: особливості розвитку та потенційні можливості. Підприємництво та інновації. 2022. № 23. С. 108—119. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.19> (дата звернення: 26.07.2024).
10. Фінтехи наступають, банки тікають: чи є у них спільне майбутнє в Україні. Mind.ua. URL: <https://mind.ua/publications/20199801-fintehi-nastupayut-banki-tikayut-chi-e-u-nih-spilne-majbutne-v-ukrayini> (дата звернення: 26.07.2024).
11. Худолій Ю. С., Халєвіна М. О. Фінансові технології в банківському бізнесі: Реалії та перспективи. Проблеми економіки. 2021. № 47. С. 134—142. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-1-134-142> (дата звернення: 26.07.2024).

References:

1. Baranov, O., (2024). "Organisational and legal mechanisms for regulating innovative services of banking structures in the context of digitalisation", *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii*, [online], vol. 4, no. 32. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-31-40](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-31-40).
2. Financial club (2024), "Veteran start-ups can get funding from banks", available at: <https://finclub.net/news/veteranski-startapy-mozhut-otrymaty-finsuvannia-bankiv.html> (Accessed 26 July 2024).
3. Vlyadyka, Y. and Prystupko, A., (2023). "Innovative Technologies in Banking as a Way to Increase the Efficiency of Banking Institution's Resource Use", *Ekonomika ta suspilstvo*, [online], vol. 56. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-39>.
4. Vlyadyka, Y., Turova, L. and Udod, V. (2024). "Innovative technologies in banking: a way to increase the efficiency of banking institutions' resources", *Ekonomika ta suspilstvo*, [online], vol. 60. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-119>.
5. Vlyadyka, Y. and Turova, L. (2021). "The role of modern digital technologies in the functioning of the banking system", *Ekonomika ta suspilstvo*, [online], vol. 25. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-21>.
6. Yesina, O., (2022). "Development of innovative technologies in banking", *Scientific Bulletin of Odessa National Economic University*, [online], available at: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2022-1-2-290-291-10-17>.
7. Financer.com.ua (2024), "Business loan for individual entrepreneurs and companies. Conditions, comparison 2024", available at: <https://financer.com.ua/kredit/kredit-gotivkoju/kredit-dlya-biznesu/> (Accessed 26 July 2024).
8. Kuznetsova, M. A., (2020). "Development and implementation of innovative banking services in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [online], vol. 8, pp. 1—7, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/52.pdf (Accessed 26 July 2024).
9. Nakonechna, O. and Mykhailik, O. (2022). "Fintech in the banking business: features of development and potential opportunities", *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, [online], vol. 23, pp. 108—119. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.19>.
10. Mind.ua (2024), "Fintechs are coming, banks are running away: do they have a common future in Ukraine", available at: <https://mind.ua/publications/20199801-fintehi-nastupayut-banki-tikayut-chi-e-u-nih-spilne-majbutne-v-ukrayini> (Accessed 26 July 2024).
11. Khudolii, Y. S. and Khalievina, M. O., (2021). "Financial Technology in Banking Business: Realities and Prospects", *Problemy ekonomiky*, [online], vol. 1, no. 47, pp. 134—142. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-1-134-142>.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2024 р.

УДК 351:620.9(477)

В. О. Копанчук,
д. держ. упр., доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4198-6510>

Л. В. Омельчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Хмельницький
університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4174-1107>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.131

СУЧАСНІ КОМПАРАТИВНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА БЕЗПЕКИ

V. Kopanchuk,
Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Ukraine, Khmelnytskyi
L. Omelchuk,
PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Ukraine, Khmelnytskyi

MODERN COMPARATIVE ASPECTS OF STATE REGULATION IN THE FUEL AND ENERGY SECTOR IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT AND SECURITY

Статтю присвячено науковому обґрунтуванню та дослідженню компаративних аспектів державного регулювання паливно-енергетичного сектору в умовах інноваційного розвитку та безпеки.

В контексті проведеного дослідження акцентовано увагу на тому, що реалізація інноваційної політики в енергетичному секторі України ґрунтується на загальних принципах її державного регулювання і має такі основні етапи: визначення місця в національній інноваційній політиці, створення та захист об'єктів інноваційної діяльності, впровадження та комерціалізація інновацій, фінансування інноваційної діяльності. Важливо розглянути ці етапи. Однак для того, щоб розробити інноваційну політику в енергетичному секторі України, необхідно визначити концепцію та стратегічний план його інноваційного розвитку. З вище зазначеного можна зробити висновок, що інноваційна діяльність підприємств енергетичного сектору може бути розширена за рахунок співпраці між підприємствами, наукою та державою. Впровадження кластерного підходу може стати основою для формування майбутньої інноваційної політики, що забезпечить синергетичний ефект від взаємодії трьох сторін та структурну раціональність використання енергетичного потенціалу держави.

З урахуванням виділених особливостей, а також сучасних тенденцій розвитку енергетичного ринку, доведено, що політика держави повинна відповідати наступним принципам: взаємопов'язаність дій органів державної влади у процесі реалізації державної енергетичної політики та в процесі здійснення стратегічних дій розвитку паливно-енергетичного комплексу країни; збільшення конкурентоспроможності паливно-енергетичних компаній, яке можливо досягти за одночасного підвищення виробничої ефективності як на внутрішньому ринку енергетичних ресурсів, так і на світовому; розвиток стабільного інтересу суб'єктів господарювання паливно-енергетичної сфери; підтримка підприємницької ініціативи. Основними завданнями державної політики у сфері паливно-енергетичного комплексу є: підвищення частки позабюджетних джерел фінансування енергозбереження та відповідних проєктів; формування та впровадження єдиної інноваційної інформаційної державної системи; формування реально-застосовної науково-обґрунтованої бази у розвиток якості освоєння вже розроблених родовищ та поглиблення нових за рахунок впровадження нових розробок та методів; збільшення протяжності магістральних нафто- та газопроводів, газифікація; раціональне використання ресурсного потенціалу через впровадження інно-

ваційних методів. Варто зазначити, що ефективність управління та державного регулювання безпосередньо залежить від наступних ключових факторів: рівня монополізації та потреби реалізації структурних реформ; територіально-географічних особливостей країни і її економіки; ступеня залежності бюджету та зовнішньоторговельного балансу країни від нафтогазової та інших галузей.

Вказано на те, що наукові дослідження розвитку енергетичної системи України є важливими та доктринальними. Однак питання дослідження шляхів та напрямів удосконалення системи державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України в контексті інтеграційних процесів все ще потребує належного наукового опрацювання та теоретичного обґрунтування.

This article is dedicated to the scientific justification and study of comparative aspects of state regulation of the fuel and energy sector in conditions of innovative development and safety. In the context of the conducted research, attention is focused on the fact that the implementation of innovative policy in the energy sector of Ukraine is based on general principles of its state regulation and has the following main stages: defining the place in national innovation policy, creating and protecting objects of innovative activity, implementing and commercializing innovations, financing innovative activities. It is important to consider these stages. However, to develop an innovative policy in the energy sector of Ukraine, it is necessary to determine the concept and strategic plan of its innovative development. Based on the above, it can be concluded that the innovative activity of energy sector enterprises can be expanded through cooperation between enterprises, science, and the state. The implementation of a cluster approach can be the basis for the formation of future innovative policies, which will ensure a synergistic effect from the interaction of the three parties and structural rationality in the use of the state's energy potential.

Considering the highlighted features, as well as current trends in the development of the energy market, it has been proven that the state policy should adhere to the following principles: interconnectedness of the actions of state authorities in the process of implementing state energy policy and in the process of implementing strategic actions for the development of the country's fuel and energy complex; increasing the competitiveness of fuel and energy companies, which can be achieved through simultaneous improvement of production efficiency both in the domestic energy resource market and in the global market; development of stable interest of business entities in the fuel and energy sector; support for entrepreneurial initiative. The main tasks of state policy in the fuel and energy complex are: increasing the share of non-budget financing sources for energy-saving and related projects; forming and implementing a unified innovative state information system; forming a scientifically substantiated base for the development of quality exploration of already developed deposits and deepening new ones through the implementation of new developments and methods; increasing the length of oil and gas pipelines, gasification; rational use of resource potential through the implementation of innovative methods. It should be noted that the effectiveness of management and state regulation directly depends on the following key factors: the level of monopolization and the need for structural reforms; territorial and geographical peculiarities of the country and its economy; the degree of dependence of the country's budget and foreign trade balance on the oil and gas and other industries.

It is noted that scientific research on the development of the energy system of Ukraine is important and doctrinal. However, the issue of studying ways and directions of improving the system of state regulation of the development of the fuel and energy complex of Ukraine in the context of integration processes still requires proper scientific processing and theoretical substantiation.

Ключові слова: державна політика, державне регулювання, загрози, енергетична безпека, енергетична галузь, енергетична сфера, економічна безпека, паливно-енергетичний сектор, паливно-енергетичні ресурси.

Key words: state policy, state regulation, threats, energy security, energy sector, energy sphere, economic security, fuel and energy sector, fuel and energy resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Паливно-енергетичний сектор є однією з найважливіших сфер економіки будь-якої країни, а його розвиток і функціонування напряму впливають на стабільність економіки та національну безпеку. У зв'язку з цим, державне регулювання паливно-енергетичного сектору є актуальною та важливою темою для дослідження. Однак, у зв'язку зі зростаючими загрозами енергетичній та економічній безпеці держави, а також з урахуванням швидкого розвитку технологій, виникають нові пробле-

ми, які потребують детального аналізу та вивчення. До таких проблем можна віднести, наприклад, ефективність державного регулювання в умовах інноваційного розвитку, проблеми взаємодії різних суб'єктів на ринку паливно-енергетичних ресурсів, а також забезпечення енергетичної безпеки країни. Вивчення цих проблем та їх розв'язання є актуальним завданням для дослідження компаративних аспектів державного регулювання паливно-енергетичного сектору в умовах інноваційного розвитку та безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-прикладні аспекти дослідження проблематики знайшли своє відображення у наукових працях багатьох вчених, таких як А. Ахламов, Ю. Бажал, В. Бодров, І. Бондарчук, В. Юрчишин, С. Денисюк, С. Шашевський, П. Шпак, які переважно акцентували увагу на формуванні економічних механізмів здійснення державної політики та засобів забезпечення енергозбереження економіки та населення в цілому. Наукові здобутки, присвячені становленню української енергетичної системи, є значними та доктринальними. Однак, питання, пов'язані з пошуком шляхів удосконалення системи державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України в контексті інноваційних процесів, ще потребують належного теоретико-прикладного обґрунтування та дослідження.

Внаслідок чого метою даної статті є наукове обґрунтування та дослідження компаративних аспектів державного регулювання паливно-енергетичного сектору в умовах інноваційного розвитку та безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як відомо, вивченням поняття "паливно-енергетичний комплекс" займалися багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Як і більшість комплексних понять у сучасному науковому просторі, дана категорія також немає єдиного визначення. Паливно-енергетичний комплекс можна охарактеризувати як сукупність різних галузей, які займаються видобутком найважливіших енергетичних ресурсів. У рамках функціонування цих галузей відбувається формування суспільно-економічних відносин, націлених на забезпечення національної безпеки та суверенітету держави, а також на збереження необхідного для нормальної життєдіяльності населення рівня енергозбереження.

Паливно-енергетичний комплекс є цілісною системою, яка утворюється за допомогою взаємодії електропостачання, теплопостачання, паливопостачання (газ, нафта, тверде паливо) і включає такі підприємства та об'єкти інфраструктури, які забезпечують отримання, переробку, зберігання, транспортування, перетворення, розподіл паливно-енергетичних ресурсів. Синтез даних елементів у єдине ціле можна пояснити технологічною єдністю та організаційно-економічною взаємозалежністю [1, с. 400]. Галузі ПЕК нерозривно пов'язані практично з усіма напрямками діяльності народного господарства [2, с. 19]. Саме сукупність процесів, починаючи від розвідки родовищ і закінчуючи транспортуванням та споживанням, наприклад надходженням опалення до будинків, визначається як паливно-енергетична система. Варто відзначити те, що всі галузі пов'язані з більшістю напрямків господарської діяльності країни.

До елементів системи паливно-енергетичного комплексу також можна віднести підприємства, які займаються забезпеченням технікою та іншим обладнанням для видобутку, переробки і транспортування енергетичних ресурсів. Традиційно включати підприємства технічного обладнання до структури паливно-енергетичного комплексу неприйнято. Як і багато сфер економічних відносин, в даному контексті можна виділити три

рівні: міжнародний, національний та регіональний. Міжнародний рівень обумовлений сукупністю національних паливно-енергетичних систем, які, взаємодіючи, утворюють світовий енергетичний ринок [3, с. 144]. У рамках національних систем виділяють, відповідно, регіональні рівні. Центральне місце на світовому енергетичному ринку займають паливні ресурси, але в останні роки спостерігається зростаюча тенденція використання нетрадиційних джерел енергії, які можуть скласти конкуренцію традиційним енергетичним ресурсам, відповідно, цей факт може порушити певний баланс, а також спричинити зміни на світовому енергетичному ринку.

Виділені сучасні аспекти поняття "паливно-енергетичний комплекс" дозволяють зробити висновок, що паливно-енергетична система, що ефективно функціонує, в першу чергу необхідна державі для підтримки суверенітету на геополітичній арені, а також для ефективного досягнення державних цілей соціально-економічного розвитку, окрім того, здійснює вирішальний вплив на формування будь-якого господарства країни, оскільки без енергоресурсів неможливо запустити жодне виробництво, жоден процес і роботу механізмів. Державна енергетична політика — діяльність державних органів, спрямована на забезпечення всіх галузей економіки країни необхідним обсягом енергії за найменших витрат та найбільш екологічного способу. Державна політика в сфері ПЕК включає в себе управління фондом надр та надрокористування, спрямована на реалізацію енергетичної політики, підтримання паливно-енергетичного балансу, формування інноваційної та науково-технічної політики, соціальної та зовнішньоекономічної політики венергетики [4, с. 365].

Відповідно, управління паливно-енергетичним комплексом — це система заходів та заходів органів державного управління, які спрямовані на ефективне досягнення бажаних результатів при найменшій втраті ресурсів (часу, капіталу) у рамках проведеної державної енергетичної політики. Здійснення паливно-енергетичної політики державою спрямоване на захист населення країни, а також забезпечення всіма необхідними енергетичними ресурсами; водночас політика держави враховує інтереси господарюючих суб'єктів, формує енергетичну незалежність країни. Дані риси на етапі формування стратегії можна віднести до підцілей, на досягнення яких і спрямований процес управління паливно-енергетичним комплексом. Як і будь-яка галузь, паливно-енергетична має низку унікальних рис виробничого та структурного характеру, вивчивши які, можна визначити особливості управління. Наприклад, постійна залежність від цін на енергоресурси або розвідка ресурсів — витратний та ризикований процес. Слід виділити такі особливості управління паливно-енергетичним комплексом у даний період: багаторівнева система контролю, що складається з внутрішнього, державного та міжнародного; висока ступінь ризику на всіх етапах виробництва; нестабільна ринкова ситуація (незмінність ринків збуту); високий ступінь технологічності виробництва: дороге обладнання, зведення до мінімуму впливу людського фактора; баланс між ефективним виробництвом та екологічними нормами [5, с. 39].

З урахуванням виділених особливостей, а також сучасних тенденцій розвитку енергетичного ринку, політика держави повинна відповідати наступним принципам: взаємопов'язаність дій органів державної влади у процесі реалізації державної енергетичної політики та в процесі здійснення стратегічних дій розвитку паливно-енергетичного комплексу країни; збільшення конкурентоспроможності паливно-енергетичних компаній, яке можливо досягти за одночасного підвищення виробничої ефективності як на внутрішньому ринку енергетичних ресурсів, так і на світовому; розвиток стабільного інтересу суб'єктів господарювання паливно-енергетичної сфери; підтримка підприємницької ініціативи [6, с. 77].

Основними завданнями державної політики у сфері паливно-енергетичного комплексу є: підвищення частки позабюджетних джерел фінансування енергозбереження та відповідних проектів; формування та впровадження єдиної інноваційної інформаційної державної системи; формування реально-застосовної науково-обґрунтованої бази у розвиток якості освоєння вже розроблених родовищ та поглиблення нових за рахунок впровадження нових розробок та методів; збільшення протяжності магістральних нафто- та газопроводів, газифікація; раціональне використання ресурсного потенціалу через впровадження інноваційних методів [7, с. 18]. Варто зазначити, що ефективність управління та державного регулювання безпосередньо залежить від наступних ключових факторів: рівня монополізації та потреби реалізації структурних реформ; територіально-географічних особливостей країни і її економіки; ступеня залежності бюджету та зовнішньоторговельного балансу країни від нафтогазової та інших галузей.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Таким чином, можна зробити висновок, що реалізація інноваційної політики в енергетичному секторі України ґрунтується на загальних принципах її державного регулювання і має такі основні етапи: визначення місця в національній інноваційній політиці, створення та захист об'єктів інноваційної діяльності, впровадження та комерціалізація інновацій, фінансування інноваційної діяльності. Важливо розглянути ці етапи. Однак для того, щоб розробити інноваційну політику в енергетичному секторі України, необхідно визначити концепцію та стратегічний план його інноваційного розвитку. З вище зазначеного можна зробити висновок, що інноваційна діяльність підприємств енергетичного сектору може бути розширена за рахунок співпраці між підприємствами, наукою та державою. Впровадження кластерного підходу може стати основою для формування майбутньої інноваційної політики, що забезпечить синергетичний ефект від взаємодії трьох сторін та структурну раціональність використання енергетичного потенціалу держави. Наукові дослідження розвитку енергетичної системи України є важливими та доктринальними. Однак питання дослідження шляхів та напрямів удосконалення системи державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу Ук-

раїни в контексті інтеграційних процесів все ще потребує належного наукового опрацювання та теоретичного обґрунтування.

Література:

1. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 527 с.
2. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2017. Вип. 24 (2). С. 18—24.
3. Марчук Є. Україна: нова парадигма поступу: аналітичне дослідження. Київ: Аваллон, 2001. 215 с.
4. Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>.
5. Мартиненко В. В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації. Економіка та управління національним господарством. Економічний часопис-21. 2011. Випуск 7—8. С. 39—40.
6. Рокоча В. В. Трансформація системи національної економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки. Економічна безпека. 2014. № 10. С. 71—78.
7. Архирейська Н. В. Дослідження системних підходів щодо оцінки категорії "Економічна безпека". Ефективна економіка. № 8. 2013. С. 18—23.

References:

1. Vlasjuk, O.S. (2016), *Nacional'na bezpeka Ukrai'ny: evolucija problem vnutrishn'oi' polityky* [National Security of Ukraine: Evolution of Domestic Policy Problems], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. Vonsovyh, O.S. (2017), "National security of Ukraine in the conditions of modern geopolitical changes", *Naukovyj visnyk Dyplomatychnoi' akademii' Ukrai'ny*, vol. 24 (2), pp. 18—24.
3. Marchuk, E. (2001), *Ukraina: nova paradigma postupu: analitichne doslidzhennya* [Ukraine: a new paradigm of progress: analytical research], Avallon, Kiev, Ukraine.
4. Akimova, L. M. (2016), "Essential characteristics of the main threats to the economic security of the state", *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok*, vol. 10, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247> (Accessed 10 July 2024).
5. Martynenko, V. V. (2011), "Threats to Ukraine economic security in the context of the challenges of globalization", *Ekonomika ta upravlinnja nacionalnym ghospodarstvom. Ekonomichnyj chasopys-21*, vol. 7—8, pp. 39—40.
6. Rokocha, V. V. (2014), "Transformation of the system of national economic security in the conditions of globalization of the world economy", *Ekonomichna bezpeka*, vol. 10, pp. 71—78.
7. Arkhireyska, N.V. (2013), "Research system approaches to evaluation category "Economic security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2235> (Accessed 10 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 21.08.2024 р.

УДК 352

*Л. Х. Тихончук,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри менеджменту та публічного врядування,
Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6807-8232>
А. В. Клімова,
д. філос. з економіки, доцент кафедри менеджменту та публічного врядування,
Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0051-3925>
Я. П. Цецик,
к. і. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного врядування,
Національний університет водного господарства та природокористування
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.135

РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ СПОРТУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

L. Tykhonchuk,
Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, National University of Water and Environmental Engineering
A. Klimova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, National University of Water and Environmental Engineering
Y. Tsetsyk,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, National University of Water and Environmental Engineering

THE ROLE OF LOCAL COMMUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF SPORTS IN THE CONTEXT OF WAR AND POSTWAR RECONSTRUCTION

У статті досліджується важливість фізичного виховання та спорту як одного з найефективніших інструментів у збереженні здоров'я громадян, гармонійного розвитку дітей та підлітків, формування здорового способу життя як стратегічного потенціалу держави і фактору національної безпеки держави. Розкриваються особливості публічного управління та адміністрування у сфері фізичного виховання та спорту, обґрунтовується роль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства у проведенні реформ у сфері фізичного виховання і спорту, ефективності організації та розвитку спорту в територіальних громадах, розбудові закладів спеціалізованої освіти спортивного профілю, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спортивних клубів, їх приведенні до європейських вимог та стандартів. У статті проаналізовано сучасний стан спортивної інфраструктури, вплив повномасштабної військової агресії росії проти України на становлення матеріально-технічної бази, причини призупинення та гальмування державних програм розвитку професійного та аматорського спорту. Виокремлено ряд проблем реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту та запропоновані шляхи їх вирішення на локальному рівні. Обґрунтовано роль територіальних громад у реінтеграції до цивільного життя ветеранів війни, військових та їх сімей, важливість занять фізичною культурою та спортом при їх фізичній й психологічній реабілітації, соціальній адаптації. Доведено необхідність державної підтримки та розроблення окремої політики у сфері фізичного виховання і спорту у маленьких територіальних громадах з метою створення комфортного середовища для населення, доступності об'єктів спортивної інфраструктури, їх інклюзивності та безбар'єрності, посилення ролі громадян у прийнятті рішень, розширення інформаційної обізнаності потенційних інвесторів, міжнародних донорів до будівництва, відбудови, реконструкції та модернізації спортивної інфраструктури.

The article investigates the importance of the physical education and sport as one of the most effective instruments for saving the citizens' health, harmonious development children and teenagers, formation of a healthy lifestyle as a strategic potential and the national security factor of the country. The peculiarities of public management and administration in the field of physical education and sports are revealed, the role of executive authorities, local self-government bodies and institutions of civil society in carrying out reforms in the field of physical education and sports, the effectiveness of the organization and development of sports in territorial communities, and the development of specialized sports education institutions are substantiated profile, children's and youth sports schools, sports clubs, their adjustment to European requirements and standards. The article analyzes the current state of the sports infrastructure, the impact of Russia's full-scale military aggression against Ukraine on the formation of the material and technical base, the reasons for the suspension and inhibition of national programs for the development of professional and amateur sports. A number of problems of the implementation of the national policy in the field of physical culture and sports are singled out and ways of solving them at the local level are proposed. The role of territorial communities in the reintegration into civilian life of war veterans, military personnel and their families, the importance of physical culture and sports in their physical and psychological rehabilitation, and social adaptation is substantiated. The need for national support and the development of a separate policy in the field of physical education and sports in small territorial communities has been proven in order to create a comfortable environment for the population, the accessibility of sports infrastructure facilities, their inclusiveness and barrier-freeness, strengthening the role of citizens in decision-making, expanding information awareness potential investors, international donors for the construction, reconstruction and modernization of sports infrastructure.

Ключові слова: сфера фізичної культури та спорту, публічне управління та адміністрування, повоєнна відбудова України, територіальні громади, реінтеграція, державна політика.

Key words: sphere of physical education and sports, public management and administration, post-war reconstruction of Ukraine, local communities, reintegration, public policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Збереження здоров'я населення, гармонійний емоційний та фізичний розвиток дітей та підлітків, інтеграція осіб з інвалідністю до активного життя є умовами розвитку громадянського суспільства, збереження нації та національної безпеки. Одним з найефективніших інструментів досягнення головної мети держави є створення умов для розвитку фізичної культури і спорту та їх приведення до європейських стандартів шляхом поєднання зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, різних інституцій громадянського суспільства. Останні роки спостерігається дефіцит рухової активності дітей, що спричинено рядом факторів, серед яких тривале дистанційне навчання, Covid-19 та повномасштабна військова агресія росії. Значні руйнування об'єктів спортивної інфраструктури, призупинення державних програм розвитку спорту та соціальних програм у сфері фізичної культури негативно вплинуло на становлення спортивної галузі — не лише професійної, а й у сфері аматорського спорту. Продовження військового конфлікту збільшує кількість військовослужбовців, які потребуватимуть фізкультурно-спортивної, соціальної та психологічної реабілітації, реінтеграції у цивільне життя. Саме спорт може виступити ефектив-

ним інструментом їх реабілітації. Це все потребуватиме від територіальних громад активної участі у побудові комфортного, безпечного середовища у своїх громадах з метою подолання негативних наслідків, спричинених війною. Розробка та реалізація громадами проєктів відновлення, створення та реконструкції об'єктів спортивної інфраструктури може бути активно підтримана міжнародними донорами. Дані завдання відповідають як цілям сталого розвитку територій, так і світовим стандартам якісних врядувальних процесів в громадах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання публічного управління та адміністрування у сфері фізичного виховання і спорту є інтересом як освітян, так і фахівців-практиків, державних службовців, правників, спортсменів, які, досліджуючи дане питання з різних аспектів, мають різні точки зору на дану проблематику, а також різні підходи до її вирішення. Питання здоровозбереження населення висвітлено у працях М. Орлової, Т. Кравцової та О. Кравцова. Проблемні питання механізмів публічного управління у сфері фізичного виховання та спорту, зокрема в умовах збройної агресії росії проти України, досліджували М. Журба, Р. Щокін, Ж. Беленюк. І. Хожило, О. Беляєва. Проблеми реінтеграції військових у цивільне життя, соціальні

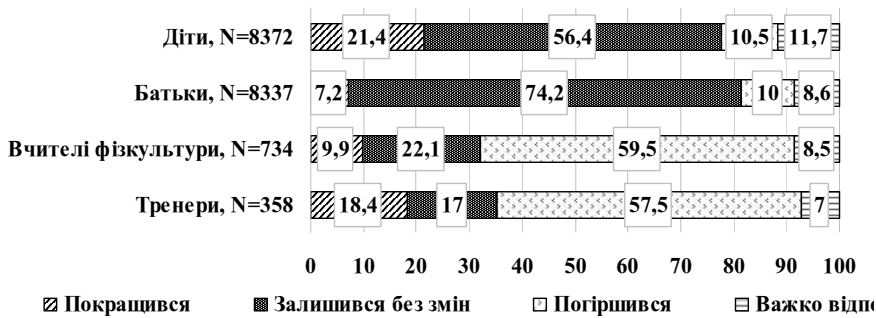

Рис. 1. Зміни фізичного стану дітей та молоді упродовж останніх 6 місяців після початку війни, %

Джерело: [22].

наслідки війни та роль громадянського суспільства у спорті досліджували С. Матвєєв, Н. Крушинська, К. Краснянський, І. Когут, О. Степанюк. В іноземних наукових джерелах Майкл Б. Едвардс, Ніко Шуленкорф, Джеймс Скіннер достатньо багато уваги приділили дослідженню ролі спорту в розбудові спроможності громади. Можна говорити про достатньо широкий досвід висвітлення даної проблематики, але, незважаючи на широке коло проведених досліджень, на сьогоднішній день постають нові виклики перед територіальними громадами, які потребують розгляду та вирішення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Аналіз стану фізичної культури і спорту в умовах військової агресії росії проти України, визначення соціальних наслідків війни у даній сфері та механізмів підвищення стійкості та подолання негативних наслідків на рівні територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фізична активність є важливим чинником формування здорової нації, збереження здоров'я, найефективнішим засобом профілактики захворювань та гармонійного розвитку дітей та підлітків. Тому для України виховання здорової молоді, збереження рухової активності дорослого населення є одним з найактуальніших питань. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я в 2019 році за рівнем здоров'я українці перебували на 93 місці із 169 країн світу [1, 2]. В частині третьої статті 49 Конституції України зазначено, що "Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя" [3], що фіксує одне з головних завдань держави — це створення умов для розвитку нації, підтримки її здоров'я, постійного покращання рівня фізичної культури і спорту. Державною цільовою соціальною програмою розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року, затвердженою Постановою КМУ від 01.03.2017 № 115 (із змінами і доповненнями), визначається, що оптимальним варіантом для розвитку фізичної культури і спорту передбачається поєднання зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства для проведення реформи у сфері фізичної культури і спорту з метою приведення її у відповідність з європейськими вимогами і стандар-

тами шляхом визначення як основи європейської моделі реформування відносин між органами державної влади та громадськими об'єднаннями фізкультурно-спортивної спрямованості, підвищення рівня публічності та прозорості діяльності Мінмолодьспорту, автономності спортивних федерацій, визначення принципів пріоритетності видів спорту, вдосконалення національного антидопінгового законодавства, що сприятиме створенню умов для заняття фізичною культурою і спортом [4]. На основі даної програми

Кабінет Міністрів України формує відповідні розділи у програмах соціального і економічного розвитку України.

Останні роки спостерігається дефіцит рухової активності дітей, причинами чого стало тривале дистанційне навчання, пандемія Covid-19, постійне перебування підлітків за гаджетами та військова агресія російської федерації. Значного негативного впливу на економіку країни принесло повномасштабне вторгнення росії на землі України 24 лютого 2022 року, що фактично напочатку зупинило, а на сьогоднішній день значно гальмує економічний, матеріально-технічний розвиток у сфері фізичної культури і спорту. Відбулося тимчасове призупинення державних програм розвитку спорту, які передбачали створення умов, що забезпечують можливість ефективного становлення спортивної галузі, не лише професійного, а й аматорського спорту.

Результати комплексного соціологічного дослідження у 2023 році "Рівень залученості дітей та молоді до рухової і фізичної активності та вплив спорту на фізичне і ментальне здоров'я" (реалізовувалося у восьми регіонах України Державною установою "Державний інститут сімейної та молодіжної політики" за підтримки Міністерства молоді та спорту України та Державної установи "Всеукраїнський центр фізичного здоров'я населення "Спорт для всіх" за підтримки Благодійної організації "Благодійний фонд Катерини Білоруської") відобразили рівень рухової активності та заняття фізичною культурою і спортом. Динаміку змін та рівня впливу на реабілітацію дітей та молоді, що постраждали внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України. Тренери та вчителі фізкультури вказують на погіршення фізичного стану дітей (при цьому батьки дітей та діти цього не помічають (Рис. 1).

Одночасно результати опитування показали, що рівень відвідування будь-яких спортивних секцій, гуртків дітьми та молоддю після початку війни зменшився в 1,88 рази, зокрема до 24.02.2022 гуртки відвідували майже 63 % респондентів, в той час як після повномасштабного вторгнення лише 33,4 % (Рис. 2).

Збереження здоров'я передбачає відповідну діяльність, організовану різними соціальними інституціями — такими як заклади освіти, державні та громадські організації, окремими сім'ями, оскільки тільки скоординована діяльність усієї громади може дати позитивний довготривалий результат щодо збереження здоров'я її

членів, насамперед дітей і молоді. Така діяльність орієнтується на розв'язання пріоритетних завдань, пов'язаних із запровадженням здоров'язбережувальних технологій у життя суспільства та громади, в освітній процес — формування здорового способу життя шляхом визнання здоров'я населення як цінності, стратегічного потенціалу держави та фактору національної безпеки [5].

Принцип, за яким має відбуватися розробка сучасної системи формування здорового способу життя передбачає взаємодію "людина — сім'я — громада — держава", коли політика держави одночасно спрямована на конкретну людину, сім'ю (з урахуванням специфіки поселення, вікових особливостей тощо), громаду з її ресурсами і потенційними можливостями й будується на принципах тісної взаємодії [6]. Тому завданням публічної служби в сфері спорту, в тому числі і на місцевому рівні, є ефективні дії по розвитку спорту та активного способу життя мешканців з метою залучення дітей та молоді до занять у спортивних гуртках і секціях, розбудова закладів спеціалізованої освіти спортивного профілю, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спортивних клубів, реалізація проєктних пропозицій в сфері спорту, пошук нових методів управління та ресурсів адміністрування під час війни.

З початком військової агресії сфера фізичної культури і спорту зазнала значних втрат. Значна частина спортивної інфраструктури знищено або сильно пошкоджено. Зокрема, станом на березень 2023 року за інформацією Міністерства молоді та спорту України 248 спортивних об'єктів мають суттєві або часткові пошкодження, 95 спортивних об'єктів зруйновано або знищено частково. Серед постраждалих об'єктів спортивні комплекси, стадіони, водно-спортивні бази, басейни, льодові ацени, велокомплекси, тенісні корти, кінно-спортивні бази. [7, 9]. Загальні збитки перевищують 250 млн доларів [9]. Руйнування об'єктів спортивної інфраструктури продовжується і на далі. Так, перший заступник Генерального прокурора О.Хоменко та віцепрезидент Національного олімпійського комітету України О. Крикун у пресконференції, присвяченій воєнним злочинам росії та втратам українського спорту [16], зазначили, що станом на червень 2024 року в Україні знищено або пошкоджено 518 спортивних об'єктів, серед яких 15 баз олімпійської підготовки. Найбільше постраждалих об'єктів спортивної інфраструктури знаходяться в Харківській, Луганській, Херсонській, Донецькій, Миколаївській, Дніпропетровській, Сумській та Чернігівській областях.

У 2020 році була започаткована програма Президента України "25 спортивних об'єктів-магнітів", відповідно до якої у 2021 році збудовані та введені в експлуатацію чотири об'єкти за кошти, розпорядником яких є Мінмолодьспорт [8]. Але внаслідок військової агресії російської федерації один із них зруйнований (м. Маріуполь), один — знаходиться на окупованій території (м. Мелітополь).

Руйнування, завдані повномасштабним вторгненням росії в Україну, обмежило можливості громадянам Ук-

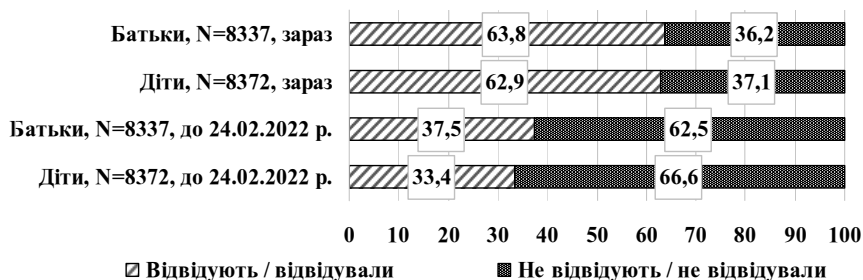

Рис. 2. Рівень відвідуваності будь-яких спортивних секцій, гуртків тощо дітьми та молоддю зараз і до 24.02.2022, %

Джерело: [22].

раїни займатися обраними видами рухової активності та спортом. Спричинило порушення навчально-тренувального процесу з підготовки спортсменів до найважливіших стартів. Призупинило проведення уроків фізичної культури, занять з фізичного виховання, активних перерв, фізкультурно-оздоровчих заходів та роботи гуртків та секцій у закладах освіти. Призупинено проведення: фізкультурно-оздоровчих заходів в місцях масового відпочинку, проживання та роботи, реалізації ініціативи Президента соціального проєкту "Активні парки-локації здорової України". Пошкоджено та зруйновано частину локацій для занять фізичною культурою і спортом у місцях проведення бойових дій. У сфері фізичної культури і спорту серйозною проблемою є залежність фізкультурно-оздоровчої діяльності, розвитку резервного спорту та спорту вищих досягнень від спроможності бюджетів органів місцевого самоврядування та ставлення до сфери фізичної культури і спорту місцевих керівників і депутатів. Поза увагою на сьогодні залишаються питання встановлення пріоритетності олімпійського та параолімпійського спорту у визначені обсягів матеріально-технічного забезпечення, розмірів заробітної плати та винагород від досягнутих результатів. Вирішення зазначених проблем потребує першочерговості при розвитку та відновленні даної сфери.

На початку військової агресії в Україні олімпійськими, неолімпійськими видами спорту та видами спорту осіб з інвалідністю займалося понад 960 тисяч осіб. Заняття усіма видами спорту забезпечували мережа 1233 закладів фізичної культури і спорту, зокрема заклади дитячо-юнацького та резервного спорту: дитячо-юнацькі спортивні школи, у тому числі для осіб з інвалідністю, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, заклади спеціалізованої освіти спортивного профілю. В зазначених закладах займалися обраним видом спорту та отримували спортивну освіту 460 тисяч осіб з числа дітей та молоді. Майже 500 тисяч осіб займалися видами спорту у спортивних клубах. З особами, які займаються всіма видами спорту, працювало 32 тисячі тренерів [9].

Відповідно до аналітичних даних станом на 01.06.2022 в штатному режимі працюють — 70% закладів фізичної культури і спорту, 25% — тимчасово призупинили свою діяльність. Частково пошкоджено 44 заклади. 14 повністю зруйновані. Лише 35% спортсменів продовжують підготовку за місцем роботи закладів дитячо-юнацького та резервного спорту (162 тисячі осіб). Майже 44 тисячі знаходяться за межами зак-

ладів. 28 тисяч спортсменів тренуються за кордоном. Понад 120 тисяч спортсменів втратили можливість займатися обраним видом спорту, не мають можливості тренуватись. Заклади дитячо-юнацького та резервного спорту працюють лише з 50% штатних тренерів-викладачів (6 тисяч осіб з 11,8): у штатному режимі 4,3 тисячі, з них за кордоном 221 особа; дистанційно — 3,5 тисячі тренерів-викладачів, 292 з яких за кордоном; у простій знаходиться чотири тисячі тренерів-викладачів, з них за кордоном 479 осіб [11]. Станом на червень 2024 року внаслідок воєнних злочинів росії загинули 50 українських спортсменів та спортсменок [16].

Одним з важливих питань розвитку спорту є наявність та постійний розвиток сучасних закладів фізичної культури та спорту, які мають статус "бази олімпійської, паралімпійської та дефлімпійської підготовки". На початок війни в Україні закладів з таким статусом нараховувалось більше 70 (з урахуванням баз на окупованих територіях). В умовах воєнного стану, при спрямуванні коштів на потреби держави, існує проблема збереження, поступового відновлення та розвитку даних баз підготовки, як базису для розвитку спорту вищих досягнень.

У сфері публічно-управлінської діяльності фізична культура і спорт сприймається як галузь соціальної сфери та тісно межує з такими традиційними сферами соціальної політики як сфера освіти та сфера охорони здоров'я, що дозволяє застосовувати програмно-цільові підходи в реалізації загальнодержавної соціальної програми розвитку фізичної культури та спорту. У період суспільного благополуччя урядом України була затверджена концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року (2015 р.); Державна цільова соціальна програма розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року (2017 р.). У розпал пандемічної кризи була прийнята Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року (2020 р.) [12]. В умовах все більшої децентралізації відповідальність за якість життя громади беруть на себе органи місцевого самоврядування. Саме розвиток освіти, медицини, культури, в т.ч. фізичної культури і спорту, яка є немедичною складовою зміцнення здоров'я громадян, є сферами, за якими оцінюється якість роботи органів влади на місцях. У країнах ЄС на рівні місцевого самоврядування сформувався стала політика щодо популяризації масових заходів оздоровчого змісту з метою залучення чим більшої спільноти громадян до немедичних шляхів зміцнення здоров'я. Понад 30 років за ініціативи Всесвітньої організації охорони здоров'я існує всесвітній рух "Здорові міста". Його головна місія полягає у тому, щоб поставити здоров'я на пріоритетне місце у політичній, економічній та соціальній програмі міської влади. Цей рух нині підтримують керівники 1400 муніципалітетів та 30 національних мереж. "Здорове місто" — це місто, що створює та вдосконалює своє фізичне та соціальне середовище, розширює ресурси громади (ВООЗ / Європа рекомендує базову модель для здорового міста). Це інтеграція здоров'я у всі галузі міського розвитку (міське планування, транспорт, житлове будівництво, розвиток соціальної інфраструктури, охорона навколишнього середовища). Залучення громадсь-

кості та створення спільнот, що мають право на здорове середовище і можуть активно брати участь у розробці та впровадженні програм та політик здорового містобудування. Це підтримка соціальної справедливості та увага до потреб та інтересів різних груп населення. Підхід до здорового містобудування має базуватися на експертних доказах та найкращих практиках. Це дозволить оптимізувати використання ресурсів та досягти максимального впливу на здоров'я населення. На жаль, в Україні цей рух майже не розвивається не зважаючи на його актуальність.

Розроблена українським урядом Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року виокремлює цільовий напрям державно-управлінської діяльності "Фізично активна нація". Основний його зміст передбачає виконання завдань по залученню українців до регулярних і свідомих занять фізичною культурою і масовим спортом. Дана стратегія ґрунтується на тому, що органи місцевого самоврядування повинні взаємодіяти як з державними органами, так і з громадськими організаціями та бізнесом [1]. Державної підтримки та окремої політики потребують маленькі територіальні громади, де розвиток спорту та фізичної культури є так само важливим поряд з медициною, сучасною освітою, будівництвом житла і соціальної інфраструктури. Сьогодні розвиток спортивної інфраструктури є необхідним в умовах соціальної реінтеграції ветеранів війни, військових і їх сімей. В громадах важливим є створення умов для населення з доступністю об'єктів для заняття масово фізкультурою та спортом, іншої рухової активності.

На сьогодні Уряд країни створює систему моніторингу за наявними об'єктами спортивної інфраструктури, зокрема в Україні розроблено та введено в промислову експлуатацію з травня 2024 року Електронний реєстр спортивних споруд, що передбачає внесення інформації про всі спортивні споруди до 31 грудня 2024 року. До реєстру мають бути включені споруди незалежно від форми власності, що дозволить створити умови для оптимізації кількості спортивних споруд та їх використання. Реєстраційна картка спортивної споруди містить інформацію про тип споруди, її базові та додаткові характеристики, а також фотографії та відеозаписи; власника та правокористувача та їх контакти; інформацію щодо інклюзивності, безбар'єрності та доступності для осіб з інвалідністю; графік роботи спортивної структури, види послуг у сфері фізичної культури і спорту, що можуть надаватися; види спорту, що культивуються в спортивній споруді та готовність до проведення міжнародних спортивних змагань тощо [13].

Варто звернути увагу, що дана ініціатива Мінмолодьспорту України є не першою спробою створення єдиного електронного реєстру спортивних споруд. У 2009 році Міністерством України у справах сім'ї, молоді і спорту був виданий наказ від 22.04.2009 № 1319 (зареєстрований в Міністерстві юстиції України 25.11.09 за № 1142/17158 "Про затвердження Положення про Єдиний електронний всеукраїнський реєстр спортивних споруд"), яким передбачалася передача до 01.01.2010 інформації про всі спортивні споруди регіонів незалежно від їх підпорядкування Республіканським комітетом АР Крим по фізичній культурі і спорту, структурними

підрозділами з фізичної культури і спорту обласних, Київській, Севастопольській міськими державними адміністраціями.

Електронний реєстр спортивних споруд створений з метою сприяння інформування та задоволення інтересів споживачів фізкультурно-спортивних послуг та забезпечення органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб, громадян про спортивні споруди. Станом на серпень 2024 року реєстр містить інформацію про 3986 спортивних об'єктів та продовжує поповнюватись. Наповнення реєстру дозволить громадянам знаходити потрібні спортивні заклади, та розширювати параметри обліку доступності спортивних об'єктів для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення, в т.ч. ветеранів війни. Одночасно дозволить розширити інформаційну обізнаність для залучення потенційних інвесторів до будівництва, відбудови, реконструкції та модернізації спортивної інфраструктури шляхом участі громад у різного роду програмах, міжнародних грантах, в т.ч. що передбачають співфінансування.

Готовність територіальних громад до підтримки населення, об'єднання усіх зацікавлених сторін у створенні безпечного, комфортного середовища, допомоги у пошуках ресурсів, соціальна згуртованість та посилення участі громадян у процесах прийняття рішень має стати основою розвитку та відбудови регіонів України. З огляду на необхідність збереження здоров'я нації, національної безпеки, виховання здорового покоління, підвищення стійкості громади у воєнний та повоєнний періоди розвиток територіальних громад має враховувати:

1) Пріоритетність виховання здорового покоління, створення простору для фізичної активності для дітей та підлітків, забезпеченні інформаційної кампанії щодо підтримки здорового фізично-активного життя.

2) Забезпечення можливості займатися фізичною активністю дітям та підліткам з числа осіб, які мають інвалідність.

3) Механізми вивчення потреб в середині кожній територіальній громаді із врахуванням сталості розвитку, особливостей відновлення у повоєнний період з метою відновлення та постійного вдосконалення комфортності і безпечності проживання.

4) Реінтеграцію ветеранів війни, учасників бойових дій, військовослужбовців та членів їх сімей, невід'ємною частиною якої має стати комплексна психологічна підтримка та соціальна адаптація через надання можливості заняття спортом.

5) Забезпечення інклюзивності і безбар'єрності громадських просторів, створення інфраструктури й умов для фізкультурно-спортивної реабілітації та заняття ветеранським спортом, в т.ч. для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення.

6) Організацію дієвої комунікації органів місцевого самоврядування з громадським сектором, представниками бізнесу щодо виявлення проблем та можливих шляхів їх вирішення та зворотного зв'язку, який дозволить вчасно реагувати на потреби населення, а представникам громадського сектору та бізнесу бачити в органах місцевого самоврядування партнерів для втілення пропозицій та проєктів.

7) Активну участь територіальних громад у грантових проєктах, що дозволить фінансувати будівництво, реконструкцію об'єктів спортивної інфраструктури, в т.ч. за міжнародними стандартами із врахуванням інклюзивності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Результат досліджень та аналіз статистичних даних щодо стану фізичної культури і спорту дозволяє визначити основні соціальні наслідки військової агресії росії проти України у сфері фізичної культури, професійного та непрофесійного спорту, що вказують на втрату великої кількості об'єктів спортивної інфраструктури, призупинення можливості для тренувань як професійних, так і непрофесійних спортсменів.

1) Систематизація науково-практичної інформації дозволила визначити роль та основні напрями публічного управління та адміністрування в територіальних громадах у сфері збереження здоров'я населення, виховання здорового покоління, підвищення стійкості громад.

2) Для вирішення проблемних питань та підвищення ефективності публічного управління і адміністрування сфери фізичного виховання і спорту на рівні територіальних громад запропоновані заходи, які забезпечать системний підхід до організації здорового способу життя, виховання здорового покоління, реінтеграції ветеранів війни, учасників бойових дій, військовослужбовців та членів їх сімей до цивільного життя, їх соціальній та психологічній адаптації.

3) Запропоновані шляхи забезпечать подальший розвиток фізичного виховання та спорту в Україні, сталий розвиток громад, дозволить вивчати проблеми та забезпечить соціальну адаптацію ветеранів війни, учасників бойових дій за місцем їх проживання, розвиток ветеранського спорту.

Література:

1. Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року: Постанова КМУ від 04.11.2020 № 1089: зі змінами Постанова КМУ від 19.08.2022 № 930. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.08.2024).

2. Про затвердження Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти: Наказ МОН/Мінмолодьспорту від 27.10.2021 № 1141/4088. URL: <https://mms.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-shchodennogo-sportu-v-zakladah-osviti> (дата звернення: 28.08.2024).

3. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.08.2024).

4 Постанова КМУ від 1 березня 2017 р. № 115 Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.08.2024).

5. Кравцова Т. В., Кравцов О. В. Комплекс пріоритетів здоров'язбереження територіальної громади у поствоєнний період. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО "Університет менеджменту освіти" НАПН України, 15—28 квітня 2022 р.; ред. колегія: І.О. Дегтярьова, В.С. Куйбіда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т.О. Мельник. Т. 1. К.: ДЗВО "УМО" НАПН України, 2022. С. 149 — 153. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t1.pdf> (дата звернення: 28.08.2024).

6. Орлова М. М. Здоров'язбереження як соціально-педагогічна проблема. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. (155). 2018. С. 77—79.

7. Беленюк, Ж. В. (2023). Сучасний стан сфери фізичного виховання та спорту України в умовах військової агресії росії. Публічне урядування. № 1 (34). С. 100-104. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-12](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-12). (дата звернення: 28.08.2024).

8. Проєкти нацпрограми "Розвиток систем культури та спорту". URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/develop-culture-and-sport-systems> (дата звернення: 28.08.2024).

9. Беленюк Ж. В. Механізми публічного управління у сфері фізичної культури та спорту в умовах повоєнної відбудови України: дис. д-ра філос.: 281 Публічне управління та адміністрування. Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2023. 208 с.

10. Офіційний сайт Комітету з питань молоді і спорту Верховної Ради України. URL: <https://komsport.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.08.2024).

11. Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи "Молодь і спорт". URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/konsultativno-doradchi-orhany/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vidnaslidkiv-vijni/robochi-grupi> (дата звернення: 28.08.2024).

12. Хожило І. І. Програмно-цільовий підхід у розвитку фізичної культури і спорту в Україні в період воєнного стану. Державне будівництво, 2023. № 1 (33). С. 174—186. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-15>.

13. Деякі питання створення та функціонування Електронного реєстру спортивних споруд. Постанова КМУ від 16.02.24 № 176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.08.2024).

14. Мобілізації громад: досвід ПРООН у реалізації підходу громадської безпеки і соціальної згуртованості. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/community-mobilization-undp-approach-towards-community-security-and-social-cohesion> (дата звернення: 28.08.2024).

15. Олєфіренко О. В. Використання принципів політики регіонального розвитку ЄС в публічному управлінні України у період війни та після закінчення військових дій. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО "Університет менеджменту освіти" НАПН України, 15—28 квітня 2022 р.; ред. колегія: І.О. Дегтярьова, В.С. Куй-

біда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т.О. Мельник. Т. 1 К.: ДЗВО "УМО" НАПН України, 2022. С. 189—192. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t1.pdf> (дата звернення: 28.08.2024).

16. Офіційний сайт Офісу генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vojenni-zlocini-rosiyi-ta-vtrati-ukrayinskogo-sportu> (дата звернення: 28.08.2024).

17. Беляєва О.П. Побудова публічного управління спортивною галуззю під час воєнного стану в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. Вип. 32. 2022. С. 23—26. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/32-2022/32-2022.pdf> (дата звернення: 28.08.2024).

18. Тихончук Л.Х., Клімова А.В., Назарчук А.В. Спортивна політика на місцевому рівні. Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту та публічного врядування в контексті євроінтеграції: електрон. наук. збірник матеріалів XIII Міжнародної наук.-практ. конф. 16 трав. 2024 р. Рівне: НУВГП, 2024. С. 273—277. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/id/eprint/30340> (дата звернення: 28.08.2024).

19. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 22.04.2009 № 1319 "Про затвердження Положення про Єдиний електронний всеукраїнський реєстр спортивних споруд". URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/re17158?an=290&ed=-2009_04_22 (дата звернення: 28.08.2024).

20. Електронний реєстр спортивних споруд. URL: <https://sportsporudy.mms.gov.ua/> (дата звернення: 28.08.2024).

21. Журба М. А. Зарубіжний досвід державного регулювання сфери фізичної культури і спорту. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. 2017. Вип. 79. С. 51—57.

22. Рівень залученості дітей та молоді до рухової і фізичної активності та вплив спорту на фізичне і ментальне здоров'я: Звіт за результатами дослідження. Київ. 2023. 60 с. URL: <https://inmol.org/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=7847>

23. Edwards, M. B. (2014). The role of sport in community capacity building: An examination of sport for development research and practice. Sport Management Review, 18(1), 6-19. URL: <https://doi.org/10.1016/j.smr.2013.08.008> (дата звернення: 28.08.2024).

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On approval of the Strategy for the Development of Physical Culture and Sports for the period up to 2028", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 28 Aug 2024).

2. Ministry of Education and Science of Ukraine/ Ministry of Youth and Sports of Ukraine (2021), Order "On approval of the Concept for the development of daily sports in educational institutions", available at: <https://mms.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-konceptsiy-rozvitku-shchodennogo-sportu-v-zakladah-osviti> (Accessed 28 Aug 2024).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/>

gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed 28 Aug 2024).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the State Targeted Social Program for the Development of Physical Culture and Sports for the period up to 2024", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> (Accessed 28 Aug 2024).

5. Kravtsova, T. V., Kravtsov, O. V. (2022), "A set of priorities for the health of the local community in the post-war period", *Materialy vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh vijny i v postvoienyj period v Ukraini* [Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Public management and administration during the war and post-war period in Ukraine], University of Education Management, Kyiv, Ukraine, 15—28 Apr., pp. 149—153, available at: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t1.pdf> (Accessed 28 Aug 2024).

6. Orlova, M. M. (2018), "Health promotion as a social and pedagogical problem", *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*, vol. 155, pp. 77—79.

7. Beleniuk, Zh. V. (2023), "The current state of physical education and sports in Ukraine in the context of Russia's military aggression", *Publichne uriaduvannia*, vol. 1 (34), pp. 100—104. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-12](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-12).

8. The official site of the Recovery of Ukraine (2024), "Projects of the National Program "Development of Culture and Sports Systems", available at: <https://recovery.gov.ua/project/program/develop-culture-and-sport-systems> (Accessed 28 Aug 2024).

9. Beleniuk, Zh. V. (2023), "Mechanisms of public management in the sphere of physical education and sports in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Management and Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine.

10. The official site of Committee on Youth and Sports of the Verkhovna Rada of Ukraine (2024), available at: <https://komsport.rada.gov.ua> (Accessed 28 Aug 2024).

11. The official site of Government Portal (2022), "Draft Recovery Plan for Ukraine: Materials of the working group "Youth and Sports", available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/konsultatyvno-doradchiorhany/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijny/robochi-grupi> (Accessed 28 Aug 2024).

12. Khozhylo, I. I. (2023), "Program target approach to the development of physical culture and sports in Ukraine during the period of marital status", *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 1 (33), pp. 174—186. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-15>.

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Resolution "Some issues of creation and functioning of the Electronic Register of Sports Facilities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2024-%D0%BF#Text> (Accessed 28 Aug 2024).

14. The official site of the UNDP (2018), "Community mobilization: UNDP approach towards community security and social cohesion", available at: <https://www.undp.org/ukraine/publications/community-mobilization-undp-approach-towards-community-security-and-social-cohesion> (Accessed 28 Aug 2024).

15. Olefirenko, O. V. (2022), "The use of EU regional development policy principles in the public administration of Ukraine during the war and after the end of hostilities", *Materialy vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh vijny i v postvoienyj period v Ukraini* [Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Public management and administration during the war and post-war period in Ukraine], University of Education Management, Kyiv, Ukraine, 15—28 Apr., pp. 189—192, available at: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t1.pdf> (Accessed 28 Aug 2024).

16. The official site of Office of the Prosecutor General (2024), available at: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vojenni-zlocini-rosiyi-ta-vtrati-ukrayinskogo-sportu> (Accessed 28 Aug 2024).

17. Belyaeva, O. P. (2022), "Construction of public management of the sports industry during martial law in Ukraine", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 32, pp. 23—26, available at: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/32-2022/32-2022.pdf> (Accessed 28 Aug 2024).

18. Tikhonchuk, L. H., Klimova, A. V., Nazarchuk, A. V. "Sports policy at the local level", *Elektronyj naukovy zbirnyk materialiv XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Aktual'ni problemy teorii i praktyky menedzhmentu ta publichnoho vriaduvannia v konteksti ievrointehratsii* [Electronic scientific collection of proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference. Current issues of theory and practice of management and public administration in the context of European integration], NUWEE, Rivne, Ukraine, pp. 273-277, available at: <http://ep3.nuwm.edu.ua/id/eprint/30340> (Accessed 28 Aug 2024).

19. Ministry of Ukraine for Family, Youth and Sports (2019), Order "On Approval of the Regulation on the Unified Electronic All-Ukrainian Register of Sports Facilities", available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/re17158?an=290&ed=2009_04_22 (Accessed 28 Aug 2024).

20. Electronic register of sports facilities (2024)s, available at: <https://sportsporudy.mms.gov.ua/> (Accessed 28 Aug 2024).

21. Zhurba, M. A. (2017), "Foreign experience of state regulation of physical culture and sports", *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, vol. 79, pp. 51—57.

22. The official site of the Public organization Institute of Youth (2023), "The level of involvement of children and youth in physical activity and the impact of sport on physical and mental health. Report on the results of the study", available at: <https://inmol.org/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=7847> (Accessed 28 Aug 2024).

23. Edwards, M. B. (2014). "The role of sport in community capacity building: An examination of sport for development research and practice", *Sport Management Review*, vol. 18 (1), pp. 6—19. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2013.08.008>

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.

С. А. Дяченко,
д. держ. упр., доцент, доцент кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-4607>
Ю. М. Узденюва,
державний експерт служби з питань воєнної безпеки,
Апарат Ради національної безпеки і оборони України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6236-9776>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.143

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА У КОНТЕКСТІ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА СЬОГОДЕННЯ

S. Diachenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration
and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Y. Uzdienova,
Public expert of the military security service, Apparatus of the National Security and Defense Council of Ukraine

INFORMATION COMPONENT IN THE CONTEXT OF HYBRID WARFARE: RETROSPECTIVE ANALYSIS AND TODAY

У статті розглянуто сутність гібридної війни, інформаційної війни, інформаційної зброї та визначено роль інформаційного впливу на суспільство. Проаналізовано основні етапи, методи і технології ведення гібридної війни, розкрито ознаки та характеристики її інформаційної складової. З'ясовано, що інформаційно-психологічний вплив має за мету формування у людей на-в'язаних відповідних ідей, поглядів, уявлень, переконань та спонукання до запрограмованих реакцій. Висвітлено ведення інформаційно-психологічної війни російською федерацією проти України, що триває з проголошення української незалежності, та спрямована на збільшення впливу на суспільні маси і суспільну свідомість; окреслено напрями впливу інформаційної зброї. Обґрунтовано, що основною метою гібридної війни є досягнення та утримання інформаційної переваги шляхом надання специфічного інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу на державну систему прийняття рішень. Проаналізовано чотири підходи до визначення інформаційної війни та узагальнено, що основними її цілями є широкомасштабне порушення роботи фінансових, транспортних і комунікаційних мереж і систем, руйнування економічної інфраструктури і підкорення населення країни, що зазнала атаки, волі країни-агресора. Наголошено, що архіважливим на сьогодні є розробка механізмів та інструментарію подолання наслідків, викликів і загроз цієї війни, методів протидії ворожим технологіям, а також способів упередження їх виникнення в майбутньому, після перемоги України.

The article examines the essence of hybrid war, information war, information weapons and defines the role of information influence on society. The main stages, methods and technologies of hybrid warfare are analyzed, the signs and characteristics of its informational component are revealed. It was found that informational and psychological influence has the purpose of forming appropriate ideas, views, perceptions, beliefs and encouraging programmed reactions in people. The information and psychological warfare conducted by the Russian Federation against Ukraine, which has been ongoing since the declaration of Ukrainian independence, and is aimed at increasing the influence on the public masses and public consciousness, is highlighted. Two leading directions of influence of information weapons are outlined: influence on enemy's information means and systems and influence on people's consciousness. It was found that the first direction is a cyber war, when technical equipment and its software systems are attacked; the second direction is methods of propaganda and agitation, counter-propaganda and counter-agitation. It is substantiated that the main goal of hybrid warfare is to achieve and maintain an informational advantage by providing a specific informational-psychological and informational-technical influence on the state decision-making system. Four approaches to the definition of information warfare are analyzed and it is summarized that its main goals are large-scale disruption of financial, transport and communication networks and systems, destruction of economic infrastructure and subjugation of the population of the attacked country to the will of the aggressor country. It is summarized that its main goals are large-scale disruption of financial, transport and communication networks and systems, destruction of economic infrastructure and subjugation of the population of the attacked country to the will of the aggressor country. It was emphasized that the development of mechanisms and tools for overcoming the consequences, challenges and threats of this war, methods of countering enemy technologies, as well as ways to prevent their occurrence in the future, after the victory of Ukraine, is of great importance today.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, інформаційна зброя, інформаційна експансія, інформаційна операція, комунікативне забезпечення, комунікативні технології, маніпуляція, пропаганда, російсько-українська війна, публічне управління.

Key words: hybrid war, information war, information weapon, information expansion, information operation, communication support, communication technologies, manipulation, propaganda, Russia-Ukraine war, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасний швидкий темп розвитку систем масової комунікації призводить до розмивання кордонів і збільшення можливостей здійснення маніпулятивного впливу на свідомість населення країни-агресора з пропагуванням власних ідей, підризу авторитету влади та розповсюдження ворожої інформації з метою абсолютного, тотального контролю над іншою країною. Сьогодні інформаційна зброя — це найпотужніший важіль для поширення дезінформації та впливу на свідомість населення. Важливим є ідентифікація інформаційної складової в контексті ведення гібридної війни, аналіз особливостей сучасного стану й характеристика етапів в історичній ретроспективі з метою визначення причин та наслідків її поширення, інструментарію подолання викликів і загроз, упередження їх виникнення в майбутньому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останнім часом значно зросла увага науковців до проблематики гібридної війни, її інформаційної складової, питань протидії російській інформаційній агресії в умовах повномасштабної російсько-української війни. Теоретичні та практичні аспекти інформаційного суспільства розглядаються в працях П. Бергера, З. Бжезінського, У. Ешбі, М. Постера, Е. Тоффлера та ін. Дослідженню особливостей інформаційної безпеки присвячені роботи О. Власюка, Н. Грицяк, Ю. Нестеряка, А. Семенченка та ін. Проблематика гібридної війни та інформаційного впливу на українське суспільство висвітлена у дослідженнях М. Гетьманчука, Н. Кравченко, Р. Марутян, К. Попович, І. Рущенка, Л. Чекаленко, П. Шпиги та ін. Аналізу сутності, проблем, ознак гібридної війни, шляхів її подолання присвячені напрацювання В. Горбуліна, Г. Почепцова, Г. Ситника, О. Суходолі, С. Телешуна та інших вчених.

Віддаючи належне проведенню дослідженням, потребує більш детального розгляду та вивчення питання інформаційної складової сучасної гібридної війни, яку розпочала російська федерація проти України. Доцільним є визначення методів здійснення маніпулювання свідомістю агресором, нав'язування ворожих поглядів та ідей з метою визначення шляхів протидії таким технологіям, розроблення механізмів їх подолання задля перемоги України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Розкрити сутність поняття гібридної війни та інформаційної зброї; з'ясувати значення та роль інформаційного впливу на суспільство; проаналізувати основні етапи, методи та технології ведення гібридної війни; визначити напрями впливу інформаційної зброї; ідентифікувати ознаки та характеристики інформаційної складової гібридної війни з метою розробки механізмів подолання її наслідків, перемоги України та упередження виникнення загроз у майбутньому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ще з проголошення Незалежності України, російська федерація розпочала інформаційну війну проти України, спрямовану на громадян України та Європи, маючи на меті різні завдання й цілі та досягає своєї реалізації за допомогою психологічних і ментальних впливів на свідомість суспільства. Українське суспільство протягом всього періоду незалежності намагались роз'єднати і деморалізувати. Україна, в цілому перебувала в перманентному стані нестабільності, антагоністичності, невизначеності. Після офіційного проголошення незалежності, Україна, на жаль, не мала політичної спільності, об'єднаної ідеологічно, та не мала визначеної стратегії розбудови і розвитку держави. У свідомості частини населення спостерігалось нав'язане ворогом переконання безперспективності розвитку нашої країни.

Ще під час ведення "холодної війни" між СРСР та США, метою якої було ідеологічне протистояння, шляхом перетворення війни з акту фізичного, агресивного, в новий вид та засіб досягнення поставлених цілей, спостерігались чіткі прояви інформаційної атаки. Класичне уявлення щодо ведення війни несе в собі масштабні вибухи, підривну діяльність, теракти, проте вона набула нових властивостей, значно ширших та завуальованих. На думку С. Смольця "холодна війна" включала два рівні ведення "бойових дій": видимий (явний) і невидимий (неявний). Явний полягав у використанні засобів, які можливо не були помітні для широкого загалу, проте про них всі все добре знали. Сюди відноситься: розвідка, міжнародне протистояння (в політичній, дипломатичній, економічній, військовій сферах), та зрештою, ідеологічне протистояння, що відображалось у науковій, публіцистичній полеміці і трансливалось на всі інші, без виключень, сфери людської життєдіяльності. Неявний — полягав у використанні інформаційно-психологічних технологій з впливу на масову свідомість, виконував функцію підтримки основних, в певній мірі, офіційних дій, в рамках цього геополітичного протис-

тояння. Іншими словами, його ціль — поглибити ефект "військових" дій, збільшити вплив на суспільні маси, суспільну свідомість, як на ворожі, так і на власні [10, с. 70].

Інформаційна війна, яку ведуть держави між собою, спрямовує інформаційно-психологічні впливи також на власних громадян. Вона є наймасштабнішою, оскільки за обсягом та кількістю жертв охоплює необмежений простір та необмежену кількість громадян. Її поширення та наслідки ми спостерігаємо сьогодні. Інформаційно-психологічна операція, яку проводить сьогодні росія проти України, — це попередньо спланований та послідовно реалізований вплив на погляди, настрої, світоглядні й політичні позиції людей з метою реалізації власних цілей.

Гібридна війна — це сукупність певних дій агресора по відношенню до потерпілої сторони, спрямованих на дискредитацію останнього в очах світового співтовариства, власного народу, розкол політичної еліти та суспільства в цілому, підрив авторитету влади, зневіру народу. Саме комплекс зазначених дій може нанести значно сильнішого удару ніж військове вторгнення, оскільки їх метою є формування певних стереотипів та установок масової свідомості через маніпулятивний вплив [11, с. 66].

Основою інформаційно-психологічної операції є маніпуляція свідомістю. Маніпуляція — це спонукання суб'єкта, яким управляють, уявно самотійно й добровільно приймати рішення, бажані для того, хто управляє, за допомогою спеціально підготовленої та певним чином поданої інформації. Саме інформаційна війна є дуже потужною та вигідною складовою гібридної війни, адже вона не потребує залучення значних фінансових ресурсів, крім того, вона не має меж, та не вимагає і не передбачає потужної підтримки держави. Ще однією ознакою такої війни є те, що для свого втілення вона потребує лише доступу до інформаційних мереж, систем, засобів масової інформації, вона географічно безмежна, має велику кількість використання різних шляхів для здійснення шпигунських дій, терористичних актів — а головне те, що її можна контролювати і вести з будь-якої віддаленої точки світу.

Саме поширення неправдивої та спотвореної інформації є основою ведення такої війни, головною ідеєю, розповсюдження якої є нав'язування позиції країни-агресора, нібито використовуючи патріотичну мету захисту корінних народів, прав та свобод людини, боротьби з пригніченням расової нерівності, тероризмом, проявами утисків щодо мовної політики тощо. Цілі інформаційної війни є дещо іншими, аніж війни у звичному розумінні: не фізичне знищення сторони і ліквідації його збройних сил, а широкомасштабне порушення роботи фінансових, транспортних і комунікаційних мереж та систем, руйнування економічної інфраструктури й підкорення населення країни, що зазнала атаки, волі країни-агресора.

На думку О. Саприкіна, поняття інформаційної експансії є технологією набагато ширшою, ніж інформаційної війни чи інформаційної атаки. Дослідник зауважує, що ці категорії можна вважати складовими інформаційної експансії [9]. В свою чергу, інформаційною експансією позначають діяльність із досягнення інтересів

методом безконфліктного проникнення в інформаційну сферу з метою поступової, планової, непомітної для суспільства зміни системи соціальних відносин за зразком системи джерела експансії; витіснення положень національної ідеології та національної системи цінностей і заміщення їх власними цінностями та ідеологічними настановами; збільшення ступеня свого впливу та присутності, введення контролю над стратегічними інформаційними ресурсами, інформаційно-телекомунікаційною структурою і національними ЗМІ; нарощування присутності власних ЗМІ в інформаційній сфері об'єкта проникнення для пропагандистського забезпечення певних геополітичних цілей та ін. Інформаційну експансію можуть створювати і поширювати як державні органи (за допомогою інформаційних установ і відповідних заходів), так і транснаціональні корпорації для досягнення власної вигоди: забезпечення ринку збуту, участі у великих міжнародних тендерах, доступу до дешевої сировини і робочої сили, політичних та військових цілей тощо.

Метою інформаційної експансії є [9, с. 40]:

- вплив на владу іншої країни для прийняття/скасування певних рішень, дій, інтеграційних намагань, демократизації тощо;

- контроль в укладенні міжнародних угод, формуванні міжнародних спілок;

- втручання в геополітичну, військову, економічну концепції країни;

- вплив на громадян країни для тиску на владу, а також з рекламно-пропагандистськими мирними цілями.

Серед ознак інформаційної експансії виокремлюють:

- монополізацію газет, журналів радіо і телебачення, а також засобів зв'язку спеціалізованими корпораціями;

- пряме підпорядкування засобів інформації та зв'язку олігархічному капіталу;

- відкрите втручання державних органів у сферу ЗМІ, заборону або позазаконне обмеження свободи слова;

- панування порівняно невеликої кількості засобів масової інформації й інформаційних агентств на ринку новин;

- монополізацію інформаційного простору країни або регіону;

- поглиблення диспропорцій у забезпеченні засобами інформації та зв'язку між країнами;

- використання друкованої преси, радіо, телебачення та інформаційними агентствами відповідних країн інформаційного забезпечення власної внутрішньої та зовнішньої політики на теренах інших країн;

- публікацію низки матеріалів, спрямованих на дискредитування політичної сили патріотичного налаштування; навмисне створення негативного іміджу політичній партії, руху чи певним державним діячам; спотворення визначних (національного історичного, культурного, релігійного та ін.) заходів чи подій в країні — об'єкти інформаційної експансії [9, с. 40].

Основною метою інформаційної війни є досягнення та утримання інформаційної переваги однією зі сторін над іншою шляхом надання специфічного інформацій-

но-психологічного та інформаційно-технічного впливу на державну систему прийняття рішень. Сучасні фахівці дійшли висновку, що існує декілька етапів інформаційних війн [14, с. 22]. На початковому етапі відбувається збільшення матеріалів та інших форм інформаційної активності із ціллю привернення уваги до "проблемної ситуації". На другому етапі інформаційного протистояння здійснюється пошук аудиторії, завоювання її прихильності та поступова консолідація споживачів інформаційного продукту довкола основного протиріччя. На третьому етапі проходить масовий інформаційний вплив на аудиторію, насичення інформаційного простору матеріалами та відомостями, які призводять до залучення широкої аудиторії на свою користь. Завершальним етапом слугує відповідна реакція аудиторії, яка впливає на забезпечення панування в інформаційному просторі конкретної сторони інформаційної війни [13, с. 468—470].

Найпоширенішою є думка, що поняття інформаційної війни з'явилося у 80-х роках ХХ століття, хоча задовго до цього вже були прояви ведення інформаційних війн у тій чи іншій формі. Вважається, що вперше термін "інформаційна війна" було введено у 1985 році в Китаї. В основі теоретичних підходів китайських спеціалістів в області інформаційного протистояння лежать погляди стратега і мислителя давнього Китаю Сунь-цзи. Він першим узагальнив досвід інформаційного впливу на супротивника. У трактаті про військову стратегію і тактику "Мистецтво війни" Сунь Цзи писав: "У будь-якій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави в цілому... Одержати сотні перемог у бою — це не межа мистецтва. Підкорити супротивника без бою — ось це вінець мистецтва".

На сьогодні даний термін використовується у двох площинах:

- у широкому розумінні — для визначення протистояння в інформаційній сфері у засобах масової інформації для досягнення різних політичних цілей;

- у вузькому розумінні — для визначення воєнного протистояння, у військовій інформаційній сфері для досягнення односторонніх переваг в отриманні, зборі, обробці та використанні інформації на полі бою (в операції, битві) [2].

В. Ліпкан [2] дотримується позиції, відповідно до якої інформаційне протистояння — це форма боротьби сторін в інформаційному просторі з використанням політичних, економічних, дипломатичних, військових та інших методів, способів та засобів для впливу на інформаційне поле супротивника та захисту власного інформаційного поля в інтересах досягнення поставлених цілей. Ураховуючи таке визначення можна зазначити, що інформаційне протистояння включає в себе три незмінні складові: вплив, аналіз, протистояння.

Усвідомлено інформаційна зброя почала застосовуватися саме від 70-х років ХХ ст., коли людство почало вступати до інформаційної ери, яка характеризується визнанням пріоритету за знанням, інформацією та інформаційними технологіями. У гуманітарному сенсі інформаційна війна становить собою активні методи трансформації інформаційного простору, що знаходить свій вираз у системі нав'язування моделей світу, які покликані забезпечити бажані типи поведінки, атаках на

структури породження інформації — процеси міркувань. У той же час технічне трактування даного поняття полягає у тому, що за допомогою спеціальних програм руйнується обладнання, програмне забезпечення тощо [2].

Науковці П. Шпи́га та Р. Рудник виділяють чотири підходи щодо визначення інформаційних війн [12]. Перший підхід трактує інформаційну війну як сукупність політико-правових, соціально-економічних, психологічних дій, що передбачають захоплення інформаційного простору, витіснення ворога з інформаційної сфери, знищення його комунікацій, позбавлення засобів передачі повідомлень. Інформаційні війни визначаються як відкриті чи приховані цілеспрямовані взаємодії інформаційних систем з метою отримання певної переваги в матеріальній сфері. Під час протистояння інформаційні системи постійно використовують інформаційну зброю, яка має запустити програми самознищення ворожої інформаційної системи (для людини інформаційним впливом, що здатний привести до запуску таких програм, є активізація бажань, думок і провокування вчинків, скерованих на самознищення).

Другий підхід визначає інформаційну війну як найгострішу форму протистояння в інформаційному просторі. Акцент переноситься на характер протистояння опонентів. У даному випадку першочергового значення набувають такі якості інформаційної взаємодії, як безкомпромісність, висока інтенсивність суперечки та короткотривалість гострого суперництва. Для позначення агресивності сторін застосовується поняття інформаційної зброї. При такому трактуванні інформаційної війни, коло учасників інформаційного протиборства значно розширюється. Ними вже є не лише дві сторони, але й всі ті, хто так чи інакше є присутніми в інформаційному просторі в даний проміжок часу, а саме: громадськість, особи, які відповідають за прийняття рішень, бізнес, ЗМІ та ін. За такої інтерпретації інформаційних війн до них часто відносять будь-які форми ідейного протистояння різних доктрин, релігій і навіть напрямів мистецтва. Ідейні суперечності та різниця в думках визначаються формами інформаційного протистояння.

Третій підхід полягає у розгляді інформаційної війни як форми забезпечення та ведення військово-силових дій за допомогою найсучасніших електронних засобів, наприклад, цифрових випромінювачів, супутникових передавачів та інших аналогічних інструментів і засобів, які застосовуються для виконання військових завдань. Четвертий підхід ототожнює інформаційні війни з кібернетичними війнами. Під останніми розуміють протистояння між технічними системами [12, с. 3—4].

Існує думка, що вперше термін "інформаційна війна" вжив американський фахівець, експерт Томас Рон у звіті "Системи зброї й інформаційна війна" у 1976 році. Він науково обґрунтував, що саме інформація є найслабшою ланкою будь-якої армії [3, с. 300]. Відтоді починається розуміння неймовірного впливу за допомогою маніпуляції на свідомість населення з насаджування власних поглядів та ідей, виникає чітке усвідомлення, що інформація може бути зброєю.

Сучасні дослідники й науковці виділяють два провідні напрями впливу інформаційної зброї: 1) вплив на інформаційні засоби і системи супротивника; 2) вплив

на свідомість людей. Перший напрям ще має назву кібервійна, коли атакам піддається технічне обладнання і системи його програмного забезпечення. Другий напрям — це давні способи пропаганди та агітації, контрпропаганди і контрагітації, що досягли небувалих результатів по витонченості і масовості впливу на свідомість людей.

Д. Присяжнюк трактує інформаційні війни як вид конфлікту, при якому завданнями протиборчих сторін є захист власної інформації та інформаційних систем, маніпулювання інформацією противника або її спотворення, а також обмеження можливостей протиборчої сторони в доступі і обробці інформації [7, с. 3].

П. Шпи́га та Р. Рудник зазначають, що інформаційна зброя — це інформація (дані), які є засобом ведення інформаційних війн і призначення яких полягає в зміні системних якостей об'єкта інформаційного впливу за допомогою прихованих установок на здійснення задуманих користувачем інформаційної зброї дій [12].

Серед основних напрямів і прикладів використання інформаційної зброї виокремлюють:

- порушення, пошкодження або модифікація інформаційних ресурсів і знань людей про самих себе та про середовище, яке їх оточує;
- здійснення впливу на суспільну думку та позицію політичної еліти;
- завдання шкоди протилежній стороні дипломатичними засобами;
- пропагандистські, психологічні та підривні акції у сфері культури й політики;
- дезінформація;
- чутки, які створені навмисно;
- введення у ЗМІ своїх прибічників для проведення підривних акцій;
- проникнення в комп'ютерні мережі та системи управління базами даних, зараження комп'ютерних систем вірусами, навмисне впровадження різного роду помилки у програмне забезпечення об'єкта;
- інформаційна підтримка дисидентських та опозиційних рухів тощо [12, с. 330—331].

Зрозуміло, що російська федерація ще задовго до повномасштабного вторгнення на територію України розпочала вести інформаційну стратегічну операцію в нашій державі. Серед ключових аспектів такої операції 2013–2014 років, спрямованих на соціум Півдня і Сходу нашої країни через культурні впливи, що сприяло поширенню російських культурно-світоглядних цінностей та нав'язування російської ідентичності, Н. Кравченко виокремлює [4]:

- 1) тиражування російської поп-культури через телеканали, радіостанції, концертні зали, ресторани, кафе, дискотеки, транспортні засоби;
- 2) за сприяння фонду "Русский мир" (2007 р.) пропагування сприйняття російської мови як рідної для всіх українців та формування громадської думки про надання їй статусу державної;
- 3) насаджування переконань про спільне історичне коріння, братську єдність та взаємозалежність двох народів;
- 4) використання інтернет-ресурсів: русифікація інтернет-сайтів в Україні, популяризація російських ме-

режевих ресурсів, активізація діяльності блогерів у необхідному контенті;

5) захоплення національного медіа-простору шляхом трансляції та поширення російських засобів інформації, а також трансляцією російського інформаційного продукту на українських телеканалах (Інтер, СТБ, ТРК "Україна"). До початку повномасштабної російсько-української війни в Україну транслювали понад 80 телеканалів з рф [15] особлива увага в цей період зверталась на роз'яснення переваг інтеграції України з росією та участі України в Митному союзі;

6) формування позитивного іміджу росії та негативного іміджу України і Заходу, пропагування атрибутів російської державності, російських спецслужб, силових структур через фільми російських кіностудій;

7) агентурна діяльність ФСБ при підтримці проросійських сил (бізнесових, політичних еліт, громадських організацій) в інформаційному полі України, зокрема, через Всеукраїнський союз радянських офіцерів, Кримський козацький союз "Возрождение", Єкатеринославське козацтво, Об'єднану раду Українського закордонного козацтва, Координаційну раду російських організацій "Руське віче" та ін., які активно співпрацювали з автономною некомерційною організацією "Центр-Кремлівська стратегія";

8) релігійний чинник в особі УПЦ МП та Союзу православних громадян України [4, с. 108-109].

Головною метою російської пропаганда є дискредитація української влади, збройних сил та загалом суспільства [6, с. 87]. Розуміючи силу інформаційного впливу на суспільство і водночас можливі критичні наслідки, в результаті активної української протидії, рф визначає інформаційну складову пріоритетним напрямом безпекової політики [1]. Ведення сучасної інформаційної війни — це елемент глобальнішого воєнного протистояння між агресором (росією) та Україною, яка безсумнівно переможе.

На думку І. Рущенка "гібридна війна" — це ланцюг запланованих агресором подій, які крок за кроком ведуть до загарбання чужих територій чи встановлення фактичного контролю над частинами країни-жертви [8]. Серед основних характеристик гібридної війни Г. Почепцов у праці "Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття" [5] виокремлює такі її визначальні риси: військові дії в гібридній війні пригніщені, а інформаційні, навпаки, різко посилені.

На думку науковця інформаційні операції спрямовані на [5, с. 195—196]:

а) масову свідомість у тактичному аспекті, коли вирішуються завдання близького плану;

б) масову свідомість у стратегічному аспекті, коли вирішується проблема досягнення цілей далекого плану;

в) структури управління, алгоритми прийняття рішень, що має за мету зміну цінності популяції.

Таким чином, сутність інформаційної складової гібридної війни полягає в створенні перешкод нападникам, щоб вони не могли адекватно реагувати у відповідь. Головне завдання інформаційного інструментарію — впливати на центри прийняття рішень супротивника. Ця війна може постійно змінювати правила гри і задіяні типи сил, оскільки одночасно оперує як військовими, так і

цивільними складовими, причому, цивільна є фундаментом для військової. Гібридна війна працює не тільки з атакованим населенням, а й зі своїм власним. Завдяки Інтернету відбувається зв'язок не з одиницями, як це було з друкованими інформаційними потоками, а з масами.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На підставі викладеного необхідно підкреслити, що специфікою інформаційної війни є те, що вона ведеться, на відміну від збройної боротьби, як у мирний, так і у воєнний час. Вона націлена на всі можливості та фактори ураженості, які неминуче виникають при зростанні залежності від інформації, а також на використання інформації у найрізноманітніших конфліктах. Об'єктом уваги стають інформаційні системи (включаючи відповідні лінії передач, центри обробки та людський фактор цих систем), а також інформаційні технології, які використовуються в системах озброєння. Тому сферами інформаційного протистояння є: світоглядна, політична, дипломатична, воєнна, науково-технологічна, соціальна та гуманітарна, ідеологічна, екологічна. Крім того, ще однією з головних цілей та завдань інформаційної складової в контексті гібридної війни, є придушення в людині морального творчого початку, зміна світогляду та підірив авторитету влади.

Ідентифікувавши інформаційну складову гібридної війни, визначивши ризики, охарактеризувавши її етапізацію та особливості сучасного стану, виявлено цілі, методи та технології, що призвели до трагічних наслідків її поширення. Архіважливим на сьогодні є розробка механізмів та інструментарію подолання наслідків, викликів і загроз цієї війни, методів протидії ворожим технологіям, а також способів упередження їх виникнення в майбутньому, після перемоги України.

Література:

1. Дуцик Д. Українська інформаційна політика в умовах війни: критичні зауваження. Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії. Аналітичний звіт. Київ.: Телекритика, 2015. 77 с.
2. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. Київ, 2003. 600 с.
3. Короход Я. Д. Інформаційно психологічні війни — зброя XXI Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. С. 299—307.
4. Кравченко Н. Інформаційна складова як ключовий аспект гібридної війни. Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI, 2022. Т. IV. С. 106—118.
5. Кріслата О. Гібридна війна та її інформаційна складова. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2018. Вип. 8. С. 190—199.
6. Патлашинська І. В. Сучасна російсько-українська інформаційна війна: завдання, методи та особливості використання. Регіональні студії. 2022. № 28. С. 84—87.
7. Присяжнюк Д.М. Застосування маніпулятивних технологій з боку Росії в ЗМІ України (на прикладі Криму). Вісник Київського національного університету імені

Тараса Шевченка: Військово-спеціальні науки / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ: Київський університет 2011. Вип. 26. С. 96—99.

8. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: Монографія. Харків, 2015. 268 с.

9. Саприкін О. Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012. Вісник Книжкової палати. 2013. № 1. С. 40—43.

10. Смолюк С. П. Інформаційна війна як чинник формування суспільного буття. Вісник НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. 2011. № 3 (33). С. 70—74.

11. Феськов І. В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми політики. 2016. Вип. 58. С. 66—76.

12. Шпиго П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 8. С. 326—339.

13. Яфонкін А., Шевчук В. Інформаційна війна проти держави та інформаційна безпека України. Форум права. 2017. № 5. С. 466—472.

14. Bhan R. Information War: (Dis)information will Decide Future Wars. New York: Educreation Publishing, 2017. 200 p. URL: https://books.google.de/books?id=8_xDDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

15. The information portal "All-Ukrainian News". URL: <https://vv.org.ua/poslednienovosti/nacrada-iz-tb-zaboronila-transljaciju-na-teritorii-ukraini-shhe-troh-rosijskih-telekanaliv/>

References:

1. Dutsyk, D. (2015), Ukrains'ka informatsijna polityka v umovakh vijny: krytychni zavvazhennia. Protydii rosijs'kij informatsijnij ahresii: spil'ni zusyllia zadlia zakhystu demokratii [Ukrainian information policy in the conditions of war: critical remarks. Countering Russian Information Aggression: Joint Efforts to Protect Democracy], Telekrytyka, Kyiv, Ukraine.

2. Lipkan, V.A. (2003), Teoretychni osnovy ta elementy natsional'noi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations and elements of national security of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

3. Korokhod, Ya.D. (2013), "Information and psychological warfare is a XXI weapon", Aktual'ni problemy polityky, vol. 50, pp. 299—307.

4. Kravchenko, N. (2022), "The information component as a key aspect of hybrid warfare", Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI, vol. IV, pp. 106—118.

5. Krislata, O. (2018), "Hybrid war and its information component", Zbirnyk prats' Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva, vol. 8, pp. 190—199.

6. Patlashyn's'ka, I.V. (2022), "Modern Russian-Ukrainian information war: tasks, methods and features of use", Rehional'ni studii, vol. 28, pp. 84—87.

7. Prysiazhniuk, D.M. (2011), "The use of manipulative technologies by Russia in the mass media of Ukraine (on the example of Crimea)", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho

universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Vijs'kovo-spetsial'ni nauky, vol. 26, pp. 96—99.

8. Ruschenko, I.P. (2015), Rosijs'ko-ukrains'ka hibrydna vijna: pohliad sotsiolooha [Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view], Kharkiv, Ukraine.

9. Saprykin, O. (2013), "Information expansion, information war and information attack in mass media on the example of Euro-2012", Visnyk Knyzhkovoï palaty, vol. 1, pp. 40—43.

10. Smol'ts, S.P. (2011), "Information warfare as a factor in the formation of social existence", Visnyk NTUU "KPI". Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika: zbirnyk naukovykh prats', vol. 3 (33), pp. 70—74.

11. Fes'kov, I.V. (2016), "The main methods of conducting hybrid warfare in the modern information society", Aktual'ni problemy polityky, vol. 58, pp. 66—76.

12. Shpyha, P.S. and Rudnyk, R.M. (2014), "Basic technologies and patterns of information warfare", Problemy mizhnarodnykh vidnosyn, vol. 8, pp. 326—339.

13. Yafonkin, A. and Shevchuk, V. (2017), "Information war against the state and information security of Ukraine", Forum prava, vol. 5, pp. 466—472.

14. Bhan, R. (2017), Information War: (Dis)information will Decide Future Wars, Educreation Publishing, New York, USA, available at: https://books.google.de/books?id=8_xDDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Accessed 05 Aug 2024).

15. The information portal "All-Ukrainian News" (2024), available at: <https://vv.org.ua/poslednienovosti/nacrada-iz-tb-zaboronila-transljaciju-na-teritorii-ukraini-shhe-troh-rosijskih-telekanaliv/> (Accessed 05 Aug 2024).

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

А. Р. Богоніс,
аспірант кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.150

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: РЕГУЛЮВАННЯ Й КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

A. Bogonis,
Postgraduate student of the Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE'S INFORMATION SPACE: REGULATION AND CONTROL IN THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM

Метою дослідження є характеристика особливостей появи й використання штучного інтелекту в інформаційній сфері сьогодні. Серед ключових завдань було визначення найбільш вагомих напрямків регулювання й контролю в системі державного управління інформаційною сферою в умовах нових технологій на базі штучного інтелекту. Охарактеризовано початок використання штучного інтелекту в інформаційній сфері, що базується на його здатності обробляти великі обсяги даних, значно перевершуючи людські можливості. Встановлено, що первісне використання штучного інтелекту було спрямоване на автоматизацію простих задач та аналіз даних у таких галузях, як фінанси, охорона здоров'я та безпека. Підкреслено, що з розвитком обчислювальних потужностей та алгоритмів, можливості штучного інтелекту в інформаційній сфері значно розширились. Визначено, що інтеграція штучного інтелекту в інформаційну сферу зазнала значних змін з розвитком машинного навчання та обробки природної мови, дозволяючи не тільки обробляти інформацію, але й генерувати контент. Доведено, що ранні застосування штучного інтелекту включали чат-боти та автоматизовані системи обслуговування клієнтів, які еволюціонували для генерації складніших відповідей. Відзначено трансформаційний вплив передових технологій генерації природної мови, таких як GPT, які дозволяють створювати зв'язний текст. Зазначено, що ця здатність революціонізувала створення контенту, підвищуючи ефективність і породжуючи питання автентичності контенту. Аналізовано дослідження і публікації, які висвітлюють роль штучного інтелекту як каталізатора змін у державному управлінні та підкреслюють ризики, пов'язані з приватністю даних. Охарактеризовано моральні виклики та етичні рамки для регулювання штучного інтелекту, необхідні для запобігання його негативному впливу на права та свободи людини. Виокремлено ключові напрямки регулювання використання технологій на базі штучного інтелекту в інформаційній сфері.

The aim of the study is to characterize the features of the emergence and use of artificial intelligence in the information space today. Among the key tasks was the identification of the most significant directions for regulation and control in the state management of the information space under the conditions of new technologies based on artificial intelligence. The beginning of the use of artificial intelligence in the information space is characterized by its ability to process large volumes of data, significantly surpassing human capabilities. It has been established that the initial use of artificial intelligence was aimed at automating simple tasks and analyzing data in areas such as finance, healthcare, and security. It is emphasized that with the development of computational power and algorithms, the capabilities of artificial intelligence in the information space have significantly expanded. It has been determined that the integration of artificial intelligence in the information space has undergone significant changes with the development of machine learning and natural language processing, allowing not only to process information but also to generate content. It has been proven that early applications of artificial intelligence included chatbots and automated customer service systems, which evolved to generate more complex responses. The transformative impact of advanced natural language generation technologies, such as GPT, which allow the creation of coherent text, is noted. It is noted that this ability has revolutionized content creation, increasing efficiency and raising questions about content authenticity. Research and publications highlighting the role of artificial intelligence as a catalyst for change in state administration and emphasizing the risks associated with data privacy have been analyzed. Moral challenges and ethical frameworks for regulating artificial intelligence, necessary to prevent its negative impact on human rights and freedoms, are characterized. Key directions for regulating the use of technologies based on artificial intelligence in the information space are identified.

Ключові слова: державне управління, штучний інтелект, інформаційна сфера, державне регулювання, цифрова трансформація, державний контроль.

Key words: state administration, artificial intelligence, information space, state regulation, digital transformation, state control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Початок використання штучного інтелекту в інформаційній сфері починається з його здатності обробляти і аналізувати великі обсяги даних, що значно перевершує людську можливість. Ця основоположна здатність заклала основу для первісного використання штучного інтелекту, спрямованого на автоматизацію простих завдань та аналіз тенденцій даних у таких галузях, як фінанси, охорона здоров'я та безпека. Зі зростанням обчислювальної потужності та вдосконаленням алгоритмів потенційні можливості застосування штучного інтелекту в інформаційній сфері значно розширилися. Інтеграція штучного інтелекту в інформаційну сферу значно змінилася з розвитком технологій машинного навчання та обробки природної мови. Ці досягнення дозволили штучному інтелекту не тільки обробляти інформацію, але й генерувати контент. Ранні застосування включали чат-боти та автоматизовані засоби обслуговування клієнтів, які використовували попередньо визначені скрипти, оброблені за допомогою штучного інтелекту, для взаємодії з користувачами. З часом ці інструменти еволюціонували для генерації більш складних та контекстуально адекватних відповідей, роблячи штучний інтелект цінним активом у залученні та підтримці клієнтів.

Справжній трансформаційний вплив штучного інтелекту на інформаційну сферу почався з появою більш передових технологій генерації природної мови (NLG). Системи штучного інтелекту, такі як GPT (Generative Pre-trained Transformer) та інші, могли створювати зв'язний та контекстуально відповідний текст, який тісно імітує стилі людського письма. Ця здатність дозволила штучному інтелекту створювати статті, звіти, есе, а навіть поезію, революціонізуючи створення контенту на різних медіа-платформах. Це не тільки збільшило ефективність, але й породило питання щодо автентичності та походження цифрового контенту. Все це актуалізація питання регулювання його використання сьогодні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідні для науки, засади розвитку інформаційної сфери розкривалися в роботах таких вчених, як О. В. Ткаченко, І. М. Дробот, П. С. Шевченко, Г. І. Ковалюк, В. П. Литвиненко, М. Л. Горбатюк, О. Ю. Павленко, М. В. Таран, М. О. Шевченко, О. С. Кравченко, Я. В. Петренко, В. М. Семененко, Р. І. Мельник, М. Ф. Криштанович, О. М. Кучер, В. Г. Соловійов, О. С. Силкін, О. С. Поляков, М. Ф. Лисенко, В. І. Кузьмін, М. І. Гончаренко, та ін. До прикладу, Литвиненко В. М. аналізує, як штучний інтелект може слугувати каталізатором змін у державному управлінні. Литвиненко стверджує, що інтеграція штучного інтелекту дозволяє підвищити ефек-

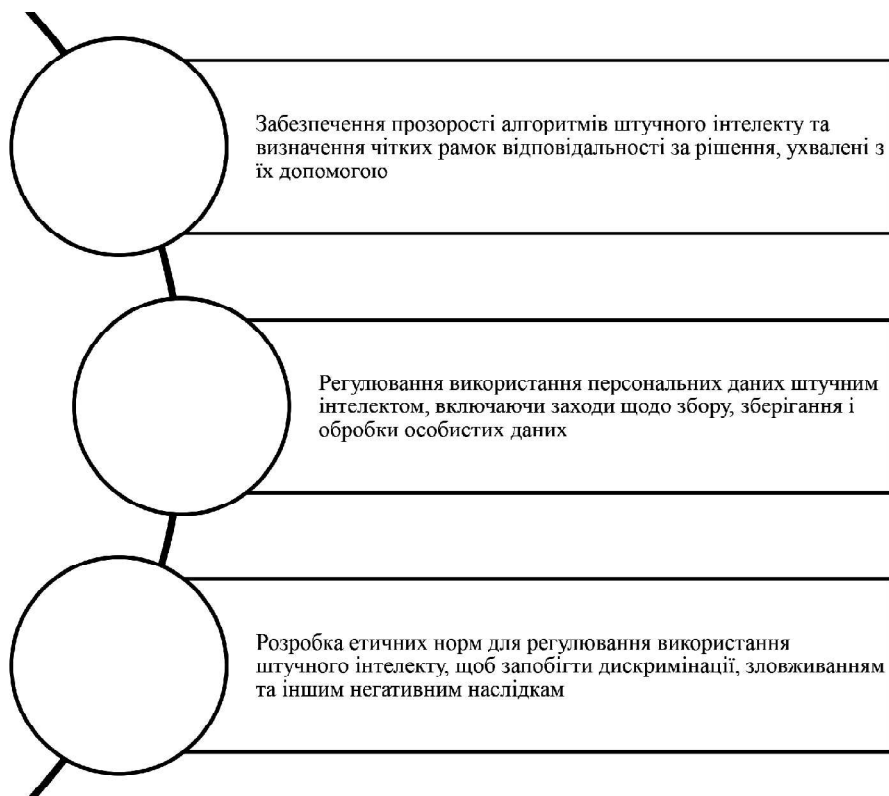

Рис. 1. Напрямки регулювання використання технологій штучного інтелекту в інформаційній сфері

Джерело: сформовано автором.

тивність вирішення політичних завдань через здатність швидко обробляти великі масиви даних і робити обґрунтовані рішення [1]. Краснова Г. О. підкреслює, що впровадження штучного інтелекту в державні інформаційні системи надає значні переваги, такі як оптимізація процесів та покращення сервісів для громадян. Водночас вона зазначає ризики, пов'язані з приватністю даних та безпекою [2].

Петренко М. С. розглядає моральні виклики, які постають перед суспільством у зв'язку з розширенням використання штучного інтелекту. Петренко аргументує необхідність створення чітких етичних рамок для регулювання штучного інтелекту, щоб уникнути його потенційного негативного впливу на права та свободи людини [3]. Бойко І. П. аналізує існуючі нормативні механізми контролю за використанням штучного інтелекту. Бойко порівнює український досвід з міжнародним, висвітлюючи як успіхи, так і проблеми в регулюванні штучного інтелекту, підкреслюючи важливість гармонізації законодавчих ініціатив [4]. Однак низка теорій і концепцій в контексті нових проблем внаслідок застосування технологій на базі штучного інтелекту, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є характеристика особливостей появи й використання штучного інтелекту в інформаційній сфері сьогодні. Серед ключових завдань було визначення найбільш вагомих напрямків регулювання й контролю в системі державного управління інформаційною сферою в умовах нових технологій на базі штучного інтелекту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Застосування штучного інтелекту в інформаційній сфері-яке охоплює цифрові медіа, онлайн-платформи та бази даних-продемонструвало значні переваги, починаючи від покращення користувацького досвіду до оптимізації доставки контенту та процесів прийняття рішень. Однак, оскільки можливості та вплив штучного інтелекту зростають, зростає і потреба в ретельному регулюванні. Ця необхідність виникає через різноманітні етичні, соціальні та правові виклики, які постають перед штучним інтелектом [5—7]. Системи штучного інтелекту часто використовують величезні обсяги даних, деякі з яких можуть бути дуже особистими. Нерегульований штучний інтелект може призвести до порушення приватності, коли особисті дані використовуються без згоди або таким чином, що завдають шкоди особам. Регулювання необхідне для того, щоб системи штучного інтелекту поважали права на приватність та закони про захист даних, застосовуючи стандарти, такі як Загальний регламент захисту даних (GDPR) у ЄС, який вимагає суворих настанов щодо використання даних та надає особам контроль над їх особистою інформацією [8—10].

Алгоритми штучного інтелекту можуть посилити або навіть посилити упередження, якщо вони навчаються на спотворених або нерепрезентативних даних. Це може призвести до несправедливих результатів у таких областях, як наймання, правоохоронна діяльність та схвалення позик. Регулювання штучного інтелекту для забезпечення справедливості передбачає встановлення стандартів для нейтральності наборів даних і прозорості алгоритмів, що дозволяє проводити аудити та ко-

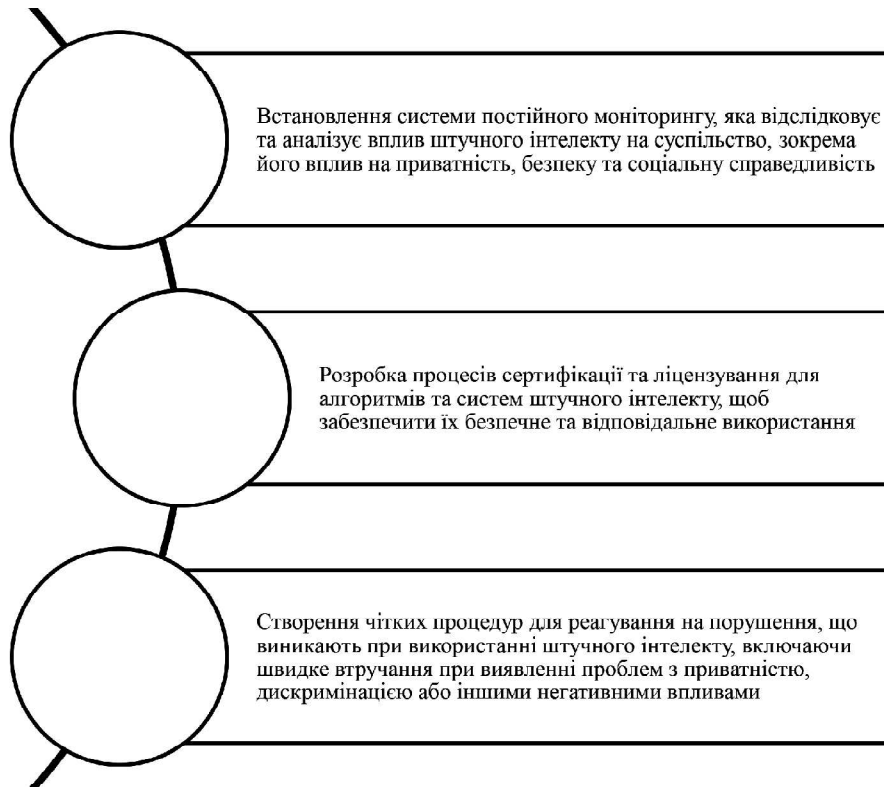

Рис. 2. Напрямки контролю за використанням технологій штучного інтелекту в інформаційній сфері

Джерело: сформовано автором.

реактиви, які зменшують упереджені результати. Визначення відповідальності за рішення, прийняті системами штучного інтелекту, може бути складним. Без регулювання може бути незрозуміло, хто відповідає за результати рішень штучного інтелекту-чи це розробники, користувачі або сама сутність штучного інтелекту. Регулювання може допомогти визначити рамки відповідальності, забезпечуючи чіткі настанови щодо відповідальності та механізми правового захисту, коли щось йде не так (рис. 1).

Системи штучного інтелекту можуть бути непрозорими, що ускладнює розуміння того, як приймаються рішення. Ця відсутність прозорості може підривати довіру та відповідальність. Регулювання, яке вимагає пояснення дій систем штучного інтелекту, не тільки сприяє довірі, але й дозволяє користувачам та регуляторам перевіряти та валідувати процеси прийняття рішень, забезпечуючи те, що дії штучного інтелекту виправдані та зрозумілі. Регулювання необхідне для встановлення стандартів безпеки для захисту систем штучного інтелекту від компрометації, що є важливим для підтримання їхньої цілісності та конфіденційності оброблюваних даних.

Оскільки штучний інтелект генерує контент, виникають питання щодо авторських прав та прав інтелектуальної власності. Регулювання може допомогти уточнити ці питання, забезпечуючи справедливе використання та розподіл контенту, створеного штучним інтелектом, при захисті прав оригінальних творців контенту (рис. 2).

Окрім практичних питань, існують етичні наслідки щодо масштабів та способів використання штучного

інтелекту, таких як у сферах спостереження або прийняття рішень, які безпосередньо впливають на життя людей. Регулювання може встановити етичні межі, щоб запобігти неправильному використанню штучного інтелекту та забезпечити його використання для підвищення добробуту суспільства, а не для його зниження. Загалом, регулювання штучного інтелекту в інформаційній сфері є важливим для збалансування переваг технології з потенційними ризиками, які вона становить для суспільства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи слід наголосити, що вплив штучного інтелекту на те, як представляється та сприймається інформація, є вкрай серйозний. Алгоритми тепер персоналізують доставку контенту індивідуальним користувачам, підвищуючи залучення, але також створюючи "фільтровані бульбашки", де користувач в основному зіштовхується з інформацією, яка підтримує його вже існуючі переконання. Ця персоналізація керується здатністю штучного інтелекту аналізувати дані користувача та прогнозувати переваги, тим самим формуючи новинні стрічки та реклами, з якими стикаються окремі особи в Інтернеті. Ця здатність має значні наслідки для поширення інформації та громадської думки. Крім того, контент, створений штучним інтелектом, почав викликати традиційні уявлення про авторство та креативність. Здатність штучного інтелекту генерувати новинні історії, наприклад, використовується новинними організаціями для охоплення тем, таких як спорт та фінанси, де дані

можна швидко перетворити на наративний контент. Це не тільки прискорює поширення інформації, але також вводить ризики, пов'язані з дезінформацією, оскільки швидкість і обсяг генерації контенту можуть випереджати можливості людської модерації та перевірки фактів. Здатність штучного інтелекту самостійно генерувати контент в інформаційній сфері вимагає регулювання з кількох причин. По-перше, існує питання відповідальності; важливо визначити, хто несе відповідальність за контент, створений штучним інтелектом, особливо коли мова йде про дезінформацію чи образливий матеріал. По-друге, використання штучного інтелекту може посилювати проблеми з приватністю, оскільки особисті дані часто використовуються для навчання моделей штучного інтелекту без явної згоди осіб. Нарешті, потрібна прозорість в діяльності штучного інтелекту, щоб забезпечити, щоб рішення, ухвалені з допомогою або за участю штучного інтелекту, були справедливими та неупередженими.

Регулювання стає все більш актуальним, оскільки штучний інтелект продовжує інтегруватися в більш критичні аспекти поширення та споживання інформації. Уряди та міжнародні організації починають розробляти керівні принципи та правила для управління розвитком та впровадженням технологій штучного інтелекту. Ці регуляції спрямовані на захист індивідуальних прав, забезпечення безпеки та підтримання справедливого конкурентного середовища, одночасно сприяючи інноваціям та зростанню технологій штучного інтелекту.

З подальшим розвитком технологій штучного інтелекту потреба в обдуманому регулюванні стає критичною для вирішення етичних, правових та соціальних наслідків цих потужних інструментів. Майбутнє штучного інтелекту в інформаційній сфері обіцяє ще більшу інтеграцію та вплив, підкреслюючи важливість проактивних та збалансованих регуляторних рамок.

Література:

1. Литвиненко В. М. Роль штучного інтелекту у формуванні державної політики в інформаційній сфері України. Науковий журнал "Суспільні науки". 2021. Том 5, № 3. С. 114—120.
2. Краснова Г. О. Штучний інтелект в інформаційних системах: переваги та ризики для державного управління. Вісник державного управління. 2019. Випуск 2. С. 88—93.
3. Петренко М. С. Етичні аспекти використання штучного інтелекту в інформаційній сфері. Журнал "Етика та законодавство". 2020. Том 7, № 1. С. 33—37.
4. Бойко І. П. Регулювання штучного інтелекту в інформаційній сфері: український та міжнародний досвід. Юридичний науковий вісник. 2022. Том 12, № 4. С. 142—149.
5. Thompson, R. A., Collins, M. J., Harris, P. N., Carter, L. M., & Stewart, J. F. Integrating Artificial Intelligence in Public Sector Information Systems. *Government Technology Review*, 29 (4), 2022, pp. 34—48.
6. Anderson, K. L., White, G. R., Mason, A. P., Lee, N. H., & Jenkins, D. A. AI and Regulatory Compliance in Public Administration. *Journal of Public Policy & Management*, 20 (1), 2021, pp. 77—92.

7. Wallace, S. R., Bennett, E. T., Gilbert, M. K., Owens, J. L., & Ford, T. J. Ethical Considerations of AI in Government Surveillance. *Policy and Governance Review*, 25 (3), 2023, pp. 119—134.

8. Hamilton, P. C., Murphy, R. L., Grayson, D. A., Wells, S. F., & Kramer, B. J. AI Deployment Challenges in Public Sector Information Management. *Administration & Society*, 17 (2), 2020, pp. 213—231.

9. Sanders, L. K., Franklin, A. J., Armstrong, P. D., Chase, M. W., & Newman, R. G. The Impact of AI on Public Sector Transparency and Accountability. *Public Management and Accountability Journal*, 32 (8), 2019, pp. 575—590.

10. Carter, H. E., Donaldson, T. J., Phillips, W. R., Bailey, C. R., & Harrison, M. T. Artificial Intelligence in Public Sector Decision Making: Opportunities and Risks. *Contemporary Public Administration*, 15 (5), 2024, pp. 88—106.

References:

1. Lytvynenko, V. M. (2021), "The role of artificial intelligence in forming state policy in the information sphere of Ukraine", *Suspil'ni nauky*, vol. 5 (3), pp. 114—120.
2. Krasnova, H. O. (2019), "Artificial intelligence in information systems: advantages and risks for public administration", *Bulletin of Public Administration*, vol. 2, pp. 88—93.
3. Petrenko, M. S. (2020), "Ethical aspects of using artificial intelligence in the information sphere", *Journal "Ethics and Legislation"*, vol. 7 (1), 33—37.
4. Boiko, I. P. (2022), "Regulation of artificial intelligence in the information sphere: Ukrainian and international experience", *Legal Scientific Bulletin*, vol. 12 (4), pp. 142—149.
5. Thompson, R. A., Collins, M. J., Harris, P. N., Carter, L. M., and Stewart, J. F. (2022), "Integrating Artificial Intelligence in Public Sector Information Systems", *Government Technology Review*, vol. 29 (4), pp. 34—48.
6. Anderson, K. L., White, G. R., Mason, A. P., Lee, N. H., and Jenkins, D. A. (2021), "AI and Regulatory Compliance in Public Administration", *Journal of Public Policy & Management*, vol. 20 (1), pp. 77—92.
7. Wallace, S. R., Bennett, E. T., Gilbert, M. K., Owens, J. L., and Ford, T. J. (2023), "Ethical Considerations of AI in Government Surveillance", *Policy and Governance Review*, vol. 25 (3), pp. 119—134.
8. Hamilton, P. C., Murphy, R. L., Grayson, D. A., Wells, S. F., and Kramer, B. J. (2020), "AI Deployment Challenges in Public Sector Information Management", *Administration & Society*, vol. 17 (2), pp. 213—231.
9. Sanders, L. K., Franklin, A. J., Armstrong, P. D., Chase, M. W., and Newman, R. G. (2019), "The Impact of AI on Public Sector Transparency and Accountability", *Public Management and Accountability Journal*, vol. 32 (8), pp. 575—590.
10. Carter, H. E., Donaldson, T. J., Phillips, W. R., Bailey, C. R., and Harrison, M. T. (2024), "Artificial Intelligence in Public Sector Decision Making: Opportunities and Risks", *Contemporary Public Administration*, vol. 15 (5), pp. 88—106.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2024 р.

І. П. Романюк,
аспірант, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-7721-9107>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.155

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДОПОМОГОЮ ПОСТРАЖДАЛИМ ВНАСЛІДОК НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ

I. Romaniuk,
Postgraduate student, Institute of Public Administration and Scientific Research on Civil Protection

FUNCTIONING OF MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF ASSISTANCE TO VICTIMS OF EMERGENCIES OF A MILITARY CHARACTER

У науковій статті розглянуто проблемні питання щодо функціонування механізмів державного управління допомогою постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій воєнного характеру. Проведено аналіз попередніх наукових досліджень та сформульовано висновок, що наявні наукові розвідки мають поодинокий характер та не утворюють єдиних поглядів до обраної проблематики. Обґрунтовано гіпотезу, що триваючий правових режим воєнного потребує удосконалення наявних форматів надання допомоги цивільному населенню за рахунок впровадження набутого досвіду та ширшого залучення волонтерської спільноти. Зазначено, що переважна більшість наукових праць була зосереджена на розгляді питань розподілу управлінських функцій між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства щодо здійснення ними повноважень у сфері державного управління в умовах правового режиму воєнного стану. Наголошено на тому, що поточне міжнародне гуманітарне право, що має застосовуватися в умовах вій і збройних конфліктів, містить норми щодо надання цивільному населенню і окремим цивільним особам як спеціального, так й загального захисту від наслідків бойових дій. Зауважується на відсутності визначення надзвичайної ситуації воєнного характеру відповідно до Класифікатору надзвичайних ситуацій ДК 019:2010, де визначено, що "...у цьому класифікаторі НС воєнного характеру не подано в подробицях, а лише зазначено на найвищому рівні деталізації з кодом 40000", що певним чином ускладнює застосування норм міжнародного гуманітарного права і потребує додаткового унормування у національному правовому просторі. Визначено, що нині найбільш опрацьованими є нормативно-правові та фінансові механізми надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану. Зазначено, що організаційно-управлінські засади надання допомоги населенню в умовах воєнного стану базуються на засадах імплементації базових документів міжнародного гуманітарного права та враховують норми національного права. Нагальні завдання щодо захисту цивільного населення в умовах воєнного стану потребує напрацювання нормування діючих механізмів надання всіх видів захисту, у т.ч. надання медичної допомоги і психологічної підтримки. Запропоновано уніфіковану структуру механізму надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану, що включає структурний і процедурний рівні. Визначено, що напрямом наукових досліджень із розглянутої тематики вбачається дослідження набутого досвіду надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану із застосуванням системного підходу.

The scientific article examines problematic issues regarding the functioning of mechanisms of public management of aid to victims of military emergencies. An analysis of previous scientific studies was carried out and a conclusion was formulated that the available scientific researches are isolated in nature and do not form unified views on the selected issues. The hypothesis that the ongoing legal regime of the military requires improvement of the existing formats of assistance to the civilian population due to the implementation of the acquired experience and wider involvement of the volunteer community has been substantiated. It was noted

that the vast majority of scientific works were focused on the consideration of issues of distribution of management functions between state authorities, local self-government bodies and civil society institutions regarding their exercise of powers in the field of public administration in the conditions of the legal regime of martial law. It is emphasized that the current international humanitarian law, which should be applied in the conditions of war and armed conflicts, contains norms regarding the provision of both special and general protection to the civilian population and individual civilians from the consequences of hostilities. It is noted that there is no definition of an emergency of a military nature in accordance with the Classifier of Emergencies State Classificatory 019:2010, which defines that "...in this classifier, emergencies of a military nature are not presented in detail, but only indicated at the highest level of detail with code 40000", which in a certain way complicates the application of the norms of international humanitarian law and requires additional regulation in the national legal space. It was determined that currently the most elaborated are regulatory and financial mechanisms for providing assistance to the civilian population under martial law. It is noted that the organizational and management principles of providing assistance to the population in conditions of martial law are based on the principles of implementation of the basic documents of international humanitarian law and take into account the norms of national law. Urgent tasks related to the protection of the civilian population in conditions of martial law require working on the standardization of the existing mechanisms for providing all types of protection, including providing medical care and psychological support. A unified structure of the mechanism of providing assistance to the civilian population in the conditions of martial law, which includes structural and procedural levels, is proposed. It was determined that the direction of scientific research on the subject under consideration is the study of the acquired experience of providing assistance to the civilian population in conditions of martial law using a systemic approach.

Ключові слова: цивільне населення, управління, механізм, захист, воєнний стан, надзвичайна ситуація, воєнний характер, комплексний підхід.

Key words: civilian population, management, mechanism, protection, martial law, emergency situation, military nature, comprehensive approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах правового режиму воєнного стану виникла ситуація коли значна кількість цивільного населення потребує різних видів допомоги внаслідок триваючої збройної агресії рф.

Як зазначає дослідниця Ситняківська С., під час Першої світової війни 95% загиблих склали саме військовослужбовці, решта 5% склали цивільне населення із загальної кількості загиблих більше ніж 10 млн осіб. Тоді як кількість загиблих у Другій світовій війні складала більше 50 млн осіб, серед яких цивільне населення складало 48% та відповідно військовослужбовці — 52%. В локальних війнах і конфліктах другої половини ХХ ст. безповоротні втрати становили 59 млн осіб, серед яких частка цивільного населення становила вже 75% [1, с. 31]. Що свідчить про зростання потужності зброї та збільшення вражаючої сили боєприпасів при веденні бойових дій, а також нагальній потребі захисту саме цивільного населення, як на лінії зіткнення так й в тилу.

Отже, за даними Міністерства соціальної політики України (<https://www.mspr.gov.ua/>) поточна кількість офіційно зареєстрованих вимушено переміщених осіб (ВПО) сягає 4,9 млн осіб, з яких 3,6 млн осіб є ВПО або повторно переміщені після 24.02.2022 р.. Тобто з числа ВПО 2,5 млн осіб, які перемістилися та не можуть повернутися додому з різних причин — житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території. [2].

Відповідно поточне міжнародне гуманітарне право, що має застосовуватися в умовах вій і збройних конфліктів, містить норми щодо надання цивільному населенню і окремим цивільним особам як спеціального, так й загального захисту від наслідків бойових дій. Відмінність є в тому, що загальний захист поширюється на все цивільне населення та окремих цивільних осіб незалежно від їх віку, статі, національної і расової приналежності, політичних або релігійних переконань.

Конституція України [3] містить низку зобов'язань щодо забезпечення безпеки та нормальної життєдіяльності громадян (зокрема, гарантується невід'ємне право людини на життя і право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст.27), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, санітарно-епідемічне благополуччя (ст.49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст.50).

Саме тому в науковому дискурсі з проблематики державного управління в умовах в умовах правового режиму воєнного стану є певна зосередженість на питаннях на підвищенні ефективності функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також реагування на загрози і виклики в умовах трансформації безпекового середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців проблематика захисту цивільного населення в

умовах воєнного стану переважно зосереджена на аналізі сучасного міжнародного гуманітарного права та імплементації його норм в національне законодавство: Борщевський В.В., Василиця О.Б., Матвеев Є.Е., Проневич О.С.

На думку колективу авторів [4, с. 33] "...основними викликами, з якими стикаються країни під час воєнних дій на своїй території, є: руйнування усталених механізмів управління державою, різка зміна структури економіки, втрата значної частини бюджетних надходжень, загострення соціальних і демографічних проблем, посилення бідності, інфляція, а також зниження інвестиційної активності бізнесу". На нашу думку, подібні тенденції ми можемо спостерігати протягом перших двох років активної фази російсько-української війни.

Як зауважує Проневич О.С. [5, с. 190], власне "...державне управління у надзвичайних ситуаціях є соціально та особистісно орієнтованим, що зумовлено неминучістю спричинення надзвичайною ситуацією зміни умов життєдіяльності людей, трансформації соціального середовища і особистісних характеристик людей. Людиноцентристська спрямованість діяльності органів публічної адміністрації у надзвичайних умовах виявляється в тому числі у формуванні психологічної готовності представників окремих професій до виконання посадових обов'язків під впливом негативних чинників".

Наявні закордонні дослідження питань управління та організації надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні обмежені звітами міжнародних гуманітарних організацій, таких як ООН та Міжнародне Товариство Червоного Хреста і Півмісяця.

Тому можемо зауважити, що переважно дослідження сучасних практик державного управління в умовах НС воєнного характеру (воєнного стану) та механізмів надання допомоги були зосереджені на дослідженні нормативного забезпечення визначення статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО) та унормуванні питань фінансової підтримки цих осіб.

Нині відсутні дослідження щодо виявлення особливостей функціонування механізмів державного управління допомогою постраждалим внаслідок НС воєнного характеру в поточних умовах України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою наукової статті є дослідження наукових розвідок щодо аналізу функціонування механізмів державного управління допомогою постраждалим внаслідок НС воєнного характеру в поточних умовах України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині Україна стала місцем тривалих і масштабних бойових дій Європі після Другої світової війни із застосуванням конвенційних та неконвенційних видів озброєння, пов'язаних з гібридними методами. Одночасно збройні сили РФ нехтують дотриманням норм міжнародного гуманітарного права як по відношенню до комбатантів, так й до цивільного населення. Подібна ситуація впливає на життєдіяльність великих контингентів цивільного населення та провокують виникнення ситуації,

коли значна кількість населення потребуватиме надання широкого спектру різноманітної допомоги на державному і місцевому рівнях разом із залученням масштабної гуманітарної допомоги від національних волонтерських організацій та міжнародних структур.

Куйбіда В.С. зі співавторами, розглядаючи перебіг триваючого правового режиму воєнного стану зазначають, що "...стало очевидним для всіх, що встановлені публічною владою пріоритети були хибними, і зараз перед суспільством і державою стоїть завдання, усвідомивши це, швидко провести потрібні зміни. Ці зміни мають відбутися і в державі і в суспільстві. Підтримуючи довіру один до одного, співдіючи, потрібно швидко адаптувати державну машину до умов війни, відкинувши зайві функції, а значить, і ланки управління, усунувши дублювання і суперечності в середині державного управління та між державним управлінням і місцевим самоврядуванням" [6., с. 274].

Колектив дослідників в своїй аналітичній доповіді [7] констатує, що "Україна виявилася недостатньо готовою до забезпечення належного цивільного захисту населення в умовах повномасштабної війни, численних порушень окупантами міжнародних норм і правил. Ідеться не лише про об'єктивний брак ефективних систем протиповітряної /протиракетної оборони на початковому етапі війни, але й про недостатню готовність систем евакуації, рятувальних служб (попри насправді героїчну роботу їх працівників), захисних споруд для населення до функціонування в режимі непередбачуваного навантаження".

Маємо відзначити, що наразі відсутнє вичерпне визначення що є НС воєнного характеру. Наявні визначення НС воєнного характеру відповідно до Класифікатору надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 обмежуються визначенням "...у цьому класифікаторі НС воєнного характеру не подано в подробицях, а лише зазначено на найвищому рівні деталізації з кодом 40000", що певним чином ускладнює застосування норм міжнародного гуманітарного права і потребує додаткового унормування у національному правовому просторі. Власне подібна ситуація спостерігається починаючи з 24.02.2022 р. і триває, тому в межах нашого дослідження ми будемо говорити про надання допомоги цивільному населенню в правових умовах воєнного стану, що регламентовано відповідним указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" [8] та Законом України "Про правовий режим воєнного стану" [9].

Задля допомоги постраждалим внаслідок агресії РФ Україна створює відповідні національні механізми надання допомоги населенню в умовах НС воєнного характеру, що є гармонізованими з відповідними міжнародними механізмами, тобто захист цивільного населення в умовах воєнного стану є пріоритетом дій органів державної влади та місцевого самоврядування, а також сил сектору безпеки і оборони.

Зокрема для реалізації заходів цивільного захисту населення в повсякденних умовах так й в умовах воєнного стану надзвичайно важливими є організація управління, взаємодії та інформування органів управління та сил цивільного захисту, що залучаються до ліквідації наслідків НС та визначення послідовності та обсягів організаційних і практичних заходів із реагування та

ліквідацію наслідків НС. Переведення Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ), її функціональних і територіальних підсистем в режим підвищеної готовності або повної готовності здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України у разі загрози виникнення або виникнення НС.

Отже, керівники органів управління та сил цивільного захисту організовують виконання заходів з першочергового життєзабезпечення постраждалих або їх евакуацію в місця постійного чи тимчасового проживання та вживають заходів з медичного захисту населення та ліквідації медико-санітарних наслідків НС.

Для ефективного збору і обробки інформації про порушення прав людини РФ за спільною ініціативою Офісу Президента України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим було створено веб-платформу.

Важливим аспектом захисту цивільного населення в умовах воєнного стану є обов'язкова евакуація, що є одним з видів евакуації та проводиться, зокрема, у разі збройних конфліктів (із районів можливих бойових дій у безпечні райони) відповідно до п. 3 Порядку проведення евакуації [10]. В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, "...військове командування разом із військово-цивільними адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади та місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану проводити евакуацію населення у разі виникнення або загрози виникнення НС, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони відповідно до пп. 19 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" [9].

Окремим дієвим механізмом надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану є проведення евакуаційних заходів великих груп цивільного населення, а також матеріальних цінностей, поточної та архівної документації, промислового обладнання з районів бойових дій. Наразі наявні окремі дослідження організації та реалізації заходів евакуації цивільного населення в період із 24.02.2024 р. по сьогоднішній день. Як наголошує дослідник Єсімов С.О. евакуація населення з ряду населених пунктів "...мала неорганізований характер, в більшості випадків супроводжувалась лише самостійним виїздом громадян власним автомобільним транспортом по автомобільних шляхах загального користування за умов відсутності належної її організації та здійснення регулювання дорожнім рухом з боку відповідальних структур державних органів і органів місцевого самоврядування" [11, с. 33]. Дослідник також зауважує, що евакуація громадян, яка проводилась залізничним транспортом, "...була більш організованою завдяки злагодженій роботі колективу "Укрзалізниці" та налагодженій взаємодії ВЦА та керівництва пасажирських залізничних станцій" [11, с. 33].

Нормативно механізм здійснення організованого вивезення (виведення) населення із зон можливого

впливу наслідків НС унормовано Порядком проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення НС [10], що "...визначає механізм здійснення організованого вивезення (виведення) населення із зон можливого впливу наслідків надзвичайної ситуації або надзвичайної ситуації і розміщення його поза зонами дії вражаючих факторів джерел надзвичайної ситуації у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю населення, а також заходів з евакуації матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення". Відповідно до норм Порядку [10] обов'язковій евакуації підлягає населення із районів можливих бойових дій у безпечні райони.

Для комплексного вирішення завдань надання гуманітарної допомоги цивільному населенню під час збройних конфліктів за дорученням прем'єр-міністра України від 04.03.2022 № 7116/0/1-22, забезпечення організації евакуації цивільного населення "гуманітарними коридорами" (з населених пунктів, які тимчасово перебувають під контролем супротивника) покладено на віце-прем'єр-міністра України, міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України у тісній взаємодії із зацікавленими центральними органами виконавчої влади, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, військово-цивільними адміністраціями (ВЦА), ДСНС, Національною поліцією та ЗСУ [12, с. 175].

Територіальні органи ДСНС в областях та м. Києві організували взаємодію з ВЦА, які ухвалювали рішення та організовували проведення евакуації населення з території виникнення збройного конфлікту, на яку поширюється їх юрисдикція.

Водночас фахівці ДСНС відповідно до норм міжнародного гуманітарного права забезпечили супровід евакуаційних колон маршрутами гуманітарних коридорів та здійснили супровід евакуаційних колон, якими евакуйовано близько 352 тис. осіб. На шляхах евакуації розгорнуто 130 пунктів приймання громадян, в яких надано допомогу 256 тис. осіб [12, с. 176].

За необхідності здійснювалось обстеження маршрутів на наявність вибухонебезпечних предметів та їх розмінування, а також надавалась різноманітна допомога населенню, у тому числі психологічна [13, с. 137].

Згідно з нормами ст. 1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" ВПО є "...громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру" [14].

Нормами чинного законодавства [15] передбачено можливості надання грошової допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану, зокрема: на проживання для ВПО; особам, які евакуюються з населених пунктів, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій), у безпечні райони та проживають у деокупованих населених пунк-

тах, в разі якщо інформація про таких осіб не міститься в Єдиній інформаційній базі даних внутрішньо переміщених осіб (ЄІБДВПО). Також можливе отримання грошової допомоги від міжнародних організацій відповідно до визначених та закріплених домовленостей стосовно реалізації програм між центральним органом виконавчої влади та відповідною міжнародною організацією. Також унормовано отримання грошової допомоги, встановленої виконавчими органами сільських, селищних, міських рад за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових гарантій щодо соціального захисту населення.

Маємо відзначити, що на поточний момент найбільш опрацьованими є нормативно-правові та фінансові механізми надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану.

Згідно із ч. 4 п. 1 ст. 35 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" громадяни, які потребували медичної допомоги (пацієнти) мають право обирати лікаря, який надає первинну медичну допомогу, у порядку встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я [16].

В правових умовах воєнного стану наказом МОЗ України від 17.03.2022 № 496 "Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану" визначено, що надавачі первинної медичної допомоги, зокрема забезпечують: ведення обліку ВПО, які звертаються для отримання первинної медичної допомоги; надання первинної медичної допомоги та медичної допомоги пацієнтам у невідкладному стані з числа ВПО; проведення вакцинації відповідно до вимог календаря профілактичних щеплень. Отже, відповідно до наказу МОЗ України від 24.02.2022 № 374 та Тимчасових заходів у закладах охорони здоров'я з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги постраждалим внаслідок військової агресії РФ проти України, затверджених цим наказом, закріплено надання невідкладної медичної допомоги у всіх випадках, що мають серйозний ризик для життя і здоров'я. Однак, надання медичної допомоги, яка не підпадає під категорію невідкладної з не врегульовано й понині. Національною службою здоров'я України оприлюднено інформацію про діючий принцип самоскерування до сімейного лікаря незалежно від місця перебування особи та лікаря у дистанційному форматі, за умов наявної технічної можливості. Проте, наголошується на можливості ВПО звернутися до будь-якого сімейного лікаря за місцем перебування, без встановлення обов'язку укладення декларації.

За даними МОЗ України (<https://moz.gov.ua/>) 15,0 млн осіб за поточних умов протягом 2022 р. потребували психологічної підтримки, але не всім з них потрібна психологічна допомога. На думку Міністра охорони здоров'я В. Ляшка "...десь 80% людей можуть на цьому рівні отримати ту належну підтримку, яка покращить психоемоційний стан і не потрібно далі додаткового втручання ні психотерапевта, ні клінічного психолога чи психіатра". В Україні розпочато реалізацію Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, ініціатором якої стала перша леді України О.Зеленська за підтримки іноземних партнерів. Мета

Національної програми полягає у створенні на базі МОЗ якісної системи доступної психологічної допомоги, яка має стандартизований зразок та проведення комунікаційної кампанії серед населення за для висвітлення теми ментального здоров'я.

Дієвим механізмом надання допомоги цивільному населенню в умовах правового режиму воєнного стану є надання гуманітарної допомоги міжнародними і волонтерськими організаціями. Правові, організаційні, соціальні засади отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги на сьогодні регулюються Законом України "Про гуманітарну допомогу" від 22.10.1999 № 1192-14. До прикладу, за 10 міс. 2023 р. допомогу від гуманітарних організацій отримали 10 млн осіб. та 7,2 млн осіб було забезпечено медичною допомогою. Задоволені потреби 4,1 млн осіб у харчових продуктах і засобах існування та 5,8 млн осіб отримали доступ до чистої води й засобів гігієни.

Враховуючи критичну важливість цього напрямку державної політики та інформацію про проблеми, які супроводжують процеси надання гуманітарної допомоги, команда НАЗК здійснила аналіз нормативного регулювання та дослідила, як на практиці на час дії воєнного стану державний апарат реалізує процеси із забезпечення гуманітарною допомогою [17]. Згідно з рейтингом World Giving Index 2023, який складають за трьома показниками — допомога незнайомцям, грошові пожертви й волонтерство, у 2022 році Україна стала єдиною європейською державою, яка ввійшла до десятки країн світу з найвищим рівнем благодійності. За результатами рейтингу, 78 % населення України допомагає іншим, зокрема 37 % долучається до волонтерства [18, с. 34].

Надзвичайно важливим є інформаційний механізм допомоги цивільному населенню, що пов'язаний з всебічним інформуванням про види допомоги і способи її надання, можливості отримання, а також попередження про небезпеки і формування безпекової поведінки за цих обставин. Оповіщення населення під час військових дій є елементом забезпечення стійкості і стосується не лише повітряної тривоги. До цієї сфери належать також, зокрема, оголошення про евакуацію, отримання гуманітарної допомоги, попередження про мінну небезпеку та багато інших. За час російсько-української війни в Україні державними та недержавними суб'єктами створено багато інформаційних ресурсів для оповіщення населення про відповідні події чи заходи. Окремі з них постійно розвиваються, підвищуючи ефективність інформаційних послуг. Ефективність інших часто обмежується неналежною доступністю, якістю, оперативністю оновлення інформації, що більш притаманне центральним і місцевим органам державної влади.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Грунтуючись на вище викладеному можемо стверджувати про те, що організаційно-управлінські засади надання допомоги населенню в умовах воєнного стану формуються на засадах імплементації базових документів міжнародного гуманітарного права та враховує норми національного права. Нагальні завдання щодо

захисту цивільного населення в умовах воєнного стану потребує напрацювання нормування діючих механізмів надання всіх видів захисту, у т.ч. надання медичної допомоги і психологічної підтримки.

Наразі можемо пропонувати уніфіковану структуру механізму надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану, що включає структурний і процедурний рівні. Відповідно на структурному рівні містяться всі учасники цього процесу — органи державної влади та місцевого самоврядування, ВЦА, волонтерські та благодійні організації, міжнародні гуманітарні організації. Також формується та удосконалюється національна правова база надання допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану, а також НС різного характеру, зважаючи на певну типовість алгоритмів надання допомоги постраждалим внаслідок НС, з урахуванням практик міжнародного гуманітарного права.

Відповідно на — елемент передбачає удосконалення нормативної бази з питань надання допомоги цивільному населенню в умовах НС і воєнного стану, взаємодії державної влади та місцевого самоврядування, волонтерських і благодійних організацій, міжнародних гуманітарних організацій; організаційний елемент вимагає впровадження стандартних операційних процедур при наданні допомоги цивільному населенню в умовах НС і воєнного стану на основі ризик-орієнтованого підходу; інформаційний — потребує створення та актуалізації реєстрів отримувачів та надавачів допомоги, здійснення діджиталізації процесів надання допомоги цивільному населенню; професійний — реалізується за рахунок підготовки фахівців з організації, управління та логістики надання допомоги цивільному населенню на основі кращих вітчизняних і світових практик; функціональний — реалізується через визначення прозорих умов співпраці держави та приватної ініціативи при наданні допомоги цивільному населенню, форматів взаємодії органів державної та місцевої влади на основі методології кризового менеджменту; методичний — реалізується шляхом трансформації надання допомоги цивільному населенню у формат всеохоплюючої взаємодії задля підвищення загального рівня цивільної готовності, в т.ч. управлінні ризиками; моніторинговий — реалізується шляхом постійного моніторингу процесів організації, управління та логістики надання допомоги щодо дотримання вимог доцільності, адекватності і доступності.

Подальшим напрямом наукових досліджень із розглянутої тематики вбачається опрацювання моделі комплексного захисту цивільного населення в умовах воєнного стану із застосуванням системного підходу.

Література:

1. Ситняківська С. Права людини під час війни, збройного конфлікту (human rights during the war, armed conflict). Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект: колективна монографія / кол. авт. за ред. Н.А. Сейко; відп. ред. Н.П. Павлик. Житомир: б/в, 2014. 220 с.
2. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України: веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 29.07.2024).

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.07.2024).

4. Борщевський В. В., Василиця О. Б., Матвєєв Є. Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне панування та механізми розвитку. Держава та регіони. Сер. Публічне управління та адміністрування. 2022. № 2 (76). С. 30—35.

5. Проневіч О.С. Державне управління у надзвичайних ситуаціях: концептуально-правовий базис та інституційна надбудова. Форум права. 2015. № 5. С. 186—193.

6. Куйбіда В.С., Куйбіда С.В., Теличко В.С. International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime. Розділ 3.4. Модернізація публічного управління в умовах війни і першочергові його завдання: Collective monograph / edited by D. Nascimento, G. Starchenko. University of Coimbra, Portugal — Chernihiv: REICST. С. 272—287.

7. Цивільно-військове співробітництво у захисті населення під час війни в Україні. Центр Разумкова. Київ, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/02/2024-Sunhurovskyi-CIVIL-WAR-1-F.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64. Президент України: веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 29.07.2024).

9. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 29.07.2024).

10. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#top> (дата звернення: 29.07.2024).

11. Єсімов С. Окремі аспекти організації евакуації населення. Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару, м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року. Кривий Ріг, 2022. 498 с. С. 33—34.

12. Дії підрозділів ДСНС України в умовах воєнного стану: навчальний посібник / Коваль М., Крук С., Бондар Д., Демчук В., Чалий Д., Гриньов В., Яковчук Р., Ковальчук В., Лоїк В., Синельников О., Паснак І., Лазаренко О., Ренкас А., Домінік А., Товарянський В., Ключка Ю., Матухно В., Поліщук Д., Гассієв С., Лісняк А., Слєпужніков Є., Криворучко Є., Покалюк В., Григор'ян М., Костенко Т., Журбинський Д., Фомін А., Жихарев О., Голікова С., Коленко В., Оніщенко Н., Федоренко Д. Львів: ЛДУ БЖД, 2023. 306 с.

13. Посібник з реалізації заходів евакуації населення, матеріальних і культурних цінностей в умовах загрози та виникнення надзвичайних ситуацій і збройних конфліктів: практичний посібник / М.В. Андрієнко, А.І. Фомін, О.М. Слуцька, А.А. Слюсар, Л.В. Калиненко, Ю. М. Чайковський. Київ: ІДУ НД ЦЗ, 2022. 250 с.

14. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-

VII, набрав чинності 22.11.2014. Верховна рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (дата звернення: 29.07.2024).

15. Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 № 767. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

16. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

17. Механізм надання державою гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. НАЗК: веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmy-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyi-dopomogy-v-umovah-voennogo-stanu.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

18. Путівник з волонтерства в Україні: законодавство, менеджмент, найкращі практики. Київ: Національна сервісна служба України. 2023. 89 с.

References:

1. Sytniakivs'ka, S. (2014), "Human rights during the war, armed conflict (human rights during the war, armed conflict)", *Entsyklopediia prav liudyny: sotsial'no-pedahohichnyj aspekt* [Encyclopedia of human rights: socio-pedagogical aspect], Zhytomyr, Ukraine.

2. Ministry of Social Policy of Ukraine (2024), "Internally displaced persons", available at: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (Accessed 29.07.2024).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 29.07.2024).

4. Borschevs'kyj, V.V. Vasylytsia, O.B. and Matvieiev, Ye.E. (2022), "Public administration under martial law: institutional transformations, strategic dominance and development mechanisms", *Derzhava ta rehiony. Ser. Publichne upravlinnia ta administruvannia*, vol. 2 (76), pp. 30—35.

5. Pronevych, O.S. (2015), "State management in emergency situations: conceptual legal basis and institutional superstructure", *Forum prava*, vol. 5, pp. 186—193.

6. Kujbida, V.S. Kujbida, S.V. and Telychko, V.S. (2022), *International Partnership and Cooperation of Ukraine in Wartime*, University of Coimbra, Portugal, pp. 272—287.

7. Razumkov Centre (2023), "Civil-military cooperation in the protection of the population during the war in Ukraine", available at: <https://razumkov.org.ua/images/2024/02/2024-Sunhurovskiy-CIVIL-WAR-1-F.pdf> (Accessed 29.07.2024).

8. President of Ukraine (2022), Decree "About the introduction of martial law in Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Accessed 29.07.2024).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About the legal regime of martial law", available

at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (Accessed 29.07.2024).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On approval of the Procedure for evacuation in the event of a threat of occurrence or emergence of emergency situations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#top> (Accessed 29.07.2024).

11. Yesimov, S. (2022), "Certain aspects of the organization of population evacuation", *Diial'nist' derzhavnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho onlajn-seminaru* [Activities of state bodies under martial law: a collection of materials of the International Scientific and Practical Online Seminar], Kryvyi Rih, Ukraine, pp. 33—34.

12. Koval', M. Kruk, S. Bondar, D. Demchuk, V. Chalyj, D. Hryn'ko, V. Yakovchuk, R. Koval'chuk, V. Loik, V. Synel'nikov, O. Pasnak, I. Lazarenko, O. Renkas, A. Dominik, A. Tovarians'kyj, V. Kliuchka, Yu. Matukhno, V. Polischuk, D. Hassiiev, S. Lisniak, A. Sliepuzhnikov, Ye. Kryvoruchko, Ye. Pokaliuk, V. Hryhor'ian, M. Kostenko, T. Zhurbyns'kyj, D. Fomin, A. Zhykhariev, O. Holikova, S. Kolenko, V. Onischenko, N. and Fedorenko, D. (2023), *Dii pidrozdiliv DSNS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* [Actions of units of the State Emergency Service of Ukraine under martial law], LDU BZhD, L'viv, Ukraine.

13. Andriienko, M.V. Fomin, A.I. Sluts'ka, O.M. Sliusar, A.A. Kalynenko, L.V. and Chajkovs'kyj, Yu.M. (2022), *Posibnyk z realizatsii zakhodiv evakuatsii naselennia, material'nykh i kul'turnykh tsinnostej v umovakh zahrozy ta vynykennia nadzvychajnykh sytuatsij i zbrojnykh konfliktiv* [Manual on the implementation of measures to evacuate the population, material and cultural values in conditions of threat and occurrence of emergency situations and armed conflicts], IDU ND TsZ, Kyiv, Ukraine.

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1706-18> (Accessed 29.07.2024).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "The issue of payment of monetary compensation to victims whose residential buildings (apartments) were destroyed as a result of a military emergency caused by the armed aggression of the Russian Federation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 29.07.2024).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Accessed 29.07.2024).

17. NAZK (2022), "The mechanism of providing humanitarian assistance by the state in conditions of martial law", available at: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmy-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyi-dopomogy-v-umovah-voennogo-stanu.pdf>. (Accessed 29.07.2024).

18. National Social Service of Ukraine (2023), *Putivnyk z volonterstva v Ukraini: zakonodavstvo, menedzhment, najkraschi praktyky* [Guide to volunteering in Ukraine: legislation, management, best practices], Natsional'na servisna sluzhba Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2024 р.

В. П. Омелян,
аспірант, Національний авіаційний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-9205-6373>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.17.162

ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

V. Omelian,
Postgraduate student, National Aviation University

PROSPECTS OF DIGITALIZATION OF THE TAX ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE

У статті досліджено перспективи цифровізації системи податкового адміністрування в Україні. Запропоновано модель для залучення платників податків до цифрового середовища, яка базується на таких ключових елементах як: моніторинг роботи цифрових платформ, покращення дизайну сервісів та управління каналами комунікації. В рамках запропонованої моделі податкові органи можуть отримувати інформацію про існуючі проблеми та побажання платників податків різними способами, використовуючи ці дані для формування системи заходів щодо впровадження цифрових сервісів для різних категорій платників. Впровадження цієї моделі залучення платників податків до цифрового середовища може бути корисним не лише на поточному етапі цифровізації податкового адміністрування, а й у майбутньому. Теоретичні основи моделі залишаються актуальними для подальшої адаптації цифрових технологій, що сприятиме підвищенню мотивації платників податків до взаємодії з податковими органами. А реалізація моделі сприятиме формуванню стратегічного плану розвитку податкового адміністрування в умовах цифровізації економіки.

The article examines the prospects of digitalization of the tax administration system in Ukraine. A model for attracting taxpayers to the digital environment is proposed, which is based on such key elements as: monitoring the operation of digital platforms, improving the design of services and managing communication channels. In the development of digital technologies by tax authorities, it is important not only to have these three elements within the framework of the current tax policy to improve tax administration, but also the relationship between them.

The prospects for the development of tax administration in the conditions of digitalization of the economy in Ukraine and the role of the model of involving taxpayers in the digital tax environment and its individual elements for the improvement of digital technologies are revealed. A significant tool, which refers to both the element of monitoring and the element of improving the design of digital services, is a digital platform, thanks to the presence of which taxpayers have the opportunity to propose fundamentally new digital projects and directions for improving tax administration in conditions of digitalization, which will ultimately contribute changes in the tax field in the direction of simplifying compliance with tax legislation for taxpayers.

Within the framework of the proposed model, tax authorities can receive information about the existing problems and wishes of taxpayers in various ways, using this data to form a system of measures for the implementation of digital services for different categories of taxpayers. Based on this information, a system of measures for the implementation of digital services adapted for different categories of taxpayers is being formed. Implementation of this model of taxpayer involvement in the digital environment can be useful not only at the current stage of digitalization of tax administration, but also in the future. The theoretical foundations of the model remain relevant for the further adaptation of digital technologies, which will contribute to increasing the motivation of

taxpayers to interact with tax authorities. And the implementation of the model will contribute to the formation of a strategic plan for the development of tax administration in the conditions of digitalization of the economy.

Ключові слова: цифровізація, податкове адміністрування, цифрові технології, цифрове середовище, цифрові платформи, цифрова трансформація, податки.

Key words: digitalization, tax administration, digital technologies, digital environment, digital platforms, digital transformation, taxes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах всі учасники економічних і фінансових процесів активно цікавляться аспектами цифровізації в оподаткуванні. Це стає особливо важливим на фоні швидкого розвитку цифрових технологій, що підкреслює необхідність постійного вдосконалення та розширення функціоналу електронних сервісів, для того, щоб вони відповідали сучасним вимогам і потребам ринку [1]. Такий підхід підвищує ефективність податкового адміністрування та створює зручні й інноваційні інструменти для суб'єктів господарювання і платників податків [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі теоретичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у працях таких науковців, як О. Бурашнікова, С. Дзюба, Ю. Козаченко, М. Марченко, О. Мащенко, Л. Мельник, Ю. Павлютін, Н. Пантелєєва та інших. Серед іноземних дослідників питання цифровізації публічного адміністрування досліджували Б. Катці, Р. Гольд, П. Норіс, Ф. Мюллер, К. Шедлер та інші. Попри численні дослідження різних аспектів електронного урядування та цифровізації публічного адміністрування, проблема цифровізації податкового адміністрування ще потребує подальшого вивчення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз сучасних науково-методичних аспектів впровадження цифрових технологій у систему податкового адміністрування України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення ефективності податкового адміністрування в сучасних умовах невід'ємним є використання інформаційних технологій як значного економічного ресурсу. Розробка та реалізація системи податкового адміністрування не можливі без автоматизованих інформаційних систем. Сьогодні основна мета податкового адміністрування полягає в управлінні і організації виконання податкового законодавства, а також у виявленні причин зниження ефективності роботи податкових органів. Дані, отримані в процесі виконання податкових функцій, не лише підвищують ефективність збору податків, але й можуть слугувати основою для проведення реформ у сфері оподаткування. Важливо та-

кож зазначити, що податкове адміністрування відіграє головну роль в удосконаленні законодавства з податків і зборів. Це в свою чергу проявляється у систематичних змінах, які вносяться до Податкового кодексу України [3].

Перспективи розвитку цифрових технологій у податковому адмініструванні в Україні можна оцінити частково на основі поточної ситуації, основних тенденцій, а також офіційних документів, які окреслюють напрями вдосконалення податкового адміністрування в умовах цифровізації. Огляди думок представників Державної податкової служби України, представлені у різних джерелах ЗМІ, також допомагають зрозуміти плани з цифрової трансформації податкових органів.

Проте наразі в Україні відсутній єдиний стратегічний документ, який би відображав довгострокові зміни у сфері цифрових перетворень податкової служби. В сучасних умовах стратегічні документи, на основі яких формується політика податкових органів у сфері цифровізації, охоплюють лише окремі, найважливіші напрями розвитку податкового адміністрування. До таких документів можна віднести Стратегічний план розвитку Державної податкової служби України на період 2022—2024 рр., який окреслює кілька ключових напрямів для підвищення ефективності податкового управління. Основним його пріоритетом є подальше вдосконалення та автоматизація робочих процесів і процедур, що забезпечують безперебійну роботу служби [4]. Головним елементом цього підходу є створення сучасної, стабільної та захищеної IT-інфраструктури. В рамках стратегії передбачено формування позитивного іміджу податкових органів як сучасної та надійної служби європейського зразка, що користується високою довірою в суспільстві. Це буде досягнуто через розробку зручних та доступних сервісів для платників податків, а також впровадження ефективної системи зворотного зв'язку з ними. Окрім цього, важливим аспектом є розробка чітко структурованого механізму автоматизованого міжнародного обміну інформацією, що сприятиме ефективнішій боротьбі з ухиленням від сплати податків [1].

Для підвищення якості обслуговування платників податків та ефективності податкового адміністрування в Україні було впроваджено ряд електронних сервісів, зокрема: електронний кабінет платника податків, який дозволяє отримати інформацію про стан розрахунків з бюджетом, листування з податковими органами, облікові дані, доступ до реєстрів, а також здійснення платежів і використання інших електронних послуг; дізнайся більше про свого бізнес-партнера дозволяє перевірити надійність ділового партнера, зокрема виявити наявність податкового боргу; інформація з реєстрів, яка надає можливість забезпечити доступ до публічних

електронних реєстрів; загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс, який надає можливість платникам податків отримати відповіді на запитання з оподаткування, ознайомитися з нормативно-правовими актами, останніми змінами в законодавстві, діючими ставками податків і зборів, податковим календарем, а також роз'ясненнями щодо електронних довірчих послуг; кваліфікований надавач електронних довірчих послуг, який забезпечує електронний цифровий підпис для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій всіх форм власності, а також для фізичних осіб та суб'єктів господарювання; сервіс "Пульс" ДПС, який призначений для повідомлення про неправомірні дії чи бездіяльність посадових осіб Державної податкової служби України та її територіальних органів, включаючи можливі корупційні ризики тощо [5; 6]. Додатково, деякі послуги доступні через державний цифровий портал та мобільний застосунок "Дія". В цьому застосунку для бізнесу доступні кілька сервісів, що стосуються податкових питань (наприклад, автоматично зареєструвати ФОП; вибрати між загальною та спрощеною системою оподаткування; подати онлайн-заяву на закриття ФОП тощо) [7].

Попри використання цифрових технологій та електронних сервісів, які вже впроваджені Державною податковою службою України, їхнього рівня недостатньо для досягнення конкурентоспроможності з розвиненими країнами. Можна припустити, що в подальшому, як і в даний час, цифрові податкові послуги продовжать розвиватися з метою спрощення взаємодії між податковими органами та платниками податків у цифровому середовищі. Щодо доцільності такого спрощення, то в майбутньому податкові органи повинні зосередитися не стільки на контролі за обчисленням і сплатою податків платниками, скільки на здійсненні обчислень і, можливо, перерахунку податків від імені платника. Сучасні цифрові технології вже дозволяють реалізувати такі плани. Ця позиція частково спирається на результати досліджень у сфері поведінкової економіки, які вказують на те, що для ухвалення складних рішень людям необхідна допомога, зокрема у вигляді автоматизації певних дій або виконання завдань за умовчанням.

Розвиток цифрових технологій ставить питання про можливість повної відмови від традиційних форм взаємодії платників податків з податковими органами в перспективі. Поліпшення цифрових сервісів, без сумніву, призведе до зниження використання традиційних каналів комунікації, таких як паперові листи, особисті зустрічі та телефонні дзвінки. Проте, враховуючи поточні тенденції в Україні щодо взаємодії громадян у цифровому середовищі (доступ до інфраструктури, рівень цифрових навичок, а також довіра до цифрових даних), можна припустити, що повна заміна традиційних форм на цифрові в найближчому майбутньому не відбудеться. Навіть якщо податкові органи розроблять стратегії для переходу на виключно цифрову взаємодію, реалізація таких планів стане можливою лише в умовах повністю цифрової економіки, де всі фінансові операції здійснюються безготівковим способом. Оцінка розвитку цифрових процесів в українській економіці свідчить про те, що повна цифровізація та безготівкове суспільство залишаються малоімовірними в найближчій перспективі. Цей висновок не є

унікальним для України. В країнах з високим рівнем безготівкових розрахунків уряди також не поспішають повністю відмовлятися від традиційних форм взаємодії, оскільки вважають, що немає потреби штучно пришвидшувати цей перехід [8].

З різних причин платникам податків іноді потрібно використовувати традиційні методи взаємодії з податковими органами. Види традиційної взаємодії можуть змінюватися з часом. Деякі форми можуть зникнути, а інші залишатися актуальними. Щодо української практики, можна припустити, що в майбутньому певні традиційні методи взаємодії залишаться затребуваними, навіть якщо частина з них може з часом відмовитися або відійти на другий план. Припущення полягає в тому, що паперові листи, ймовірно, стануть найменш затребуваним методом взаємодії. В Україні електронна пошта вже широко використовується і користується високим рівнем довіри, можливо, навіть більшим ніж паперові листи. Це пов'язано з швидкістю передачі інформації та можливістю підтвердити отримання листа адресатом. Найбільш популярним традиційним каналом комунікації залишиться телефонний дзвінок. Це зумовлено тим, що багато питань потребують безпосереднього спілкування зі співробітниками податкових органів, а також тим, що телефонні дзвінки є менш витратними у порівнянні з особистими зустрічами. Комунікація по телефону є більш швидкою та ефективною для платників податків, оскільки витрачається менше часу на вирішення питань.

У найближчій перспективі традиційні канали комунікації все ще відіграватимуть важливу роль у розширенні цифрового податкового середовища. Податковим органам важливо інформувати платників податків про нові цифрові можливості, і для цього доцільно використовувати також традиційні канали взаємодії. Це допоможе залучити тих, хто ще не ознайомлений з новими цифровими інструментами та продовжує користуватися звичними способами комунікації. Необхідність традиційної взаємодії з податковими органами часто обумовлена недосконалістю розвитку цифрового середовища. Платникам податків потрібні консультації як з питань, що стосуються податків, так і з технічних аспектів користування податковими сервісами.

У майбутньому цифровізація податкового адміністрування передбачає подальший розвиток особистого кабінету платника податків для фізичних осіб, включаючи його версію в мобільному додатку. Можливо, що в реальності особистий кабінет стане основним засобом взаємодії з податковими органами для фізичних осіб. Вже зроблено багато для полегшення взаємодії через особистий кабінет, зокрема, можливість швидкої онлайн-сплати податків, доступ до інформації про всі джерела доходів і отримання повідомлень через мобільний додаток. Очікується, що ці функції збережуться в майбутньому і продовжать залучати нових користувачів до цифрового середовища завдяки своїй зручності. Податкові органи також планують подальше вдосконалення особистого кабінету шляхом впровадження нових напрямів взаємодії, зокрема, інтеграції електронного документообігу через операторів електронного документообігу [9].

У найближчому майбутньому цифрове податкове середовище значно розшириться завдяки впровадженню обов'язкових цифрових сервісів для бізнесу. У цьо-

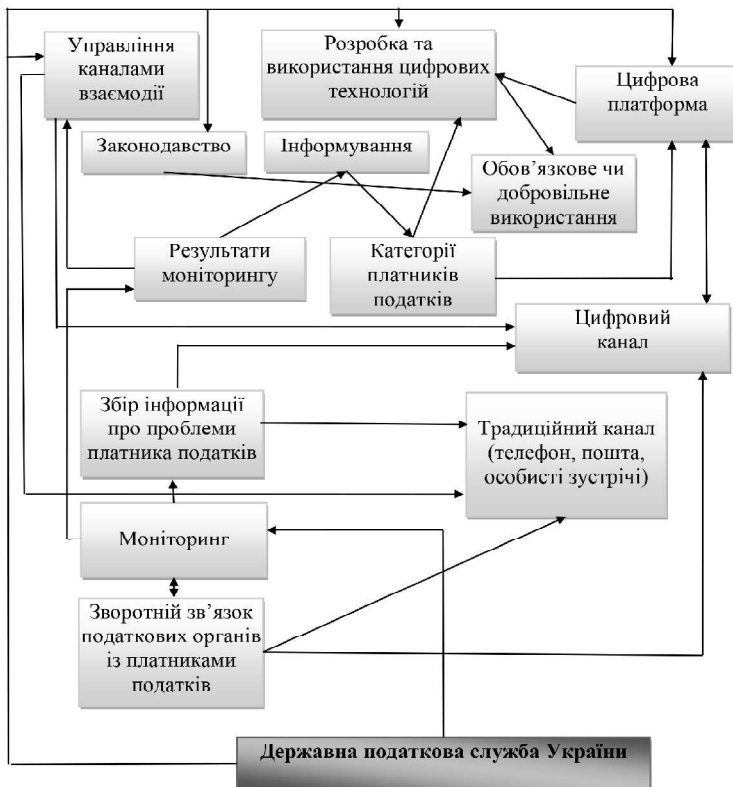

Рис. 1. Модель залучення платників податків до цифрової взаємодії з податковими органами

Джерело: узагальнено автором на основі [6; 11; 12].

му контексті цікавою є можливість використання технології блокчейн для податкового адміністрування, оскільки вона може радикально трансформувати існуючу податкову систему [10]. Яскравим прикладом впровадження технології блокчейн у податкове адміністрування є збір податку на заробітну плату в таких країнах, як Італія, Естонія, Бразилія, Канада, Великобританія, Фінляндія. З використанням блокчейн-технологій роботодавці більше не є посередниками, відповідальними за точний розрахунок податків і соціальних внесків. Технологія блокчейн може кардинально змінити існуючі підходи до податкового адміністрування, надаючи більшу прозорість і надійність у податкових відносинах. Вона усуває потребу в посередниках, знижує рівень корупції і бюрократії, а також забезпечує обмін інформацією в реальному часі між різними податковими адміністраціями відповідно до єдиних міжнародних стандартів податкового контролю [3]. Поки важко сказати, як саме технологія блокчейн буде реалізована на практиці в Україні та яким чином платники податків підключатимуться до цього цифрового середовища (обов'язково або добровільно підключатися, безкоштовно або витрати лягатимуть на платників податків, а також для яких категорій платників ця система буде впроваджена).

Аналізуючи підходи податкових органів до розробки проектів у сфері податкового адміністрування як на короткостроковій, так і на довгостроковій перспективі, можна помітити, що часто не враховуються очікування платників податків щодо взаємодії з податковими органами. Це стосується їх можливостей, включаючи фінансові витрати, особливо у випадках обов'язкового використання цифрових сервісів. Хоча податкові органи на-

магаються створити умови для спрощення взаємодії через цифрові платформи, важливо також враховувати, наскільки платники податків готові прийняти ці зміни. Фінансові витрати на підключення до цифрових сервісів і ступінь необхідного розкриття інформації про господарську діяльність можуть вплинути на їхню готовність до адаптації. Може виникнути ситуація, коли платники податків отримають більше негативних наслідків від розкриття інформації, ніж переваг від спрощення процесу. Тому важливо, щоб податкові органи розпочинали діалог з платниками податків ще на ранніх етапах розробки нових цифрових сервісів, щоб врахувати їх потреби та очікування.

Таким чином, при формуванні податкової політики для впровадження цифрових податкових технологій у податкове адміністрування доцільно звертати увагу на такі основні елементи як: моніторинг роботи цифрового середовища, вдосконалення дизайну сервісів та управління каналами взаємодії. Важливо, щоб ці аспекти не розглядалися окремо, а як взаємопов'язані компоненти. Вони повинні бути інтегровані в єдину модель, яка відображає логічні зв'язки між ними (рис. 1). Запропонована модель відображає основні елементи, які допоможуть подолати перешкоди у взаємодії між податковими органами та платниками податків. Важливий аспект полягає в тому, що розширення цифрового подат-

кового середовища має відбуватися на тлі збереження традиційних каналів взаємодії з платниками податків. Це стосується всіх категорій платників податків, включаючи фізичних осіб та юридичних осіб (мікропідприємства, малий бізнес, середній бізнес, великий бізнес). Якщо фізичні особи можуть зіштовхуватися з проблемами у цифровій взаємодії через недостатні навички роботи з технологіями або відсутність необхідної інфраструктури, то для бізнесу перешкоди можуть бути пов'язані з комунікаціями з іншими контрагентами або витратами на впровадження нових технологій.

У даній моделі основним елементом є цифрова платформа, що має на меті залучення нових ідей від платників податків як для подальшого розвитку, так і для отримання зворотного зв'язку. Платники податків матимуть можливість висловлювати свої зауваження щодо недоліків податкової системи та пропонувати рішення для їх усунення через цю платформу. Вона необхідна для того, щоб цифрові технології, які впроваджуються податковими органами, були максимально пристосовані до потреб усіх категорій платників податків. В цьому контексті така платформа буде виконувати роль зворотного зв'язку, що допоможе зменшити негативні наслідки від впровадження нових цифрових технологій для різних категорій платників податків. Це особливо актуально для обов'язкових цифрових сервісів, наприклад, при поданні податкової звітності через операторів електронного документообігу.

Загалом, наявність таких взаємопов'язаних елементів, як моніторинг цифрового середовища, покращення дизайну сервісів шляхом залучення платників податків до їх розробки, а також управління каналами взаємодії, при розробці податкової політики у сфері

впровадження цифрових технологій у податкове адміністрування сприятиме розширенню цифрового середовища та пом'якшенню перешкод для цифрової взаємодії між податковими органами та платниками податків. Для платників податків можливість взаємодії у цифровому середовищі важлива для спрощення дотримання податкового законодавства. Для податкових органів розширення цифрового середовища забезпечує більш ефективні інструменти для контролю за виконанням податкових зобов'язань.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, в рамках запропонованої моделі податкові органи можуть отримувати інформацію про існуючі проблеми та побажання платників податків різними способами, використовуючи ці дані для формування системи заходів щодо впровадження цифрових сервісів для різних категорій платників. Впровадження цієї моделі залучення платників податків до цифрового середовища може бути корисним не лише на поточному етапі цифровізації податкового адміністрування, а й у майбутньому. Теоретичні основи моделі залишаються актуальними для подальшої адаптації цифрових технологій, що сприятиме підвищенню мотивації платників податків до взаємодії з податковими органами. А реалізація моделі сприятиме формуванню стратегічного плану розвитку податкового адміністрування в умовах цифровізації економіки.

Література

1. Павлютін Ю.М. Цифровізація системи податкового адміністрування: національний та іноземний досвід. *Правова позиція*. № 3 (40). 2023. С. 145—148.
2. Шкуратов О.І., Чудовська В.А. Методика інтегральної оцінки рівня інноваційної активності економіки. *Відкрита наука та інновації*. 2024. № 1. С. 62—72.
3. Пантелєєва Н. Цифрова трансформація податкового адміністрування. *Traektorii? Nauki=Path of Science*. 2022. Vol. 8. № 1. С. 3035—3051.
4. Наказ ДПС України від 22.11.2021 № 965 "Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2022—2024 роки". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0965912-21#Text>. (дата звернення: 5.07.2024).
5. Марченко М. Діджиталізація системи податкового адміністрування в Україні з урахуванням досвіду розвинених країн світу. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32. № 4. С. 127—134.
6. Електронні сервіси. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/> (дата звернення: 5.07.2024).
7. Офіційний веб портал Дія. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 5.07.2024).
8. Шкуратов О.І., Чудовська В.А. Інституціональні засади цифровізації будівельної галузі. Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. 2023. № 52 (2). С. 3—13.
9. Цюцяк А., Цюцяк І., Цюцяк В. Цифровізація податкової системи: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 4 (83). С. 48—55.
10. Колісник А.С. Застосування сучасних цифрових технологій у сфері оподаткування: іноземний досвід та перспективи для України. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 47—53.
11. Іванов С.В., Чекіна В.Д., Разумова Г.В. Податки майбутнього: адміністрування в умовах цифровізації економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 43. 2022. С. 54—59.
12. Єфремова К.В., Шматков Д.І., Кохан В.П. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення: [монографія] / за ред. К.В. Єфремової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 180 с.

References:

1. Pavliutin, Yu.M. (2023). "Digitization of the tax administration system: national and foreign experience", *Pravova pozytsiia*, vol. 3 (40), pp. 145—148.
2. Shkuratov, O.I. and Chudovska, V.A. (2024), "The method of integral assessment of the level of innovation activity of the economy", *Vidkryta nauka ta innovatsii*, vol. 1, pp. 62—72.
3. Pantieliieva, N. (2022), "Digital transformation of tax administration", *Traektorii? Nauki=Path of Science*, vol. 8, no. 1, pp. 3035—3051.
4. State Tax Service of Ukraine (2021), Order "On the approval of the mission and Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2022-2024", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0965912-21#Text>. (Accessed 5 July 2024).
5. Marchenko, M. (2022), "Digitization of the tax administration system in Ukraine taking into account the experience of developed countries of the world", *Ekonomichnyi analiz*, vol. 32, no. 4, pp. 127—134.
6. State Tax Service of Ukraine (2024), "Electronic services", available at: <https://tax.gov.ua/> (Accessed 5 July 2024).
7. Diya's official web portal (2024), available at: <https://diia.gov.ua/> (Accessed 5 July 2024).
8. Shkuratov, O.I. and Chudovska, V.A. (2023), "Institutional foundations of digitization of the construction industry", *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn*, vol. 52 (2), pp. 3—12.
9. Tsiutsiak, A., Tsiutsiak, I. and Tsiutsiak, V. (2023), "Digitalization of the tax system: current state, problems and prospects", *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 4 (83), pp. 48—55.
10. Kolisnyk, A.S. (2023), "Application of modern digital technologies in the field of taxation: foreign experience and prospects for Ukraine", *Pravo ta innovatsii*, vol. 3 (43), pp. 47—53.
11. Ivanov, S.V., Chekina, V.D. and Razumova H.V. (2022), "Taxes of the future: administration in the conditions of digitalization of the economy", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 43, pp. 54—59.
12. Yefremova, K.V., Shmatkov, D.I. and Kokhan, V.P. (2021), *Bazovi aspekty tsyvrovizatsii ta yikh pravove zabezpechennia* [Basic aspects of digitalization and their legal support], NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2024 р.